

Pécsi Tudományegyetem
„Oktatás és Társadalom”
Neveléstudományi Doktori Iskola

Pálmai Judit

**20. SZÁZAD ELEJI CSALÁDKÉP A KÖZOKTATÁS
DOKUMENTUMAIBAN**

**A család és funkciói a Horthy-kori tantervekben,
tankönyvekben és szakfolyóiratokban**

Doktori (PhD) értekezés

Prof. Dr. F. Dárdai Ágnes
habil. egyetemi tanár

Dr. Bertók Rózsa
egyetemi docens

Pécs
2016

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	4
2. A téma elméleti keretei: A családszerkezet változásai.....	7
2.1. A hagyományos háztartások	8
2.2. Háztartás kontra család: Változások a család szerkezetében	8
2.3. Magyarországi családok a demográfiai folyamatok tükrében	11
2.3.1. Születésekkel kapcsolatos néphitek és születésszabályozás.....	11
2.3.2. A magyarországi termékenység alakulása.....	13
2.3.3. A foglalkoztatás átalakulása hazánkban	16
2.3.4. A család szerkezetének átalakulása	19
2.3.5. A család funkciói	21
2.4. A férfiak és nők közti különbségek, a nemi szerepek alakulása.....	23
2.4.1. A nemi szerepek és feladatok változása	25
2.5. A gyermekek a történelemben	29
2.5.1. A magyar parasztcsaládok nevelési szokásai – csecsemők gondozása	31
2.5.2. A kisgyermek helyzete a parasztcsaládokban.....	32
2.5.3. A serdülőkor alakulása és megítélése a közösségben.....	34
2.5.4. A testvérek helyzete a családban	35
2.5.5. A tekintély, a tisztelet és a fegyelem kérdése a családban	36
2.6. A családi otthon jelentőségének alakulása.....	39
2.7. A rokonság és az ünnepek szerepe a család életében	42
2.7.1. A rokoni kapcsolatok alakulása.....	42
2.7.2. A keresztszülők és a keresztelők jelentősége a család életében	43
2.7.3. Az ünnepek	44
2.8. A család szabadidő eltöltésének változásai	45
2.9. Családkép a napjaink tankönyveiben.....	46
2.9.1. A tankönyvek funkciói	46
2.9.2. A család ábrázolása napjaink tankönyveiben	47
3. A kutatás módszertani apparátusa.....	51
3.1. A kutatás célja.....	51
3.2. A kutatás módszere	51
3.2.1. A család kategóriái	52
3.2.2. A család funkcióinak kategóriái	52
3.2.3. Az adatok rögzítése	53
3.3. A kutatás tárgya és a minta	54

3.3.1.	Tantervek	54
3.3.2.	Tankönyvek	54
3.3.3.	Pedagógiai folyóiratok.....	55
3.4.	A kutatás hipotézisei	56
4.	A Horthy-kori dokumentumok családképe.....	58
4.1.	A tantervek történeti áttekintése 1968-1942-ig	58
4.1.1.	Az 1869. évi Tanterv	58
4.1.2.	Az 1877. évi Tanterv	60
4.1.3.	Az 1905. évi Tanterv	60
4.1.4.	Az 1919. évi Tanterv	61
4.1.5.	Az 1925. évi Tanterv	61
4.1.6.	Az 1926. évi Tanterv és utasítás a katolikus elemi népiskolák számára	62
4.1.7.	Az 1932. évi Tanterv és utasítások a népiskolák számára.....	63
4.1.8.	Az 1937. évi Tanterv és utasítás a katolikus népiskolák számára	64
4.1.9.	Az 1941. évi Tanterv és utasítások a nyolcosztályos népiskolák számára	64
4.1.10.	Az 1942. évi Tanterv és utasítás a nyolcosztályos katolikus népiskolák számára	65
4.2.	A Horthy-kori tantervek családképe	65
4.2.1.	A család kategóriáinak előfordulása a tantervek jellemzői mentén – kvantitatív elemzés	65
4.2.2.	A család kategóriáinak megoszlása a tantervek jellemzőin keresztül	70
4.2.3.	A család funkcióinak megoszlása a tantervek jellemzőin keresztül.....	76
4.2.4.	A család és funkciói a Horthy-kori tantervekben	84
4.2.5.	A tantervek kvalitatív elemzése – szocializációs funkció	88
4.2.6.	Gazdasági funkció	105
4.2.7.	Fogyasztási funkció	108
4.2.8.	Reprodukciós funkció.....	109
4.2.9.	Felnőttek védelme	109
4.2.10.	Összefoglalás	109
4.3.	A Horthy-kori tankönyvek családképe	110
4.3.1.	Az elemzési egységek kvantitatív elemzése a tankönyvek jellemzőin belül....	110
4.3.2.	A család és tagjainak megjelenése a tankönyvek jellemzői mentén	114
4.3.3.	A család funkcióinak megoszlása a vizsgált tankönyvekben	119
4.3.4.	A család tagjainak megoszlása a család funkcióin keresztül a tankönyvekben	124
4.3.5.	A tankönyvek kvalitatív elemzése – szocializációs funkció	127
4.3.6.	Gazdasági funkció	179
4.3.7.	Fogyasztási funkció	185

4.3.8.	Reprodukciós funkció.....	189
4.3.9.	Felnőttek védelme funkció	191
4.3.10.	Összefoglalás	192
4.4.	A Horthy-kori pedagógiai folyóiratok családképe.....	193
4.4.1.	Az elemzési egységek megoszlása a periodikák jellemzőin keresztül	194
4.4.2.	A családdal kapcsolatos kifejezések megoszlása a folyóiratok tulajdonságai szerint	197
4.4.3.	Funkciók megjelenése és megoszlása a folyóiratok hasábjain	199
4.4.4.	A Gyermek és a Katolikus Nevelés kvalitatív elemzése – szocializációs funkció.	203
4.4.5.	Reprodukciós funkció.....	222
4.4.6.	Gazdasági funkció	223
4.4.7.	Fogyasztási funkció	226
4.4.8.	Összefoglalás	226
5.	Konklúzió.....	228
5.1.	A kutatás hipotézisei és eredményei	228
5.2.	A kutatás főbb eredményei	234
5.3.	A kutatás további irányai	235
6.	Irodalom.....	236
6.1.	Elemzett dokumentumok listája.....	236
6.2.	Felhasznált szakirodalom.....	238
7.	Melléklet.....	248
	Táblázatok jegyzéke	248
	Ábrák jegyzéke.....	249
	Táblázatok	250

1. Bevezetés

„Pedig a sötét magyar éjszaka biztató hajnalsugára, a jövő reménysége: a magyar gyermek.” (Alexander 1930:XIII) Ahhoz, hogy a gyermekből a „magyar éjszaka biztató hajnalsugára” legyen, szükség van a nevelésre. „A nevelés színtere a család. Egészséges nevelés csak egészséges családban folyhat” – írta ezt Nógrády László 1930-ban. (Nógrády 1930) A család és annak feladatai minden kor számára nagy jelentőséggel bírtak. Ám az utóbbi száz évben disputák tárgya lett a család válságának kérdése. Laikusok, tudósok, kutatók, politikusok és egyházi emberek küzdenek és szállnak szembe a családok szétesése és egyes funkcióinak eltűnése ellen, vagy néhányan azok mellett, hiszen sokan gondolják úgy, hogy a fejlődés velejárója bizonyos funkciók eltűnése, átalakulása. (Kulcsár 1971; Hegedűs 1971; Tóth 2001; Neményi–Takács 2005)

Dolgozatomban azt vizsgálom, hogy egy olyan időszakban, amelynek hajnalán elindult a család szerkezetének és funkcióinak átalakulása, hogyan jelent meg az oktatás meghatározott dokumentumaiban a család és annak feladatai. Ezen belül is kíváncsi voltam, hogy a család és tagjai milyen feladatokat látnak el, milyen szerepeket töltenek be és milyen értékeket közvetítenek a Horthy-kori pedagógiai tartalmú dokumentumok lapjain. A téma kiválasztásakor eredetileg az volt a terv, hogy a család funkcióit az egész 20. századi tankönyvkínálatban vizsgálom. Ám a dokumentumok feltárásakor az 1950-es évekig eljutva hamar kiderült, hogy hatalmas mennyiségű anyag áll a rendelkezésemre, melyet érdemes szűkíteni, és időben korlátozni. Így az 1900-1950 közötti perióduson belül a jól körülhatárolható Horthy-korszakra (1919-1945) esett a választás.

A korszak és a dokumentumtípus kiválasztása során felmerült azonban a kérdés, hogy a fent megfogalmazottakkal kapcsolatban nem kapnék-e még pontosabb és precízebb választ, ha a tankönyveken kívül a kutatás tárgyává tenném még a tanterveket is, hiszen ezek nagymértékben meghatározzák a kérdéses tankönyvek tartalmát. Ugyanezen szempontok miatt vettem be a források közé bizonyos pedagógiai tartalmú periodikákat, amelyek annak idején a pedagógusok munkáját támogatták, de a szülőkhöz is szóltak. Ennek megfelelően tehát a kutatás során három területre koncentráltam. Először a tantervek szintjére, amelyek az oktatásra ható erők legfelső területéről érkeztek, tehát a korszak minisztériumában fogalmazódtak meg. A kijelölt időszakban négy világi tanterv jelent meg Magyarországon, így a mintába belekerültek az 1925-ös, 1928-as, 1932-es és az 1941-es tantervek. Ugyanezen szakaszban az állami tantervek mellett, több felekezeti kiadvány is napvilágot látott, ezek közül kiválasztottam az egyik legnagyobb felekezet tanterveit, ekképpen a mintám még négy másik katolikus tantervvel bővült, mégpedig az 1926-os, az 1931-es, az 1936-os és az 1942-es kiadványokkal.

A kutatás második pillérét a tankönyvek alkották, amelyek hatásukat a „felhasználóknál”, tehát a diákoknál fejtették ki. Ennek megfelelően a két világháború között kiadott tankönyvekből mintát vettem a *Népiskolai tankönyvek 1867-1945* című katalógus segítségével, kiadónként. (Hegedűs–Tóthpál 1984) A kiadók listájából kiderült, hogy a legtöbb könyvet a *Lampel Kiadó* és a *Szent István Társulat* jelentette meg a kérdéses időszakban. Így ezen kiadók könyveiből osztályonként kiválasztottam kettő-kettőt, és az ekképpen kapott tizenhat könyvet 1-4. osztályig elemeztem. A tanterveknél is jól látható szekuláris és katolikus variáns a fenti felosztásban is megtalálható.

Kutatásom harmadsorban pedig a szakmai orgánumok elemzésével teljesebben ki, amely a pedagógiai tartalmú folyóiratokat célozza. A nagyszámú és szerteágazó periodika között *A magyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiája 1841-1958* című kiadvány segített kiigazodni

és nyújtott támpontot. A folyóiratok kiválasztásánál két fontos szempontot igyekeztem figyelembe venni, mégpedig, hogy a világi és a katolikus kettősség ezen a szinten is megvalósuljon, illetve a folyóiratok megjelenése lefedje a vizsgált időszakot. A bibliográfia alapján végül két olyan folyóiratot találtam, amely megfelelt a fenti kritériumoknak. Ennek következtében a szekuláris merítésbe *A Gyermek* című folyóirat, míg a katolikus kiadványok közé a *Katolikus Nevelés* című folyóirat került be.

A vizsgálat módszerének a tartalomelemzést választottam, amellyel a kérdéses téma kvalitatív és kvantitatív elemzését is el lehet végezni. Elemzési egységeim a tantervekben és a folyóiratokban a szavak, míg a tankönyvekben, ahol szép számmal képeket is találunk, a képek és szavak voltak, itt mindkettőt együttesen vizsgáltam. A tartalomelemzés egy fontos lépése a kategóriaképzés. A kategóriaképzésnek két módja is lehetséges, mégpedig az előre meghatározott, illetve a vizsgálat folyamatában kibontakozó kategóriák. (Antal 1976; Krippendorff 1995; Dárdai 2002) Kutatásomban mindkét lépés párhuzamosan megtalálható. A vizsgálat célját szem előtt tartva azonban a kategóriákat két jól elkülöníthető tartományra osztottam. Az előbbi a családot és annak tagjait foglalja magába, míg az utóbbi a család funkcióit írja le.

A család kategóriáinak leírására az alábbi szavakat használtam: *család, otthon, apa, anya, szülő, férfi, nő, gyerek, nagypapa, nagymama, nagyszülők*. A vizsgálat folyamán gyakran említésre került a *testvér*, illetve ritkán, de előfordult a *rokon* kifejezés is, így e két faktor is bekerült a család téma vizsgálatába. A kutatás során arra kerestem a választ mindegyik kategória esetében, hogy ezek a fogalmak és rokon értelmű változataik hányszor jelennek meg a dokumentumokban. A kategóriák tartományának második osztályát a család funkciói alkották, amelyek minden korban és társadalomban hasonlóak voltak, tehát adottak, bár a hangsúlyuk folyamatosan eltolódott az évszázadok folyamán. Ezek alapján a kutatásban megkülönböztettem *gazdasági, fogyasztási, reprodukciós, szocializációs és felnőttek védelme funkciót*.

A szocializációs funkció kategóriáját azonban érdemesnek találtam egyéb alkategóriákra osztani, hiszen mindhárom dokumentum fő funkciója a nevelés, melynek szerteágazó területei vannak. Így a további alcsoportokat hoztam létre: *nevelési, erkölcsi nevelési, ideológiai nevelési és egészségnevelési funkciókat*. A szocializációs funkción belül, de attól függetlenül is, a fenti feladatokon kívül, még egyéb kategóriák is előfordultak az elemzésben, így megnéztem, hogy a család milyen *kapcsolatokkal* rendelkezik, milyen *ünnepek* kerülnek ábrázolásra, milyen *normákat, szabályokat* közvetít, illetve, hogy a *tisztelet* kérdése hogyan kerül elő a kérdéses kiadványok hasábjain. Ezen alfaktorok bontakoztak ki elsősorban a kutatás folyamán. A kutatás tárgyáról, módszeréről és hipotéziseiről „*A kutatás módszertani apparátusa*” című fejezet rövid bevezetésében részletesebb betekintés nyerhető.

A témának megfelelően a dolgozat első szakaszában a család szerkezetének változásait, ezen belül a születések számának alakulását, az ezzel kapcsolatos néphiteket tekintem át. Foglalkozom a termékenység és a kor foglalkoztatásának alakulásával, a család válságával, a család funkcióival és annak esetleges eltolódásával. Rámutatok továbbá arra, hogy a család átalakulása a nők és a férfiak közti különbségekben, szerepeik és feladataik módosulásában is megmutatkozik. A kor gyermekfelfogása és annak társadalomtörténeti vetülete is fontos kérdés, így vizsgálom majd a magyar parasztszaládok nevelési szokásait, ezen belül külön a csecsemők és a kisgyermek gondozását, illetve a serdülők nevelését. A kutatás egyik faktoraként kerül elő a testvérek kifejezés az elemzett dokumentumban, így ez a téma is feltűnik a dolgozat szakirodalmi áttekintésében, szintúgy, mint a kor gyermekeitől elvárt tekintélytisztelet és ennek megnyilvánulásai. A kiadványokban maga az otthon kifejezés is gyakorta felbukkan, így annak háttérére is kitérek, hasonlóképpen, mint a rokoni kapcsolatok bemutatására, ezen belül is a tankönyvekben leggyakrabban előforduló rokonsági viszonyra, továbbá a keresztszaládokra, illetve az ünnepekre. Külön, ám rövid fejezetben kitérek a kor

legnépszerűbb szabadidős szokásainak tárgyalására is, mivel a tankönyvek lapjain a családot gyakran prezentálják kirándulás, illetve a gyermekeket testmozgás közben.

A dolgozat elméleti részének felépítésében elsősorban olyan tényezőket helyeztem előtérbe, amelyekkel a vizsgált dokumentumokban is találkoztam. A család szerkezetének átalakulása és a család válságának kérdése a periodikák kurrens vitatémájának bizonyult. A gyermekek, a testvérek és a szabadidő ábrázolásai elsősorban a tankönyvekben bukkantak fel, míg az otthon, a tekintélytisztelet, a rokonság és az ünnepek vegyes témának bizonyultak, kisebb-nagyobb különbségekkel, de mindegyik kiadványban nagy népszerűségnek örvendtek.

A „*Családok ábrázolása napjaink tankönyveiben*” című fejezetben szót ejtek a tankönyvek funkciójáról és bemutatok néhány mai eredményt, mely igen nagy hasonlóságot mutat a több, mint fél évszázaddal korábban kiadott tankönyvekből nyert adatokkal. Annak ellenére, hogy közel egy évszázad telt el a mai és a Horthy-kori tankönyvek kiadása között, mégis sok egybeesést vélhetünk majd felfedezni bennük.

A dolgozat második nagy részeként tisztázom a kutatás célját, hipotéziseit, tárgyát, mintáját és módszerét. Ezt követően a különböző dokumentumtípusokban az adatok kvantitatív, majd kvalitatív elemzése történik meg. Ennek megfelelően egy rövid tantervtörténeti elemzés után a belőlük kivont adatok számszerűsített megoszlása kerül elemzésre, valamint az ezt követő fejezetben a kapott számadatokat idézetekkel támasztom alá. Hasonló logika mentén történik a tankönyvek vizsgálata is, először grafikonok és táblázatok segítségével kerülnek szemléltetésre a kapott adatok, majd a Lampel Kiadó és a Szent István Társulat tankönyveiből nyert citátumok alapján demonstrálom a Horthy-kori családot és annak feladatköreit. Végül a szakmai periodikákat elemzem a funkciók gyakorisági megoszlásának sorrendjében, zárásként pedig a különböző típusú folyóiratok bontásában láthatjuk az eredményeket idézetek keresztül.

2. A téma elméleti keretei: A családszerkezet változásai

A fejezet a kutatás mélyebb és elemzőbb megalapozására szolgál, olyan társadalom-, nevelés-, néhol gazdaságtörténeti áttekintéseket tartalmaz, amelyek magyarázatául szolgálnak majd a vizsgált dokumentumokból kinyert kvalitatív adatok értelmezéséhez, de benne elmarad a szerteágazó kortörténeti áttekintés, hiszen az túlzottan szétfeszítené a címben vállalt kereteket. A téma elsősorban oktatásszociológiai szempontok alapján építkezik, különös tekintettel a korszak demográfiai és családtörténeti hátterére. A szakirodalom áttekintésénél a disszertációban nagy hangsúlyt fektettem, hogy azokban olyan adatok, háttér információk jelenjenek meg, amelyek a korszak családképét formálták, és olyanok, amelyek a kutatás valamelyik szakaszában – pl. a kategóriaképzésnél –, vagy később a dokumentumok kvalitatív elemzésénél is előkerültek. Az elméleti áttekintésben számos esetben utalok is a két rész – az elméleti és a kutatási – kapcsolódásaira, ezzel előre vetítve és megalapozva a várható eredményeket.

A fejezet folytatásában számba veszem, hogy a 19-20. század milyen változásokat eredményezett a család szerkezetét illetően. A kérdés a téma kapcsán azért érdekes, mert a dolgozatban vizsgálom, hogy megjelenik-e a kiemelt időszak kiadványaiban a változások mentén aposztrofált családkép.

Nincs elfogadott elmélet arra vonatkozólag, hogy milyen kapcsolat van a család szerkezetének és a társadalmak történetének változásai között. Egyes elképzelések szerint a család szerkezetének változásai éppúgy történeti sorrendbe állíthatók, mint a gazdasági formák. Azonban későbbi összehasonlító kutatások bebizonyították, hogy nem lehet megfeleltetni meghatározott családszerkezeti módozatokat hozzájuk tartozó gazdálkodási formákkal vagy rendszerekkel. A családszerkezet változatai lehetnek azonosak vagy legalábbis nagyon hasonlóak eltérő műszaki és gazdasági fejlettségű kultúrák esetén is. (Somlai 1996:218; Neményi 2010)

Egyéb kutatások az ipari fejlődés okozta hatásokat vizsgálják a családi szerkezet változásában. A legtöbb ilyen irányú megközelítés abból indul ki, hogy a kapitalista ipar expanziója előidézte a hagyományos életviszonyok, a háztartások, a családi funkciók és a nemi szerepek változását. (Belinszki 2003; Tomka 2000) Azonban fel kell figyelni arra, hogy a család szerkezete nemcsak függő változó e folyamatban. Az iparosodásra számos egyéb tényező is hatással volt, mint például az átalakuló gazdaság rendje, a hírközlés és a társadalmi kommunikáció térhódítása, a népesség mobilitása, a városiasodás. Mindezek együttesen hatottak – és hatnak ma is – a család viszonyainak, formáinak és kapcsolatainak alakulására. Ezek keresztül nemcsak a társadalmi viszonyok, kis- és nagycsoportok szerkezete és kapcsolatai módosultak, de a fenti változások átalakították a társadalmat szabályozó normákat is. (Somlai 1996:219-220)

A családszerkezet változásainak feltárásánál akadályokba ütközhetünk, mivel az 1960-as évekig alig beszélhetünk olyan kutatásról, amely a családok létszámát, összetételét és a tagok szerepeit megbízható rendszerben szemrevételezte volna. Ilyen feltáró stúdiumok hiányában inkább csak „áthagyományozódott” a történelem folyamán, hogy milyen is lehetett egy tradicionális család. Újabb keletű kutatások azt bizonyítják, hogy olyan családok, amelyekben több nemzedék, kettő vagy annál több házaspár élt volna együtt, egyáltalán nem volt általános jelenség az iparosodás előtt. A kelet-európai és magyar kutatások sem igazolták, hogy a 19. század előtt a több családmagot magába foglaló háztartások vagy a nagycsalád lett volna a legelterjedtebb. (Somlai 1996:220-221; Granasztói 2005:106)

Ennek ellenére mindenképpen leszögezhetjük, hogy az európai társadalmak modernizációja során, elsősorban az iparosodás megindulásától számítva, nagy változásokon mentek keresztül a társadalmak. Megváltozott az egyes országok népességének élettartama, életkori megoszlása, egyre nagyobb lett az idősek száma. (Tomka 2000) Az 1869-es népszámlálás adataiból megtudhatjuk, hogy a népesség 5 %-át teszik ki a hatvan éven felüliek, míg a századfordulóra ez már 7,5 %-ra nőtt. (Vukovich 2005:74) Mindezek a változások a családba is begyűrűztek és ennek következtében átalakulást eredményeztek a család szerkezetében, összetételében, a család kapcsolatrendszerében, funkciójában és szerepeiben, megváltozott például az, hogy a családon belül mit jelent gyerekeknek, ifjúnak, felnőttnek és öregnek lenni. (Somlai 1996:222)

2.1. A hagyományos háztartások

A közösség együttélését hivatottak szabályozni a társadalmi normák, amelyek írott vagy íratlan formában is regulázzák a társadalom tagjait. Megszegésük minimum rosszallással, akár kiközösítéssel jár együtt. A társadalmi ellenőrzés a társadalmi folyamatokba beágyazva történik. A társadalmi kontroll megteremtésében általában többen vesznek részt, ebből a család oly módon kizárhatja magát, ha megszabja, hogy milyen dolgokat tár fel a közösségnek és melyek azok, amelyeket nem hoz nyilvánosságra. Ez nem azt jelenti, hogy a családok nem vesznek részt a társadalmi ellenőrzés folyamatában, esetleg a társadalom szabályait elutasítják vagy semmibe veszik, azonban a család képes lehet arra, hogy saját kisközössége bizonyos eseményeit elzárja a „nagyközönség” elől. (Somlai 1996:223-224)

A modernizáció előtti társadalmak egyik jellegzetessége éppen az, hogy a magánélet és a közélet nem váltak el annyira élesen, s éppen ezért a család és tagjai sokkal ellenőrizhetőbbek voltak. Csak a polgárosodás megjelenésével és az ipari nagyvárosok kialakulásával jelenhetett meg és határolódhatott el a családi intim szféra. A „hagyományos háztartások” fogalma csak a polgárosodás felől nyer értelmet. (Somlai 1996:224)

A rendi társadalmakban a családok reprezentációs és termelési egységként jelentek meg. A nemesi családok egysége az átörökíthető birtokokon és a kiváltságokon alapult. Megjelenésük pedig a kulturálisan biztosított és érvényes önellátáson keresztül valósult meg nemzedékről nemzedékre. Az alsóbb rétegek vagy a földbirtokos szolgálatában álltak, és a birtokához, az uradalmához vagy a házához tartoztak, vagy szabad emberként mint parasztok, kézművesek vagy kereskedők éltek családjukkal együtt. Ez utóbbi esetben is valamilyen egyéni vagy családi tulajdon jelentette a gazdálkodási egység alapját. Ilyen módon a terek sem különültek el az emberek tevékenységeitől, a ház gyakran volt munka- és lakóhely egyszerre. A hétköznapi teendők is sokkal inkább összefolytak ebben az időben. A mai értelemben használt módon családtagoknak nem lehetett magánélete. Nem voltak külön hálószobák, étkezők vagy gyermekszobák, hanem közösen, „nyilvánosan”, a társadalom előtt zajlott az életük. (Somlai 1996:225-226)

2.2. Háztartás kontra család: Változások a család szerkezetében

A család fogalma a 18. században is egészen mást jelentett, mint napjainkban. A magyar nyelvben, ahogy a franciában is, inkább a gyerekekre vagy szolgákra használták a család kifejezést. Főként a „ház” vagy a „háztartás” fogalma volt elterjedt e kérdéskör kapcsán. A szülők együtt éltek nőtlen-hajadon, felnőtt gyermekeikkel, és a háztartáshoz tartoztak még a megözvegyült asszonyok, árvák, egyéb rokonok, szolgák és cselédek is. (Somlai 1996:226-227)

Az ipari forradalom időszakától számítva a család/háztartás szerkezete elkezdett zsugorodni. A háztartások átlagos létszáma nem sokban különbözött már a századfordulón

sem a nyugat-európai átlagtól. 1890-ben a háztartások átlagosan 4,5 főből álltak, 1930-ra ez az arány 3,9-re, míg 1949-re már 3,6-ra csökkent (Tomka 2000:52). Az amerikai családok a 18. század végén még nagyobbak voltak az európaiaknál. 1790-ben a háztartások 5,8 főt számláltak, azonban a 19. század közepére ez 5,55-re, a század végére pedig 5,28-ra, 1900-ra 4,76-ra, 1940-re pedig 3,77-re süllyedt. (Greeven 1972:551) Angliában a háztartások nagysága a 17. század végétől a 18. század elejéig 4,17 és 4,96 között mozgott. (Wall, 1972:192)

A társadalmi-gazdasági folyamatok idővel mind bonyolultabbá és személytelenebbé váltak. Ennek következtében a család társadalomban elfoglalt helye és szerepe is megújulni kényszerült. A 18. századtól különvált a munkahely és az otthon, a munka és a szabadidő színtere, ennek köszönhetően kialakulhatott a családi intim szféra, amelynek hatására a család tagjai eltávolodtak a „nyilvánosságtól” és fokozatosan visszahúzódtak saját lakóterükbe. (Somlai 1996:230-231) Már Magyarországon is a kiscsalád és a törzscsalád az uralkodó családforma a 19. században. Paraszti nagycsaláddal csak szórványosan találkozhatunk, például Szlavónia vagy a Mátra-vidék környékén. (Kósa 1998:288)

Ezzel szemben nemcsak a gazdasági funkció, a munka és a lakóhely szerepe változott meg, hanem olyan egyéb tevékenységi körök is, mint a felnőttek gondozó védelme, amely levált a családról. A fejlődő és bővülő egészségügyi ellátásnak, az egyre több kórháznak és rendelőintézetnek köszönhetően a család betegeket ápoló feladatai egyre inkább háttérbe szorultak, nem szűntek meg, de a korábbival összehasonlítva már nem bírt kizárólagos szereppel. (Somlai 2013)

A kutatás alapját képező családi funkciók számszerű megjelenése is demonstrálja, hogy míg a család gazdasági szerepe igen népszerű az elemzett kiadványokban, addig a felnőttek gondozó-védő feladatai alig-alig jelennek meg a dokumentumokban. Bár a tartalomelemzés módszere ilyen irányú következtetést nem enged meg, ennek ellenére feltételezhetjük, hogy a két világháború között megjelenő pedagógiai tartalmú kiadványokban ábrázolt családi funkciók és ezek gyakorisága már leképezi a 19. század folyamán elindult változásokat a családban.

A modernizációs folyamatoknak köszönhetően már nem a háztartás a legfőbb termelési egység, a család tagjai nem egy háztartáson belül és nem a közös termelőmunka révén kapcsolódtak össze. Az új családok gazdasági alapját a közös vagyon és/vagy a pénzjövedelem adta. A családok termelő közössége nem minden esetben szűnt meg teljesen, de jóval kisebb hangsúlyt kapott, helyette egyre fontosabbá vált a családok közös fogyasztása. (Czédliné 2011) A kérdéses dokumentumokban is tetten érhető, hogy gyakran jelenik meg a család fogyasztási tevékenységek közben, viszont abban az esetben, ha parasztcsaládok kerülnek említésre például a tankönyvek olvasmányaiban, a családok termelő funkciója is felfelbukkan. A szekuláris tankönyvekben ez kevésbé jelenik meg, hiszen ezekben a kiadványokban elsősorban városi családokat, míg a katolikus dokumentumokban falusi parasztcsaládokat ábrázolnak gyakrabban.

A család szerkezetének változása a modernizációs folyamatokon keresztül megjelenő, hosszú demográfiai átmenet következménye, amely a 18. századtól a 20. század közepéig zajlott le. Ennek hatására egy magas termékenységű és halandóságú népességből alacsony termékenységű és halandóságú országgá váltunk. Korábban sokkal több csecsemő született, gyakoribb volt, hogy egy-egy asszony négy (Laslett 2005), vagy akár több gyermeket hozott világra, de az emberek jóval rövidebb ideig éltek, a halál jelenléte gyakoribb esemény volt. A demográfiai változás után azonban sokkal kevesebb gyermek született, emellett azonban a csecsemő- és a gyermekhalandóság is jóval alacsonyabb lett. Nemcsak a gyermekek, de a felnőttek élettartama is kitolódott, az emberek sokkal tovább éltek, mint korábban. Ez a javulás az orvostudomány fejlődésének, a higiéniai viszonyok és ismeretek terjedésének köszönhető. (Csernák 1991; Somlai 2013)

A demográfiai átmenet eltérő ütemben ment végbe Nyugat- és Kelet-Európa országaiban. Nyugaton jellemzőbb volt, hogy a fiatalok később vagy egyáltalán nem is házasodtak, és elterjedt volt a házasság utáni újránházasodás. Kelet-Európában ellenben többen és korábban házasodtak, és kevésbé volt jellemző, hogy valaki idős koráig ne kössön házasságot. (Tomka 2000; Tóth 2002; Hajnal 2005; Therborn 2004:183; Somlai 2013)

A múlt századra jellemző hazai házassági szokásokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a magyarok a házasság intézményét nagyra értékelték és fontosnak tartották. Az is elmondható, hogy szinte minden társadalmi és gazdasági közösség számára a házasság volt a felnőtté válás legfontosabb állomása (Coontz 2004). A házasságot a felnőtté válás fordulópontjának, a családi élet alapjának, a gyermekvállalás színhelyének, a társadalomba való beilleszkedés eszközének tekintették, amelyet nagyszabású rituális ünnep keretein belül szentesítettek. A társadalom bizonyos életkor betöltése után elvárta tagjaitól, hogy minél hamarabb kössön házasságot. Akik kimaradtak a házasság intézményéből, így a hajadonok vagy nőtlének, vagy azok, akik külön éltek vagy elváltak házastársuktól, a társadalom perifériájára szorultak. A demográfiai átmenet kezdetén Magyarország az úgynevezett „kelet-európai típusnak” felelt meg (Hajnal 2005; Tóth 2007a), amelynek jellemzői, hogy a nők korán, átlagban húsz évesen kötöttek házasságot, valamint az ötven éves korukig házasságot kötők aránya is magas volt, kb. 95 %. A hajadonok és a nőtlének aránya csak 4-5 %-ot tett ki. (Csernák 2005:97-98)

A századfordulón azonban a nők alacsony korban bekövetkező házasságkötésében, valamint a hajadonok és nőtlének számában, változás állt be. A 20. század első évtizedeiben nőtt az első házasságot kötők életkora, ennek megfelelően a férfiak 27 évesen, a nők átlagban 23 évesen kötöttek házasságot. Nőtt ezek mellett a soha házasságra nem lépők száma is. (Tomka 2000:42-43) A magyar társadalomban egyre több olyan tényező jelentkezett, mint például a kedvezőtlen gazdasági feltételek, az első világháború, a hadkötelezettség újrászabályozása, a városokba irányuló vándorlás, a halandósági viszonyok javulása, a férfiak kivándorlása stb., amelyek negatívan hatottak a házasságok számára és kötésének idejére. (Csernák 2005:99-100) Viszont nemcsak a házasságkötés ideje, de tartamának hossza is kitolódott a demográfiai folyamat hatására. A 18. században egy házasság alig tartott 15-20 évig. A 20. századra a házasságok hossza akár az említett idő duplájára is emelkedhetett. (Somlai 2013)

A demográfiai átmenetnek köszönhetően nemcsak a házasságkötések ideje és hossza változott, hanem a párválasztás módja is. A premodern társadalmakban rendszerint a szülők döntötték el, hogy gyermekük kihez mehet hozzá, egyes kultúrákban még házasságközvetítő is működött. A szülők választását a rang és a presztízs, illetve a vagyon és a birtok megőrzése és gyarapítása vezérelte. Csak a birtok nélküli parasztsaládokban fordulhatott elő, hogy a fiatalok maguk döntöttek párjukról. Az átalakulások mentén a szerelmi házasságok a 19. századtól kezdtek hódítani, a szülői akarat pedig fokozatosan háttérbe szorult. Mindazonáltal ez nem azt jelentette, hogy a fenti vagyonvédő és -megtartó attitűd teljesen kiszorult volna a családok döntései közül. (Somlai 2013)

A hazai parasztsaládok esetében a felnőtté válási-beavatási szertartás után a fiatalok párválasztási tevékenysége a közösség szigorú tekintete előtt zajlott, legfőképpen a lányok viselkedése volt a figyelem középpontjában. A fiatalok előtt több ismerkedési lehetőség és alkalom is nyitott volt. Ilyenformán a vízfordás, a fonók, az ivók, a cuhárék, a bálók és a lakodalmak vagy az esti „viziták”. Az udvarlás azonban mindig a közösség szeme előtt történt, meghatározott szokások által szabályozva, s aki ettől eltért, azt a közösség megszólta. Az udvarlás kezdeti szakaszában, amikor még erről a szülők nem tudhattak, a legény a leányt csak a kapuig kísérhette el. Ha már a közösség tudott az udvarlásról, akkor már a kiskapuban is megállhattak beszélgetni a fiatalok, ha komolyabb volt a szándék, akkor a kapun belülre is beléphetett a fiú beszélgetni. A szobába azonban a legény csak a lakodalom előtti hetekben

mehetett. Az udvarlókat a lányok választhatták ki, de feleségül csak ahhoz mehettek hozzá, akit szüleik – elsősorban az anya – is jóváhagytak. A választásnál fontos volt, hogy sem anyagilag, sem társadalmilag ne különbözzenek a párok. A házasságkötés ideje területenként változott, volt ahol 16-17 évesen, máshol 19-23 évesen mentek férjhez a lányok. Ott, ahol korán házasodtak a nők, a 20 éves hajadonok már vénlánynak minősültek, s a közösség diszkriminálta őket. Az ilyen leány otthon ugyanúgy dolgozott, mint eddig, de beleszólása semmibe sem volt, mindenki parancsolhatott neki, és gyakran csúfolták is őt. (Bodovics 2011)

A szerelemi házasságok térhódítása fokozatosan fejtette ki hatását a párkapcsolatok és a magánélet elmélyítésére. A család fokozatosan bezárult és éles határvonal alakult ki a családi otthon és a társadalom között. A férfiak feladata lett a család anyagi biztonságának megteremtése, ők lettek a családfenntartók, míg a nőkre az otthoni munka, a betegápolás, de elsősorban a gyermekek nevelése várt. (Somlai 2013)

A demográfiai átmenet közvetlenül és közvetett módon is átalakította a családok életét, összetételét, szerkezetét, működését, szabályrendszerét és a tagok szerepeit. (Tóth – Dupcsik 2007) A csecsemőhalandóság csökkenése lehetővé tette, hogy a szülők és a gyermekek szorosabb kapcsolatot alakítsanak ki egymással. Másodszorban korábban nem volt ritka, hogy a gyermekek már fiatalon megtapasztalták az elmúlás és egy-egy családtag elvesztését, de a demográfiai folyamat következményeként, az élettartam és az egészségi állapotok javulásával, kevesebb gyermek maradt árván. S végül a szülők életében megnőtt az „üres fészek” idejének szakasza, ami azt jelenti, hogy a korábbihoz képest a szülők a gyermekek „kirepülése” után még sok időt tölthetnek kettesben, de megnőtt annak is az előfordulása, hogy a szülőkből nagyszülők lehessenek, és még hosszú időt tölthessenek együtt unokáikkal. (Somlai 2013)

2.3. Magyarországi családok a demográfiai folyamatok tükrében

2.3.1. Születésekkel kapcsolatos néphitek és születésszabályozás

A főcímben megfogalmazott kérdéskör azért fontos számunkra, mert érdekes megvizsgálni, hogy az elemzett dokumentumok hány fős családokat ábrázolnak, s a vizsgált időszak születéseinek száma adja-e az egyik lehetséges befolyásoló tényezőt a családok létszámát illetően. Elsősorban a tankönyvekben érhetjük tetten, hogy egy-egy család hány főt számlált a kérdéses ciklusban, a tantervekben egyáltalán nem, míg a folyóiratok már a családok létszámának csökkenésével és azok okaival foglalkoznak.

Ebben a fejezetben elsősorban a születésekkel kapcsolatos néphitekről és szokásokról adok rövid áttekintést. A Horthy-kori szakmai orgánumok egyik igen fontos célja, hogy mind a gyermekek, mind pedig a szülők felé a leggyakorlatiasabb módon közvetítsék a mindennapi tudást és ismereteket. A tantervekben és a szakfolyóiratokban ezért egyaránt gyakran kap helyet az a nézet, hogy a lakosság egészségi állapotának javítását, a fertőzések és járványok csökkentését felvilágosítással és megfelelő ismeretek közvetítésével lehet csökkenteni, akár meg is szüntetni. Emiatt érdemes bemutatni, hogy milyen hitek és meggyőződések uralkodtak ebben az időszakban, amelyek legyőzésére orvosok, tudósok és politikusok egyaránt hadat üzentek.

A tankönyvekben ábrázolt családok felépítése eltérő attól függően, hogy szekuláris vagy katolikus kiadványról van szó. A világi tankönyvekben a két-háromgyermekes családok ábrázolása a jellemző, és csak egy esetben jelenik meg az öt gyermek a nagypapával együtt ábrázolva, míg a katolikus kiadványokban inkább preferált a többgyermekes családok ábrázolása, és sokkal többször bukkannak fel a nagyszülők is a családon belül.

1910-1930-ig a családok egynegyedében hatnál több gyermek volt (Boreczky 2001). Ám ez a tendencia a két tankönyvtípusban egyáltalán nem kerül elő, talán a katolikus

dokumentumokban közelíti az arányt. Ráadásul a katolikus kiadványokban inkább jellemző a családok életén, valós, egyszerű embereken keresztül bemutatott világ, mint a szekuláris tankönyvekben. A gyakorlatias példabeszédeken keresztül, hétköznapi családok életén át közvetített ismeretek módszere a katolikus pedagógiai folyóiratokban is népszerű. A vidék és a főváros ábrázolása is eszerint alakul a dokumentumokban. Ugyan a század elején a lakosság közel négyötöde falun lakott (Boreczky 2001), az állami tankönyvek mégis inkább városias, városban lakó polgári családot ábrázolnak, míg a katolikus kiadványok inkább a falusi, mezőgazdaságban dolgozó nagycsaládot szerepeltetik. Ennek magyarázata annak a későbbi fejezetben kifejtett attitűdnek köszönhető, hogy a katolikus egyház erőteljes propagandát folytatott az időszakra igencsak jellemző egykézés ellen. S az a tény, hogy ennyire markánsan kirajzolódik a különbség az állami és a katolikus dokumentumok családlétszámában, az a katolikus egyház tudatosan felépített, nagycsaládot népszerűsítő kampányának köszönhető.

Szinte minden társadalomban, kultúrában és eltérő korszakban elmondható, hogy a gyermekáldást az élet szükségszerűségének, a meddőséget pedig Isten büntetésének, elítélendőnek és megvetendőnek tekintették. Bár a születésszabályozás nem volt elterjedt, azért voltak elképzelések a születendő gyermekek számát, nemét, jellemét és ezek befolyásolását illetően. Már az esküvő napján igyekeztek mindenféle babona betartásával befolyásolni a termékenységet. Például a palócok között szokás volt, hogy az ifjú pár nagy gonddal elkészült hitvesi ágyának közepére bedobtak egy gyermeket, hogy a fiatal pár ne legyen magtalan. Jó jelnek tekintették azt is, ha a fiatalok a lakodalmas menetben kisgyermekes anyával találkoztak. (Kaproš 2005:137)

Az ókori zsidó kultúrában, a Tórában is találunk arra vonatkozólag nyomokat, hogy a meddőség Isten büntetése, amely nagyban befolyásolta a feleség társadalmi megítélését (Nagy 2007; Kerekes 2008). Ha úgy adódott, hogy a házaspárnak sokáig nem lett gyermeke, engesztelésül misét mondtak, búcsút jártak, vagy fogadalmat tettek a párok. A múlt században Szeged környékén az asszonyok kilenc keddet böjtöltek végig a gyermekáldás reményében. De gazdag volt a mágikus gyógymódok és az együttélés idejével kapcsolatos hiedelmek köre is. Meddőség esetén általános volt az a nézet, hogy annak oka csak az asszony lehet, így a gyógymódok is elsősorban rá vonatkoztak. A meddőség kezelésére nyújtott tanácsok nagyrészt a táplálkozásra tértek ki, mint például a fűszeres és erős ételek fogyasztásának ajánlására. Európai néphitben gyökeredzhet az a nézet, hogy a terhes nő, amit megkíván, azt meg kellett, hogy kapja, mert abban hittek, hogy arra a születendő gyermeknek van szüksége, s az sem elítélendő, ha egy állapotos nő akár ezért lopáshoz folyamodik. Sokan bábákhoz fordultak a gyermekáldás reményében, később azonban a módosabbak már orvosi segítséget is kértek. (Kaproš 2005)

A vetélést elkerülendő számos eljárást alkalmaztak, így például fürdőket, füstölőket, háromszor derék köré feltekert fonalat. Tapasztalatból tudták, hogy a túlmunka veteléshez vezethet, de ezt csak akkor vették figyelembe, ha a nő már többször is elvetélt korábban. Még a két világháború között is – rendellenességek esetén – csak akkor fordultak orvosi segítségért, ha az anya élete forgott kockán. (Kaproš 2005:138)

A születésszabályozás technikai valamilyen mértékben mindig jelen voltak a nők körében, de igazán tudatos szabályozásról hazánkban csak a 19. század második felétől beszélhetünk. A parasztcsaládok körében a gyermekek számának korlátozására elsősorban a birtok elaprózódása miatt volt szükség. Ezen törekvések végül elvezettek az „egykézéshez”, amelynek legkorábbi és legkiemelkedőbb példáját a dél-dunántúli térségben találjuk. Az ország többi részén inkább a két világháború közötti időszakban terjedt el (Kaproš 2005:138). Ennek a folyamatnak köszönhető, hogy a 20. század elején nagy vitákat és véleményütköztetést eredményezett a kérdés a vizsgált szakfolyóiratokban, ezeken belül is leginkább a katolikus kiadványokban. Ezek nagy propagandát folytattak a családok egykézése ellen. Mind a nemzet, mind pedig az erkölcsi hanyatlás megnyilvánulásának tartották a

folyamatot, és a nyilvános rosszallás, elmarasztalás és szemrehányás eszközétől sem riadtak vissza, hogy a jelenség menetét megrekeszék. Erre kapunk jó példát Horthy Miklós beszédében is, amelyet a baranyai anyák napján mondott az egykezéssről. (Horthy 1935:114)

A születésszabályozás módszerei egyaránt tartalmaztak mágikus és tapasztalaton alapuló eljárásokat, gyakran a veszélyes és durva módszerektől sem riadtak vissza a nők. De nemcsak a születeket, hanem a gyermekek számát és a születés idejét is igyekeztek befolyásolni. (Kaprocs 2005) Születésszabályozásként jelent meg a házastársak korlátozott érintkezése és az a hiedelem, hogy a gyermek szoptatása közben nem lehet teherbe esni, így voltak asszonyok, akik egy-két évig is szoptattak, csak hogy ne szülessen újra gyermekük. Az abortusz szigorúan tilos volt mind a vallás, mind pedig a közösség szemében. A csoport kivetette magából azt a nőt, akiről megtudták, hogy elhajtotta magzatát, vagy tudatosan nem szült gyermeket. A gyermektelenséget Isten büntetésének tartották, átoknak (Füredi 1988), amely elsősorban a nő hibája volt. Előfordult, hogy mindkét házastársat hibáztatták, ilyenkor az sem volt szégyen, ha az asszony más férfitől kért segítséget, hogy megfogadjon. A nők ritkán fordultak orvoshoz meddőségük esetén, hiszen nem voltak tisztában a születés biológiai hátterével, inkább természetfeletti csodának vélték a gyermekeket. (Bodovics 2011)

A paraszti családokban a gyermek életét már a fogantatástól számon tartották. Ez az elképzelés egybeesett a vallási hiedelmekkel, miszerint az élet már a fogantatás pillanatában elkezdődik, nem pedig a születéssel. A gyermekáldást az élet természetes folyamának tekintették, nem tervezték. A 19. század végén, a 20. század elején vált nyilvánvalóvá a paraszti családok számára hogyan, milyen folyamatoknak köszönhető az utódok fogantatása és születése, míg korábban Isten ajándékának és akaratának tekintették a gyermeket. A családban született gyermekek magas száma mutatta, hogy a szülők mennyire egészségesek és erősek. Az utódok születését nem lehetett elkerülni, maximum késleltetni tudták, így általában az első gyermek a házasság első évében megszületett. (Bodovics 2011)

2.3.2. A magyarországi termékenység alakulása

Kelet-európai országok lakosságának termékenysége sokáig jóval magasabb volt, mint a nyugat-európai országokban, bő gyermekáldás és magas születési arányszámok jellemezték. Magyarországon a termékenység azonban a 19. század végére már a keleti és nyugati értékek között mozgott. Kelet-Európában a termékenység csökkenése a századfordulón jelent meg, először Csehországban, majd Magyarországon, folyamatosan gyorsuló ütemben. Dél-Európa termékenysége lassan változott, ennek ellenére Bulgáriában és Szerbiában is a 20. század elejére igen jelentős mértékű csökkenést figyelhetünk meg. Ekkorra már általánossá vált Kelet- és Nyugat-Európában a születek számának csökkenése. (Kamarás 2005; Tekse 2005:129-130; Tomka 2000)

A kelet-európai országok magas termékenységét az első világháborúig elsősorban annak tulajdonítják, hogy a nők alacsony életkorban léptek házasságra, és magas volt a házas nők aránya is az össznépességben. A magas termékenységi viszonyokra lehet abból is következtetni, hogy az összes születek felét a negyedik vagy annál több gyermek születése tette ki. Ennek köszönhető, hogy sok volt a harminc vagy akár a negyven év felett gyermeket vállalók aránya, a születek több, mint 40 %-ánál tehát az anyák a 30-49 évesek köréből kerültek ki. (Kamarás 2005:151)

Az európai országok között a házas nők termékenységében kevés differenciálódást találhatunk, de például Magyarországon a házas nők termékenysége a legtöbb nyugat-európai országnak jóval alatta volt. A termékenységet befolyásoló tényezőként említhetjük a nemi érintkezés mennyiségét és módját illető egészségügyi viszonyokat, a helyi szokásokat, ill. azt, hogy nem ritka, hogy maguk a nők is alkalmaztak születésszabályozó eszközöket, módszereket. Kutatások bizonyítják, hogy az 1880-as évektől beszélhetünk némi lassú, de mégis állandó csökkenésről a házas nők termékenységét illetően. Ennek okát elsősorban a

házasságon belüli tudatos születésszám-szabályozásban érhetjük tetten. A születésszabályozás technikáira már a 19. század elejétől találunk utalásokat, 1850 után viszont a születésszabályozás elterjedéséről beszélhetünk, 1880-ra pedig feltételezhető, hogy befejeződött a termékenység csökkenésének első szakasza. (Tekse 2005:131) Összességében tehát elmondható, hogy Kelet- és Dél-Európában, talán Magyarországot leszámítva, állandónak és egyenletesnek tűnik a nők termékenysége a századforduló előtt, természetesen a háborúk és járványok időszakát leszámítva. (Tekse 2005:130)

A házasságon kívül születettek száma sem elenyésző Kelet-Európában, 8-10 % között mozgott a 19. század utolsó évtizedeiben. Az 1897-es statisztikai adatok alapján a tizenhét évnél fiatalabb anyák több, mint fele, a 17-19 évesek 25 %-a házasságon kívül hozta világra gyermekét. Az ipari napszámosok 30 %-a, a házi cselédek 87 %-a törvénytelenül szülte meg utódait. (Kamarás 2005:151) Magyarországon azonban az ország román és szerb nemzetiségek által lakott területein volt a legelterjedtebb a házasságon kívüli gyermeknemzés, ráadásul a házasságon kívüli születéseket nem feltétlenül követte házasság, esetleg együttélés. (Tekse 2005:131)

1880 után megindult a termékenység csökkenésének második szakasza. Ezen keresztül demonstrálható a városi és a falusi házas nők termékenysége közötti diszkrépancia, amely jelenség nagyrészt Budapest népességének alacsony házas termékenységevel kapcsolható össze. Elterjedt az a nézet, miszerint a gyors városiasodás kedvezően hat a termékenység csökkenésére. Ám a városi népesség termékenységének csökkenése csak kis mértékben hatott az ország népességének mutatóira a városi népesség alacsony száma miatt. Továbbá elmondható az is, hogy az országban kimutatható alacsony termékenységű területek inkább tipikusan a mezőgazdasági részekre összpontosultak. (Tekse 2005:131-134)

A termékenység csökkenését a korszpecifikus arányszámok is jól alátámasztják. A húsz év alatti nők termékenysége esetén nem lehet még születésszabályozásról beszélni, ellenben az alacsony termékenységű megyék esetében már a húsz éves kort meghaladva általánossá válik a születésszabályozás. A magasabb termékenységű megyékben inkább csak a huszonötödik év betöltése után beszélhetünk intenzív születésszabályozásról. (Tekse 2005:132)

Változás következett be abban is, hogy a nők átlagosan hány gyermeket vállalnak szülőképes koruk folyamán. A századfordulón átlagosan ez a mutató 5,4 volt, 1930-ban az ötfős vagy ennél nagyobb létszámú családok a háztartások 33 %-át tették ki (Tomka 2000:53). Területi különbségek rajzolódnak ki e kérdés kapcsán is, így a Tisza bal partján átlagosan 6 gyermekszületést regisztrálhatunk. 1900 és 1910 között a gyermekek számának csökkenése folytatódott. Az ezer lélekre jutó gyermekek száma 10 %-kal, míg a teljes termékenységi arányszám 11 %-kal volt kevesebb 1910-ben, mint a századfordulón. Itt is területi különbségekre bukkanhatunk. Változatlanul a Tisza bal partja a legtermékenyebb terület, míg a Tisza-Maros szögében a legkisebb a születések száma, az 1880-as évekhez viszonyítva 22 %-os visszaesésről beszélhetünk. (Kamarás 2005:152-153)

Uralkodó volt az az elképzelés, hogy a születésszabályozás meghatározott felekezetek sajátossága. Magyarországon is hódított az a nézet, hogy az egykezés a protestánsoknál volt jellemzőbb gyakorlat. Ekképpen 1900-1901-ben a 15-49 éves házas, római és görög katolikus nők körében a termékenység valóban magasabb volt, mint a többi felekezet esetében. Az arány a következő tíz évben minden felekezetben csökkent, mégis a legnagyobb mértékben a római, a görög, az evangélikus és az izraelita felekezeteket érintette. A nemzetiségek termékenységét tekintve is változások álltak be, így a 20. század első évtizedeiben a horvátok, a németek és a szlovákok termékenysége csökkent, de markáns a visszaesés a magyarok és a szerbek esetében is. (Tekse 2005:135)

Bár Magyarországon a termékenység már az 1880-as évektől lassú csökkenésnek indult, 1910-re mégis csak 10 %-os visszaesésről beszélhetünk, míg Csehországban az

említett süllyedés 1893-ra, Szerbiában és Bulgáriában pedig 1905-1908 között következett be. A magyarországi termékenység csökkenését némiképpen lassította a magas termékenységű népcsoportok beáramlása. (Tekse 2005:133)

1900-ra ilyenformán Dél- és Közép-Európában öt magasabb termékenységű régió képe rajzolódott ki: Északkelet- és Észak-Magyarország (Cseh-, Morvaország); Dél-Horvátország és Északnyugat-Szerbia megyéi; Alföld; Észak-Magyarország; Dél-Szerbia, Bulgária és Románia déli-délkeleti megyéi. Azonban e területek külön-külön sem alkotnak egységes régiót, sem a nemzetiségeiket, sem a felekezeteiket, sem pedig gazdaságukat tekintve. (Tekse 2005:133)

Az első világháború megtörte a korábbi születési arányszámok alakulását és hosszú időn keresztül hagyott maradandó nyomot a népesség korfáján. A háborús évek alatt felével csökken az élveszületések száma, de megemelkedett a házasságon kívül született gyermekek aránya és megnőtt a fiúk születésének mértéke is. Sokan abban reménykedtek, hogy a háború elmúltával a születések száma visszatér a háború előtti időszak arányához, de ez az elvárás nem következett be. Bár 1919-ben emelkedett a születések száma, a háborús időszakok arányát 54 %-kal meg is haladta, de az mégsem érte el a háború előtti periódus szintjét, mert a születések száma így is 14 %-kal alacsonyabb volt, mint a háború előtt. A csökkenés folyamatos volt, a gazdasági válság idején pedig felgyorsult. 1920-ban ezer lakosra 28, 1929-30-ban 25, 1933-34-ben pedig csak 22 élveszületés jutott. Ekkor már egyértelmű volt, hogy a termékenységi arányszámok csökkenése nemcsak a háború következménye, hanem anélkül is bekövetkezett volna. (Kamarás 2005:153)

A kevesebb gyermekvállalás okával és annak tényezőivel a vizsgált pedagógiai orgánumok is foglalkoznak, s az alábbi módon összegzik annak hátterét: a gyermekek számának csökkenése visszavezethető gazdasági okokra, az emberek önzésére, az individualizmus terjedésére, a szenvedésre való képtelenségre, a vallás háttérbe szorulására és a kor kedvezőtlen politikai viszonyaira.

A születések számának visszaesése 1936-tól megtörik és kb. 19-20 % körül mozog. A második világháború nem hozott olyan mértékű csökkenést a termékenységben, mint az első. Ez abban is tetten érhető, hogy 1940-44 között az élveszületések aránya nem sokkal volt alacsonyabb, mint az 1930-as években. A házasságon kívül születettek száma nem változik túlzottan a két világháború között, az 1920-as években csökken, majd a gazdasági válság éveiben éri el a 9,7 %-os maximumot. Nemzetközi összehasonlításban így is csak a középmezőnyben foglaltunk helyet a kérdés kapcsán, mert Ausztriában 27-28 %, Hollandiában viszont csak 25% volt a házasságon kívül születettek aránya. (Kamarás 2005:154)

1910-ben a családok átlagosan 5 gyermeket vállaltak, ez 1920-ig gyors csökkenést mutatott, és a visszaesés megduplázódott, 23 %-kal maradt el a korábbi évtizedekhez képest. 1930-ra ez 2,8 gyermeket jelentett családonként, és évtizedenként folyamatosan 13-14 %-os csökkenést hozott. (Kamarás 2005:154; Livi-Bacci 2005)

A termékenység visszaszorulása nem volt azonos a különböző korcsoportba tartozó nők esetében. A századforduló idején a húsz év alattiaknál a születések visszaesése csak kis mértékben volt jelen, sőt a tizenhét év alatti nők termékenysége még nőtt is a korábbi évekhez képest. A húsz és huszonöt évesek körében már észrevehető 5-6 %-os visszaesés, a huszonöt év felettiéknél beszélhetünk azonban 10 %-os csökkenésről. Markánsabb módosulás a harminc év felettiéknél jelentkezik. Az 1910-1920-as évek között a húsz és huszonkilenc évesek termékenysége 18-19 %-kal csökkent, míg a harminc és harminckilenc éveseké már 27 %-kal. A két világháború idején tehát elmondható, hogy a nők termékenysége európai viszonylatban is az alacsonyak közé sorolandó, míg korábban inkább a magasak között volt. (Kamarás 2005:154-155)

2.3.3. A foglalkoztatás átalakulása hazánkban

Magyarországon a foglalkozások átalakulása elsősorban a mezőgazdasági munkások átáramlását jelentette más, nem mezőgazdasági munkakörökbe, ilyenformán megszűnt a mezőgazdasági foglalkoztatottak számának túlsúlya és nőtt a más területeken dolgozók száma. Ennek a folyamatnak következtében a 20. századra a családok 16,8 %-a dolgozott mezőgazdaságban, míg 36,8 %-uk már az ipar valamely területén. A változás leginkább a falusi nagycsaládok szerkezetére, összetételére és a tagok szerepére volt nagy kihatással. (Sas 1978; Szabady 2005)

Hazánkban a 20. század elején a mezőgazdaságban dolgozók aránya még 50-59 % között mozgott. 1949 után változott a helyzet és felgyorsult a mezőgazdasági munkából kilépők aránya. Természetesen a mezőgazdasági területen dolgozók számának csökkenése nemcsak magyarországi jellegzetesség, hanem más, gazdaságilag fejlett országokban is végbement. (Szabady 2005:269) Az átalakulás folyamatát figyelembe véve az országokat ilyenformán négy csoportba sorolhatjuk. Az első kategóriába azok a területek tartoznak, ahol már a 19. század végére megszűnt a mezőgazdaság túlsúlya, mint például Nagy-Britannia és Belgium. Ezekben az országokban a változás folyamatos és egyenletes volt, évtizedenként 10 %-kal csökkent a mezőgazdaságban dolgozók aránya. A második csoportban az átalakulás lassabban ment végbe, csak az első világháború után vesztette el a mezőgazdaság uralkodó jellegét. Az országok harmadik klasszisába lehet sorolni Japánt, a Szovjetuniót és ide tartozik Magyarország is, ahol az 1960-as évekre csökkent a mezőgazdaságban való részvétel 40 % alá. A negyedik csoportba azon országok kerültek, ahol a keresők többsége még manapság is a mezőgazdaságban tevékenykedik. (Szabady 2005:270)

A társadalmi-gazdasági átalakulás a demográfiai folyamatokra is hatással volt. Ekképpen a század első pár évtizedében különbséget lehetett megállapítani, elsősorban a mezőgazdaságban dolgozó nők javára a termékenységet vizsgálva. Ezer 15-49 éves mezőgazdaságban foglalkoztatott nő termékenysége egyharmaddal volt nagyobb, mint a nem mezőgazdaságban foglalkoztatotknál regisztrált élve születések száma. A második világháború után ez az arány kiegyenlítődött, 1959 óta pedig megfordult. (Szabady 2005:272)

A család szerkezetére, összetételére és tagjainak szerepeire – a mezőgazdasági foglalkozásoktól a nem mezőgazdasági foglalkozások felé való eltolódása mellett – a nők munkába állása is nagy hatással volt. Bár Coontz szerint a kétkeresős családmodell többször is felbukkant a történelem folyamán ugyanúgy, ahogy a gyermekgondozás és az egyszülős családok minden formája is. (2004)

A századfordulón csak kismértékű különbség volt a nyugat-európai országok között a nők foglalkoztatottságát illetően. Ausztriában, Svájcban és a skandináv országokban 1900-ban a keresők több, mint egyharmada volt nő. Viszonylag kevesen, a nők 25 %-a dolgozott Hollandiában. Általánosan mondható az a tendencia is, hogy az első világháborút követően a nők foglalkoztatottsága megnőtt, majd visszaesett. A Szovjetunióban 1929-1939 között a női munkások száma megháromszorozódott, hárommillióról tízmillióra nőtt, a bejárónők száma viszont 80 %-ról 14 %-ra csökkent. (Fohlen 1999:21) A századelőn Magyarországon a foglalkoztatottak 25,2 %-a volt nő. A következő évtizedekben ez az arány csak kis mértékben és lassan emelkedett, 1930-ban 26 %-ra, 1941-ben pedig 27 %-ra nőtt. A folyamat az 1950-es évektől kezdett felgyorsulni. (Tomka 2000:64-67)

A nők munkavállalását vizsgáló kutatások egyértelműen demonstrálták, hogy különbséget lehet felfedezni a nők és a férfiak munkatevékenysége, azok bérezése és a munka presztízse között. A női munkavállalók összetételét és mennyiségét a család szükségletei és a társadalmi-demográfiai változások is befolyásolták. Addig, amíg magas volt a csecsemőhalandóság, a nők házon kívüli munkájára csak kevéssé lehetett számítani, inkább a gyermekekre tekintettek potenciális munkaerőként. A preindusztriális társadalmakban a

család mint gazdasági egység és termelő közösség volt jelen, s annak minden tagjának megvolt a maga szerepe és funkciója. A családi munkamegosztás elsősorban a nemek és az életkorok mentén szerveződött. A nők feladata attól függött, hogy az élet- és a családciklus mely szakaszában voltak éppen, teljes intenzitással tehát a család munkájában általában az első gyermek megszületéséig tudtak csak részt venni. A fiú- és a lánygyermek számára azonban teljesen egyértelmű volt a családi munkákba való bekapcsolódás. A műhelyben a férj és a feleség együtt dolgozva vettek részt a család termelőtevékenységében, ahol a férfi végezte a „szakmunkát”, a nő pedig a kevésbé kvalifikált tevékenységeket. A nők a hagyományos női munkával is hozzájárulhattak a család anyagi bevételeinek támogatásához, így például a mosással, a varrással vagy a vasalással. (Nagy 1994)

Az iparosodás hatására azonban a családok termelő funkciója elhalványult, kilépett az otthon berkeiből, s a nők munkáját egyre inkább a nők keresetére való igény határozta meg. Fiatal és hajadon nőknek kellett belépniük a munkaerőpiacra, mert a családok számára szükségessé vált az ő keresetük is. A feleségek bérkeresetére azonban csak ideiglenesen és kiegészítő jelleggel tekintettek. (Nagy 1994; Sas 1984)

Ha megvizsgáljuk a nők foglalkoztatottságát Budapesten, láthatjuk, hogy jóval magasabb volt, mint az ország más területein. 1900-1930 között a hét éven felüli nők egynegyede-egyharmada vállalt munkát. Budapesten tehát a hét éven felüliek 38,5 %-a, míg az egész országban a nők 24,1 %-a dolgozott, amely adat megfelel az ekkor Európa más részein tapasztaltakkal. Elmondható tehát, hogy Budapest nagy szerepet töltött be a női munkavállalás terén, s ennek köszönhetően nagy tömegek indultak meg a főváros felé munkaszerzés reményében. (Nagy 1994:158-159)

Korcsoportok tekintetében a 15-19 évesek körében volt a legelterjedtebb a kereső tevékenység, a kérdéses kategória csaknem háromnegyede dolgozott. Míg az utánuk következő 20-39 évesek közülük a század elején csupán minden harmadik vállalt munkát. 1935-re emelkedtek az arányok, mert a 15-19 évesek 56,3 %-a, míg a 20-39 évesek már 53,2 %-a végzett kereső munkát. Amennyiben lecsökkentjük a csoportokat, árnyaltabb képet kapunk a kor és a munkavégzők csoportjára vonatkozólag, mivel kiderül, hogy 1935-ben a női munkavállalók nem elsősorban a 15-19 évesek körében voltak a legaktívabbak, hanem a 20-24 éves korosztályban, ahol ekkor a nők kétharmada végzett valamilyen keresőtevékenységet. Ennek megfelelően tehát a 15-19 évesek 56%-a, a 25-29 évesek pedig 55%-a végzett valamilyen munkát. Ekkor a házasságkötési átlagéletkor 25-26 év volt, s ez nem módosította az alaptendenciát, ti., hogy a nők többsége házasságkötésig végzett valamilyen kereső tevékenységet, házasságkötés után kevesebben, inkább csak alkalmi munkavállalóként jelentek meg a piacon. (Nagy 1994:161-162)

A nők foglalkoztatásának egyéb jellemzője Európa-szerte, hogy a női munkavállalók között a hajadonok és a fiatal nők kiemelkednek. Ennek megfelelően tehát megállapítható, hogy hazánkban 1910-ben a hajadon nők közül került ki a munkát vállalók 70 %-a, 1935-re viszont már csak 56 %-a. Ezzel szemben a férjzett nők mindegy 12,4 %-a vállalt kereső munkát 1910-ben, 1935-ben ez a szám viszont nemhogy csökkent, de majdnem hogy megkétszereződött, 22 %-ra nőtt. Jelentősen emelkedett az elvált nők munkavállalása is, mert míg számuk 1910-ben 1,7 %, addig 1935-re ez az érték 5,2 %-ra emelkedett, miközben az özvegy nők munkavállalása 16 % körül maradt. (Nagy 1994:162-163; Tomka 2000:69)

A munka jellegét áttekintve elmondható, hogy 1880-1941-ig a házi cselédség intézménye meghatározó volt Magyarországon. 1920-ban regisztráltak először olyan adatokat, amelyekből az derült ki, hogy az iparban több nőt foglalkoztattak, mint a házi cselédség intézményében. Bár ekkor még csak ezer fő eltérést figyelhetünk meg, ennek ellenére innentől a növekedés folyamatos és megállíthatatlan. A cselédség után a terciér szektorban dolgozott a legtöbb nő hazánkban a kérdéses időszakban. Majdnem négyszeresére nőtt a kereskedelemben

és a hiteléletben foglalkoztatott nők száma is 1900-1941 között, míg négy és félszeresére a polgári és egyházi közszolgálatban munkát vállaló nők aránya. (Nagy 1994:164)

Az iparban foglalkoztatott nők nagy része segédszemélyzetként vett részt a munkában, azaz munkásnő volt. 1920-ban 58 %, 1930-ban 70 %, 1941-ben közel 77 % volt a nők aránya ezen a területen. Az összes dolgozó nő több, mint felét találhattuk ekkor az ipari szektorban, ezen belül is a ruha-, majd a vendéglátó-, végül az élelmezési iparban helyezkedtek el. Az iparban dolgozó férfiakat elsősorban a gépgyártásban, a ruházati és az élelmezési iparban alkalmazták. (Nagy 1994:167-168)

Nemcsak a nők munkavállalásában, de iskolai végzettségük tekintetében is eltéréseket fedezhetünk fel. A század első felében a nők iskolai végzettsége jóval a férfiaké alatt volt. 1930-ban a férfiak 2,1, míg a nők 0,2 %-a szerzett felsőoktatási intézményben oklevelet. Mindez alapját képezte annak a ténynek, hogy a nők inkább szakképzettséget nem igénylő munkaköröket töltöttek be, ekképpen cseléd- és napszámosmunkát végeztek a mezőgazdaságban. 1941-re sem javult sokkal a helyzet, mert míg a munkások 40 %-a, addig ezen belül a nők 4 %-a volt csak szakmunkás. (Tomka 2000:68)

A nők hazánkban az első világháború után megkapták a választójog lehetőségét, de azt szinte rögtön, 1922-ben el is veszítették. A nők jogainak következő korlátozása a továbbtanulásukat is érintette. (Sipos 2009) A nők egyetemi tanulmányainak ötlete Magyarországon már a reformkorban is felvetődött, de a törekvések ebben az időben nem vezettek eredményre a konzervatív nézeteket vallóknak köszönhetően. (Ladányi 1996)

1860-ban Európában először Svájcban és Franciaországban, majd Angliában, 1870-től pedig több európai országban is megnyíltak az egyetemek kapui a nők előtt. Az 1890-es években újra, erőteljesebben jelentkezett a törekvés Magyarországon is. Wlassics Gyula, az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter külföldi tapasztalataira támaszkodva, elérkezettnek látta a nők egyetemi részvételét. Wlassics az egyetemek összes fakultását meg szeretne volna nyitni a nők előtt, de Ferenc József csak a bölcsészeti, az orvosi karok és a gyógyszerészeti tanfolyamok megnyitásával értett egyet. 1895-ben ezen célok megvalósításához rendeletet adtak ki, melynek hatására 1896-ban már néhány női hallgató jelentkezett is a budapesti egyetemre. Ám számuk kezdetben elenyésző volt. (Ladányi 1996)

Lényeges változást az első világháború időszakában regisztrálhatunk, ekkor jelentős mértékben nőtt a női egyetemi hallgatók száma. 1919-ben azonban néhány egyetemi kar, így az orvostudományi, mégis korlátozta a nők felvételét, a nemek kiegyenlítése érdekében, hiszen a hallgatók létszáma ekkor a nők felé billent el. Az orvostudományi karok megszorításának végül Klebelsberg Kunó vetett véget 1927-es rendeletével, melyben kikötötte, hogy a nők korlátozás nélkül felvehetőek néhány meghatározott karra és tanfolyamra. Ennek hatására a felvett nők száma 1925-1934-ig 40 %-kal nőtt az egyetemeken, de arányuk így sem érte el a nők tanulmányait nem szabályozó európai országok szintjét. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter 1934-ben újra megszorításokat vezetett be a felvehető nők számát illetően a felsőoktatásban, ennek oka a kibontakozó értelmiségi munkanélküliség volt. (Ladányi 1996)

Nemcsak az iskolai végzettség, de a női munka kvalifikációja és jövedelmi megbecsültsége is jóval elmaradt a férfiakétól a századelőn. Ennek több oka volt, így először is a nők nagyobb része képzetlen és iskolázatlan volt, másodsorban pedig munkájukkal ideiglenes és átmeneti jelleggel számoltak, a munkáltatók ily módon kevésbé elkötelezett dolgozóként tekintettek a nőkre. De természetesen nem feledkezhetünk meg az előítéletekről és a társadalmi diszkriminációról sem, amelyek a nemek történetének alakulását hosszú időn keresztül befolyásolták. 1932-ben a szakmunkás nők a férfiak bérének 55-93 %-át keresték azonos foglalkozásban. Ráadásul a tipikusan női munkaerőt foglalkoztató ágazatok presztízse a többi ágazat alatt maradt. A férfiak évente átlagosan 2575 pengőt, ezzel szemben a nők átlagosan 1553 pengőt kaptak a munkájukért. A nők és a férfiak keresete abban az esetben

közelített csak egymáshoz, ha a nők olyan munkát töltöttek be, amelyben a női nem képviselője alacsony volt. (Nagy 1994:165; Tomka 2000:69-70)

A nemi szerepek változása egybeesik és összefügg a társadalmi változásokkal (Panasenka 2013). Hosszú időn keresztül uralkodott az a nézet, miszerint a nők részvétele a társadalmi munkamegosztásban önmagában bomlasztja és megszünteti a hagyományos társadalmi nemi szerepeket, mivel a munka egyenlősít és felszabadít. Ezek az elképzelések azonban a mai napig nem igazolódtak be, hiszen diszharmónia figyelhető meg a munkák presztízse és bérezésük tekintetében aszerint, hogy nők vagy férfiak végzik azt. Mai napig ismert az a tény, hogy minél magasabb egy foglalkozásban a nők aránya, annál alacsonyabb a presztízse annak a foglalkozásnak. (Lassú 2006) A munka felszabadító hatása is megcáfolódott, hiszen a nőket a munka inkább igába fogta és „kettészakította”, mintsem emancipálta volna. A munkának köszönhetően ilyenformán a nők nap mint nap egyensúlyoznak a család és a munkahely között. (Sas 1979; Fohlen 1999; Schwartz–Kadar 1999) Bár a nemi szerepek folyamatosan fellazulnak, valahogy a tradicionális együttélési formák, és benne a társadalmi nemi szerepek és az ezekhez kapcsolódó feladatok újra és újra ratifikálódnak (Tóth 2007b), főként mert azok évszázadokon keresztül beváltak és megerősítést nyertek. S bár a társadalmi-gazdasági változások következtében a nők egyenjogúsága folyamatosan teret nyer magának, a családon belül ez a folyamat sokkal lassabban megy végbe, mint a közéletben. (Balog 1979) A Horthy-kori politikai világnézet sem kedvezett ebben a periódusban a nőknek, hiszen a családot, a vallást és a tekintélytisztelést állította a centrumba (Sipos 2009), miként azt a vizsgált dokumentumok is bizonyítják.

2.3.4. A család szerkezetének átalakulása

A 19. század elejétől Európa-szerte nagy dilemmát és vitákat gerjesztett a család válságának kérdése. Papok, írók, politikusok folyamatosan figyelmeztettek arra, hogy az iparosodás és az erőteljes urbanizáció hatására a családok szétesnek, veszítenek funkcióikból. Az ideális család egy házaspár és női egységét hordozza a kor eszménye szerint, amely megteremti a normatív alapot a gyermeknevelésre. Ezt az egységet mind a vallás, mind a társadalmi rend legalizálta és lefektette hozzá a jogi és gazdasági alapot. (Edgel–Docka 2007) A 20. század eleji Magyarországon ez a gondolat, tehát az ideális család válságának képzete tovább élt, és például az elemzett katolikus szakfolyóiratokban elsősorban a család erkölcsi elzülése kapcsán bukkant fel leggyakrabban. A szakfolyóiratok e jelenségnek szerteágazó jeleit mutatták ki a szakmai disputákban, ilyenformán a protestantizmus térhódítása, a válás, a nők munkavállalása, a rokonsági kötelékek felbomlása, az egykézés, a szülők tekintélyének csökkenése, mind-mind a család válságának eredménye. Magyarország például a válás terén már a század elején a legelső köztartozott Európa országai között, így 1907-ben száz házasságra 3,7 válás jutott és tíz év alatt ez 4,7-re emelkedett (Tomka 2000:80).

A tekintélytisztelést és a szerepek felbomlásának egyik velejárója, hogy a családok már nem alkotnak egy egységes gazdasági és termelő közösséget. A háztartások és a családok mérete összezsugorodott, a modernizációnak és az iparosodásnak köszönhetően alakultak ki a nukleáris családok, annak ellenére, hogy több kutatás is bebizonyította, hogy szinte nincs olyan történelmi időszak, amikor ne a nukleáris család lett volna mérvadó. (Somlai 2013:65) A változás a családok zsugorodásán és a rokoni kapcsolatok elhalványulásán keresztül érhető leginkább tetten. A háztartások és a családok leválása a termelői szervezetekről a családok életmódjának módosulását, az otthon és a munkahely szétválásának lehetőségét teremtette meg. A családoknak már nem volt szüksége a rokoni kapcsolatokra és a rokonok munkájára. (Somlai 2013)

A kor értelmisége a válások okát abban is látja, hogy az individualizmus térhódítása következtében a családok és rokonaik közötti kapcsolat fellazult, gyengült a szolidaritás. A

válás elterjedésében azonban szerepet játszott az ezen folyamatokat szabályozó erők elsorvadása is, mint például a vallás háttérbe szorulása. A századfordulón a nők alig 0,3 %-a vált el, 1920-ra ez az arány 0,7-re, 1930-ra 1,2-re, 1941-re 1,4-re, 1949-re 1,6 %-ra nőtt. (Nagy 1999:398)

A szekularizációs folyamatok is hatással voltak a hagyományos családi formák és attitűdök megváltozására. (Scott 2006) A 19. századtól fokozatosan történt meg az állam és az egyház szétválása. Ennek egyik fontos lépéseként tarthatjuk számon a házassági anyakönyvezés elterjedését. 1792-ben nyilvánították először polgári jogi szerződéssé a házasságot, amely már két, jogilag egyenlő személy között köthetett. Bár a jogi egyenlőség sokáig nem valósult meg maradéktalanul, a házasságok felbomlásának engedélyezése olyan lépéseket követelt magának, amelyek országoként jogszabályok újragondolását és változtatását eredményezte, így például a házastársak jogairól, kötelezettségeiről, az örökbecfogadásról és a rokonok eltartásáról stb. (Somlai 2013)

Európában a katolikus egyház még ma is tiltja a házasságok felbontását. A protestánsok változtattak először ezen a gyakorlaton, bizonyos esetekben engedélyezték a házasságok megszüntetését. Magyarországon 1894-től lehetett a házasságokat felbontani. Csakhogy mivel a válás igen költséges folyamat volt, s mert a 20. század elején még létezett a vétkesség elvének szabálya, sokáig a házasság felbomlását nem követte törvényes bontóper. A legtöbb helyen csak a második világháború után hoztak olyan törvényeket, amelyek a felek akaratát tekintették mérvadónak a válások kimondásánál. A 20. század vége felé szinte világszerte általánossá tették a megegyezéses válásokat, bár Máltán ez csak 2011-ben történt meg. (Somlai 2013)

A kutatás során vizsgált szakfolyóiratokban a család válságának egyik jelét a válások megnövekedett száma jelenti. A katolikus kiadványokban így ennek a jelenségnek a visszaszorítása kiemelt szereppel bír. Az említett szakfolyóiratokban a szerzők gyakori eszköze, hogy az olvasók számára megtörtént eseteken keresztül prezentálják a címben megfogalmazott célokat, elvárásokat és problémákat. A történetekben megelevenített konfliktusok alapköve egybecseng a fenti kritériumok hiányával. Ezek közül egyet mindenképpen ki kell emelni, mégpedig a vegyes házasságok kérdését, amely a rangot és az anyagiakat és/vagy a felekezeti hovatartozást foglalja magában. A vizsgált folyóiratokban megtörtént esetekről olvashatunk, ahol az édesapa agyonhajszolta gyermekét, hogy ezzel bizonyítson rangban felette álló felesége családjának, hogy ő és gyermeke is ér annyit, mint feleségének családja. Vagy láthatunk egy olyan családot, ahol a nő hozzáment egy vallástalan férfihoz, aki abban látta élete értelmét, hogy megrendítse felesége hitét, s miután a nő hitében megtört, az asszony öngyilkosságot követett el. (Hóka 1929:58)

A felekezeti vegyes házasságok 1928-as és 1946-os adatait összevetve a katolikusoknál 13 %-ról 15 %-ra, a reformátusoknál 33 %-ról 40 %-ra, az evangélikusoknál 42 %-ról 51 %-ra nőtt a vegyes házasságok aránya. 1877-ben még csak 17,3 % volt a vegyes házasságok mértéke az összes házasságra vetítve, 1884-ben meghaladta a 20 %-ot, 1896-ban a 25 %-ot, 1911-ben a 30 %-ot, 1923-ban pedig már elérte a 35 %-os arányt is. (Nagy 1999:390-393) Nem csoda tehát, hogy ebben az időszakban, elsősorban a katolikus folyóiratokban, valóságos harcot indítottak a családok egységének megmaradása érdekében, a vegyes házasságok eltörlése ellen.

A Horthy-korban a vallásos nevelés áthatotta még az állami iskolákat is. 1919-ben a hittant kötelezővé tették, s deklarálták, hogy az iskolai oktatás egyik célja a valláserkölcsi nevelés legyen. 1920-ra kötelezővé tették még a vasárnapi istentisztelet látogatását is. Mindezek a törekvések kiemelendők egy olyan időszak szempontjából, amely teret engedett, minden egyéb törekvással szemben a szekularizációnak, mely jelenség mérhetővé vált ebben az időszakban a társadalom tagjai körében. A vallásos neveltetés egyik legfőbb akadály a

szülők eltérő vallása, vagyis a vegyes házasságok, a polgári házasságok térhódítása és a vegyes házasságokból következő keresztelkedések elmaradása. (Nagy 1999)

Ugyanezen időszak egyik jellegzetessége a polgári házasságok elterjedése. Az azonos felekezetű házasságok esetén is előfordult, hogy a pár csak polgári esküvőt tartott. A katolikusok esetében a házasságok 9,7 %-ánál, a reformátusoknál 9,6 %-ánál, az evangélikusoknál 5 %-ánál, a vegyesházasságoknál az esetek 40 %-ában nem beszélhetünk egyházi esküvőről. (Nagy 1999:395)

A női munkavállalásnak köszönhetően a család szerepeit is újra kellett gondolni. Korábban a nők tere az otthon volt, ahol a háztartással, a gyermekek gondozásával és nevelésével, a vallással, a rokoni kapcsolatokkal és az ünnepekkel foglalkoztak. Bér munkát gyakran végeztek nők, de míg a fejlett ipari országokban a férfiak túlnyomó többsége az otthoni kereteken kívül dolgozott, addig a nőknek csak 20-30 %-a. A 20. század közepéig Magyarországon a nők mindösszesen 18-20 %-a vállalt az otthonon kívül üzemből, hivatalban vagy gyárban munkát. (Gyáni 2011:26) A század elején a nem házas nők nagy része még cselédként vagy a háziiparban dolgozott. A nők tömeges munkába állása azonban átalakította a családi szerepeket, és nemcsak a feleségek és az anyák, de a férjek és az apák, sőt még a gyermekek szerepei is módosultak.

A rokonsági kötelékek felbomlása is szükségszerű volt, hiszen a nukleáris család nemcsak a társadalomtól, de a rokonoktól is izolálódott. A piacgazdaság megköveteli az emberek mobilitását, olyan munkásokra van szükség, akik nem kötődnek rokonaikhoz, könnyen és gyorsan váltanak helyszínt, amennyiben munkájuk ezt követeli meg. (Parsons 1971:100)

Összefoglalásként megállapítható, hogy a fenti fejezetben felvázolt folyamaton keresztül tetten érhetjük a család válságát és azokat a tényezőket, amely a család szerkezetének, funkcióinak megváltozásához vezettek. Sok kutató gondolja úgy, hogy a család soha nem veszíti el létalapját, a változások elkerülhetetlenek, de nem a család válságához vezetnek, csak újabb formák létrejöttéhez, amelyeken keresztül a család könnyebben és gyorsabban alkalmazkodik a kor kihívásaihoz. A család funkciói sem szűnnek meg, csak a prioritások tolnak el. Az érzelmi, támogató kötelék biztosítása, a nevelő és gondozó szerepe, a reprodukciós funkciói mindig is fennmaradnak.

2.3.5. A család funkciói

A család egy kiscsoport, elsődleges vagy primer csoport, s mint minden csoport, funkciókat lát el, elsősorban az egyén számára, másrészt viszont, mivel a csoportok kapcsolatot jelentenek az egyén és a társadalom között, a család feladatokat lát el a társadalom számára is. A család funkciói arra szolgálnak, hogy a kiscsoport kezelni tudja a társadalom által elvárt feladatokat, kitűzött elvárásokat. (Peterson 2009) A család funkciói nem állandóak, a társadalom által meghatározottan folyamatosan változnak, de soha nem szűnnek meg, csak a hangsúly tolnak el egyes feladatokról másokra. (Cseh-Szombathy 1978; Kulcsár 1971:34)

Jó néhány évtizede előtérbe került az az elképzelés, hogy a társadalmi és gazdasági változások hatására a család funkciói is radikálisan átalakulnak. Egyes elképzelések szerint a család feladatai közül a reprodukciós és a szocializációs funkciók megmaradnak, míg a gazdasági, fogyasztási és védelmező funkciókat a társadalom speciális intézményei veszik át. A differenciáltság történeti jellegű, hiszen a társadalom változásaival elkerülhetetlen, hogy némely funkciók eltávolodnak, akár le is szakadnak a családról, eltűnnek vagy átalakulnak. (Kulcsár 1971:35-36; Hegedűs 1971:105; Tóth 2001; Neményi–Takács 2005:230)

A legnagyobb metamorfózist talán a *gazdasági funkció* kapcsán érhetjük tetten. Korábban a gazdasági feladatok termelési tevékenységeket is magukba foglaltak, hiszen anno maga a család volt a termelőegység. Manapság a gazdasági tevékenységeken, ezen belül a jövedelemszerzésen van a hangsúly, amely tevékenység meghatározza a család

fennmaradását, és befolyással bír a család és a társadalom kapcsolatára, hiszen a folyamat hatással van a kiscsoport fogyasztására, szórakozási lehetőségeire, kulturális, művelődési és vásárlási szokásaira. A termelői tevékenység háttérbe szorulása teret enged a család *fogyasztási funkciójának*. Kétségtelen, hogy sok esetben megmarad a családok gazdasági-termelő funkciója, talán hangsúlyosabbá is válik, de a technikai fejlődés következtében már nagyon kevés családtag számára biztosít munkát és megélhetést. (Cseh-Szombathy 1978; Kulcsár 1971:37-38)

A felszabadulás előtti Magyarországon a falusi családok többsége földművelő tevékenységet végzett és a gazdasági funkció három feladatot fogalt magában. Egyszer a munkaerő újratermelését, másodsor a család szükségleteinek kielégítését, harmadszor az árutermelés biztosítását. A családok a fenti feladatokat eltérő módon és mennyiségben képviselték. (Hegedűs 1971:106) A vizsgált dokumentumokban, elsősorban a tankönyvekben érhetjük tetten ezt a szemléletet. Az ábrázolt falusi családok kizárólag a mezőgazdasági munkában kerülnek prezentálásra. Természetesen a falu életéből bemutatásra kerültek iparosok és kereskedők is, de – mint az említésre is kerül egy történetben – ezen foglalkozások inkább a városokban összpontosulnak. A tankönyvekben bemutatott családok, főként azok, amelyek életén keresztül jelennek meg a társadalom számára fontos ismeretek, mindenképp a mezőgazdaságban tevékenykedő családot takarnak. Ám a tankönyvekben gyakran bukkannak fel olyan közösségek is, amelyek városban laknak és nem földművelésből élnek. Ezen családok életében a boltba vagy a piacra járás, esetleg egyéb szolgáltatások igénybevétele, tehát a fogyasztási funkció, gyakrabban van jelen, mint a jövedelemszerzés. Nem ritka ezen családok esetén, hogy nem is tudjuk meg azt, hogy az édesapának mi a foglalkozása. Az édesanyát mindkét esetben, tehát falusi és városi környezetben is, szinte kizárólag a háztartásban és az otthon berkein belül ábrázolják.

A *reprodukciós funkció*, az utódok létrehozása korán, már a 20. század első felében egyre inkább összekapcsolódott a családtervezéssel. Magyarországon már a 19. század második felében felfigyeltek néprajzkutatók és szociográfusok a baranyai Ormánság „egykezésére”, de hamarosan már a polgári rétegben is tagadhatatlanul csökkent a gyermekek születésének száma, és egyre jellemzőbbek lettek a kétgenerációs családok. Sokféle okot lehet felsorolni a jelenség magyarázatára, így a gyermekhalandóság csökkenését, az életkor meghosszabbodását, a mezőgazdaságon kívül végzett női munka terjedését, a megélhetési nehézségeket, a növekvő igényeket, a jövedelemgyarapítást, a divatot, a normák és az erkölcs átalakulását. Elmondható tehát, hogy a családtervezésben már szubjektív elgondolások is domináltak a vizsgált időszakban, de mindenképpen elsősorban objektív társadalmi tényezők eredője volt. (Kulcsár 1971:39; Kósa 1998:412)

Móricz Zsigmond a fenti állítást támasztja alá és meglehetősen erős kritikával is illeti a kor egykezési hullámát *Az Ormánság kincse a gyermek* című *Kákicsi képekben*: „*Az Ormánságban vagyunk, s ez az a világ, amelyről ma már az egész ország tudja, hogy itt nem szeretik a gyereket. Már szinte az iskolában tanítják, hogy az ormánsági magyar valósággal gyermekfaló. Hogy ki akarja pusztítani magát, fáját, hogy nyoma se maradjon annak, hogy itt valaha magyar is élt.*” Hasonló ítélettel él Andrásfalvy Bertalan (2013:15) is, aki egy cikkében az Ormánság népét „*az öngyilkos magyar egykezés jelképeként*” aposztrofálja.

Bár a nők tömeges munkába állása hívta életre egyes társadalmi intézmények létrejöttét, ekképpen a bölcsődéket és az óvodákat, ennek ellenére a család *szocializációs funkciója* nem vált teljesen szükségtelenné. Ilyenformán azonban a család már nem ismeretközlő szerepet tölt be, hanem sokkal inkább érzelmi-közösségi feladatokat lát el. Az új jelenség még újabb problémákat hoz magával a társadalom és a család kapcsolatát illetően. Először is az oktatási-nevelési intézmények számának növekedésével a család mindinkább át szeretné adni a nevelési feladatokat ezen szervezeteknek, ebből kifolyólag pedig gondot jelent a gyermek személyiségének fejlődésére gyakorolt hatásuk, amelyek a család és a kérdéses

társadalmi intézmények közötti esetleges érték- és normarendszerbeli eltérések miatt merülhetnek fel. Másodsorban pedig problémát jelenthet a szocializációs funkció megfelelő léte a család mint érzelmi kötődést és kapcsolatokat biztosító kiscsoport elégtelen működése. (Kulcsár 1971:41-42) A vizsgált dokumentumokban, jellegüket is tekintve, elsősorban a családok szocializációs funkciói domborodnak ki az olvasó számára. De mint a bekezdés elején is olvashatjuk, hogy manapság a család ismeretközlő feladatai háttérbe szorulnak, addig a két világháború közötti dokumentumokban a család ezen szocializációs funkciója a legelterjedtebb és a leginkább ábrázolt feladata. Így lehetséges, hogy a kor gyermekei számára a legszükségesebb ismereteket a családon belül az édesapa közvetíti a lehető leggyakorlatiasabb és legerőteljesebb módon, például az együtt végzett munka közben vagy egy-egy kirándulás alkalmával.

A modern társadalmakban a család *felnőtteket védő és róluk gondoskodó funkciója* került leginkább háttérbe. A betegség, az öregség vagy egyéb okok miatt gondozása szoruló családtagok ápolását a társadalombiztosítás, a nyugdíjrendszer és egyéb intézmények átvállalták a családtól, de legalábbis jelentős mértékben csökkentették a kiscsoport felelősségét ezen kötelezettségek irányába. (Kulcsár 1971:45) A család szerepe az öregek életében folyamatosan csökkent. A falusi közösségekben, ahol a rokoni kapcsolatok erősek és elsődleges fontosságúak voltak, az időseknek megvolt a maguk helye a társadalmi viszonyokban, és ez a hely meghatározott státussal járt együtt. Az urbanizált társadalmakban, az individualizmus mind szélesebb térhódításának köszönhetően, a rokonsági kapcsolatok háttérbe szorultak, így már az öregek sem rendelkeztek tekintéllyel a családon belül. Elvesztették szerepüket és helyette még nem alakultak ki újak. Megváltozott a felnőtt gyermekek és az idős szülők kapcsolata is. Korábban a gyermekeknek morális kötelessége volt idős szüleikről gondoskodni. Ám manapság a nyugdíjnak és egyéb társadalmi intézményeknek köszönhetően a felnőtt gyermekek nem érzik kötelességüknek a szülők gondozását. Azonban nemcsak a gondoskodásra való hajlandóság csökkent a fiatalokban, hanem az arra való képesség is. Hiszen az időskor kitolódásával a szülőkről már jóval tovább kell gondoskodni, mint korábban, s mivel a gyermekek száma csökkent, ez jelentős anyagi terhet is ró az egyes családokra. (Cseh-Szombathy 1971:146-148)

A vizsgált dokumentumokban a betegekről és az idősekről való gondoskodás szinte a legritkábban előforduló funkcióként jelenik meg, de azért fel-felbukkan. Ebben az esetben is elsősorban a tankönyvekben találhatunk egy-egy történetet, amely azt példázza, hogy a gyermekeknek mi a kötelessége idős szüleik felé. Előfordulnak azonban olyan elbeszélések is, amelyek a betegekről való gondoskodás társadalmi intézményeit népszerűsítik, így az öregek otthonát, a kórházakat, vagy a vakok és siketnémák intézményét.

Az eddigiek alapján nem megkérdőjelezhető, hogy a társadalom sok feladatot átvállal a családtól, melyek korábban teljes egészében a család funkciói voltak. Azonban az átvállalt feladatok által lehetősége nyílik arra, hogy a család egyéb, humánusabb, érzelmi- emocionális tevékenységeket részesítsen előnyben, érzelmi-közösségi jellegét juttassa fokozatosan érvényre. Az egyén egyre több szálon kötődik különböző társadalmi intézményekhez, mégis a család egyfajta érzelemszigetként van jelen az individuum életében. Össze is köti, de el is szigetelheti az egyént, vagy csak a „menekülés” egy bástyájaként jelenik meg a társadalom egyes részeivel szemben, menedéket nyújt az elszemélytelenedő társadalomban.

2.4. A férfiak és nők közti különbségek, a nemi szerepek alakulása

A családi hierarchia, az idősek és a fiatalok, vagy a nők és a férfiak, szülők és gyermekek kapcsolata az évszázadokon keresztül kialakult patriarchális szabályozás alá tartozott, a tradíciók vezérelték. (Sas 1986) A feudalizmus törvényeit, a szokásjogot Werbőczy Hármaskönyve is lefekteti. Ekképpen az apa akár még felnőtt fiát is megfenyíthette kihágásai

miatt. (Deáky 2011) A férfiak és a nők kapcsolatát elsősorban valláserkölcsei, de szokásjogi normák is szabályozták. Ezért fontosnak tartom érinteni a témát a Biblia szempontjából is, mert az abban fellelhető történetek adaptációja magyarázatot ad a férfiak és a nők közti társadalmi különbségekre, a nők elnyomottságára, és kiegészíti a csak biológiai különbségekből eredeztetett eltéréseket.

A Bibliában Éva, minden élő anyja, kiváltságos helyzetben volt, mert olyan világba születhetett, amely tökéletes, szép és békés, és Istennel is személyesen találkozhatott. Éva a kíváncsiságának köszönhető mindezt a tökéletességet veszítette el, mert engedett a csábításnak, s ezzel természetesen nemcsak Ádámot és önmagát, de az egész emberiséget sodorta nehéz helyzetbe, megpecsételve ezzel az egész világ sorsát. A Biblia harmadik verse szól a bűnbeesésről, amely szintén egyik oka lehet a nők diszkriminatív megítélésének a történelemben. Azonban pontatlan az az elképzelés, amely a zsidó-keresztény kultúrkört hibáztatja a nők negatív kogníciója miatt, hiszen ez a jelenség az egész ókori társadalmat áthatotta (Zamfir 2007). Az Ószövetség történetei példaadásra születtek, sőt általában igen szélsőséges eseteket mutattak be, hogy a kor népének magyarázatul szolgáljanak egy-egy számukra megmagyarázhatatlan esemény kapcsán, ill. a közösségi lét szabályozását hivatottak irányítani (Gellért 2009). Ennek ellenére a történelem folyamán sokan szívesen értelmezték és magyarázták a nők elnyomottságát a bűnbeesés történetével, hiszen a nő gyenge mind fizikailag, mind erkölcsileg, mind pedig jellemében.

Isten az embert önmaga képmására alkotta, férfinak és nőnek (Ter 5, 2). A kettő csak együtt tökéletes egész, a kettő csak együtt alkotja az *embert*, amelyet az Úr önmaga képmására formált. Nincs szó arról, hogy az *ember* egyik fele többet vagy kevesebbet érne. A házasságban a férfi és a nő egy testté, egy emberré válik újra, amely elképzelés az egyenlőség egyfajta legitimálása. Mégis az idők folyamán erősebb volt Éva bűnbeesésének hatása, mint annak felvetése, hogy a nő egyenrangú lenne a férfival.

Max Weber a férfiak előjogait a premodern háztartások szokásaiból vezette le, így szerinte a házközösségben uralkodó tekintély és tisztelet alapját a férfiak ereje és tapasztalata képezi a nőkkel és a gyermekekkel szemben. (Weber 1992:60) Kétségtelen, hogy a férfiak és a nők közötti különbségek inkább biológiai adottságokból eredeztethetők (Thomas 2010), mintsem a bibliai Éva árulásából. A férfiak fizikai erőfölényéből kialakult nemi különbségek hosszú időn keresztül befolyásolták és alakították a két nem munkamegosztásban való részvételét és a férfiak nők fölötti uralmát. Az így keletkezett helyzethez formálódtak az évszázadokon keresztül kialakuló normák, írott és íratlan szabályok, ezek betartását megkövetelő szankciók, szokások és hagyományok. Az idő múlásával ezek a normák internalizálódtak a társadalom tagjainak életébe, és az emberek számára önmaguktól megkövetelt és mindennapjaikat meghatározó utasítássá váltak. A morális tartalmakkal való szembeszegülés az egyén számára akkor is nehéz, ha esetleg a gazdasági-társadalmi viszonyok lehetővé teszik azt, sőt még akkor is gondot jelent szembeszállni a beépült szabályokkal, ha azok az új rendszeren keresztül szerveződő értékeknek egyáltalán nem felelnek meg. (Sas 1979)

A nők hosszú ideig nem vehettek részt a közügyek intézésében, és azokba bele sem szólhattak. Nem volt joguk szavazni, vagy politikai és gazdasági ügyekben eljárni. A férfiak viszont nem főztek és nem vettek részt a háztartási munkában. Ennek megfelelően alakult a gyermekek, fiúk és lányok nemi szocializációja is. (Somlai 2013)

A férfiak hierarchiában elfoglalt helyét támasztotta alá az örökösödési jog. Több országban és kultúrában is a férfiak örökölhették csak a család birtokait és vagyonát. A nőknek nem volt vagyonuk sem leány, sem asszony korukban. (Morvay 2005) A nők hozományával is férjük rendelkezhetett. A kötelező iskoláztatás is először csak a férfiakra terjedt ki, a nők a 19. század végétől járhattak iskolába a legtöbb európai országban. A nők választójogot a 20. század elején kaptak, először Finnországban és Norvégiában, majd

fokozatosan jutottak hozzá más országokban is, de például Svájcban csak 1971-ben szavazhattak először. (Somlai 2013)

A 19. század folyamán folyamatosan vezették be a polgári házasság intézményét. A folyamat ellentmondott az egyenjogúság szabályainak, hiszen a polgári házasság két egyenjogú fél között kötött, melyet azonban ebben az időben a nők javára még nem ismertek el. A feleségek tulajdonszerzési jogát sokáig nem szentesítették a törvények, hanem azt a férj, a családfő ellenőrzése és tulajdona alá sorolták. A saját munkabér feletti jogot is csak a 20. században szerezték meg a nők a legtöbb európai országban. (Somlai 2013)

A házastársak közötti viszony szabályozását a kettős erkölcs határozta meg, mely ebben az esetben azt jelentette, hogy más elvárásokat támasztottak a férjekkel és másokat a nőkkel szemben. Az angolszász jogrendszer is sokáig diszkriminálta a nőket. A 20. század végéig érvényben maradt Angliában a 17. században kimondott jogely, hogy a férfiek nem ítélték el törvényes feleségükkel szemben elkövetett erőszak miatt, viszont egy nőt 1884-ig börtönbe lehetett zárni, ha megtagadta házastársi kötelességeit. (Léderer 2004:8; Somlai 2013)

2.4.1. A nemi szerepek és feladatok változása

Az előző fejezet folytatásaként, kiegészítéseként ebben a részben megnézzük, hogy a családon belüli férfi-női szerepek, az ezekhez kapcsolódó elvárások és az ezek mentén szerveződő feladatok miként realizálódtak a múltban.

Az apa feladata a család vezetése, védelmezése és fenntartása, az anyagi biztonság megteremtése volt. Az apa mindig is a kemény és határozott férfi képét tükrözte. Ő a család feje, az ő szava a döntő a legfontosabb kérdésekben. A társadalom felé ő képviseli a családot és vállalja értük felelősséget. (Nagy 2001) A feleség, az anya feladata a csecsemők, majd a gyermekek gondozása és nevelése. Az anya képe a szerető, gondoskodó, megértő és gyengéd feleség, asszony és anya. (Nagy 2012) A férfi parancsolt a parasztcsaládokban is, a család többi tagjának kötelessége volt engedelmessé válni neki, mint ahogy az alábbi idézetek is ezt példazzák: *„Mindenben a férfi volt az első. Ő parancsolt, az asszony kötelessége az engedelmesség. A férfi vett először a tálból, ő ment elől az utcán, azt tehette, amit akart, pihenhetett, mulathatott: ura volt önmagának. Viszont a «menyecskének mindenki ura», elsősorban természetesen a férje”. „Asszony, te csak hallgass,/ Engem ne háborgass,/ Mert én urad vagyok, / Igen parancsolok.”* (Morvay 2005:59)

A hagyományos vagyonszerző európai családokban a nőknek hét szerepét különböztette meg Peter Laslett. A szerző felosztására azért esett a választásom, hiszen igen ismert és elfogadott megközelítésről van szó, amely teret enged a kritikai szemléletnek, a több szempontú megközelítésnek. Laslett szerint az első női szerep a férj szexuális szükségleteinek kielégítése, amely magába foglalta a gyermeknemzést is. (Laslett 2005:52) Faragó szerint bár igen hiányos a nők ezen funkciójával kapcsolatos szakirodalom, nem kizárt, hogy a nők gyakran szexuális kontrollt is gyakoroltak férjük felett. (Faragó 2001:45) A nők második feladata, hogy részt vegyenek a családi vállalkozásban, s ha kell, helyettesítsék férjüket távollétükben, vagy ha betegek (Laslett 2005:52). A nemek közötti viszonyok eltértek az iparosodás előtti és utáni társadalomban. A jogrendszer a 20. század elejéig a férfit részesítette előnyben. Ennek ellenére a régi típusú parasztgazdaságokban a nők sokkal inkább partnerei voltak a férfiaknak, mint a modernizálódott 19. század után. A családi gazdaságban a nőknek fontos feladata volt a források előteremtésében. Feladataik kiosztása társadalmilag elfogadott munkamegosztás alapján történt, melyet a másik nemre átruházni nem lehetett, bér munkával is csak részben lehetett pótolni. (Faragó 2001:45)

A nők harmadik szerepe a táplálék beszerzése és elkészítése volt. Nagyobb háztartásokban ez annyit jelentett, hogy a nő irányította a cselédeket, míg a férfi adta a tekintélyt. Bizonyos háztartási tevékenységekben a férfi is részt vehetett, így például a piaci

bevásárlásban. Negyedik feladatként az író a ruhakészítést és -javítást, a csipkeverést, a gyapjú- és kosárfonást emelte ki. A kereskedés is a nő dolga volt, a nyugat-európai városokban nem volt idegen látvány a női eladó. (Laslett 2005:53) Faragó szerint a hagyományos magyar háztartásokban a munka nemek és korok szerint is pontosan elkülönült, ezektől csak nagyon ritkán és rendkívüli esetekben lehetett eltérni. (Faragó 2001:45)

Az ötödik szerepként a szerző a dolgozó nő feladatait emelte ki. A művelt elit tagjai közül minden nő dolgozott, a férj munkatársa vagy inkább alárendeltje volt a feleség. A nők hatodik feladata a gyermekszülés, amely igen nagy terhet rótt rájuk mind a munkával való összeegyeztetés miatt, mind pedig azért, mert a nagy gyermekhalandóság miatt akár tizenkét évet is eltölthettek azzal, hogy állapotosak voltak. (Laslett 2005:53-55) Hazánk esetében is elmondható, hogy a gyermekek világrahozatala volt a nők életének célja, éppen ezért arra ösztökélték őket, hogy annyi gyermeket szüljenek életük folyamán, amennyit képesek. Ez alól a feladat alól semmiféle felmentést nem kaphattak, tilos volt a fogamzásgátlás, az abortusz és a nem kívánt gyermekek elhagyása is. (Faragó 2001:45)

S végül a nők hetedik szerepköre a gyermekek nevelése volt. Az anyák a gyermekek gondozásához gyakran kaptak segítséget özvegy anyáktól, nagyobb lánytól, női rokonoktól, cselédektől vagy szolgálóktól. Az édesanya gondoskodott a leányok elhelyezéséről és kiházásításáról is. Az ő feladata volt megtanítani lányát arra, hogy hogyan kell viselkednie, hogy kériót találjon magának. A fiúgyermek esetében a kiházásítás a férfiak kötelessége volt, de a feladat elvégzésében az édesanyának is segítséget kellett nyújtania. (Laslett 2005:53-55) Magyar néprajzkutatók szerint azonban hazánkban a gyermekek neveltetése nemcsak a nők, hanem a szülők együttes feladata volt. Ráadásul a gyermekek szocializációjában akarva-akaratlanul is, de a ház népe, nagyszülők, rokonok, ott élő szolgálk is részt vettek. (Faragó 2011.45-46)

A polgári családok megjelenése azonban teljesen átalakította a patriarchális rendet. A legfontosabb változás a kereső férj és az eltartott háziasszony szerepének megjelenése. (Gyáni 2005) A folyamat megváltoztatta mind a férfiak, de legfőképpen a nők szerepeit. A családfő mint kereső, a tagok mint eltartottak is a modern iparosodás hatására aposztrofálódtak. Egyik sincs a másik nélkül. A bevételek megszerzése a „kereső” feladata, elosztása pedig az „eltartott” családtagok között történik. (Somlai 1996:237) Korábban a nők nem eltartottak voltak, hanem egy patriarchális munkaszervezet tagjai. Ez természetesen nem azt jelentette, hogy az iparosodás idején a nők és a gyermekek nem dolgoztak volna. Sőt, gyakran fordult elő, hogy inkább az ő keresetük szolgált a család létalapjául, nem pedig a férfié. A normák ennek ellenére a férfi családfői szerepét követelték meg, a nők helyét pedig az otthon berkein belül jelölte ki. A családfő intézménye egyfajta hierarchikus viszonyt feltételez a családban, tradicionális nemi szerepmegosztást hozva létre, ahol a családfőnek van döntő szava és irányító szerepe, a társadalom felé ő képviseli a család tagjait és vállal felelősséget értük. A családfő szerepét hagyományosan a férfi, férj, családapa tölthette be. (Nagy 2001) Ez egy olyan társadalmi intézmény, amely már évszázadok óta betagozódott és megszilárdult az objektív társadalmi struktúrában és az emberek szubjektív gondolkodásában (Bourdieu 1994). Ebben a felfogásban a polgári család megjelenése sem hozott változást, módosulást inkább csak a nemek közti feladatok differenciálódásában fedezhetünk fel.

Azonban néhány művészeti alkotás kapcsán bizonyítottnak tekinthető, hogy a 19. századtól, más források esetén már a 17. századtól, változás indult el a nyugati kultúra apaszerepében (Pukánszky 2001b), amely átalakulás lassan Magyarországra is begyűrűzött. A század fordulóján olyan eszménykép bontakozott ki a család berkein belül, amelyben az apa már szívesen foglalkozott gyermekével, ő maga tanította, vezette be a világ rejtelmeibe (Pukánszky 2000a) és érzelmileg is kötődött hozzá. Ennek ellenére az apák családban betöltött központi szerepe így sem csökkent, sőt, fokozottabb tekintélyre és tiszteletre tették szert, amely megnövekedett társadalmi és gazdasági szerepükkel köthető össze. (Pukánszky

2002b) A változás hatására szerepük ambivalenciával teljes volt, hiszen az előző korokhoz képest részt kívántak venni gyermekeik nevelésében, hozzájuk érzelmileg kötődtek, de tekintélyük megszilárdítása is fontos volt és centralizált helyet foglalt el az életükben. A dolgozó apa mindinkább elszigetelődött gyermekeitől, akik szinte csak ünnepnapokkor láthatták őt. Így az anya testesítette meg a gyermekek számára a biztonságot, melegséget és a gondoskodást, míg az apa összefonódott a szigor, a rend és a védelem fogalmaival. A folyamat ellenére mégis számos jel demonstrálta, hogy a század folyamán az apai szerepek újrafogalmazódtak, és egyre több apa vett részt gyermeke neveltetésében. (Pukánszky 2002c)

A jelenség a vizsgált tankönyvekben is fellelhető. Ha a nevelési tevékenységeket nézzük, kiderül, hogy a Horthy-kori tankönyvekben az édesapát gyakrabban ábrázolják pedagógiai feladatok elvégzése közben, mint az édesanyát. A dokumentumokban a tudást és az ismeretet egyértelműen az apa közvetíti gyermekeinek, s bár mindenekelőtt fiúgyermekének, ennek ellenére a lányok sem maradnak ki az okításból, gyakran ábrázolták az édesapát leányával együtt hasonló nevelési tevékenységek közben.

Olasz Péter hasonlóképpen ír a 20. századi magyar férfiakkal, férjekkel és apákkal szemben támasztott elvárásokról. „*A férj a család feje. A kormányrudat ő tartja kezében. Vitás esetekben ő hivatott dönteni.*” Elítéli azonban, ahogy ő használja, a „*papucshősöket*”, mert őket mindenki kineveti és „*tulajdon feleségük előtt is a megvetés tárgyai*”. Azonban a férjnek nincs joga feleségével szemben fenytést alkalmazni, akaratát „*szelíd barátsággal érvényesítheti*”. A feleség nem rabszolga, hanem „*élettárs*”. A férfinak viszont kötelessége rangjához mértén ellátni feleségét, még akkor is, ha esetleg a feleségnek nem volt hozománya. (Olasz 1926:59)

A nők feladata a gyermekek nevelése és gondozása, a rokoni kapcsolatok fenntartása, az idősek ápolása, a vallási és egyházi ügyek rendezése, az ünnepekről való megemlékezés, a háztartás vezetése és a hétköznapi munkarend megszervezése volt. Jómódú családok esetében a szolgák és a cselédek irányítása is az ő tevékenységei közé tartozott. A gazdálkodás néhány kérdéseiben is dönthettek, illetve ők vezették és jegyezték le a háztartási kiadásokat. (Somlai 2013) Ez utóbbi feladatot precízen kellett végezniük és pontosan el kellett számolniuk uruk előtt. Ha éppen nem akadt dolguk, akkor kézimunkával, esetleg olvasással töltötték az idejüket. A 19-20. század fordulóján már egyre több nő tudott olvasni, sokan közülük gyermekeiket is maguk tanították. Egyre kedveltebb tevékenység lett a nők körében a regények, folyóiratok és társasági lapok olvasása. (Pukánszky 2002c:14)

Olasz szerint a jó feleség szorgosan részt vesz a rangjának megfelelő tevékenységekben és takarékoságával segít fenntartani a család anyagi helyzetét, biztonságát. „*A feleségnek joga van arra, hogy hitvesi és anyagi méltóságát férje részéről megfelelő tiszteletben, elismerésben és megbecsülésben részesítse.*” A feleség legnagyobb boldogsága, ha férjéről és gyermekeiről gondoskodhat, ezért nevezik őt a család szívének. A feleségnek biztosítania kell a megfelelő, meleg és vonzó otthon létét, de ez nemcsak külsőségeket jelent, hanem a közös játékokat és a családi ünnepeket is. A szerző fel is sorolja azokat az ünnepeket, melyekről a családnak együtt kell megemlékeznie, s amely ünnepek egybecsengnek a vizsgált dokumentumokban is felsorolt és ábrázolt jeles napokkal, így például az elsőáldozással, a bérnállással, a névnapokkal, a születésnapokkal és a karácsonnyal. (Olasz 1926:60)

A polgári családban a nők erkölcsi tisztasága volt a legfontosabb. Ez visszaköszön a Horthy-kori pedagógiai szakfolyóiratokban is, mind a szekuláris, de elsősorban a katolikus kiadványokban. A kor számára a szexualitást bűnként, a tisztaságot pedig a szüzesség megőrzéseként határozták meg. A fiúk és a lányok együtt csak jegyesként mutatkozhattak, s az anyák egyik legfőbb feladata az volt, hogy ügyeljenek leányaik tisztességére. (Somlai 1986) A vizsgált folyóiratok hasábjain is gyakran hánnya az író az olvasóközönség szemére, hogy a társadalom erkölcstelensége abban is mérhető, hogy az édesanyák nem ügyelnek

leányaik ártatlanságára, sőt gyakran ők maguk kényszerítik gyermekeiket a legújabb divatnak megfelelő, de a közerkölcsöt megbotránkoztató öltözékek viselésére. (Kovács 1925b:183)

Olasz Péter a férfi és a női lélek rejtelmét és különbségeit is vizsgálja írásában. Szerinte a férfilélek sosem volt kiismerhetetlen, titokzatos, szemben a női lélekkel. Leonardo da Vinci is azért festette öt évig a Mona Lisát, mert kutatta a női lélek misztériumát. (Olasz 1926:5)

A férfi mindent törvények, szabályok közé akar szorítani, mindent előre ki akar számítani. Nehezen alkalmazkodik, és a „*rábízott emberanyagot*” csak kívülről szemléli. A férfi feláldozza egyéni céljait a közös, általános célok érdekében, csak azt szemléli és csak arra figyel, ami közös az emberekben. Éppen ezért kell kíméletlennek lennie. A férfiak fájdalma vagy öröme csakis sikertelenségükben vagy sikerükben mérhető. (Olasz 1926:6-7)

A nőknek ellenben van érzékük a kivételekhez, hiszen tudják, sok olyan dolog létezik a világon, amelyeket szabályok közé nem szoríthatunk, amelyeket rejtély és titok övez. A nők tudják, hogy nem lehet mindent előre kiszámítani, így ők képesek könnyen alkalmazkodni. A nők a rájuk bízott emberek „*bennsejébe*” kívánnak behatolni, megérteni a másikat, velük együtt sírni és nevetni, és ezen tudás birtokában igyekeznek másokat befolyásolni. A nők törekednek az egyént és az egyéniséget megragadni és arra figyelni, éppen ezért kíméletesek és megértők. Fájdalmuk és örömük mások fájdalmából és öröméből eredeztethető. A nők erősebbek és jobban tűrik a szenvedést, mint a férfiak. (Olasz 1926:6-7)

A nők és a férfiak közötti ellentét először a serdülőkor derekán jelentkezik, amely jelenség a serdülőkor végére elmúlik, mert mindkét nem talál valami érdekeset, újat a másokban, amellyel ő maga nem rendelkezik. Az író elvárásként állítja mindkét nem elé, hogy a férfiak rendelkezzenek bizonyos mennyiségű nőiességgel, a nők pedig valamennyire férfias jellemvonásokat is sajátítsanak el. Ez utóbbi nem esetében észre kell vennünk, hogy a legjobb családanyák azokból a nőkből lesznek, akik bizonyos férfias tulajdonságokkal vannak felvértezve, így ha özvegyiségre jutnak, a családapát és a férfit is remekül tudják majd pótolni. (Olasz 1926:8)

A polgárosodás folyamatában, a gyermekekhez való hozzáállás hatására, nemcsak az apaszerepekben, de az anyaság kérdését illetően is változás állt be a 18. század végétől, új értelmezés alá kerül az anyaideál fogalma. Az anyák feladatai már a gyermek születése előtt elkezdődtek, testmozgással, higiéniai szabályok betartásával és egészséges táplálkozással egészültek ki. Az „új anya” szerepeiben, ezen belül a születések gyakorlatában azonban eltérések mutathatók ki Európa-szerte. Angliában a gyermekek születését továbbra is titok övezte, míg Franciaországban a gyermekeket az anyák otthonaikban hozták világra, és csak a nagyon szegények szültek kórházakban. Az otthonukban szülő édesanyák egyre gyakrabban hívtak orvost a bábaasszonyok helyett, s a szülést mind gyakrabban asszisztálták végig az édesapák is, a (szülő)szoba ajtajának átlépése nélkül, mert a születést közvetlenül továbbra sem kísérelték figyelemmel. (Pukánszky 2002:17-18)

A gyermekek nevelésében részt vevő személyek tekintetében is változás állt be. Az édesanya a gyermekek születése után nem adta dajkához a gyermeket, hanem saját maga szoptatta. Az arisztokrata nők azonban csak nehezen tudták elfogadni ezen új feladatokat, így a század végére a francia főúri körökben újra éledt a szoptató dajkák szerepe. Angliában és Amerikában azonban az új anyai szerepek ekkorra szinte teljesen megszilárdultak. A pólyák használatában is eltérés mutatkozott a különböző országok között. Elmondható, hogy a 19. századra az anyák egyre kevésbé használták ezt az eszközt, azonban a németeknél és az olaszoknál még a század második felében is igen elterjedt. A pólyák elhagyása nagy előrelépést jelentett az anya-gyermek kapcsolat szorosabbra fonásában és az érzelmek erősítésében, hiszen a pólya nélkül az anya és a gyermek között sokkal szorosabb fizikai kontaktus alakult ki, mint annak alkalmazásával. Az anyák az új szerepeiken keresztül nagy aggodalommal figyelték gyermekeik testi és lelki fejlődését, s amennyiben valami problémát

észleltek, egyre gyakrabban fordultak orvoshoz segítségért. Ekkorra már a szülők nem rejtették el félelmeiket gyermekük egészségével kapcsolatban, gyermekük halálát pedig hatalmas fájdalmak közepette élték meg. Az új szemléletmódban eltolódás mutatkozik azonban mind területileg, mind pedig rétegenként. Az alsóbb osztályokban az újfajta gondolkodásmód csak késve tört magának utat. (Pukánszky 2002c:18)

A magyar paraszti családok esetében a századfordulón ha egy nő teherbe esett, életmódján egyáltalán nem változtatott. Ugyanazokat a munkákat végezte, hasonlóan keményen. Arra vigyáztak egyedül, hogy eleget egyen, hiszen „kettő helyett teszi” (Laczkovity 1980). Kutatások alapján kiderült, hogy a matyóknál élt is az az elképzelés, hogy igazán csak az az anya szereti a gyermekét, aki megszenved érte. (Fügedi 1988) A parasztasszonyok egészen a születés pillanatáig dolgoztak, így nem ritka, hogy a gyermekek a földön vagy a mezőn jöttek világra. Az állapotos anyák inkább babonákkal és hiedelmekkel próbálták megvédeni születendő gyermekeik egészségét, számos tiltásnak és követelménynek kellett eleget tenniük. Ilyen volt például az a hit, hogy az anyáknak nem szabadott szárítókötél alatt bujkálniuk, mert féltő volt, hogy a köldökzsinór a születendő gyermek nyaka köré tekeredik, vagy például az állapotos nőknek nem szabadott esőben ázniuk, mert következményként szeplős lett a születendő gyermekük stb. (Bodovics 2011) A gyermekek nevelésével és egészségével kapcsolatos babonás hiedelmek egy igen jó példáját illusztrálja Móricz Zsigmond *A kondás legszennyesebb inge* című novellája is.

2.5. A gyermekek a történelemben

A gyermekek a történelemben mindig is az élet folytonosságát jelképezték, a hagyományokat, szokásokat és a kultúrát örökítették tovább (Kéri 2004). Ennek ellenére helyzetük merőben más volt az iparosodás előtt és után, másként reflektáltak rájuk a különböző történelmi periódusokban. (Szabolcs 1995; Pukánszky 2005) A középkorban az emberek nem rendelkeztek jól körülhatárolható gyermekfelfogással. A gyermekeket önállóan tekintették attól a ponttól kezdve, amikortól már nem volt szükségük anyjuk vagy dajkájuk gondoskodására. A tudás átadása is közvetlenül folyt úgy, hogy a gyermekek maguk is részt vettek a felnőttek életében, munkájában és szórakozásában. „Minitúr felnőttként” tekintettek rájuk. Nem létezett külön gyermekkor, hat-kilenc évesen elszegődtek inasnak, szolgának vagy cselédnek. A gyermekkor fogalma, amely már a maihoz hasonló tartalmú, csak a 17. század során, elsősorban a polgárosodás szakaszában fejlődött ki, mégis mindenekelőtt biológiai tartalommal bírt és függőségi viszonyt feltételezett. (Aries 1987:26; Szabolcs 2004; Péter 2005; Somlai 1996, 2013; Pukánszky 2001a)

Shahar azonban nem ért egyet a fenti állítással. Szerinte már a középkorban is létezett jól körülhatárolható gyermekkor, mégpedig az életciklusok által kijelölve. Ennek megfelelően léteztek nevelési elvek és normák, amelyeket nemzedékről nemzedékre örökítettek tovább. A szülők törődtek és foglalkoztak sarjaikkal, érzelmileg és anyagilag is befektetésként tekintettek rájuk. Ebben az időszakban mindezek ellenére nagyon gyakoriak voltak a balesetek és a megbetegedések, de ennek oka nem az volt, hogy a szülők nem szerették gyermekeiket, ellenkezőleg, viszont nem voltak birtokában bizonyos tudásnak, ismeretnek és előrelátásnak azok nevelésével kapcsolatban. Isten gondviselésében bíztak és hitték azt, hogy megóvjá utódaikat a bajtól. (Shahar 1992)

Történelmi források, antropológiai és néprajzi kutatások már korábban is felfigyeltek arra, hogy a múltban élő emberek is észlelték a gyermekekre jellemző különbségeket, észrevették, hogy azok fő tevékenysége a játék. Ennek megfelelően a legrégebbi leletek között is lehet gyermekjátékokat találni. Ezen eszközök általában a felnőttek munkakellékeinek és tárgyainak kicsinyített másai voltak. A gyermekmunka célja sem

minden esetben a haszonszerzés volt, hanem, hogy az utódok minél könnyebben és gyorsabban elsajátítsák a felnőttek világát és tevékenységeit. (Kéri 2004)

Évezredekkel ezelőtt is tisztában voltak a gyermekek sajátosságaival, ezt bizonyítja, hogy a történelem során számos szerző kiemelte a hat-hét éves gyermeki életszakaszt, amelyben mindennél nagyobb figyelmet kellett szentelni a gyermek fejlődésére és nevelésére, mert ebben a periódusban stabilizálódott nemcsak az anyanyelv, de a „jellem alapja” is. (Kéri 2004)

Vajda Zsuzsanna szerint a 17. századig nem egységes, hanem igen változatos kép uralkodott a gyermekekről. Szent Ágoston szerint az utódok bűnben születtek, ekképpen nem csoda, ha „ostoba és akaratos lények”. III. Ince pápa szerint a gyermekek meztelenül és sírva jönnek a világra, mégis már idejekorán követelöznek, agresszívek és dühösek. Bűnre való hajlamuk már abban is megmutatkozik, hogy inkább játszanak, mintsem Isten igéjét hallgatnák. Mások a csecsemőgondozás felől közelítették meg a kérdést. Sok szülő nem ápolta megfelelően utódját. Ez nem azért történt, mert esetleg nem szerették őket, hanem elsősorban azért, mert nem tudták mivel és hogyan kell gondozni sarjaikat. A 9. századtól például egyre több prédikáció hangzott el, hogy a szülők ne bántalmazzák gyermekeiket, hiszen akkoriban igen elterjedt volt a testi fenyítés és a családon belüli erőszak. Senkinek nem volt pontos tudása arról a 18. századig, hogy a leszármazottak számára mind materiálisan, mind pedig nevelésben eltérő feltételeket kell biztosítani. (Vajda 2011)

A premodern családokban a gyermekeknek gazdasági funkciója volt: a szülők időskorukról gondoskodtak az utódok nemzésével. A család nevének fenntartása inkább csak a férfiak szempontjából volt fontos, s minél tekintélyesebb familiáról volt szó, annál nagyobb volt ennek a jelentősége. (Morvay 2005) Ilyenformán végül mind a férfinak, mind a nőnek érdekében állt a sarjak világrahozatala, főként, ha az fiúnak született. Hazai kutatások azonban azt bizonyították, hogy a fiúk és a lányok születése egyaránt nagy öröm volt a családok számára. Az is előfordult, hogy a kedvencek között inkább a lányokat emelték ki. Ám mégis elsősorban a fiúk születését várták, hiszen a lányok „kistafirozása” nagy terhet jelentett a családok számára. (Csőke 2000; Péter 2005) A fiúk általában a mezőn vagy a műhelyben, a lányok pedig a háztartásban és a kisebb testvérek nevelésében segítettek. (Laslett 2005) A posztindusztriális társadalmakban ez a folyamat is megváltozott. Az óvodák és iskolák terjedésével, az iskoláskor kitolódásával a szülőknek jóval tovább kellett gondoskodni gyermekükről, mint korábban. A folyamat hatására bővült a szülők igénye a nevelési feladatok és azok ismerete iránt is. (Somlai 2013)

A 18. századtól kezdve a gyermekek olyan kultusza alakult ki, amely korábban nem volt ismert. A csökkenő gyermekhalandóság hatására megnőtt az utódok iránti érdeklődés. (Hollósi 2008) Elkülönült a gyermekek és a felnőttek világa. Ezzel párhuzamosan bővült az oktatási és nevelési intézmények színtere, és útnak indult az utódgeneráció megismerésének tudománya, a gyermeklélektan. (Szabolcs 2002, 2008) A demográfiai átmenet következtében azonban egyre kevesebb csecsemő született. Ennek ellenére, vagy éppen ennek is köszönhetően, egyre fontosabbá vált a gyermekek jóléte és fejlődése. (Somlai 2013)

Számos elképzelés szólt arról, hogy a polgári családok előtti időszakban a szülők nem szerették gyermekeiket, de legalábbis távolságot tartottak tőlük (Csőke 2000). Mindezt azért tették, mert sokkal nagyobb volt a gyermekhalandóság, így óvták magukat a fájdalomtól, amelyet egy sarj elvesztése jelentett. (Pukánszky 2001b). Más elképzelések szerint a szülői szeretet nem megkérdőjelezhető a történelem folyamán. A bántalmazások és a balesetek inkább a hozzá nem értést, mintsem a szeretet hiányát jelentették. Hazánkban már a 16-17. század folyamán találunk írásos anyagot arra vonatkozólag, hogy a szülők mekkora gondot fordítottak gyermekeik gyógyítására, a jobbágyoktól a tehetősebb főurakig egyaránt. (Péter 2005; Pukánszky 2001b)

A polgári családok és a modern társadalmak egyik vezérlőelvévé vált a gyermekek gondozása, nevelése, értelmi és érzelmi gyarapodásuk elősegítése. Egyre nagyobb lett az érdeklődés a személyiségük fejlődése iránt. A változások hatására a gyermekek a család középpontjába kerültek. Nemcsak az érzelmek fokozódtak irántuk, de egyre inkább úgy tekintettek rájuk, mint a család fennmaradásának zálogára, a jövő biztosítékaira. Az utódok azonban nemcsak a családhoz, hanem a nemzethez és a társadalomhoz is tartoztak. A kor eszményképe alapján a leszármazottak feladata a nemzet fenntartása. Ennek hatására egyre többen igyekeztek beleszólni a család életébe, az utódok nevelésébe. (Pukánszky 2002c) A felvilágosodás nyomán fokozottan terjedt el az a nézet, hogy a „porontyok” fejlődésre képesek, és előrehaladásuk segítségét a pedagógiának kell ellátnia. Ennek köszönhetően jelentek meg és terjedtek el a 18-20. századig az elemi iskolák és az általános tankötelezettség. (Somlai 2013)

A tankötelezettség bevezetésével az utódok nevelése és szocializációja szétvált a család és az iskola között. Sokáig tartott, míg a családok elfogadták, hogy a gyerekeknek iskolába kell járniuk. Főként a parasztcsaládok esetében jelentett ez gondot, hiszen a termelői feladatokból a sarjaknak is ki kellett venniük a részüket, kiesésük pedig nagy terhet és anyagi veszteséget jelentett a familiák számára. A 19-20. század fordulóján a fiatal utódoknak a legtöbb európai országban még dolgozniuk kellett. 1906-ban például a tankötelezett gyerekek 12 %-a hiányzott az iskolából munka miatt. (Gillis 1974; Somlai 2013) Magyarországon csak a 19. század végétől kezdtek el hosszabb ideig iskolába járni a gyermekek. (Sárkány–Szilágyi 2000)

Míg korábban a családban szocializálódtak a gyermekek, a felnőttek mellett sajátították el a viselkedésre, a kapcsolatokra és a munkára vonatkozó szabályokat, addig az iparosodásnak köszönhetően az iskolának és a kortárs csoportoknak egyre nagyobb hatása és beleszólása lett az utódok nevelésébe. Ezt a folyamatot erősítette a nők munkába állása, így maga a család is egyre nagyobb teret engedett az iskola nevelő hatásának. A folyamat során a család, a nevelő-oktató intézmények és a kortárs csoportok gyakran az értékek tekintetében konfrontálódtak. Természetesen a szülők és a család értékátadó feladatai nem halványultak el, de gyakran kerültek szembe a nevelő-oktató intézmények ideájával. (Tóth 2001)

A 19. században a gyermek elsődleges feladata a társadalomba való beilleszkedés volt. A családok időt és pénzt fektettek az utódok nevelésébe, s amennyiben a gyermek abban kudarcot vallott, vagy legalábbis nem az elvárásoknak megfelelően teljesített, a szemrehányás nem kerülhette el. A gyermekkel kapcsolatos attitűdöket azonban ambivalencia övezte ebben az időben. A kisgyermekeket rajongás és nagy figyelem, a serdülőket ellenben gyanakvás és a meg nem értés kísérte. A pubertás időszakát a szakemberek már korán kritikus életperiódusnak tekintették. Számos értekezés született a serdülő fiatalok „rossz szokásainak gyógyítására”, azok leküzdésére. A serdülők viselkedése nemcsak a családra és önmagukra, de a társadalomra nézve is veszélyt hordozott. Éppen ezért terjedt el és ereszett gyökeret ebben a korszakban a gyermekek nevelésében a megfélemlítés, az elrettentés és a testi fenytetés. (Pukánszky 2002c:17)

2.5.1. A magyar parasztcsaládok nevelési szokásai – csecsemők gondozása

Hazánkban a 19-20. századi parasztcsaládokban eltéréseket találunk a gyermekek nevelését illetően. A családok feladata elsősorban az utódok erkölcsi és vallási nevelésének megalapozása, a hagyományok, a szokások és a normák átadása, illetve a munkára nevelés. (Laczkovits 1980) A paraszti közösségekben elterjedt volt az a hit, hogy az érzelmeket nem jó kifejezni a gyermekek felé, mert azzal inkább ártanának nekik, mintsem használnának. (Csőke 2000) A gyermeket természetesnek és kívánatosnak találták a familiák, annyira, hogy már az esküvő napján elkezdtek jósolni, hogy fiú- vagy lánygyermek lesz-e az ifjú párnak. A matyók esetében mindegy volt, hogy a családban milyen nemű utód születik. Ennek ellenére a

fiúnak itt is jobban örültek, mint a lányoknak, hiszen a fiú születése büszkeséget jelentett az apának, mert ő vitte tovább a család nevét és vagyonát, illetve nagyobb segítséget is jelentett a ház munkájában. (Füredi 1988) Az, hogy a családok valójában mit éreztek leszármazottaik iránt, a gyermekek egészségének magtartásához és halálukhoz kapcsolódó hiedelmekben, szokásokban érhető igazán tetten. (Bodovics 2011)

Az egy évesnél fiatalabb gyerekek külön csoportot alkottak a paraszti társadalomban. Az anyjuk gondoskodott róluk úgy, hogy közben napi munkáját ugyanúgy ellátta, mint az újszülöttek születése előtt. Annak örültek az anyák a legjobban, ha a csemetéik sokat aludtak, mert így könnyebben ellátták napi teendőiket. Ráadásul úgy hitték, hogy a gyermekek a sok alvástól nőnek nagyra és fejlődnek. Az utódok álmatlansága ellen „máklével” küzdöttek, de tudták, hogy a szer gyakori alkalmazása nem tesz jót a csecsemőnek, túladagolás esetén „elvesztheti az eszét” a baba. A szülők csak akkor merték magukra hagyni a kisdedet, ha tudták, hogy az sokáig és békésen alszik. Az anyák a csecsemőket addig szoptatták, amíg csak tudták. Ennek két oka volt, egyrészt azt gondolták, hogy a szoptatástól a gyermek erősebb és egészségesebb lesz, másodsorban pedig elterjedt az a hiedelem, hogy a szoptatás közben nem eshet újra teherbe a nő. Ha az anyáknak nem volt teje, tehéntejjel helyettesítették azt. Amíg a kisdéd csak anyatejen élt, addig a nők a mezőre is magukkal vitték az apróságot, hogy ott is meg tudják szoptatni. Miután már nem szoptott a gyermek, „cuclival” hallgattatták el a síró babát. Ahogy szilárd ételt is kaphattak a csöppségek, szívesen fogyasztották a gyerekek a tejbe mártott kenyeret, vagy a szalonnából és kenyérdarabokból álló „katonákat”. Miután a kisgyermek levált az anyáról, mert már nem kötődött az anyatejhez, a nők otthon hagyták utódaikat idősebb testvérekre, nagyszülőkre, idős szomszéd asszonyokra vagy 9-10 éves „pesztrákra”. (Bodovics 2011)

2.5.2. A kisgyermek helyzete a parasztcsaládokban

A kisgyermekkor a paraszti családok életében a legaktívabb időszak volt, amelyben a gyermekek játékosan sajátították el a közösség értékrendjét, szabályait, szokásait, hagyományait. A periódus legfontosabb feladata a tanulás volt, amely munkában nem csak a szűkebb család, de a rokonok és a közösség tagjai, így a szomszédok is részt vettek. A szülők nem meghatározott stratégia szerint nevelték gyermekeiket, gyakran hatotta át tetteiket a spontaneitás és az érzelmek. De arról, hogy milyen embert szerettek volna faragni csemetéikből, pontos elképzeléseik voltak. Elsősorban jó gazdálkodót, szorgalmas, önálló, tisztelettudó, nem hazug, kitartó, törvénytisztelő és vallásos embert kívántak nevelni belőlük. (Csöke 2000; Bodovics 2011:8)

A gyermekek nevelésében bár az egész közösség részt vett, tagjai nem azonos súllyal részesültek a tevékenységekből és nem azonos hatással voltak a csöppségekre. Elsősorban az édesanya, vagy azok, akik az anya távollétében vigyáztak a kicsikre, például a nagyszülők és a testvérek töltötték velük a legtöbb időt, így ők voltak a legnagyobb hatással a gyermekek fejlődésére. A szülők közül az édesanya feladata volt a fegyelmezés, hiszen általában ő volt a legtöbbet az aprósággal. A gyermekek a közösség kultúráját gyakran „idegenektől”, a közösség tagjaitól is megtanulhatták, hiszen téli estéken sokszor gyűltek össze a falu lakosai kártyázni, hímezni, fanni, s ilyenkor a kisdédnek olyan dolgokról is hallhattak, amelyek egyébként még koraiak voltak számukra. (Bodovics 2011)

A gyermekeket először saját és szüleik nevére, majd a köszönésre tanították meg. A gyerekeknek a közösség minden tagjának előre kellett köszönnie, ha nem így tettek, vagy azt nem megfelelő módon tették, az idősebbek megfedték őket. Az öregek iránti tiszteletet magázással fejezték ki. A köszönés és a magázás a gyermek helyét jelölte ki a közösségen belül, mint az is, hogy sokáig nem ülhetek egy asztalhoz a felnőttekkel, egészen addig, amíg kenyérkeresővé nem váltak. A gyerekek vallásos nevelése is korán elkezdődött. Vasárnaponként a szülők magukkal vitték őket a templomba, ha már nem sírtak és végig

tudták ülni a szertartást. Reggelenként és esténként a család együtt imádkozott, a gyermekek így három-négy évesen már tisztában voltak a legfontosabb imákkal. (Csőke 2000) Öt-hat évesen a parasztcsaládok utódai már maguk is részt vettek a közösség nagyobb ünnepein, így a lakodalmakon vagy a keresztelőkön, ahol inkább csak szemlélők voltak. A temetésen azonban, főként, ha családtagról volt szó, maguk is feladatot kaptak. Például a gyerekeknek meg kellett fogniuk a halott lábujját, vagy meg kellett nézniük a halottat, hogy ne féljenek tőle. Amennyiben kisgyermek halt meg a közösségben, akkor maguknak a gyerekeknek is részt kellett venniük a temetési előkészületekben. (Bodovics 2011)

A gyermekek a munka világával is már korán kezdtek ismerkedni. Azok, akik vigyáztak rájuk, ritkán hagyták abba teendőiket a kisdedek kedvéért. Inkább a munkájuk eszközének kicsinyített másolatát adták a kicsik kezébe, ezzel is szoktatva őket a napi tennivalókhöz, s persze mindebben még komolyabb felelősség nélkül vehettek részt. A gyerekek hat-nyolc éves kora előtt a kicsik tényleges munkájáról nem beszélhetünk a paraszti családok életében. Ez az időszak a tanulásé volt, inkább csak „futárként” használták őket, például a boltba vagy a szomszédba küldték őket. Asszisztáltak azért a főzésnél, kertészkedésnél, állatok ellátásánál, kistestvérek felvigyázásánál. Hogy kit mikor vontak be a tényleges munkavégzésbe, az nagyban függött a család nagyságától, a gyermekek számától és a család anyagi helyzetétől. (Lackovits 1980) Bár a parasztcsaládok életében a munkának kiemelt szerepe volt, ennek ellenére a gyermekeket nem lehetett idejekorán „dologra” fogni, mert ha valaki így tett, a közösség a szájára vette. A játék töltötte ki a munka és a tanulás mellett a gyermekek idejének nagy részét. Énekekkel, mondókákkal, háborús-, lakodalmas-, komámasszony szerepjátékokkal színesítették az életüket. A gyerekek gyakran eljátszották a temetést is, hiszen az az életük és a mindennapjaik része volt. (Bodovics 2011)

A két világháború közötti időszak felfogása szerint a játék különösen fontos a gyermek életének szempontjából, ezen belül is kiemelkednek a mozgásos játékok. A játék egyfajta művészi tevékenység, de egyben a jövő feladataira is felkészít, az önkifejezés eszköze, illetve a gyermek testi erejét is fejleszti. A vizsgált időszak felfogása szerint a játék tevékenységeit hely, résztvevők száma és eszközök szerint csoportosíthatjuk. Hely szempontjából zárthelyi és szabadtéri játékokat különböztethetünk meg, melyből az utóbbit előnyben kell részesíteni. A szoba levegője nem versenyezhet a szabadtéri levegővel. A zárthelyi játékok javára csak akkor billenhet a mérleg nyelve, ha az időjárás nem kedvez a szabadban végezhető feladatoknak. Míg a szabadtéri játékok a fizikai erőt és az ügyességet, addig a szobajátékok inkább az értelmet fejlesztik. (Molnár 1930)

A játékban részt vevő személyek számát illetően a kor pedagógiai szakirodalma megkülönböztet társas és egyéni játékokat. Ebből kirajzolódik, hogy a gyermekek társai a játékban elsősorban kortársai kell legyenek, nem a felnőttek, hiszen a cél az, hogy az ifjú fokozatosan fejlődjön és bontsa ki egyéniségét, nem pedig az, hogy „kis öreggő” nevelődjön. A játékeszközöknek elsősorban az egyéni tevékenységek során van kiemelkedő szerepe. Minél több és bonyolultabb eszközre van szükség egy játék során, annál nagyobb ügyességet és találékonyságot igényel a feladat. (Molnár 1930)

A kor legfontosabb kültéri játéka a fogócska, a bújócska, a körjátékok, a páros játékok, vetélkedők, „tréfás mozgások, ügyeskedések”, labda-, karika-, homok és vízijátékok. A szobában végezhető játékos tevékenységek lehetnek a „különböző ügyeskedések eszközökkel”, találgatók, zálogosdik, mondókák, versek, és ha elég tágas a hely, akkor énekes körjátékokat is játszhattak a gyermekek. (Molnár 1930)

A Horthy-kori tankönyvekben ábrázolt gyermekek is gyakran játszanak. A játékos tevékenységek többsége a szabadban történik és szinte minden esetben társakkal, testvérekkel vagy barátokkal együtt. A feladatok elvégzése többnyire mozgásos tevékenységet takar, körtáncot, fogócskát, de nem ritka, ha például labda vagy egyéb eszköz bevonásával ábrázolják a játszó gyermekeket. A fiúk és a lányok játékában felfedezhetünk különbséget. A

fiúk inkább katonásdit játszanak, míg a lányok a babájukat öltöztetik, körtáncot járnak vagy énekelnek. A két nem találkozása a játéokban általában a szindarabokban és a fogócskákban történik.

A hatéves gyermek újabb életszakaszba lépett azzal, hogy kivált a család kizárólagos fennhatósága alól, más korcsoportba került és megismerkedett saját korosztályával az iskolában. A 19-20. század fordulóján az iskola nem a legfontosabb helyet töltötte be a családok életében. A szülők lényegesnek tartották, hogy utódaik megtanuljanak írni, olvasni, számolni, de később, úgy tízéves koruk környékén munkájukra egyre nagyobb szüksége volt a családnak, így sokan közülük csak néhány évig jártak iskolába. De nemcsak a nélkülözhetetlen munkájuk miatt maradtak sokszor otthon a gyermekek, hanem azért is, mert nem volt miben iskolába menniük. (Bodovics 2011)

A parasztfjak élete ebben az időszakban gyakran szólt a szigorról, a verésről és a büntetésről. A feddéseknek számos formája létezett, de talán a legelterjedtebb az ijesztgetés volt. A lopás és a hazugság esetén a beismerés és a bocsánatkérés pedagógiai módszerét használták a szülők, amely mindenképpen hatásos volt, hiszen a gyermek igyekezett elkerülni a szégyent, de azt is megtanulta, hogy csak azért a tettéért kap büntetést, amely kiderül. Súlyos büntetés, fizikai fenytés járt a csúfolódásért és a káromkodásért. (Csöke 2000) A fizikai fenytés és az egyéb büntetések alkalmazásának egyik oka, hogy a parasztcsaládok abban hittek, hogy a gyermekek dicsérete, babusgatása és az irántuk érzett szeretet kinyilvánítása nem támogatja azok fejlődését, felnőtté érésüket, helyette a büntetés egyéb formáinak alkalmazását ismerték el. (Bodovics 2011)

2.5.3. A serdülőkör alakulása és megítélése a közösségben

A serdülőkör sok kultúrában kiemelt szereppel bírt, hiszen ez az az időszak, amikor a gyermekből jelképesen és biológiai értelemben is felnőtt lesz. A serdülőkör a paraszti közösségben a bizonyítás ideje, amelyet ha megfelelőképpen teljesítettek a fiatalok, akkor beléphettek a felnőttek világába és a közösség teljes értékű tagjaivá válhattak. Az iskola befejeztével lépett be a gyermek a serdülőkörbe. Biológiai szempontból is ekkorra érte el a 12-13 éves kort, de a közösség szemében az iskola befejezésével is tanúsította, hogy érett a következő életszakaszra. A serdülőkör a közösséghez való viszonyában és az öltözködésben is megjelent. A megfelelő öltözködés azonban minden szakaszban fontos volt, mert ha nem a helyénvaló ruhában mutatkozott a gyermek, a közösség megszólta érte a családot. Az édesanya feladata volt figyelni a nagyobbacska gyerekek öltözködésére. (Fügedi 1988)

A serdülő fiatal már csatlakozhatott az étkezésnél a felnőttekhez, és ültetett velük egy asztalnál. A lányok hajviselete megváltozott, a fiú- és a lánytestvérek pedig már nem aludhattak egy ágyban. Ennek ellenére még nem volt teljes értékű tagjai a közösségnek, elsősorban fizikai erejük miatt, amely még nem érte el a felnőttekét, illetve intelligenciájuk miatt, hiszen a világról alkotott tudásuk nem volt még teljes. Számos dolog tiltva volt előttük, például a lányok nem járhattak nagylányos ruhában, a fiúk pedig nem látogathatták a kocsmákat, vagy nem dohányozhattak. Ennek ellenére titokban sok dolgot mégis kipróbáltak. A közösség azonban éberrel figyelte minden mozdulatukat, és lecsapott rájuk, ha olyat tettek, amely nem volt számukra engedélyezett. (Bodovics 2011)

Ez volt az az időszak a fiatalok számára, amikor a lányok és a fiúk is szorosabban fűzték kapcsolataikat kortársaikkal. Ám ezt a barátságot nem szomszédi vagy rokoni alapon kötötték, hanem szimpátia és társadalmi hovatartozás alapján. A lányok és a fiúk nemcsak korcsoportok szerint különültek el, hanem a családon belül is, mivel a serdülő fiúknak ki kellett költözniük az ólba apjuk és fiútestvéreik mellé, míg a lányok anyjukkal és a kisebb testvéreikkel a házban maradtak. A munkában is egyre nagyobb volt a két nem közötti differenciálódás. A fiúk apjukkal végezték a mezőgazdasági munkákat, ellátták az állatokat és előfordult, hogy beálltak summásnak, ahol már annyi bért kerestek, mint az asszonyok. A

lányok az anyjuk mellett dolgoztak. Vigyáztak a kisebb testvérekre, takarítottak és elsajátították a nehezebb munkákat, mint például a kenyérsütést. Ha a lány már szép nagy kenyeret tudott sütni, akkor azt mondták, hogy megérett a házasságra. Amennyiben a családnak szüksége volt a lány anyagi támogatására, akkor elszegődhetett dajkának vagy állatokra vigyázni más családokhoz. (Bodovics 2011)

A parasztközösségen belül serdülőkorban kezdődött meg a fiúk és a lányok ismerkedése, udvarlása is. Mindez természetesen szigorú ellenőrzéseken keresztül történhetett, a közösség figyelő szeme előtt. A fiatalok gyakran szerveztek ivókat, ahol mindig voltak felvigyázók is. A leányok is az ivókba jártak szórakozni, innenől kezdve fogadhatták az udvarlókat. Azt, hogy ez mikor történhetett meg a lány életében, a szülők maguk döntötték el. A serdülőkor végén a fiatalok kérték a felvételüket a felnőttek közé. A beavatás, elsősorban a fiúkra vonatkozóan, szertartásos formában történt. Több beavatási szertartást is regisztráltak hazánkban, így például a felszegi falvakban a karácsonyi próbatáncot, vagy Mezőkövesden az újlegényáldomás hagyományát. A beavatás után a közel azonos korú fiúk egy közös ünnep alkalmával egyszerre öltötték fel újlegény ruhájukat, általában az ős beálltával. Az ünnepség után együttesen átvonultak a kocsmába, ahol áldomást fizettek az idősebb legényeknek, s ettől kezdve tegezheték is a korosabbakat. A lányok esetében ritkább volt az ilyen beavatás. Náluk általában az iskola befejezése, a bérálás vagy a konfirmálás jelentette a felnőttkorba való átlépést. Ilyenkor a lány felvehetette azt a ruhát, amely eladósorba kerülését jelezte, megváltoztatta hajviseletét és már a templomban sem a szokott helyen ült. (Bodovics 2011)

2.5.4. A testvérek helyzete a családban

E rövid fejezet bemutatására azért van szükség, mert a dolgozat célkitűzéseinek egyik kategóriáját képezi, hogy a vizsgált dokumentumokban hányszor és milyen formán jelenik meg a testvér szó. Előrevetítve elmondható, hogy elsősorban a tankönyvekben ábrázolják gyakrabban a testvéreket, hiszen a demonstrált családok általában minimum két gyerekkel rendelkeznek. Ilyenformán óhatatlan, hogy a testvéri viszonyok is olykor-olykor felbukkanjanak. Ennek ellenére kijelenthető, hogy míg a szülők és a gyermekek között a reláció és a feladatok egyértelműek, addig a testvérek viszonya csak kevésbé jelenik meg a vizsgált dokumentumokban. Ellenben a különböző korú és nemű testvérek feladatait illetően már több információhoz jutunk.

A testvér szó igazán csak a 17. századtól jelenik meg az írott forrásokban, előtte inkább az atyafi vagy atyámfia megnevezések voltak általánosak. A testvér szó a test és a vér összetételből származik, pontosan rekonstruálja a szó háttérét és az összetartozás mikéntjét. Azokat, akiknek csak az anyjuk, vagy az apjuk közös, féltestvéreknek, akiknek sem az anyjuk, sem az apjuk nem közös, mostohatestvéreknek nevezték. Mindegyik csoportra egyaránt vonatkozott az incestus elve, tehát a szexuális kapcsolat és a házasság tabu volt mindegyik testvértípus között. Az idősebb fiútestvért általában bátynak, a fiatalabbat öcsnek, az idősebb leánytestvért néniemnek vagy nővérnek, a fiatalabbat húgnak szólították. A fivér és a nővér kifejezések a nyelvújítás hatására honosodtak meg. (Deáky 2011)

A 20. század közepéig hazánkban a többgyermekes családmódel volt a jellemző. A testvérek egymáshoz való viszonyát születésük sorrendje, koruk és nemük határozta meg. A testvérek között szoros kötelék volt, amelyet egy sor szabály, kötelesség és elvárás definiált, amelyeket figyelmen kívül hagyni nem lehetett, ha mégis felrúgták a testvérséghez kapcsolódó normákat, súlyos szankciókkal kellett szembenézniük a szabályszegőknek. Az elsőszülött gyermek helyzete mitikus színezetűt kapott, hiszen már a Bibliában is jelentőséget tulajdonítottak az elsőbbségnek, így minden, ami első, Istené volt. Az elsőszülöttséggel rangbeli és jogi megkülönböztetés is együtt járt. Az apa után az elsőszülött gyermeknek volt a legnagyobb hatalma a családban, amelyhez hozzátartozott az is, hogy ő örökölte meg a család

vagyonát. Az apa távolléte esetén ő vette át a családfő szerepét, melyre már kisgyermekkorban elkezdtek nevelni például azzal, hogy az asztalnál közvetlenül az apa mellett foglalhatott helyet. (Deáky 2001)

Az elsőszülött gyermeket kisebb testvéreik nevelésére és az értük vállalt felelősségre okították. Ez igaz volt a többi gyermekre is, de az első gyereknél ez korán, konkrét tevékenységekben is megnyilvánult. A felelősséggel együtt járt az engedelmesség is. A kisebb testvéreknek szót kellett fogadniuk az elsőszülöttnak, aki, ha ezt nem tették meg, akár meg is verhetette kisebb testvéreit. (Deáky 2011)

A legfiatalabb gyermek azonban mindig a legkisebb maradt a családban. Ő kapta a legtöbb gondoskodást és szeretetet, még nagyobb testvéreitől is. A legkisebb testvér alakja is mítikus, hiszen a mesékben mindig a legfiatalabból válik hős, ő menti meg a királykisasszonyt vagy a családját a szegénységtől. (Deáky 2011)

Az idősebb és a fiatalabb testvérek viszonya a nyelvben is megnyilvánult, elsősorban a magázás kapcsán. A parasztcsaládoknál ez a szokás a 20. század elejéig fenn is maradt. A fiatalabb testvérnek magáznia kellett az idősebbet, főként nagyobb korkülönbség esetén és főleg akkor, ha az idősebb átvette szüleitől a kisebb testvér nevelését. Ettől a bérálás vagy a konfirmálás után térhettek el, ha az idősebb testvér azt engedélyezte. Előfordult, hogy a nagy korkülönbség miatt ezen a szokás életük végéig megmaradt. (Deáky 2011)

A testvérekről való gondoskodás lehetett alkalmi, időleges vagy állandó. Abban az esetben, ha az édesanya meghalt, a nagyobbik fiú vagy lány átvette az anya szerepeit és gondoskodott róluk, nevelte testvéreit. A lányok esetében ezen feladatok közé tartozott a kisebbek tisztába tétele, fürdetése és az egész családra való főzés. Olykor a nagyobb lányok annyira beleélték magukat a feladatba, hogy a házasságról is lemondtak, és továbbra is fenntartották a gondoskodó és nevelő viszonyt testvéreikkel. (Deáky 2011).

2.5.5. A tekintély, a tisztelet és a fegyelem kérdése a családban

A vizsgált pedagógiai szakfolyóiratokban gyakran megjelenik a testi fenyítés kérdése, de konszenzusra nem lelnek azzal kapcsolatban. A fizikai fenyítés ügyével nemcsak a pedagógiai szakirodalom foglalkozik. A 19. század irodalmában is fellelhető a téma. Egy angol folyóirat körkérdésben szólította meg az olvasókat a fizikai fenyítés jogos vagy jogtalan voltaival kapcsolatban, s csak az olvasók fele utasította el ezt a fajta nevelési eszközt. A 20. századig elmondható, hogy mind a családoknál, mind pedig az iskolában az engedelmesség elve volt az uralkodó. Ennek kivívásához viszont a testi fenyítés magatartásszabályozó eszközét hívták segítségül a családban és az iskolában is egyaránt. Pedig már a 19. században is sokan rámutattak annak káros voltaira. (Pukánszky 2002)

Dolgozatomban a téma rövid kifejtésére azért teszek szert, mert a vizsgált szakpedagógiai kiadványokban a fizikai fenyítés körkérdése igen sokszor felbukkan, és gyakran képezi a szakemberek disputájának alapját. A tisztelet és a tekintély ügye azonban nemcsak a szakfolyóiratokat, de a tanterveket és a tankönyveket is áthatja. Szakemberek, papok, tudósok, politikusok hirdették a század fordulóján, hogy a család válságának egyik oka, hogy a szülők már képtelenek tekintélyük kivívására, megtartására. Ebben az időszakban, amikor a szülők és az idősebbek iránti tekintélytisztelet hanyatlásnak indult, talán még fontosabb és nélkülözhetetlenebb módszerként jelentkezett a fizikai fenyítés eszköze.

A történelem folyamán a gyermekkép meglehetősen ambivalens impressziót nyújt. Hol ártatlan és gondoskodást igénylő lényként, hol pedig a gonosz megtettesítőjeként jelennek meg a történelmi dokumentumokban a gyermekek. Az újkor hajnalán Luther lefektette a családi nevelés alapjait, melynek kiinduló eszménye, hogy az ember életében nincsen szentebb dolog, mint az utódok nevelése. A megfelelő tanításhoz azonban elképzelhetetlen a harmonikus és erkölcsös családi élet. (Pukánszky 2012) Ez a nézet, mégpedig az erkölcsös család ideája, olyan erős nyomot hagyott a történelemben, hogy ezen

elv szinte pontos leképeződését találjuk a két világháború közötti vizsgált katolikus kiadványokat átható eszmében.

Az ideális családmódelben a férj a család középpontja, tekintélye és hatalma megkérdőjelezhetetlen, felesége és gyermekei engedelmisséggel tartoznak neki. A kisdedeket már korán Isten szolgálatára nevelték, s ehhez gyakran hívták segítségül a büntetés módszerét. Ezt az eszközt néha még akkor is alkalmazták, ha a feddés jogtalan volt. A gyermekek akaratosságát eredendő bűnnek tekintették, amely ellen megállás nélkül küzdeni kellett és le kellett azt győzni. Luther elveinek hatására a szülők átvették ezeket a nevelési elképzeléseket. Ettől fogva a gyermekeket „alattvalóként” kezelték, és megkezdődött a 20. század elejéig is ható „fekete pedagógia” uralma. (Pukánszky 2012)

A század elején a gyermekfelfogásban két egymással élesen szemben álló paradigma dominált. Ezekből a nézetekből alakult ki az az ideáltipikus gyermekkép, amely azt mondja ki, hogy a fejlődés, a fejlesztés és a nevelés révén a gyermeket el lehet juttatni a felnőtt állapotába. Végül ez a gondolat is két ellentétes irányba indult tovább. A normatív megközelítés szerint a gyermek a társadalmi szabályokat, normákat külső szabályozókon keresztül tanulhatja meg. Szemben a szocializációs interakciós értelmezéssel, amely szerint a gyermek mindennapi tapasztalatai, értelmezése és belső szabályozása révén juthat el a felnőtt állapotába. Ekképpen a század elején kialakult gyermekkép a fegyelmezett, szófogadó, de érzelmileg mégis kiegyensúlyozott, akaratát azért érvényre juttató, együttműködésre képes kisdéd volt. (Varga 2006)

A tekintélyelvűség az egyén társadalomban betöltött szerepéből szinte automatikusan következik. Minden korban és társadalomban egyaránt megtalálható, ahol jelen voltak az urak és a szolgák, a szülők és a gyermekek, az apák és a gyermekek, a férfiak és a feleségek. Ezek a viszonyok függőséget feltételeztek és meghatározták az emberi viszonyok rendszerét. A polgárosodással ezek a közvetlen alárendeltségi viszonyok leépülni látszottak, és végül a családon belüli hierarchia, az apa tekintélye is halványulni kezdett. (Sas 1986)

A polgári család megjelenése előtt a felnőttek és a gyermekek világa élesen elkülönült. A gyermekeknek tisztelniük kellett szüleiket és nagyszüleiket. A férj és a feleség, a szülő és a gyermek közötti távolságokat a nyelvhasználat is szentesítette például a magázódással (Boreczky 2001), melynek egész bonyolult és változatos rendszere alakult ki familiánként. Az értékátadási folyamat is egyirányú volt. A felnőttek tekintélye megkérdőjelezhetetlen volt a nagyobb tapasztalatuk és tudásuk miatt. (Tóth 2001) A szülők és a gyermekek közti távolság abban is mérhető, hogy ritkán beszéltek egymásnak személyes dolgaikról. Ha a két generáció találkozott, az rendszerint a munkában történt, nem pedig a közös játékokban. Az ünnepnapok és esetleg a meseolvasás eseménye voltak a legszemélyesebb érintkezési pontok a két generáció között. (Boreczky 2000, 2001)

A vizsgált dokumentumok alapján is kijelenthetjük, hogy a szülők a gyermekeikkel elsősorban munka közben jelennek meg. A közös időtöltést azonban gyakran kiegészítik a kirándulások, amely már egy sokkal szorosabb és intimebb kapcsolatot feltételez szülők és gyermekek között. A kirándulásokon a család többnyire együtt van, bár gyakrabban láthatjuk csak az édesapát a gyermekeivel. Az édesapa és az édesanya tekintélye megingathatatlan, de nyelvhasználatban, tehát a magázásban, már nem nyilvánul meg.

A vizsgált korszak társadalmában a gyermekek testi fenyítése még igen elterjedt volt. Az utódok legnagyobb vétsége ebben az időben a hazugság, az engedetlenség, a tiszteletlenség és a munkavégzés kötelezettségeinek elmulasztása volt. (Boreczky 2000) A tankönyvekben és a tantervekben nem említik a testi fenyítést vagy a büntetésnek bármely formáját, ellenben a szakfolyóiratokban előkerül a fizikai bántalmazás kérdése, de egyetértésre annak kapcsán nem jutnak. Egyes cikkek támogatják a verést, a gyermek megfelelő nevelésének eszközeként tekintenek rá, különösen a gyermekkor első pár évében. (Plavits 1944:57; Pukánszky 2002a) Hasonló eredményeket mutatott ki Varga László is a

Kisdednevelés című folyóirat elemzése közben, ahol a testi fenyítést „*meg nem engedethető fegyelmi eszköznek*” tekinti. Elítéli a fizikai büntetést azért, mert a durvaság erőszakot szül, nemcsak a gyermek lelkére, de fizikumára is negatívan hat az ilyen fajta fegyelmezés. Azonban szerinte meg lehet érteni azokat az embereket is, akik végső megoldásként, rendkívüli esetekben alkalmazzák a testi fenyítést. Azonban felhívja arra a figyelmet, hogy ez a módszer ténylegesen csak akkor kerüljön elő, ha már más eszközök csődöt mondtak. Végül a folyóiratban is megfogalmazódik, hogy talán a megoldás a nevelési módszerek alkalmazását illetően középen található, tehát a testi fenyítés módszerét olykor lehet alkalmazni, főként olyan cél érdekében, mint az engedelmségre való szoktatás. (Varga 2006)

A Varga által elemzett *Kisdednevelés* egyik szerzője külön felhívja arra is a figyelmet, hogy jó magaviseletű és jóindulatú gyermeknél a durva testi fenyítés teljesen elítélendő. Az ilyen gyermekekből dacot, bosszút és ellenállást vált ki. A pajkos, nevetgélő és fecsegő gyermeknél elég a figyelmeztetés és a szeretetteljes feddés eszközével élni. Hiszen a gyermektől nem minden esetben várható el, hogy a figyelme és a fegyelme sokáig kitartson, ilyenformán a gyermek a fenti cselekedetekkel jelzi tevékenységének kevésbé izgalmas voltát. (Varga 2006)

Egy másik szerző szembeszáll az előbbi érvekkel. Szerinte a testi büntetés semmilyen formában nem lehet a fegyelmezés eszköze, teljesen elítélendőnek tartja. Úgy véli, ha a gyermeket a szeretet szemüvegén keresztül vizsgáljuk, átértékeljük annak tetteit. Sem a jutalmazás, sem a testi fenyítés nem lehet a nevelés eszköze, csakis a „*gyermekekbe oltott tudásvágy*” lehet a fegyelmezés módszere. (Varga 2006)

A következő cikk szerzője továbbmegy, már az engedelmség fontosságát is megkérdőjelezi. Az engedelmség pedagógiai tartalma kettős, hiszen egyszerre nyugalmat és alázatosságot ad a gyermek számára, másrészt az önálló gondolkodás, a cselekvés és a haladás útját gátolják, mely határokat már csak az engedtlenség bonthatja meg. Az obedienciára szükség van ahhoz, hogy az emberek együtt tudjanak élni, együtt tudjanak dolgozni egy közösségként, ám egy csoportban a közös kötelességérzet, a felelősségtudat és a tudatosság nélkülözhetővé teszi az engedelmséget. A szerző szerint az emberek szabad akaratukból, teljes pontossággal és tudatosan végzik a munkájukat, amelyet tőlük a társadalom elvár. Az engedelmségből végzett munkából hiányzik a spiritusz, a lelkesedés és az alkotni vágyás. A gyermek nevelésében a fegyelemhez való szoktatás éppen ezeket öli ki. Az engedelmes gyermek egy báb, melynek nincsen akarata, azt akarja, amit mások elvárnak tőle. (Varga 2006)

Érdekes elképzelések ütköztetését látjuk a fenti citátumok leírásában, amelyeket olykor talán túlzónak is találhatunk. A fenti szerző is összeolvasztotta a feltétel nélküli engedelmséget a szófogadással, az alkalmazkodásra való képességgel. Ez utóbbi az, amelyet el kell sajátítani a gyermeknek a szocializáció folyamán internalizálva a viselkedési szabályokat, mely nem fosztja meg a gyermeket az önállóságtól és a kreatív alkotástól, azonban segíti őt abban, hogy a társadalomban el tudjon igazodni, tájékozódni, és alkalmazkodni képes felnőtté váljon. A szerző kiemeli annak fontosságát, hogy a gyermekből olyan felnőtt legyen, aki örömmel és önszántából vesz részt a munkájában. Olyan felnőtteket hoz példának, akik maguk is hasonló nevelési elvek mellett engedelmségre, vagy inkább az alkalmazkodás eszközeivel ellátva nevelődtek. Nem tesz éles különbséget a feltétel nélküli obediencia és a társadalmi normák belsővé tétele mentén való alkalmazkodás között.

Olasz Péter is meghatározza, hogy milyen feladatai vannak a szülőknek és a gyermekeknek a korabeli felfogás alapján. „*A szülők kötelessége: gyermekeiket szeretni, nekik jó példával szolgálni, velük szemben igazságosnak lenni, felettük uralkodni és felügyeletet gyakorolni, őket jutalmazni és büntetni, minden büntől távol tartani és testi fenntartásukról gondoskodni. (...) Rendkívül fontos a szülői tekintély megőrzése, hogy a*

szülők egymással egyetértsenek.” A szülők uralkodjanak magukon és éljenek egyetértésben, óvják egymás tekintélyét, de másokét is, főként a gyermekek előtt. (Olasz 1926:60)

A gyermekek kötelessége szüleik iránt nem lehet más, mint a szülőket szeretni, tisztelni és engedelmeskedni nekik. A gyermekek szeretetüket legfőképpen a szülőkért való imádsággal bizonyíthatják. A gyermeknek ragaszkodnia kell ahhoz is, hogy öregedő és gyengülő szüleit támogassa és gondoskodjon róluk. (Olasz 1926:63-64)

A felnőttek gondozása és védelme megjelenik a vizsgált dokumentumokban is, leggyakrabban a tankönyvekben, ahol egy helyen, mint Olasz írásában, befektetésként jelenik meg a szülők nevelő munkája. Az investícióban a tőkét a felnövekvő gyermek iránt érzett gondoskodó szeretet képezi, amelyet kamatostul megfizet majd a szülőknek az utód, miután felnőtt. (Olvasókönyv 1936:17)

A gyermekek második kötelessége a tisztelet a szülők iránt. A gyermeknek el kell ismernie szüleiben „*Isten helyettes méltóságát*”, azt, hogy bármilyen sokra is vigyék az életben, soha nem felejthetik el azt, hogy a szülei mindig felettük állnak. A gyermekeknek végül kötelességük engedelmeskedni egészen odáig, amíg nagykorúak nem lesznek, mert engedelmesség nélkül a szülők nem tudják teljesíteni rájuk bízott feladatukat utódaik iránt. (Olasz 1926:63-64)

Jól láthatjuk tehát, hogy a vizsgált időszak családi pedagógiáját áthatja a szülők irányában megkövetelt tekintélytisztelet. A család válságának egyik okát is abban látták, hogy a szülők képtelenek kivívni gyermekeik tiszteletét, és képtelenek engedelmességre nevelni őket. Így nem csoda, ha a két világháború közötti időszakban még számos pedagógiai orgánus vitázik a testi fenyítés kérdéséről, hiszen megegyeznek abban, ha ez az egyetlen módszer, mellyel a szülők engedelmességre tudják nevelni gyermekeiket, akkor a legtöbb szakember teljes válszélességgel kiáll az eszköz alkalmazása mellett a cél elérése érdekében.

2.6. A családi otthon jelentőségének alakulása

Az iparosodásnak köszönhetően a családok visszavonultak a nyilvánosság elől a magánszférába (Habermas 1993). Ehhez azonban a legmegfelelőbb teret a család lakása vagy háza biztosította. A 18-19. század jellemző tendenciája volt, hogy a fiatalok, ha tehették, előbb vagy utóbb elköltöztek szüleiktől és saját háztartást és saját családot alapítottak, de kezdetben a friss házások mindenképpen szüleikkel összeköltözve kezdték közös életüket. (Sas 1978; Somlai 2013:31)

A család gazdasági egységének fogalmába tartozott a család otthona és a benne fellelhető tárgyi eszközök is. A szülőktől vagy rokonoktól kapott vagy öröklött ingatlan vagy egyéb használati tárgyak a család folytonosságát, a különböző nemzedékek összekapcsolódását jelképezték, így felerősítve a családi összetartozás és hovatarozás érzését. (Somlai 1996:235)

Korábban az otthon és a munkahely nem vált szét, sőt egy házon belül a lakófunkciók sem voltak olyan mértékben elkülöníthetők, mint napjainkban. Az alsóbb rétegek családjainál nem voltak lakószobák, többnyire egyetlen helyiségben folyt az alvás, főzés, étkezés, tisztálkodás, rokon- vagy szomszédlátogatás. A módosabb családoknál voltak lakószobák, de nem azok jelentették a központi együttélés színterét. (Somlai 1996:243-244)

A polgárosodás hatására vált az intim családi együttélés legfőbb helyévé a ház, a lakás. A munkahely és a lakóhely, az otthon és a szabadidő elkülönülésével a 18. századtól a család is kezdett eltávolodni a társadalomtól. Ezen folyamat következtében a házak szerkezete és felépítése is megváltozott. A magánszféra („privacy”), az otthoni kényelem („comfort”) és az otthonosság („domesticity”) fogalmai e polgári ciklusok termékei és az intim családi élet új szükségleteit vetítették előre. Ahhoz, hogy a család tagjai szabadon végezhesék tevékenységeiket, így a szülők, a gyerekek, a férj és a feleség, önálló lakóterekre volt szükség.

Az új korban a lakás vagy ház fő funkciója, hogy otthont biztosítson a családok számára. (Somlai 1996:244-245; Somlai 2013)

A polgári család lakóterei nagyban különböztek a korábbi időszakok lakóhelyeitől. A lakás képes volt arra, hogy kifejezze a család identitását, hiszen benne elhatárolódott a család és tagjainak magánszférája, és a lakóterek funkciói is elkülönültek egymástól. A differenciált lakóhelyek feladata, hogy teret engedjenek a magánéleti igényeknek, szétválasztva ezzel a nemeket és a generációkat. (Lasch 1996; Somlai 2013)

A tehetős polgárcsaládok lakásaiban jól körülhatárolhatóak voltak a családtagok „felségterületei”. A legtöbb teret az apa birtokolta. A biliárd-, a dohányzó- vagy a dolgozószoba csak az apáé volt, ez utóbbit az anya akkor sem használhatta, ha esetleg önálló értelmiségi keresőként dolgozott. A szalonon belül a férfiaké volt a központi rész, míg a nők a szoba szélére húzódtak. Az asztalnál a férfi ült az asztalfőn, ő szedett először a tából is. A hitvesi szoba a gyerekek előtt teljesen tiltott volt. A polgári családoknál jelent meg először a gyermekszoba fogalma is. Bár a 19. század elején a kor művészei idealizálták a gyermekszoba funkcióját és berendezését, a valóságban azonban ezek a szobák gyakran nem feleltek meg a gyermekek igényeinek. Vagy túl nagyok, vagy túl szűkek voltak, általában a cselédszoba és a konyha közelében helyezkedtek el, ablakaik az udvarra nyíltak. A század vége felé azonban a tehetősebb családok egyre igényesebben rendezték be ezeket a szobákat. A bútorok is egyre inkább tükrözték a sajátos gyermeki igényeket. A 19. század közepén jelent meg a gyermekágy fogalma is, amely már nagyobb volt a bölcsőnél, de még nem érte el a felnőtt ágyak méretét. Állítható rácsokkal ellátott kiságyak voltak, amelyekben a gyermekek iskoláskorukig aludtak. A 18. században megindult a folyamat, amelynek végeredménye egy markánsan körülhatárolható gyermekvilág volt. Ennek során differenciálódott a gyermekek tere, idődimenziói és tevékenységei, gyermekjátékok, -bútorok és -irodalmak születtek a mozgalom hatására. (Pukánszky 2002c:15-16)

A fenti folyamattól eltérően azonban Magyarországon a család intimitását akadályozta, hogy a házban idegenek is jelen voltak. A 19. században igen elterjedt volt, a gyors urbanizációnak köszönhetően, hogy a család albérlőket vagy „ágybérlőket” is fogadott. Még nehezebb volt azon munkáscsaládok magánszférájának kialakítása, akik szoba-konyhás lakásokban laktak és még így is fogadtak albérlőket. A Horthy-kori Magyarországon ez a jelenség pedig igen gyakori volt, hiszen akkoriban a városi munkások java szoba-konyhás lakásokban élt. (Somlai 2013)

A magyarországi lakásviszonyok számos témával kapcsolatban nyújtanak információt. Ekképpen a házak és a lakások számát befolyásolja a népesség száma, a házak és a lakások méretéből, szobaszámából és infrastruktúrájukból a családok és háztartások szerkezetére is következtethetünk. Ez utóbbi eset tájékoztat bennünket még a lakosság higiéniai és egészségügyi kultúrájáról, amelyből megbetegedési és halálozási okokat is levezethetünk. (Farágó 2011)

Hazánkban sokáig nem volt jellemző a nagy szobaszám. Az 1869. évi népszámlálás adatai alapján kiderül, hogy a községekben egy lakásra 1,2 szobát számoltak átlagban, ez az arány 1910-re csak 1,4-re nőtt. Az összes helyiség tekintetében sem volt nagyobb a különbség. Átlagban egy lakás 2,9 helyiséget számolt az első világháború előtt, tehát a lakások nagy része a szoba–konyha–kamra részekkel írható le. A városok tekintetében kissé javulnak az adatok, főként Budapest esetében, itt átlagosan egy lakásra két szoba jutott. A lakások felszereltségét vizsgálva azonban kiderül, hogy az 1900. évi adatok alapján országszerte negyvenegyezer lakásban található fürdőszoba, ennek is 10 %-a Budapesten. A századforduló után kezdenek egyre több lakásban fürdőszobát építeni, így a városokban száz lakásra 1,7, míg a községekben 0,5 fürdőszoba jutott. (Farágó 2011:253)

A lakások szobaszámát és infrastruktúráját vizsgálva a helyzet a második világháború után sem javult kiemelkedő jelleggel. A lakások 70 %-a még mindig csak egy szobával

rendelkezett, a három vagy több szobás lakások aránya még mindig alig érte el a 6 %-ot. A lakások infrastruktúráját tekintve a 20. század közepére a meleg padló és a villany vált elterjedtebbé, a vízvezeték, a WC és a fürdőszobák kiépítésében nagyobb volt az elmaradás. (Faragó 2001:254)

A lakásviszonyok tekintetében kiemelhető, hogy kategorikusan elkülönültek egymástól a budapesti, a vidéki városok és a községek által nyújtott lehetőségek. A kérdést illetően elég hiányos adatok állnak a rendelkezésünkre, de a statisztikákból viszonylag biztos következtetést vonhatunk le, miszerint a 19. század közepén a budai és a pesti házak nagy része, 80 %-a, még egyszintes volt. Ezzel szemben a Bel- és Lipótvárosban már a 19. század elején épültek többszintes lakóépületek. A század utolsó harmadában azonban a jelenség elterjedtebb lett, megnövekedett a többszintes bérházak száma. A domináns lakóháztípus ennek ellenére is a családi ház maradt, sőt a két világháború között megnőtt a módosabb réteg kiköltözése a budai és pesti zöldövezetes területekre, ahol elsősorban nagyobb családi házakat, villákat építettek. Ezzel párhuzamosan a város belterületeiről eltűntek a hagyományos parasztházak, illetve a főváros közigazgatási határán kívülre kerültek. (Faragó 2011:255-257)

A fővárosi többszintes bérlakások szobaszámát vizsgálva kimondhatjuk, hogy 1880 és 1941 között alig változott az arányuk. Csökkent az egy-, illetve az öt- vagy annál többszobás lakások száma, helyettük inkább a két-három szobát számláló lakások kezdtek elterjedni. Ennek ellenére az egyszobás lakások túlsúlya megmaradt, bár arányuk 62-ről, 54 %-ra esett. Ezek szerint a lakosság fele lakott egyszobás lakásokban, míg az öt- vagy annál több szobás lakások száma 6,6-ről 3 %-ra csökkent. A két-, háromszobás lakások aránya 1880-tól a második világháború időszakára 32 %-ról 42 %-ra nőtt. Vagyis elmondható, hogy Budapesten lakók többsége a 20. század közepéig kicsi és zsúfolt helyen lakott. (Faragó 2011:257-258)

A budapesti lakások infrastruktúráját tekintve is nagy lemaradásról kaphatunk képet. A lakások többségében a WC-k aránya csak a második világháború időszakában érte el a kétharmados szintet, míg a fürdőszobák ezt a megoszlást húsz-harminc év lemaradással tudták csak elérni, ilyenformán 1941-re a fürdőszobák száma még csak 44 % volt Budapesten. A vízvezetékekkel ellátott lakások aránya a századfordulón már 80 %-os lefedettségű volt, ennek ellenére a lakások kétharmadába vezették csak be a vizet. A villanyal ellátott lakások számaránya azonban ennél is jobb volt. 1910-ben a villanyvilágítás még kuriózum volt, húsz-harminc év múlva szinte általánossá vált. A gázhálózat kiépítése lassúbb ütemben történt, a két világháború időszakában nem tudott lépést tartani a felgyorsult építkezésekkel. A második világháború végére a fővárosi lakások nagy része modernizálódott, vízvezetékekkel és villanyal a lakások szinte mindegyike rendelkezett. Az otthonok közel 50 %-ában bevezették a gázt és kiépítették a fürdőszobát, kétharmaduk pedig saját vízöblítéses WC-vel rendelkezett, sőt minden hatodik lakásban telefont is találhattunk. (Faragó 2011:259)

Az 1930-as adatokat összevetve végezetül elmondható, hogy Budapest lakáshelyzete sokkal jobb volt, mint a vidéki városoké, vagy éppen a községeké. Annyi előnyük volt a vidéki lakásoknak, hogy ott jóval ritkábban fordultak elő albérlők, és más volt a lakóterek térhasználata. (Faragó 2011)

Bár a vizsgált dokumentumokban ilyenformán nem tudjuk rekonstruálni a kor lakáshelyzetét, főleg annak infrastruktúráját, ennek ellenére megállapítható, hogy a vizsgált kiadványokban, ezen belül is elsősorban a tankönyvekben, a családokat inkább házakban, mint bérlakásokban ábrázolják. Egy képen, ahol az édesanya és lányai a konyhában serénykednek, a háttérben láthatunk egy mosdót, amelyből következtethetünk a fent bemutatott folyamatokra, s amelyből kiderül, hogy a kor tankönyvírói számára már nem volt ismeretlen a vízvezeték fogalma és használata. (Nagy 1936:94)

A dolgozat szempontjából az otthon kérdése inkább a család funkcióit illetően kap helyet. Az otthon fogalma elsősorban a családtagok differenciált tevékenységeinek

színtereként jelenik meg, azt megvizsgálva, hogy melyek azok a tevékenységek, funkciók, amelyek főként az otthon falain belül bukkannak fel.

2.7. A rokonság és az ünnepek szerepe a család életében

2.7.1. A rokoni kapcsolatok alakulása

A rokoni kapcsolatok mikéntjét és típusait igen nehéz meghatározni. Nem is tekintem céloknak a fogalom pontos tisztázását, inkább csak egy általánosan elfogadott definíciót közlök. A rokoni viszonyok meghatározott kapcsolatokat és szerepeket hordoznak magukban. A köznyelv a rokoni kapcsolatokat általában leszármazás alapján definiálja, ennek ellenére, a biológiai tartalom mellett lehet a kifejezésnek affiniális, adoptív, rituális és generációk közötti mozzanata is. A szerepek általában nemi, illetve rokoni (anya, gyermek) szerepeket hordoznak. A rokoni kapcsolatok elsődleges funkciója a társadalmi kapcsolatok és tevékenységek szervezése, másodsorban pedig az egyén pszichológiai fejlődésének támogatása. A rokoni relációk társadalmi jellegéből azonban adódik, hogy eltérő korszakokban és kultúránként számos változatban léteztek. (Faragó 1999; 2000)

A kapcsolat eredete szerint a rokonság lehet valódi és nem valódi. A valódi rokonok közé a vérségi, genetikai-biológiai kapcsolatokat és a házasság révén szerzett affiniális kapcsolatokat lehet besorolni. A fiktív rokoni kapcsolatokat is két csoportra oszthatjuk, mégpedig az adoptált és a rituális (keresztszülők) rokonokra. (Faragó 1999)

A rokonsági kapcsolatok nemcsak társadalmi mozzanatokot hordoznak magukban, hanem kulturális és érzelmi is. Ha két személy rokoni viszonyt ápolt, az elkülönítette őket a többségtől, s ezzel együtt egy sor kötelezettséget és elvárást is magukra vállaltak. Ezek a kötelezettségek és elvárások különösen a hagyományos társadalmakban voltak fontosak, ahol a gazdálkodás és a társadalomban való lét elképzelhetetlen lett volna rokonsági kapcsolatok nélkül. Az iparosodás előtt az emberek nagy része mezőgazdaságból és állattenyésztésből élt, amely tevékenységeket nem egyedül, hanem általában rokonsági és szomszédi kapcsolatok révén tudtak megszervezni. Nem ritka, hogy a két csoport egybeesett, hiszen a rokonok igyekeztek egymás mellé, egymáshoz közel letelepedni. Azok a személyek, akik nem rendelkeztek rokonokkal, vagy csak kevéssel, ebben az időszakban gyakran kerültek hátrányos helyzetbe a rokonsági kapcsolatok hiánya miatt. Előkelőnek számított az az ember, aki „tősgyökeres”, régi rokonsági rendszerrel rendelkezett, önmagában rangot és presztízszt hordozott ez a tény. (Faragó 2000)

Bár a rokonsági viszonyokat egy sor szabály övezte, védelmet és biztonságot is nyújtott a társadalommal szemben. Támogatást biztosított bizonyos tevékenységek elvégzésénél, szabályozta és segítette a javak és a pozíciók örökítését. A rokonok segítették egymást föld- és házbérek nyújtásában és kisebb kölcsönöknél. Adásvétel során a rokonoknak elővásárlási joga volt. Segítették egymást a házépítésnél, illetve az özvegyek és az árván maradt gyermekek gondozásában, örökbefogadásánál, vagyonuk kezelésében. (Faragó 2000)

A rendi társadalomban, elsősorban a nemesség körében, de a paraszti családokban is nagy jelentőséggel bírtak a rokoni kapcsolatok, ezen belül is leginkább a vér szerinti. A családi múlt eseményei és az ünnepek a család összetartozását erősítették, és általuk értelmet nyerhettek a jelen fejleményei is. Az ünnepek és a családi összejövetelek döbbsítették rá olykor a család és a rokonság tagjait sokszínűségükre. Ám amikor az ünnepek háttérbe szorultak, azok a rokonsági viszonyok felbomlását is jelezték. (Somlai 2002) A nemesi családok az ősiség törvénye miatt akár ötöd-, hatodfokú rokoni kapcsolatokat is fenntartottak, mondván, minél nagyobb és kiterjedtebb a rokonság, annál nagyobb a tekintély és a hatalom. A rokonoknak erkölcsi kötelessége volt egymás támogatása, tisztségek, hivatalok elnyerésében elsőbbséget élveztek. A kapcsolatok szélesítésének egyik legjellemzőbb módja a

„keresztkomaság” kialakítása. Hazánkban nemcsak a katolikusoknál, de a protestánsoknál is jellemző volt, hogy a keresztszülőket nem a rokonok közül, hanem a baráti és a szomszédi társaságból választották. (Kósa 1998:288)

A téma szempontjából a rokonok és az ünnepek külön kategóriát alkottak a vizsgálatban. Az ünnepek kapcsán elmondhatjuk, hogy a család életének központi szervezőiként jelennek meg az elemzett kiadványokban. Szinte minden fontosabb ünnep megjelenítésénél a teljes család demonstrálásra kerül. Ellenben a kapcsolatok kategória alatt szűkös és lecsupaszított viszonyokat találunk. Mind a rokonsági, mind pedig a szomszédsági rendszerek alig jelennek meg a kiadványokban. A rokoni kapcsolatok közül is inkább a keresztszülőkre találunk példát, vagy néhány esetben a nagynéni és az unokatestvérek ábrázolása is felbukkan.

2.7.2. A keresztszülők és a keresztelők jelentősége a család életében

A keresztszülőket jó előre kijelölték, s ebben a gyermekek szülei döntöttek. A múlt század végéig általános volt, hogy komának nem a rokont, hanem az „idegent” hívták. Leggyakrabban az apa vagy az anya fiatalkori barátját kérték fel keresztszülőnek, ezzel újra megszilárdítva korábbi barátságukat. Mikor időszerű lett, a korábbi keresztszülők visszahívták a szülőket. Az is elterjedt volt, hogy a szegényebb családok módosabb gazdákat kértek fel a keresztszülőségre. Ilyen esetben azonban nem volt szokás a visszahívás, de az elutasítás sem. Volt, ahol a komaság öröklődött, s a gyermekek saját kereszttestvérük köréből választottak komát. A katolikusoknál volt jellemzőbb, hogy egy pár keresztszülőt fogadtak, s ők keresztelték meg a család valamennyi gyermekét. A századfordulón vált egyre jellemzőbbé, hogy a keresztszülőket nem a baráti, hanem a rokoni, még inkább a testvéri körökből választották maguknak a családok. (Kapro 2005:147)

A keresztnév kiválasztásánál számos szempont és a hagyomány elve hatott. Általános volt az a gyakorlat, hogy az elsőszülött fiúk nevüket az apjukról, vagy nagyapjukról kapták. Lányoknál ez nem volt ilyen szigorú, de itt is az a tendencia uralkodott, hogy az anyjuk vagy a nagyanyjuk nevét viselték. Főleg, ha a fiatal házaspár egy fedél alatt élt a fiú szüleivel, akkor a nagyanyát is megillette az a tisztelet, hogy az egyik gyermeket róla nevezzék el. Előfordult, hogy elhalálozott családtagok neveit adták a születendő gyermeknek, azzal a kikötéssel, hogy a meghalt gyermek neve nem öröklődhetett tovább, mert úgy gondolták, hogy az elhalálozott gyermek „*magával viheti ezt a gyermeket is*”. Keresztszülőkről, a születéshez közel eső szentről, bibliai vagy történelmi személyről is elnevezhették a csecsemőket. Fontos volt, hogy a név megszokott hangzású legyen. Ha a fiatal család a fiú szüleinél élt, akkor a nagyanyának, ha külön éltek, akkor az édesanyának volt döntő joga a névválasztásnál. (Kapro 2005:148; Stohl 2008)

A keresztelő esetében általános törekvés volt, hogy minél előbb meg legyenek keresztelve az újszülöttek. Ennek két oka is volt. Elsősorban, hogy lerövidítsék azt az időszakot, amely szakaszban mindenféle mágikus ártalom érhet a gyermeket. Másodsorban pedig abbéli hit miatt, hogy a kereszttség nélkül meghalt gyermekek nem lehetnek angyalkák, mert a tisztító tűzbe kerülnek haláluk után, nem pedig a mennybe. Tehát nagy szerencsétlenségnek tartották, ha egy gyermek keresztelés nélkül halt meg. A keresztelőt így igyekeztek a születés után egy-két nappal megtartani, de átlagosan egy héttel a születés után sor került a keresztelőre. A szertartás hétköznapi és vasárnap egyaránt történhetett, és minden egyéb teendője az embereknek, ehhez kapcsolódott. (Kapro 2005:148-149)

Addig, amíg az újszülött gyermeket nem tudták megkeresztelni, mágiával igyekeztek megvédeni őt. A meg nem keresztelt gyermek tisztátalannak számított, így hatalmas veszélynek volt kitéve, gonosz szellemek, szépasszonyok vihették őt el. Csecsemőket védő tárgyakat alkalmaztak a gonosz távoltartására, így például patkót, imádságos könyvet vagy keresztet, s addig a gyermeket a nevének sem szólíhatták, míg meg nem keresztelték, nehogy a

gonosz megtudja a nevét és uralkodhasson felette. A keresztelő nem maradhatott el. Ha a gyermek betegen született és félő volt, hogy bármelyik pillanatban meghalhat, a bába keresztelte meg. A keresztesség révén a gyermek a közösség tagjává vált és a gonosz már nem árthatott neki. (Fügedi 1988; Bodovics 2011)

Bár hazánkba is elterjedt az a szokás, hogy egy pár lett a család minden gyermekének keresztzüleje, ennek ellenére a parasztsaládok igyekeztek minden gyermeküknek más keresztzület választani. Azonban, ha a család szegény volt, akkor előfordult, hogy minden gyermeket ugyanaz a pár keresztelt meg. A keresztzületök ajándékot adtak a megkeresztelt gyermeknek, ezt „korozsmának” vagy „kolozmának” nevezték, amely alatt vidéktől eltérően mást-mást értettek. Így például lehetett fülbevaló, ha leány született a családban, vagy egy-két méteres fehér vászon, amelyből ünnepi ruhát készítettek, és amelyet a gyermek több évig is hordhatott. A keresztelő révén a gyermek a közösség tagjává vált, de nem volt még egyenértékű a felnőttekkel, inkább csak a lehetőséget látták benne, azt, hogy milyen emberré válhat megfelelő nevelés és támogatás révén. (Fügedi 1988; Bodovics 2011)

2.7.3. Az ünnepek

A rokoni kapcsolatok ápolása központi kérdés volt, a korabeli társadalom pedig minden eszközt megragadott ennek megszilárdításához. A rokonok nagy találkozásainak időszaka az élet nagy fordulópontjaihoz kapcsolódtak (keresztelő, házasság, temetés), amelyek ünnepélyessége nagyrészt az anyagi helyzettől függött, de mindig megünneplésre kerültek. A rokonlátogatásokra adott alkalmat a három nagy egyházi ünnep a karácsony, a húsvét és a pünkösöd másnapja, de ide voltak sorolhatók a templombúcsú, a többnapos vásárok és a disznótör is. A látogatóba érkező rokonokat a házigazda megvendégelte és szállást is biztosított számukra. Legnagyobb sértésnek az számított, ha átutazóban az ember nem látogatta meg rokonait vagy ismerőseit. (Kósa 1998:289-290)

A három nagy egyházi ünnep tisztelete mélyen gyökeredzett minden keresztény emberben. Ilyenkor gyakran olyanok is ellátogattak a templomba, akik egyéb alkalmakkor nem. Állami és nemzeti ünnepekre, mint a nemzeti azonosságtudat szimbólumaira, a polgárság körében mutatkozott igény. Március 15-ét országSZerte először 1860-ban ünnepelték, de hosszú ideig még nem vált hivatalossá, inkább csak olvasóköri körben és protestáns istentiszteleteken emlékeztek meg róla, éppen úgy, mint október 6-ról is. Felekezeti figyelembevétel nélkül, 1860-ban katolikus kezdeményezésre ülték meg először Szent István napját is. (Kósa 1998:297)

Korábban az ünnepek jórészt egyházi fiestákat jelentettek. A nagy egyházi ünnepek a hétköznapitól eltérő szokásokat és magatartást követeltek az emberektől. Munkatiltalom, templomlátogatás, meghatározott ételek fogyasztása kapcsolódott ezekhez az örömlapokhoz. Ünnep volt a vasárnap is, melyet szintén markánsan elkülönítettek a hétköznapoktól, mind öltözködés, mind pedig táplálkozás és magatartás szempontjából is. Az ünnepek, a hagyományok és a szokások meg nem tartása súlyos következményekkel járt (Tátrai 1990), mint azt a kutatott tankönyvek egy története esetén is tetten érhetjük, ahol a település két családja nem tisztelte és tartotta megfelelően a vasárnapi elvárásokat, és ennek megfelelően a község olvasóköri körben nyilvános feddésre kerültek. (Kozma–Mihály 1926a:140-142) A vizsgált dokumentumokban a legfontosabb egyházi és nemzeti ünnepek említésre kerülnek, de a leggyakrabban a karácsony és az ahhoz tartozó szokások. A karácsony demonstrálása mellett az anyák (szülők) napja bukkan fel a legsűrűbben. Az őszi és téli ünnepek szereplői jellemzően férfiak vagy fiúgyerekek voltak, tavaszi és nyári események alkalmával inkább a nők és leánygyermekek kaptak lehetőséget. (Kósa 1998:290-291)

A névnapok ünneplése hagyományosan a szentek ünnepeéhez kapcsolódott. Ilyenkor a család nem hívott vendégeket, de a rokonoknak, barátoknak, ismerősöknek illet meglátogatni és köszönteni a „névnapost”. A születésnapról való megemlékezés hazánkban csak a 20.

század elején terjedt el polgári szokásként, felekezeti kötöttség nélkül. A nemességnél és a paraszti családoknál igen elterjedt vendéglátó nap volt még a szüret és a disznótör is. (Kósa 1998:290-291)

A 20. század elejétől átalakultak a rokonsági kapcsolatok, szűkültek, megváltozott a kapcsolattartás intenzitása és nagyobb hangsúlyt kapott a területiség. Ennek megfelelően tehát a közelebb lakó rokonok tartják a kapcsolatot, míg az egymástól távol élők találkozási szűkültek. A hagyományos paraszti gazdaságok eltűnésével csökkent a rokonok munkában nyújtott segítsége, de nem szűnt meg például a gyermekek és az idősek felvigyázásában nyújtott támogatás. (Tátrai 1990) A család és a rokoni kapcsolatok segítettek az egyént a társadalomba integrálni, azonban ezen kapcsolatok felbomlása, gondoskodó támogatása egyre inkább háttérbe szorult a 20. századtól. Ennek hatására az egyén is fokozatosan a perifériára kerül, csökken az integrációja a társadalomban. (Utasi 2002)

2.8. A család szabadidő eltöltésének változásai

A téma szorosán vett módon nem kapcsolódik a címhez, azonban mivel a vizsgált dokumentumok közül a tankönyvekben a kirándulás gyakran megjelenik a család és tagjainak ábrázolásában, érdemesnek találok néhány mondat erejéig kitérni a korszak szabadidős szokásaira.

Az iparosodott társadalmak egyik vonzata, hogy az otthon és a munkahely különvált, ezzel elindul az a folyamat, amelynek következtében megjelenik a szabadidő mai fogalma. A nemeseknek korábban is volt szabadideje, de azt nem tudatosan élték meg, hiszen minden tevékenységükben, társas alkalmakon, ünnepeken, rokoni és baráti találkozók, vadászatokon végezték hivatali teendőjüket. Imígyen nem tettek különbséget munka és pihenés között. A hivatali munkáért kapott díjakat nem fizetésnek, hanem tiszteletdíjnak vagy költségtérítésnek gondolták. A polgárság viszont szétválasztotta a munkát a pihenéstől, és ez utóbbit a szabad idő keretébe helyezte és arra fordította, hogy erőt gyűjtsön a teendők elvégzéséhez. (Kósa 1998:299)

Már II. József uralkodása idején divatba jött a polgári fürdőzés, nálunk azonban József nádor népszerűsítette. Fokozatosan terjedt el a tengeri és a balatoni fürdőzés, valamint a magaslati üdülés. Szokásba jöttek a majálisok és a juniálisok, ill. ezen rendezvények keretein belül végzett, zöld környezetben történő játékok, mulatozások, kirándulások. A szervezett turizmus a 19. század utolsó felében jelent meg. Az I. világháború előtt tömegessé vált a belföldi természetjáró turizmus, a nagy szervezetek mellett számos kisebb helyi és regionális turistaegylet is létrejött. (Kósa 1998:299)

Új szabadidős tevékenységként jelent meg a sport, a korábbi testedzéssel szemben (lovaglás, vívás), amelynek célja a nemesi katonai hagyományoknak megfelelő képességek fejlesztése volt (Zeidler 2006; Stohl 2013). Az új keletű sportok elsősorban az egészség karbantartását célozták meg és a nyilvánosságot, annak versenyjellegét és látványosságát ragadták meg. Sőt, a sport társasági eseménynek is számított. (Kósa 1998:299-300)

A 20. század elején a munkaidő korlátozásával a szabadon felhasználható idő tovább nőtt. A vendéglátóhelyek, kiskocsmák, kávéházak, cukrászdák is várták már a kikapcsolódni vágyókat. Néhány szórakozóhely bővítette kínálatát gramofonzene, később pedig rádió beállításával. A társasági életet egyesületek, klubok és kaszinók is színesítették. (Kósa 1998:413)

A kirándulások pedagógiai jellege is kiemelkedett a kor szakmai orgánumban, „*a nevelő, foglalkoztatási munkának tehát elmellőzhetetlen programpontja*” volt. A vizsgált időszak felfogása szerint a gyermekeknek szinte kötelessége a szabadban tartózkodni, így pedagógus a szabadban végezhető gyermekjátékokat részesítette előnyben a zárttéri játékokkal szemben, mert a kor nevelési elvét az alábbi irányelv szabta meg: „*az ember*

természetes életének parancsa tehát, hogy a bőrt minél több levegő és nap érje, hogy a szabadban mozogjon”. (Temesi 1930:126)

A kirándulás számos nevelői tevékenységet foglalt magába. Összekapcsolódott a játékkal, az oktatással, a meneteléssel, az atlétikával, a tornával, a táncsal, a versennyel, az énekkel, a zenével, a honismerettel, a természetismerettel és a földrajzzal. Azonban a gyermek oktatása mellett nem veszíthetjük szem elől, hogy a kirándulás elsősorban üdülést, kikapcsolódást és játékot jelentett a korszak gyermekei számára. A kirándulás mint tevékenység, érdekelte a gyermeket, hiszen alapjában szép tájon történt és magában hordozta a természet szeretetét. A kirándulás egészséges, az egész testet és lelket is fejlesztette. Természetes játék, olcsó és hasznos is, hiszen általa a gyermek megismerkedhetett az ország földrajzi adottságaival és történelmi nevezetességeivel. A kor felfogása szerint, ha a honszeretet elvében vezetik a gyermeket a kirándulás során, akkor a diák megismerheti az ország embereit és földjüket, a nemzet szeretetét és a hazához való ragaszkodás érzését. (Temesi 1930)

A két világháború közötti tankönyvek gyakran ábrázolják a családot, ezen belül is elsősorban az édesapát és gyermekeit kirándulás közben. A tevékenység a tankönyvek lapjain sem céltalan, hanem mindig összekapcsolódik a tudás és az ismeretek bővítésével, az ország földrajzi, történelmi és egyéb gyakorlati tudás elsajátításával. A fenti pedagógiai célkitűzések ábrázolása egyértelműen megjelenik a vizsgált tankönyvekben is. Hatása inkább látens, nem a tevékenység népszerűsítése a cél, vagy ha igen, az szóban nem fejeződik ki, hanem mindenekelőtt a történetekben megfogalmazott ismeretek átadása a feladata.

2.9. Családkép a napjaink tankönyveiben

2.9.1. A tankönyvek funkciói

A család ábrázolásának vizsgálata a tankönyvekben vagy esetleg a Bibliában igen népszerű kutatási téma. Azonban más dokumentumokban kevésbé vizsgált, más pl. a szépirodalmi művek ilyen típusú vizsgálata tovább szélesíthetné a témát. A következő fejezetben röviden összefoglalom, és olykor összevetem, előrevetítem a különböző kutatások és a címben megfogalmazott téma közötti hasonlóságokat vagy esetleges különbségeket.

Az emberek számos módon rögzítik a társadalomban az egyenlőtlenségeket, így a nemek közötti különbségeket is. Ennek egyik módja az írott anyagokban, például a tankönyvekben való reprezentálás, amely már korán elkezd megzilárdítani az elvárásokat a gyermekekben.

A tankönyvek elsődleges feladatának általában az ismeretátadást tekintjük. Ennek ellenére a dokumentumok lapjain, a bennük megjelenő versekben, mesékben és olvasmányokban számos „rejtett” üzenetet találunk, amelyek tudattalanul befolyásolják a gyermek elvárásait és elképzeléseit a világról, a társadalomról és arról a kultúráról, amelyben él. A tankönyvek feladata nemcsak az, hogy egyoldalúan tudást közvetítsen a diákok felé, hanem az is, hogy gondolkodásra, kételkedésre és kérdések feltételére buzdítson, képességeket, készségeket fejlesszen, tükrözze az adott társadalom atmoszféráját, ideológiáját, gazdasági és társadalmi környezetét, társadalmi tartalmakat, viszonyokat és értékeket hordozzon magában. (Karlovitz 2001b; Dárdai 2002; Horváth 2009)

A tankönyvek lapjain keresztül kellene a gyermeknek találkoznia a világgal és a társadalommal, amelyben él. A jó tankönyvek kommunikációra képesek és legfőképpen párbeszédre készítetnek (Karlovitz 2001a) A taneszközökön keresztül közvetített világ megszilárdíthatja vagy fellazíthatja a társadalomban fellelhető sztereotípiákat, de túlzás lenne azt gondolni, hogy azokat teljesen meg is tudja szüntetni. Hiszen a gyermek az iskolába hat-hét éves korában érkezik, ekkorra már rendelkezik bizonyos tudással, elképzeléssel,

tapasztalattal meghatározott dolgokkal, személyekkel, csoportokkal, kultúrákkal, nemzetekkel kapcsolatban. Ezek eltörlése pedig nem lehet csak az iskola feladata, hiszen a szocializációs folyamat, a világról alkotott elképzelésünk akkor lehet egységes, ha a gyermeket körülvevő szocializációs közegek azonos elképzeléseket, nézeteket és információkat közvetítenek felé.

Kojanitz László szerint a tankönyveknek legalább nyolc funkciója van, ezek pedig a motiváció, az ismeretátadás, a rendszerezés, a koordináció, a differenciálás, a tanulásirányítás és tanulási stratégiák tanítása, az önértékelés elősegítése és végül az értékekre való nevelés (Kojanitz 2005). A funkciókból jól látszik, hogy a tankönyveknek elsősorban ismeretátadó és kiegészítő, tanulásra felkészítő és rendszerátlátó feladatokat tulajdonítunk, de 25 %-ban – amely nem is kevés – szocializációs befolyással is bírnak.

2.9.2. A család ábrázolása napjaink tankönyveiben

A társadalmi normákat, értékeket, szabályokat, mindazokat az ismereteket, amelyek egy kultúrához való tartozást segítik, a gyermek a szocializáció folyamán sajátítja el. A szocializáció a szocializációs közegek révén megy végben, amelynek legfontosabb képviselői elsősorban a család, majd az iskola és a kortárs csoportok. A közegek gyakran együtt is hatnak és befolyásolják a gyermek fejlődését. Azonban a szocializáció igazán akkor eredményes, ha a különböző közegek által közvetített tudás, ismeret, értékek és normák nem mondanak egymásnak ellent. (Tóth 2001)

A tankönyvek, legfőképp az általános iskola alsó tagozatában használatos kiadványok, jól kiegészítik az iskola mint szocializációs közeg feladatait. A tankönyvek nemcsak a társadalom által elvárt tudást közvetítik a diákok számára (Turcsán 1998), hanem a rejtett tanterven keresztül továbbítják a társadalomban elfogadott és berögzült sztereotípiákat, így a nemi szerepeket és az ezekhez kapcsolódó elvárásokat is. Kérdés, hogy a családok ábrázolása mennyiben hasonlít a valóságban fellelhető családokkal, azok szerkezetével, összetételével és a családtagok feladataival.

Mindenekelőtt érdemes leszögezni, hogy a tankönyvekben általában a „ideális” család jelenik meg, ahol a család férjből és feleségből, apából, anyából és gyermekekből áll. (Glenn 2009) Kutatások bizonyítják, hogy a tankönyvek elsősorban a férfiak szempontjából íródtak. A világot, a valóságot és a tudást úgy rendezték a szerzők, hogy az mindenkor a férfiak élettapasztalatait és elvárásait közvetítsék. (Czachesz–Lesznyák–Molnár 1996) Ráadásul a vizsgált tankönyvek nagy részében megfigyelhető, hogy a férfiak nagyobb számban jelennek meg, míg a nők láthatatlanságban rekednek (Kereszty 2007). Azokban az esetekben, amikor a szövegben nincs megjelölve a szereplő neme, egy kivétellel, fiúkkal jelenítették meg az olvasmány tartalmát (Czachesz–Lesznyák–Molnár 1996; Kereszty 2005). Ha valamilyen oknál fogva mégsem azonosítható be a szereplő neme a dokumentumokban, általában csecsemőről vagy kisgyermekről volt szó, vagy tél volt a képen és a gyermekeket sálban, sapkában, kabátban és nadrágban demonstrálták, így nehéz felismerni őket. (Kereszty 2006)

A tankönyvkutatások szinte minden esetben említést tesznek tehát arról, hogy ha a tankönyvekben számszerűsítjük a nemek megoszlását, jóval több esetben jelennek meg a férfiak az olvasmányokban vagy a képeken, mint a nők. (Lassú 2006) Ez már magában ellentmond a valóságnak, hiszen bár általában 3-7 %-kal több fiú születik (Faragó 2011:40), az idő múlásával az arány a nők javára tolódik el (Háber–Sas 1980; Kereszty 2005)

A jelenség, ti., hogy a semleges nemű tárgyakat, fogalmakat és élőlényeket hímneműként ábrázoljuk a tankönyvek lapjain, párhuzamosságot mutat az egyes nyelvek logikájával. Az olasz nyelvben például két nem létezik, abban az esetben, ha egy tárgy, fogalom vagy élőlény neme nem meghatározható, automatikusan hímneművé válik a fogalom. Egy újabb kutatás témája lehetne vizsgálni a különböző, legfőképpen azon nyelvek nemekre vonatkozó nyelvtani szabályait, amelyekben nem létezik a fogalmak kifejezésére három nem.

Az elemzett dokumentumok összességében is fennáll az a tény, hogy a férfiak jóval többször jelennek meg a vizsgált kiadványokban, mint a nők. A két nem említését illetően a legnagyobb eltérést a tankönyvekben (férfiak 58 %-ban, a nők 23 %-ban), majd a tantervekben (a férfiak 36 %, nők 18 %) és végül a legkisebb különbséget a szakfolyóiratokban (férfiak 11 %, nők 10 %) rögzíthetünk a férfiak javára. Így pont a tankönyvek, melyek eljutnak a gyermekekhez, közvetítenek egy férfiközpontú világot, s ezáltal hozzájárulnak ahhoz, hogy megszilárdítsák a sztereotípiákat.

A szakfolyóiratokban fellelhető jóval alacsonyabb eltérés annak köszönhető, hogy a pedagógiai szakirodalom, ezen belül is elsősorban a felekezeti kiadvány nagy gondot fordít a korabeli leányok neveltetésére, hibátlan erkölcsük megteremtésére, és nagy előszeretettel foglalkozik a fiúk és a leányok neveltetésének különbségeivel is.

Minden kutatásban kifejtésre kerül, hogy a nemek ábrázolása a dokumentumokban a hagyományos elvárásokat tükrözi. Így a nők/lányok minden esetben szoknyában, hosszú hajjal, míg a férfiak/fiúk nadrágban, rövid hajjal és szakállal vagy bajusszal vannak ábrázolva. A nők mutatnak inkább érzelmeket, személyiségük egyszerűen ábrázolt, vázlatos, ellenben a férfiak karaktere kidolgozott és színes (Háber–Sas 1980; Lassú 2001; Kereszthy 2009).

Kutatások kimutatták, hogy az olvasmányokban a különböző nemek milyen módon jelennek meg térben és időben. A vizsgálatok során egyértelműen kirajzolódik, hogy a nők általában anyák, háziasszonyok, otthon ábrázolják őket, elsősorban a házimunka (Wharton 2005), a gyermeknevelés és a szabadidős foglalkozások terén. A házon kívüli munkatevékenységek közül esetleg ápolónőként vagy tanítónőként bukkannak még fel. (Lassú 2006)

A férfiak „helye” a közszférában, a családon kívül van, és elsősorban intellektuális tevékenységet látnak el. Feladatuk a világgal való kommunikáció, véleménycsere, a fizikai munka szinte kizárólagos képviselői, elvégzői. Tehát elsősorban a hagyományos nemi szerepek jelennek meg a könyvekben. (Sas 1979; Háber–Sas 1980; Nagy 1999; Ligeti 2001; Kereszty 2006). A férfiak emberi kapcsolatait színesebbek, a nők feleannyiszor jelennek meg kapcsolatokban, mint a férfiak, gyakrabban ábrázolják a férfiakat házon kívüli tevékenységben és közösségben (Sas 2000), mint a nőket, akik ha kapcsolatba is lépnek más személyekkel, több mint valószínű, hogy az is házon belül történik a vizsgált kiadványokban. (Tóth 2007b)

A vizsgált dokumentumokban szintén hasonló eredményeket kapunk. A nők elsősorban a házban és a ház körüli tevékenységeket látják el. Az édesanya általában leánygyermekével, az édesapa pedig fiúgyermekével tevékenykedik. Egy-egy esetben fordul elő, hogy az édesanya fiúgyermekét küldi a boltba, vagy a fiúgyermek leánytestvérei társaságában takarít, de ezen kívül más házimunkát férfiak nem végeznek. A foglalkozások bemutatására nagy hangsúlyt fektetnek a tantervek és a tankönyvek, de ezeket nem a családon keresztül prezentálják. A mezőgazdasági munkákat és a házimunkát leszámítva, talán egyetlen esetben derül ki, hogy a szülőknek mi a foglalkozása. Abban az időben, amikor a nők nem kis százaléka végzett már kereső tevékenységet az országban, a tantervekben és a tankönyvekben egyáltalán nem, egyedül a szakfolyóiratokban jelenik meg a női munka kérdése, természetesen a család válságának egyik tényezőjeként.

Különbséget a szülők feladataiban, a nevelő tevékenységek elvégzésénél látunk. A Horthy-kori dokumentumokban, mindhárom vizsgált kiadványban egyértelműen demonstrálható, hogy az édesapa jóval többször kerül nevelői, elsősorban ismeretközlő feladatok közben reprezentálásra, mint az édesanya. A férfiak okosak, intelligensek, műveltek és egyedül ők jártasak a politikában (Balog 1979). Ez a hozzáállás és ábrázolás tükröződik a vizsgált tankönyvekben is, ahol az édesapa szavain és tanításán keresztül ismerhetik meg a korabeli gyermekek a világot. Legtöbbször az apa a fiának, de olykor előfordul, hogy a leányának magyarázza az éppen aktuális tudnivalót.

Az édesapák feladatait megnézve azonban hasonlóságot fedezhetünk fel a fenti kutatások és e dolgozat témáját illetően a tekintetben, hogy gyakran ábrázolják az apákat kinti, földi munkákat végezve. Az ő feladatuk a család képviselője is a társadalom felé. Bár az édesanyát is egyszer-egyszer meglátogatja a testvére, a gyermekek keresztanyja, vagy a szomszédasszonyok, de a látogatások minden esetben a ház berkein belül történnek. Mindenképpen gyakoribb az édesapa érintkezésének ábrázolása a külvilággal, a rokonokkal, a szomszédokkal vagy az idegenekkel, mint azt egyéb kutatások is demonstrálták.

A nemek kapcsolatrendszerét vizsgálva tehát kiderül, hogy a férfiak és a nők eltérő ismeretséggel rendelkeznek, és itt is egyértelműen elkülönül a privát/családi és a közszféra szétválása, az előbbi természetesen a nők, míg az utóbbi a férfiak javára. A nők általában a gyermekekkel, rokonokkal és a családdal állnak kapcsolatban a tankönyvek lapjain, ezzel szemben a férfiak a munkatársaikkal, barátaikkal, ismerősökkel és egyéb hivatali személyekkel is tartanak fenn relációt. (Nagy 1999)

Egy kutatás vizsgálta még a tankönyvekben fellelhető és a szereplőkhöz rendelt értékek rendszerét. Több értékcsoporthoz különböztetett meg a nemek vonatkozásában. Ezek voltak például a fiziológiai (táplálkozás, fajfenntartás, pihenés), a szociális vagy társas (szerelem, család, barátság), az egoisztikus vagy énes (függetlenség, önbecsülés), a „félelmi” (érzelmi biztonság), a játékos (játék, szépség, humor), a gyakorlati (munka, gyakorlatiaság, tulajdon) és a kognitív értékek (boldogság). A felmérésből egyértelműen kiderül, hogy a nők esetében a fiziológiai, a szociális, a játékos és a gyakorlati értékek domináltak. A férfiaknál inkább az egoisztikus, a játékos, a gyakorlati és a kognitív értékek fordulnak elő gyakrabban. Mindkét nemnél szerepeltek a játékos és a gyakorlati értékek, de ha külön-külön vizsgálták őket, akkor a játékos szerepek inkább a férfiakra, a gyakorlati szerepek inkább a nőkre voltak jellemzőek. (Nagy 1999)

Az elemzés jól mutatja, hogy a dokumentumokban demonstrált nemi szerepek esetében a szórakozás a férfiak privilégiuma, míg a munka a nőké. Az ezt tükröző állítás egyértelműen kirajzolódik a két világháború közötti anyagokban is. A nők sokkal többször bukkannak fel a tennivalók elvégzése közben, mint a férfiak. A férfiak kiváltsága a játék és a pihenés, ezt egy kis történet is illusztrálja, amelyben ebéd után a család férfi tagjai kimehettek az udvarra játszani, míg a lányoknak a konyhában kellett segíteniük az édesanyjuknak elmosogatni, eltörölgetni és elpakolni. (Nagy 1936:94)

A fenti értékektől eltérően a Horthy-kori dokumentumokban a férfiak esetében inkább a hazaszeretet és a bátorság dominál, míg a lányoknál a vallás erkölcsi értékek és a munka. A vizsgált időszak egyik sajátossága az egészségre való nevelés és az egészség mint érték ábrázolása. Illetve sokszor feltűnik a kiadványokban a takarékoság, amely mindkét nemnél egyaránt megjelenik és nagy hangsúlyt kap, bár a folyóiratok esetében a takarékoság elsősorban a nőktől, feleségektől és anyáktól elvárt erény.

Későbbi kutatások bizonyítják, hogy a családok és azon belül a nemek ábrázolása szintén sematikus és sztereotip a kiadványok lapjain. A tankönyvek általában nukleáris családot ábrázolnak, egy-két gyerekkel. A családi kötődés nagyon erős, de ez csak a szülő-gyermek viszonyban vehető ki. Nagyon kevés könyvben jelenik meg az apa-anya kapcsolata és csekély a köztük lévő kommunikáció is. Az özvegy vagy elvált szülőkről, féltestvérről vagy örökbefogadott gyermekről, rokonokról sehol nem esik szó. (Háber–Sas 1980; Dálnokiné, 2001; Lengyelne 2011)

Kiterjesztett családra nem találunk példát. A rokonsági kapcsolatok teljesen kimaradtak a tankönyvekből. Ha a nagyszülőket említik, azok általában falun élnek és nagyon öregek. A nagymama kontyban, kendőben látható és házimunkát végez, a nagypapa bottal, bajusszal ábrázolt és a ház körül dolgozik. Említés sem esik azokról a nagyszülőkről, akik testi–lelki–szellemi erejük teljében még mindig dolgoznak, de legalábbis a társadalom számára hasznos feladatokat látnak el (Dálnokiné 2001).

A dolgozatban vizsgált tankönyvekben is elsősorban a szűk család kerül prezentálásra. Bár ezen kiadványokban a nagyszülők néhol felbukkannak, de csak nagyon ritkán, akkor is a katolikus dokumentumokban találunk példát arra, hogy a nagyszülők gyermekeikkel és unokáikkal együtt élnének. A két világháború közti olvasmányokban is az a jellemző, hogy a nagyszülők falun laknak. A rokoni vagy szomszédai kapcsolatok fel-felbukkannak, de nem olyan gyakran, mint amennyire abban az időben még meghatározták a családok életét. A legtöbbször a keresztszülők, elsősorban a keresztanya személye jelenik meg a történetekben.

3. A kutatás módszertani apparátusa

3.1. A kutatás célja

Manapság igen népszerűek lettek azok a kutatások, amelyek azt vizsgálják, hogy a családokat milyen hatások érik a modern kor technikai és ipari változásának következtében. Az 1960-as évek óta Magyarországon is elterjedt a családkutatás, a család összetételével és átalakulásával foglalkozó tudományterület. Sok elemző aggodva figyeli a változásokat, mások azonban a fejlődés és az átalakuló világkép velejárójának tekintik a család összetételét, felépítését és funkcióit érintő metamorfózist.

Ellenben kevésbé lehet napjainkban olyan kutatásokat találni, amelyek a tradicionális család összetételét, múltját, értékeit vizsgálnák. Gondolhatnánk, hogy elavultak, a mai gyorsan változó világban „haszontalanná” váltak azok az értékek, normák, hagyományok, amelyeket a tradicionális család képviselt. Dolgozatomban egy átmeneti időszak családképét vizsgálom, amelyben a változás szele már jócskán feltámadt, mégis az emberek fejében nagyon sokáig élt a hagyományos értékek és a család ideáltipikus eszményképe. Számos jelenkori kutatás is azt bizonyítja, hogy még manapság is meghatározóak a hagyományos női és férfi szerepek Magyarország lakosságának körében (Kamarás–Kapitány–Vaskovics 2005). Bár az értékek, normák és a családhoz kapcsolódó tradicionális tevékenységek idejeműltnak tűnhetnek, vagy csak nehezen beilleszthetők a modernkori életfelfogásba és főként a mindennapi életünkben, ennek ellenére kijelenthetjük, hogy a tradicionális értékek vágyottak maradnak a modern társadalmakban is.

Felvetődhet a kérdés, miért a családdal kapcsolatos normák avulnak el legnehezebben. Fentebb jól láthattuk, hogy számos kutatás bizonyítja: a 21. század elején, amikor a kétkeresős családmódelnek több évtizedes „hagyománya” van (Martin–Kats 2003; Blaskó 2009), nemcsak hazánkban, de a nyugat-európai országokban is, a nők jóval többet dolgoznak, mint a férfiak, és ez elsősorban azért lehetséges, mert a háztartási munka még mindig inkább a női szerepek velejárója.

A cél kutatásom során tehát az volt, hogy megvizsgáljam, miként ábrázolták az oktatás meghatározott dokumentumaiban a családot. Ezen belül is arra voltam leginkább kíváncsi, hogy a család és tagjai milyen funkciókat látnak el, milyen szerepeket töltenek be és milyen értékeket közvetítenek a Horthy-kori pedagógiai tárgyú dokumentumok lapjain.

3.2. A kutatás módszere

Kutatásom módszerének a tartomelemzést és a dokumentumelemzés kombinált módszerét választottam, amellyel a kérdéses téma kvantitatív és kvalitatív elemzését is el tudtam végezni. A kvantitatív adatok segítségemre voltak a kvalitatív elemzésben, azonban a kutatás alapját a kvalitatív elemzés adja. Elemzési egységeim a tantervekben és a folyóiratokban a szavak, míg a tankönyvekben, ahol szép számmal képeket is találunk, a képek és a szavak voltak. Az elemzés elsősorban a szövegre terjedt ki, a képeket a szövegekhez kapcsolva, kiegészítésként, illusztrációként illesztettem be a dolgozatba.

A tartomelemzés egy fontos lépése a kategóriaképzés. A kategóriaképzésnek két módja is lehetséges, mégpedig az előre meghatározott, illetve a vizsgálat folyamatában kibontakozó kategóriák. Kutatásomban mindkét lépés párhuzamosan megtalálható. A kutatás célját szem előtt tartva azonban a kategóriákat két jól elkülöníthető tartományra osztottam. Az előbbi a családot és annak tagjait foglalja magába, míg az utóbbi a család funkcióit írja le.

3.2.1. A család kategóriái

A kategóriák tartományát megnézve először a család és tagjainak körülhatárolását mutatom be. A család leírására az alábbi szavakat használtam: *család, otthon, apa, anya, szülő, férfi, nő, gyerek, nagypapa, nagymama, nagyszülők*. A vizsgálat folyamán gyakran említésre kerültek a *testvér*, illetve ritkán, de előfordult a *rokon* kifejezés is, így ezen két kategória is bekerült a család lebontásába. Azt vizsgáltam, hogy ezek a fogalmak hányszor jelennek meg a dokumentumokban. Egy említésnek számított, ha például a család szó egyszer felbukkant a mondatban, vagy például a tankönyvekben a családot együtt ábrázolták egy képen. Ez utóbbi esetben családnak tekintettem, ha a szülőket és a gyerekeket, esetleg a nagyszülőket is együttesen jelenítették meg.

Az *otthon* fogalom képi alakban ritkán jelent meg, vagy legalábbis ilyenformán nehezen lehetett eldönteni, hogy a család vagy másnak a házáat ábrázolják. Így inkább csak a szavak formájában megjelenő fogalmat rögzítettem. Ezen kategória alá kerültek például az *otthon*, a *szülői ház* vagy *családi ház* kifejezések.

A *szülők*, az *apa* és az *anya* szavakat külön kategóriaként kezeltem, bár a két utóbbit az előbbi alá lehet sorolni, ennek ellenére a három fogalom elkülönült megjelenésére voltam kíváncsi, s ezen belül is elsősorban az *apa* és az *anya* kifejezések előfordulásának megoszlására. Hasonlóképpen jártam el a *nagyszülők*, a *nagypapa* és a *nagymama* szavak esetén is. Az első csoporton belül az *apa* fogalma alá az *édesapa*, az *anya* alá az *édesanya* szavakat tettem, a második csoporton belül a *nagypapa* alá például a *nagyapó*, *nagypapi*, a *nagymama* alá például a *nagymami*, *nagyanyó* szavakat helyeztem. Ezen szavak különválasztása azért indokolt, mert az adatgyűjtés során észrevettem, hogy a szülőket elsősorban a tankönyvekben külön-külön említik, és az így kapott adatok fontos eredményt hoztak a dokumentumok elemzése során.

A *gyermek* csoportba olyan esetek kerültek, amelyek a konkrét kifejezést tartalmazták, vagy olyanok, amelyek esetében nem lehetett eldönteni, hogy a gyermek fiú vagy lány.

A *férfi* és a *nő* kategória kapcsán a fentihez hasonlóan jártam el. Tehát a megjelenéseket abban az esetben soroltam a fogalmak alá, ha maga a szó felbukkant, illetve ha a nevek alapján vagy a képeken egyértelműen be lehetett azonosítani az emberek nemét. Férfi csoportba kerültek például az alábbi szavak: *Pista, bácsi, kisfiú*, míg a nő kategóriába a *Mariska, asszony, leány* kifejezések.

Az *apa*, az *anya*, a *nagypapa* és a *nagymama* csoportok is hordozzák a nemi hovatartozást, ennek ellenére ezeket nem soroltam két helyre, hanem az adatok összegyűjtése után, az adatok elemzésénél létrehoztam egy „*Férfi össz.*” és egy „*Nő össz.*” csoportot, hogy pontosabb képet kaphassunk a nemek megoszlásáról. Az előbbi klasztert összevontam a *férfi*, az *apa* és a *nagypapa* kategóriákat, míg az utóbbiba a *nő*, az *anya* és a *nagymama* fogalomköröket.

Mint ahogy már utaltam, a *testvér* kifejezés ritkábban bukkant fel az elemzett kiadványokban. Ilyen esetekben a *testvér* szó mellett például a *báty*, *öccs*, *húg*, *nővér* szavakat is ide soroltam be. A *rokon* kategória sem fordult elő túl sokszor, de amennyiben igen, az alábbi kifejezések formájában történt: *keresztszülők*, *keresztanya*, *unokatestvér*.

3.2.2. A család funkcióinak kategóriái

A kategóriák tartományának második osztályát a család funkciói alkotják, melyeket fentebb áttekintve, már kiderült, hogy minden korban és társadalomban hasonlóak voltak, bár a hangsúlyuk folyamatosan eltolódott az évszázadok folyamán. Ezek alapján a kutatásban megkülönböztetek *gazdasági, fogyasztási, reprodukciós, szocializációs és felnőttek védelme funkciót*.

A *gazdasági funkció*ba olyan eseteket soroltam, amelyekben a család anyagi helyzetét említik, vagy munka közben ábrázolják a család tagjait. A *fogyasztási funkció*ban például az étkezés és a vásárlás tevékenységei, a *reproduktív funkció*ba a születés, a házasság, a válás és a halálozás említése kerültek. A *felnőttek védelme feladatai* közé pedig a szülőkről, de leginkább a nagyszülőkről való gondoskodás esett.

A szocializációs funkció kategóriáját azonban érdemesnek találtam egyéb alkategóriákra osztani, hiszen mindhárom dokumentum fő funkciója a nevelés, amelynek szerteágazó területei vannak. Így a további alcsoportokat hoztam létre: *nevelési, erkölcsi nevelési, ideológiai nevelési és egészségnevelési funkciókat*.

A *nevelési funkció*ba olyan utalások kerültek, mint a gyermekek játéka, tanulása és a szülők, nagyszülők nevelési tevékenységei (meseolvasás, ismeretközlés). Az *erkölcsi nevelésbe* a jóra és a helyes cselekedetekre való okítás és a vallási nevelés, az *ideológiai nevelésbe* a hazával, a haza szeretetével és a haza védelmével kapcsolatos említések, míg az *egészségnevelésbe* a betegség megelőzésével és gyógyításával, az egészség megőrzésével kapcsolatos tevékenységek lettek besorolva.

Gyakran előfordult azonban, hogy a szavak nem jelentek meg semmiféle feladat kapcsán, ennek következtében létre kellett hoznom egy „*semleges*” kategóriát is, csak azért, hogy a családot leíró fogalmak gyakorisági megjelenése ne sérüljön. Ilyenformán tehát arra is kíváncsi voltam és választ kaptam a kutatásban, hogy hányszor szerepelnek a vizsgált kifejezések a dokumentumokban.

A szocializációs funkción belül, de attól függetlenül is helytállva, a fenti feladatokon kívül, még egyéb kategóriák is előfordultak az elemzésben, így megnéztem, hogy a család milyen *kapcsolatokkal* rendelkezik, milyen *ünnepeken* keresztül ábrázolják, milyen *normákat*, szabályokat közvetít és a *tisztelet* kérdése hogyan kerül elő a kiadványok hasábjain. A tisztelet alá az olyan szakaszokat soroltam, amelyek a családtagok szeretetéről, egymás iránt érzett tiszteletükről szólnak, vagy a családtagoktól elvárt tekintély kérdését boncolgatták. A dokumentumok típusától függetlenül azonban jól el lehetett különíteni, hogy melyek azok a kiadványok, amelyek a családtagok tekintélyét követelik meg, és melyek, amelyek a családtagok szeretetét közvetítik. Az előbbinél a tantervek és a szakfolyóiratok, az utóbbinál pedig a tankönyvek emelkednek ki.

3.2.3. Az adatok rögzítése

A kapott adatokat az SPSS Statistics 17.0 programban rögzítettem és elemeztem. A két kategóriacsoport megjelenését együttesen jegyeztem le olyan módon, hogy külön oszlopba rögzítettem a család és külön a funkciók felbukkanásának mennyiségét. Azt vizsgáltam, hogy ha a család kategóriái közül előfordult egy szó, az milyen funkción keresztül jelent meg. Mindegyik kategória kapott egy saját kódszámot, és ahányszor előkerült egy családdal kapcsolatos kifejezés, a kódszám annyiszor került rögzítésre, szintúgy a funkció és a hozzá tartozó szám is.

Sok esetben egy mondaton belül több kifejezés és több funkció is megjelent, ez nehezítette a kódolás folyamatát. Így történt ez az alábbi idézet kapcsán is:

„*A katolikus nőnevelés célja: öntudatos katolikus, mélyen vallásos, áldozatos lelkű magyar nők, anyák, háziasszonyok nevelése*”.

A citátumban a család kategóriái közül a *nő*, az *anya* és a *háziasszony* kifejezések jelennek meg. A három fogalom közül kettő (nő, háziasszony) a „nő” csoportba, míg az anyák szó külön kategória alá került, mégpedig az „anya” csoportba. Ennek megfelelően a nő és a háziasszony szavakat 13-as kódszámmal kétszer, míg az anya fogalmat 11-es kódszámmal egyszer kellett rögzíteni.

Az idézett mondatban azonban a funkciók esetében is hármat fedezhetünk fel, így a nevelési (4-es), az erkölcsi (9-es) és az ideológiai (10-es) nevelés kategóriáit azonosíthatjuk

be. A funkciók mindhárom szóra egyaránt vonatkoznak, tehát mélyen vallásos nőket, anyákat és háziasszonyokat kívántak nevelni abban az időszakban, illetve a magyar jelző sem csak a nőkre, hanem az anyákra és a háziasszonyokra is vonatkozott. Hogy ezt a fajta különbséget feloldjam a család szavait mindhárom kategóriába besoroltam, így összesen kilenc leütést végeztem az alábbi módon:

Család	Funkciók
13	4
13	4
11	4
13	9
13	9
11	9
13	10
13	10
11	10

Az SPSS programot nem a tartalomelemzés módszerére hozták létre, így a téma és a módszer lényegéből adódik, hogy a statisztikai számítások nagy része értelmét veszti a populációval való összevetés kapcsán. Éppen ezért a számítások többsége a gyakorisági eloszlásban és a kereszttáblás vizsgálatban merül ki, tehát a program elsősorban a rögzítést és az adatok rendezését segítette. A dolgozat nagyobb részét teszi ki viszont a dokumentumok kvalitatív elemzése, amely részben strukturáltan összegzem és idézetekkel támasztom alá a kvantitatív elemzésben kapott eredményeket.

3.3. A kutatás tárgya és a minta

3.3.1. Tantervek

A kutatási dokumentumok kiválasztása három pilléren nyugodott. Ebből az első, hogy olyan anyagokat vizsgáljak, amelyek az oktatásra ható erők legfelső szintjéről érkeztek, tehát az illetékes minisztériumban fogalmazódtak meg. Ilyenformán esett a választásom egyrésről a kor *tanterveire*. A kijelölt periódusban négy világi tanterv jelent meg Magyarországon, így a mintába belekerültek az 1925-ös, 1928-as, 1932-es és az 1941-es tantervek. Ugyanezen szakaszban az állami tantervek mellett, több felekezeti kiadványt is napvilágot látott, ezek közül kiválasztottam az egyik legnagyobb felekezet tanterveit, ekképpen a mintám még négy másik katolikus tantervvel bővült, mégpedig az 1926-os, az 1931-es, az 1936-os és az 1942-es kiadványokkal. Abban, hogy a választott időszakban milyen tantervek kerültek kiadásra Horánszky Nándor: *Közoktatási tantervek 1868-1971.* című munkája segített. (Horánszky 1974).

3.3.2. Tankönyvek

Az elemzésbe bevont kiadványok kijelölésénél a másik szempont az volt, hogy azok az anyagok is vizsgálva legyenek, amelyek a „felhasználók”, tehát a gyermekek szintjén bukkantak fel. Ekképpen esett a választásom a *tankönyvek* vizsgálatára.

A két világháború között kiadott tankönyvekből mintát vettem a *Népiskolai tankönyvek 1867-1945* című katalógus alapján. A katalógusban tantárgyak és osztályok szerint található meg a különböző kiadványok. (Hegedűs–Tóthpál 1984) A tantárgyak közül a magyar irodalmat emeltem ki. A választásom azért esett erre a tantárgyra, mert a tantervek

elemzése során kiderült számomra, hogy a legtöbb említés a családra és a család tagjaira a magyar nyelv tantárgyon belül található. A tantervekben a magyar nyelv magába foglalta a *Beszéd- és értelemgyakorlatok*, *Olvasás és olvasmánytárgyalás*, *Írás*, *Fogalmazás és Helyesírás* részeket, amelyek közül elsősorban a Beszéd- és értelemgyakorlatokban és az Olvasás és olvasmánytárgyalásban található a legtöbb említés a családról. Ezen részeket pedig elsősorban az olvasókönyvek tartalmazzák.

Ám a vizsgált időszakban jó néhány tankönyvet is megjelentettek, így következő lépésként le kellett szűkítenem az elemzendő dokumentumok körét. Először tehát kijelöltem azokat a tankönyveket, amelyek időben megfelelnek a kutatásom kritériumainak. A kiadási évek alapján azonban az olvasókönyvek nagyon eltérő eloszlást mutattak, így ez a módszer alkalmatlannak bizonyult a vizsgálandó dokumentumok számának csökkentésére. Ekképpen végül, adott perióduson belül, listát készítettem az olvasókönyvekből a kiadók alapján, az alábbi megoszlást kapva:

1. ábra: A tankönyvek megoszlása kiadók és osztályok szerint

Kiadó	Osztály			
	1.	2.	3.	4.
Egyetemi Ny.	3	0	2	4
Franklin	2	4	2	3
Kalász	2	2	2	2
Lampel	5	5	4	7
Révai	1	1	1	1
Singer és Wolfner	2	0	1	2
Szt. István Társ.	6	4	6	6
Városi Ny.	2	2	2	2

A táblázatból kitűnik, hogy a legtöbb könyvet a *Lampel* és a *Szent István Társulat* adta ki a kérdéses időszakban. Ilyenformán a korszak négy legnagyobb tankönyvkiadójából – *Athenaeum*, *Franklin*, *Lampel*, *Szent István Társulat* (Mészáros 1989) – kettő bekerült a mintába. Így a *Lampel* és a *Szent István Társulat* könyveiből osztályonként kiválasztottam kettő-kettőt, és az ekképpen kapott tizenhat könyvet 1-4. osztályig elemeztem. A tanterveknél is jól látható szekuláris és katolikus variáns a fenti felosztásban is megtalálható.

3.3.3. Pedagógiai folyóiratok

A kutatás harmadik pillérét a szakmai orgánumok elemzése adta, amely a pedagógiai tartalmú *folyóiratokat* teszi ki. A pedagógusok munkáját segítő szakmai fórumoknak számos formája ismeretes, ezek közül az egyik, talán a legtöbb pedagógust elérő módja, a szakmai folyóiratok lehetnek. Az általam vizsgált anyagok azonban nemcsak a szakembereket szólították meg, hanem igen gyakran magukat a szülőket is. Erre vonatkozólag a későbbiekben adok példát.

A nagyszámú és szerteágazó periodikák között *A magyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiája 1841-1958* című kiadvány segített kiigazodni és nyújtott támpontot. A folyóiratok kiválasztásánál két fontos szempontot igyekeztem figyelembe venni, mégpedig, hogy a világi és a katolikus kettősség ezen a szinten is megvalósuljon, illetve a folyóiratok megjelenése lefedje a vizsgált időszakot. Több folyóirat látott napvilágot a kérdéses ciklusban, de ezek közül sok csak egy-két évig jelent meg. A bibliográfia alapján végül két olyan folyóiratot találtam, amely megfelelt a fenti kritériumoknak. Ennek következtében az állami merítésbe *A Gyermekek* című folyóirat, míg a katolikus kiadványok közé a *Katolikus Nevelés* című folyóirat került be.

Elmondható, hogy mindkét „folyóirattípus” egy-két szám kihagyásával 1919 és 1944 között folyamatosan megjelent. Azonban, mivel nem szerettem volna az elemszámok tekintetében túl nagy eltérést, ezért a szisztematikus mintavétel szabályaiból kiindulva, A Gyermek folyóirat esetében 1926-tól elindulva minden második évet vettem ki a listából, így a páros számú kiadások kerültek a mintába 1934-ig. Itt egy ugrással áttértem az 1935-ös számra, majd onnan szintén minden második számot válogattam be a mintába. Ennél fogva öt-öt páros és páratlan számú év került elemzésre. Végül az alábbi számokat vizsgáltam A Gyermek című pedagógiai tartalmú periodikából: 1926, 1928, 1930, 1932, 1934, 1935, 1937, 1939, 1941, 1943.

Ugyanilyen szisztémával válogattam ki a Katolikus Nevelés folyóiratait is, azonban itt igyekeztem a fent kimaradt éveket kiemelni. Tehát 1925-től indulva két évente kerültek be a számok 1933-ig, itt áttértem a páros számú kiadásokra, ilyenformán 1936-tól is két évente emeltem be a folyóiratokat a mintába. A Katolikus Nevelés című folyóiratból végül az alábbi évek jutottak az elemzett dokumentumok közé: 1925, 1927, 1929, 1931, 1933, 1936, 1938, 1940, 1942, 1944. Ekképpen tíz-tíz számot elemezve, 1925-1944-ig minden év lefedésre került.

Bár Horthy-korszakról 1919-1944-ig beszélhetünk, a folyóiratok kiválasztását az 1925. évtől kezdtem. Ennek két oka volt. Az egyik a már fentebb említett szempont, hogy az elemszámok ne térjenek el túlzottan. A másik pedig, hogy a tankönyvek kiadási évei esetében megfigyelhetjük, hogy a korszak első évtizedének első fele kiemelkedik a mintában, szemben a korszak második felével. Így az amúgy is nagyszámú folyóiratokból 1925-től vettem mintát, remélve, hogy ezzel kiegyensúlyozom az esetleges különbségeket a ciklus eleje és vége között.

A Gyermek folyóirat esetében az évfolyamok terjedelme változó¹, a Katolikus Nevelés esetében azonban tíz számból álltak, július és augusztus kivételével minden hónapban megjelentek. Ez utóbbi esetében igyekeztem minden második számot megnézni, egyik évben a párosakat, másikban a páratlanokat, mert így adták ki az elemzett anyagok oldalszámra közel azt a mennyiséget, amelyet az első folyóirat változó lapszámmal tett ki.

A Gyermek című folyóirat 1925-ös száma bővelkedett a család ábrázolásában, egy egész fejezetet szenteltek a Családi nevelésnek. Mivel a kutatás célja nem a reprezentativitás, hiszen a kutatás tárgyait tekintve nehezen lenne megoldható egy teljes dokumentumtár vizsgálata, inkább az, hogy a kérdéses témáról minél színesebb, mélyebb és átfogóbb képet kapjunk. Ezért érdekesnek találtam a minta szisztémáját az állami folyóirat 1925-ös számával kiegészíteni, és csak a kérdéses fejezetet átnézni. Így a kvantitatív elemzésben óhatatlan, hogy az 1925-ös évben jóval több elemzési egységet találunk majd, mint a többi év esetében.

3.4. A kutatás hipotézisei

1. Kiindulási pontként feltételezem, hogy a család kiemelt szerepet kap és gyakran bukkan fel mindhárom dokumentumtípusban, tehát a tantervekben, a tankönyvekben és a periodikákban is.
2. A család funkcióinak megoszlását tekintve mindhárom kiadványban a szocializációs funkció emelkedik ki a többi közül. A szocializációs funkción belül pedig elsősorban a nevelési funkció említése gyakoribb, míg más szocializációs funkciók háttérbe szorulnak.

¹ Bár *A magyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiája 1841-1958* című kiadvány alapján A Gyermek folyóiratnak évi tíz száma volt, ez az általam vizsgált dokumentumokból nem derült ki. A fenti bibliográfiai adatokból jól láthatjuk, hogy az egyes évfolyamok hol két számban, hol három, hat vagy – néhány esetben előfordult –, hogy tíz számban jelentek meg.

3. A dokumentumok típusát illetően, tehát aszerint, hogy szekuláris vagy felekezeti nyomtatványról van-e szó, feltételezem, hogy a szocializációs funkció mindkét típusban hasonlóképpen ábrázolt, ám alfunkcióit illetően a világi kiadványokban az ideológiai, míg a katolikusban az erkölcsi nevelés gyakoribb.
4. Feltételezem, hogy a szocializációs funkció után a család feladatai az alábbi sorrendben jelennek meg a dokumentumokban: gazdasági, fogyasztási, reprodukciós és felnőttek védelme funkció.
5. A család tagjai közül elsősorban a férfiak, így a fiúgyermek, az apa és a nagypapa gyakrabban jelennek meg a vizsgált dokumentumokban, mint a nők, így a leánygyermek, az anya és a nagymama.
6. Amennyiben a család tagjainak feladatait vizsgálom, tehát azt, hogy mely főfunkciókban jelennek meg legtöbbször, akkor úgy vélem, hogy minden esetben a szocializációs funkción belül jelennek meg gyakrabban.
7. A szocializációs funkció alkategóriáit vizsgálva azonban eltérnek a prioritások. A nők, az édesanya és a nagymama elsősorban a nevelési, az erkölcsi és az egészségnevelési funkcióban emelkednek ki, míg a férfiak, az édesapa és a nagypapa az ideológiai nevelésben.
8. A nők elsősorban otthon végzett munkában és a fogyasztási funkcióban, míg a férfiak sokkal inkább az otthonon kívül végzett tevékenységekben vannak demonstrálva. Az édesapa feladata inkább a család anyagi biztonságának megteremtése, a család külső kapcsolatainak képviselője. Gyakran inkább munka közben ábrázolják, mintsem a családjával együtt.
9. A nagyszülők ritkán jelennek meg a dokumentumokban. Ha mégis, a hagyományos munkamegosztás szerint látjuk őket. A nagymama feladata a háztartás vezetése és az unokák nevelése, míg a nagypapa inkább a külső, ház körüli munkákat látja el.
10. Az feltételezem, hogy a gyermekek és a testvérek ábrázolása elsősorban a nevelési funkción belül található meg az elemzett dokumentumokban, ezen belül is elsősorban tanulás és a játék közben jelennek meg.
11. A rokonok ábrázolása is szintén szórványosan tűnik fel a dokumentumok lapjain, inkább csak egy-egy rokonlátogatás és az ünnepek kapcsán. Egyéb funkciót nem töltenek be a család életében.

4. A Horthy-kori dokumentumok családképe

4.1. A tantervek történeti áttekintése 1968-1942-ig

Tantervek mindig is léteztek, természetesen nem a mai értelemben vett módon. Az iskola funkciójától függően a tanításnak mindig is volt oktatási és nevelési célja, azonban ezeket a célokat hosszú időn keresztül nem jegyezték le, hanem évszázadokon át kialakult és érvényesített pedagógiai programokon keresztül közvetítették felénk. (Mészáros 1996)

A vizsgált tantervek szempontjából kiemelendő az 1868. évi népoktatási törvény, mely közlemény kiadása Eötvös József nevéhez fűződik. Ezen jogszabály megjelenésének köszönhető, hogy 1869-ben kiadták az *Első állami népiskolai tantervet*, amelyet már a mai értelemben vett első, állami népiskolai tantervnek tekinthetünk, s amelyet 1869-ben adott ki a kultuszminiszter nyomtatásban.² (Mészáros 2001)

Érdeemes megnézni, milyen tartalmi változások mentek végbe a tantervekben. Tetten érhetjük a tantárgyak differenciálódását, a tantárgyak tudományterületekre való bomlását és az ismeretek kiszélesedését. Célszerű először megtekinteni, hogy az I. Ratio Educationis oktatási feladatai miben merültek ki: A *falusi iskolák anyaga* vallástanból, a betűk megismerésből, a szótagolásból és mind a nyomtatott, mind pedig a kézzel írott könyvek olvasásából állt. Feladatul tűzték ki, hogy a gyermekeket meg kell tanítani helyesen és szépen írni, illetve az első számtani műveletekre és ezek használatára a gazdálkodásban. S minden olyan ismeretet közvetítenie kellett az iskolának, amelyek „*segítségével a parasztemberek becsületességre és vagyonuk figyelmes gondozására nevelhetők*” (Kálmán 1984:XIII)

A *városi iskolák tananyaga* tartalmazza szintén a vallástant, megköveteli, hogy a gyermeket tanítsák meg a betűk felismerésére, a szótagolásra, a nyomtatott és írott könyvek olvasására és a szép és nyelvtanilag helyes írásra. Az iskola feladata, hogy felkészítse a diákokat „*a számokkal való elbánásra*”, azok alkalmazására a kereskedelemben, az üzleti életben és a fontosabb kézműiparban. A tanulók ismeretet szerezhetnek a háztartás elemeiről, az anyanyelvről és a német nyelvről ott, ahol az nem anyanyelvként van jelen az oktatásban. Felkészítik a gyermekeket egyes feladatok írásbeli megszerkesztésére és az „*erényes és becsületes polgári életmódra*”. (Kálmán 1984:XIII)

4.1.1. Az 1869. évi Tanterv

Az 1869. évi Tanterv anyagának kiválogatásánál elsődleges szempont a fizikai munkát végzők figyelembevétele volt. A tanterv néhol az egyes tantárgyak célját és követelményeit is közli, illetve gyakran módszertani útmutatót is ad. A benne fellelhető tananyag négy évre elosztható, mert az ötödik és hatodik év az ismeretek ismétléséből és gyakorlásából áll. Magában a tananyag elrendezésében már bizonyos pszichológiai adottságokat is figyelembe vettek. (Kálmán 1984)

Az 1869-ben megjelent tanterv az alábbi négy fejezetből áll: A *Tantárgyakból*, A *tantárgyak iskolai évfolyamonkénti felosztása és terjedelméből*, A *tanítási idő felosztásából*, ezen belül az *Általános óratervből* és a *Részletes óratervből*. Negyedik fejezetként a *Taneszközök* következnek, ennek részeként említésre kerülnek az oktatást támogató és segítő *Tankönyvek* és a *Műszerek és eszközök*. (Mészáros 1996)

Az állami tanterv szerint a népiskolákban kötelező a *hit- és erkölcsstan* oktatása, azonban a tantervben ennek csak a címét közölték azzal a megjegyzéssel, hogy a „*népoktatási*

² Az 1869-ben napvilágot látott tantervet 1877-ben megváltoztatták, de csak kissé és a lényegét nem érintő változtatást vittek végbe benne, majd 1905-ig érvényben volt. (Kálmán 1984, Mészáros 1996, 2001)

törvény 57.§-a értelmében, a hit- és erkölcs tanításáról a vallásfelekezetek tartozván gondoskodni, e tantárgy iskolai évfolyamok szerinti felosztásának és terjedelmének meghatározása a vallásfelekezeti hatóságok jogkörébe tartozik”. És végül azt is megtudjuk ebből az idézetből, hogy „a vallás tanítók a hit és erkölcs tanítására a heti óratervben megállapított időt, megtartani köteleztetnek”. (Tanterv 1969:4)

A tanterv szerint a legfontosabb az olvasás és az írás megtanítása és a számfogalmak és alapműveletek megismertetése volt. A beszéd- és értelemgyakorlatok tantárgy kapcsán célul tűzi ki és felhívja a figyelmet a gyermekek „gondolkodtatására, a feltalálásra, a helyes és szabatos kifejezésre és a gondolatok egész sorának folyamatos elbeszélésére” (Kálmán 1984:XIV). „E tantárgy tanításával az a cél, hogy az iskolába járnival kezdő kis gyermekek, a tanulásra előkészítessenek és a logikai rendben való szabatos beszélésre szoktattassanak.” (Tanterv 1869:4)

A értelmező olvasást a harmadik osztályban írja elő. Az írástanítás azonban megelőzte az olvasást, a tanterv ráadásul megszabta, hogy a tanulóknak ütemre kell írniuk. Ez a vezénnyelés a második osztályra elmarad, majd megjelenik a fogalmazás, de erről útmutatót nem ad. A tanterv óva int a szórakozásmentes tanulástól is. (Kálmán 1984)

A számtannal kapcsolatban előírja, hogy az első osztályban harmincig, a másodikban százig, a harmadikban ezerig és a negyedikben ezer felettig kell ismerniük a gyermekeknek a számokat. Ezen kívül tisztában kell lenniük a diákoknak a négy alapművelettel és a törtekkel, de elsősorban a mechanikus tudás közvetítése volt ebben a tantárgyban a cél. Azt is megtudhatjuk, hogy a mértan oktatása nem kívánatos ezen a szinten, azt csak a többtanító iskolákban írja elő. (Kálmán 1984)

A tanterv részletezi a földrajz tantárgy osztályonkénti követelményeit is. Így második osztályban a tájékozódásra készíti elő a tanulókat, a harmadik osztályban már a lakóhelyről tanulhatnak a gyermekek, negyedik osztályban a „távolabbi tájegységek” jelennek meg, ötödik osztályban pedig az „egész magyar birodalomról” hallhatnak, végül hatodik osztályban az „Égről és a Földről” jutnak ismerethez a gyermekek. (Kálmán 1984)

A történelem tanítása az első négy osztályban az olvasás tantárgyon belül kap helyet, majd a történelem név alatt, az ötödik osztályban folytatódik a magyar és a világtörténelem közvetítése. Változásként jelenik meg a polgári jogok és kötelességek tantárgy bevezetése is, amelynek elsődleges feladata az alkotmány és a legfontosabb jogok és kötelességek megismertetése volt. Bevezették a természetrajz című tantárgyat is, amelyen belül a gyermekek megismerkedhettek a növények és az állatok életfeltételeivel és fejlődésükre vonatkozó tudásanyaggal. A természettan tanításának a napi gyakorlathoz kellett igazodni, és célja volt, hogy az oktatás során előkerülő tévhitek és babonákat „kioltsa”. A fizikát és a kémiát az ötödik és hatodik osztályban kellett tanítani. A gazdasági gyakorlatok című tantárgy az iskolai gyakorló kerti munkákat teszi kötelezővé, a testgyakorlás órán belül pedig a rend- és szabadgyakorlatok megtartása a feladat. Az ének oktatásában a hallás és hangképzés fejlesztése és az egy- és többszólamú dalok tanulása volt a cél, míg a rajz tantárgy nem volt kötelező, de a tanterv ajánlatosnak tartotta annak tanítását. (Kálmán 1984)

A tanterv fogadtatása az 1870-es években nem volt egyöntetű. A Néptanítók Lapja bírálta a tantárgyak sorát és nem minden esetben látta indokoltnak ezek bevezetését. Kritizálták még a tanulandó anyag mennyiségét, mondván túlterheléshez vezethet. Voltak azonban, akik a természettudományok bevezetését és a babonák elleni fellépést a népi oktatásban öröndetesnek találták. Mások a „jellemlévelés fontosságát és a nemzet gyermekeinek egységességét” helyezték előtérbe. Összességében viszont elmondhatjuk, hogy kor oktatása szempontjából meghatározónak tekinthetjük a kérdéses dokumentumot, hiszen az közel nyolc évtizeden keresztül normatív szerepet töltött be az oktatásban. (Kálmán 1984)

4.1.2. Az 1877. évi Tanterv

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1877 augusztusában az 1869-es népiskolai tanterv átdolgozását javasolta. A módosítás nem járt nagy átalakulással, néhány tantárgy neve módosult és tartalma egészült ki. Így például a „*terményrajz*” helyett „*természetrajz*” kifejezést használtak, vagy az „*anyanyelv*” tantárgycsoport címe „*magyar nyelvre*”, az „*anyanyelvtan*” „*magyar nyelvtanra*” alakult át. (Kálmán 1984; Mészáros 1996)

„*Az elemi népiskolai tanítás központjául a magyar (anyai) nyelv szolgál, melyet úgy kell oktatni, hogy azon a gyermek akár eredeti, akár figyelmeztetés (tanulás) útján szerzett gondolatát tisztán tudja kifejezni, aztán gondolatait következetesen és szabatosan tudja egymásután sorozva előadni, végre azokat helyesen tudja leírni.*” (Tanterv 1877:4) Jól látható a fenti idézetből, hogy a magyar nyelv oktatására és tanítására, a gyermek logikusan felépített és „szabatos” gondolati közlésének képességére helyezi még a hangsúlyt. Ez annyira fontos volt, hogy a tanterv kiemeli, nemcsak a magyar nyelv tantárgyon belül, de más tantárgy keretei között is az a feladata a tanítónak, hogy a gyermek helyes beszéde felett éber legyen. A magyar nyelv tantárgy célja tehát, hogy „*a gyermek tisztán világosan és természetes hangsúlyozással tudjon beszélni, vagy gondolatait előadni. E célra nem egyedül a szorosán vett nyelvtan tanításával lehet eljutni, hanem fel kell e végből használni az iskolai tárgyak mindegyikét; bármi tárgyról szól avagy beszél a gyermek, a tanítónak mindig szigorúan kell őt arra vezetni, figyelmeztetni, hogy beszéde nyelvtanilag is helyes legyen s e szoktatás útján kell bevezetni nyelve ismeretébe.*” (Tanterv 1877:4)

Ebben a tantervben sem találunk pontos és rendszerezetten felépített nevelési célokat, viszont már bővebb módszertani útmutatókat igen. (Kálmán 1984)

Módosították a *számтан* első osztályos anyagát is, harminc helyett elég a húszas számkörig eljutnia a gyermeknek, ha a továbbhaladás gondot okozna neki. „*Ha a 20-ig való számolás és számításban tökéletesen jártasak a gyermekek, ezeknek számjegyeit írni is tudják, a fenebbi ismeretes módon átvezeti a 21-re – s fokunkint halad elő a 30-ig. Ha azonban egy év alatt a 10, vagy esetleg a 20-ig haladhat, ott megáll s a harmadik tizedet a következő évben veszi elő.*” (Tanterv 1877:17)

Legjelentősebb módosításról a *földrajz* kapcsán beszélhetünk, mivel növelték a tananyagot, így nem csupán 3-5. osztályig, de ezt kibővítve, hatodik osztályig kellett ezt a tantárgyat tanítani. A *természetrajz* gyakorlatias, valóság-hű oktatását prezentálta a tanterv. Megfogalmazták, hogy a *gazdasági és kertészeti gyakorlatok* tantárgy az ipari ismeretek oktatására is használható. Ebben a tantervben bukkan fel először a *természettan és vegytan* tantárgy, de nem a tantervi anyag ismertetésénél, hanem csak a záró heti óratervben. (Kálmán 1984; Mészáros 1996, 2001)

Az 1877. évi Tanterv sem maradt kritika nélkül. A szakemberek is kifogásolták a tanterv bőséges anyagmennyiségét és ezáltal a várható túlterheltséget. Magukat a természettudományos tárgyakat „*elvégezhetetlennek*” minősítették. Kifogással éltek azzal kapcsolatban is, hogy az olvasmányok nem feleltek meg a tanulók életkori kritériumainak. Helytelenítették a nyelvtan tanításával kapcsolatos előírásokat, vagy a számtan esetében rosszallásukat fejezték ki a háttérbe szoruló tanulói mérési tevékenységekkel kapcsolatban. (Kálmán 1877)

A tantervet később módosították, 1882-ben bevezetik a *kézimunka* taníttatását, 1885-ben a *mezei gazdaság és kertészet* oktatását a természetrajz tantárgyon belül, továbbá megindítják az *egészségtan* oktatását is. (Kálmán 1984)

4.1.3. Az 1905. évi Tanterv

Az 1900-as években igény mutatkozott a tantervek korszerűsítésre, ám az ehhez szükséges anyagi feltételek nem álltak rendelkezésre. A változtatás mind az 1868-as, mind az 1877-es

tantervet érintette. Végül 1905. június 16-án Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelettel tette kötelezővé a következő tanévtől az új tantervet, amely kiadvány már markáns minőségi fejlődésen ment keresztül elődeihez képest. (Kálmán 1984, Mészáros 2001)

Az 1869-es tanterv alapján építkezett az 1905-ös is, de míg a korábbiakból hiányzott a pedagógiai-didaktikai cél, és a tananyagot csak általánosságban határozták meg, addig az újban módszeres, *részletes utasításokat* is közvetítettek, amelyek lényege a valláserkölcsei befolyás elmélyítése volt. A tantárgyak köre változatlan maradt, de a már fentebb említett néhány újítás – így a kézimunka és az egészségtan –, megszilárdult. Óraszám-bővülés érhető tetten bizonyos tantárgyak kapcsán, mégpedig a *magyar nyelv*, az *ének* és a *testgyakorlás* esetében. Ennek köszönhetően a népiskolák hat osztályának óraszama százharminckilencről száznegyvenötre emelkedett. (Kálmán 1984; Mészáros 2001)

A tantervhez terjedelmes utasítás is tartozik. Ebben az egyes tantárgyakhoz kapcsolódó módszertani javaslatokat találhatjuk. Az elején „*általános utasításokat*” olvashatunk az „*erkölcsi, az értelmi és esztétikai nevelésről*”, illetve a „*nevelés gyakorlati jellegéről*”. (Kálmán 1984; Mészáros 1996)

Az utasítás javasolja a házi feladat mellőzését a gyermekek otthoni környezete és az otthon végzendő feladatai miatt, és ebből kifolyólag maguknak a tankönyveknek is korlátozott funkciót szán. Foglalkozik az összevont osztályok oktatásának kérdéseivel. Hangsúlyozza a történelem kapcsán, hogy nagyobb figyelmet kell fordítani a „társadalmi korkép” kialakítására és a népdalok kiválasztására. A természettudományoktól pedig a vallásosság megerősítését, a hiedelmek és babonák „kiirtását” várja. Pontosítja a *mennyiségtan* tárgykörét, bevezeti a *százalék- és kamatszámítást*, kiemeli a *rajz* tantárgy fontosságát és a természet utáni ábrázolás jelentőségét. (Kálmán 1984) A kérdéses tanterv legfőbb kritikája végül a túlzott valláserkölcsei nevelés volt.

4.1.4. Az 1919. évi Tanterv

Az új tanterv anyaga a „*haladó nyugati pedagógiai irodalomra*” – azaz a 20. század elején kibontakozó reformpedagógiai mozgalomra – hivatkozva azt a célt szerette volna elérni, hogy az iskola a társalommal összhangban működjön. Ennek a szándéknak az elérését volt hivatott biztosítani a munkaiskola bevezetése. A dokumentum fontosnak tartotta, hogy a tanulók képesek legyenek az önálló gondolkodásra, felismerésre és a következtetések levonására, és mindezt a folyamatot kísérfje a „*munkáltatás*” elve. (Kálmán 1984)

Kiemelt figyelmet fordítottak a technológiai oktatásra, ezen belül a műhelygyakorlatokra, illetve a földrajzra és a fentiek kapcsolódására az olvasmányokhoz. A *számolás és mérés* tantárgy megegyezik az 1905-ös tanterv anyagával, annyi különbséggel, hogy a tananyagot kibővítették a köbgyökvonással és az egyenletek ismeretével. Az 1919-es tanterv három évre tervezte a tantárgy oktatását, az első két évben a gyakorlati foglalkozás dominált, a harmadik évben pedig az elméleti óra beiktatását hangsúlyozta, de ebben az esetben is az önálló munkát helyezte előtérbe. (Kálmán 1984)

4.1.5. Az 1925. évi Tanterv

A trianoni békediktátum megfosztotta az országot területének kétharmadától, lakosságának pedig egyharmadától. Súlyos károkat okozott az iskolarendszerben is, ennek köszönhetően a népiskolák száma a korábbiak egyharmadára csökkent. (Mészáros 1996, 2001) Az 1920-1930-as években a legtöbb népiskolát a katolikus egyház tartotta fenn, az állami, városi, községi fenntartású intézmények a második helyen álltak. Ezen iskolák háromnegyede úgynevezett egytanítós osztatlan vagy kéttanítós, részben osztott népiskolák voltak. (Mészáros 1996, 2001)

1921-ben nevezték ki Klebelsberg Kunót kultuszminiszternek, akinek első intézkedései közé tartozott az állami népiskolai tantervek átdolgozásának előkészítése. Ám maga az új tanterv csak 1925-ban látott napvilágot „*Tanterv az elemi népiskolák számára*” címmel, s amelyet szeptemberben be is vezettek az állami, városi és községi népiskolák mind a hat osztályában. A tanterv bevezetésében a miniszter kéri a „*kir. Tanfelügyelő urat, tegye a tantervet gondos tanulmányozás tárgyává, kísérvé figyelemmel az iskolalátogatások alkalmával annak végrehajtását és hívja fel a tankerületek tanítótestületeit, hogy az 1925/26. és 1926/27. iskolai év folyamán a havi értekezleteken foglalozzanak a végrehajtás körül szerzett tapasztalatokkal*”. (Tanterv 1925:4; Mészáros 1996, 2001)

A miniszteri rendelet kiemelte, hogy az általános alapelvek megegyeznek az 1905. évi Tanterv Utasításának általános részében találtakkal, így annak minimális módosítása után, az továbbra is használható. „*Az új tanterv a régi tanterv szerves továbbfejlesztése. Mindkettő megfelel a népiskolai törvény követelményeinek, és az új a régi kijelölt irányokat építi tovább*.” (Tanterv 1925:4) Ennek ellenére elmondható, hogy az új tantervben tetten érhető a Horthy-korszak ideológiai nevelési törekvése, tehát az, hogy az iskolák elsődleges célja, hogy a gyermekekből „*a hazának vallásos, erkölcsös, értelmes és öntudatos hazafias polgárokat*” neveljen. (Tanterv 1925:9)

Új tantárgyat nem vezetett be a tanterv, de célja továbbra is a nagyszámú tárgyak koncentrációja. Ekképpen a *beszéd- és értelemgyakorlatok* tantárgy visszakerült a *magyar nyelv* tárgykörébe, illetve különválasztották a *fogalmazást* az *írástól*, azért, hogy annak nagyobb jelentőséget adjanak. A *beszéd- és értelemgyakorlatok* kiterjesztették a harmadik és negyedik osztályra is, így a tanítási órák száma százötvenkettőre emelkedett. Továbbá a tanterv megkövetelte, hogy a tanító tartózkodjon a gépies olvasás és a nyelvtan szabályainak túlzott számonkérésétől. A földrajztudományt kiemelte a történelem keretéből, mert bár mindkettő a „*nemzetnevelés szolgálatában áll*”, ennek ellenére az előbbi anyagában és módszerében is eltért a történelemtől. (Tanterv 1925; Mészáros 1996, 2001)

A *természeti és a gazdasági ismeretek* összekapcsolását szorgalmazta a kiadvány azért, mert a természeti ismeretek a „*gazdasági elméleti tudnivalók és a gyakorlati munkák megértését szolgálják*”. A természet és gazdasági ismeretek mellett az *egészségtan* mint új tantárgy bukkant fel. Bár már korábbi tantervben is megjelent az említett tárgy, de nem kapott nagy prioritást. A miniszteri rendelet hangsúlyozta a tantárgy jelentőségét, mert „*a nemzet jövője érdekében igen nagy szükség van*” rá. Végezetül a rendelet jónak látta a *rajz*olást és az *éneklést* különválasztani, „*minthogy e tárgyak a népiskolában egyéb célokat is szolgálnak*”. (Tanterv 1925:5-6; Mészáros 1996, 2001)

Az 1925-ben kiadott dokumentum nem „*tanterv és utasítás*”, hanem csak tanterv, mert az utasítás rész nem készült el időre. A dokumentum azonban tartalmazott egy általános szakaszt az 1905. évi tantervhez hasonlóan, amely magába foglalta „*az erkölcsi, az értelmi és esztétikai nevelés és a nevelés gyakorlati jellege*” fejezeteket. (Tanterv 1925; Mészáros 1996, 2001)

4.1.6. Az 1926. évi Tanterv és utasítás a katolikus elemi népiskolák számára

Az új, 1925. évi állami tanterv a Magyar Püspöki Kart is arra készítette, hogy az 1905. évben kiadott tantervét teljes egészében újragondolja, a követelményeket és a tananyagot az állami tantervhez igazítsa. Az 1926. évi katolikus tanterv előszavát Csernoch János bíboros, hercegprímás és esztergomi érsek fogalmazta meg. Benne kiemelte – amely igény még korábban nem merült fel a felekezeti népiskolai tantervek esetében –, hogy az átdolgozás „*a magyar népoktatás tartalmi egységének megóvása érdekében*” szükséges. (Tanterv és utasítás 1926:III)

Az *Előszó* kiemeli, hogy a katolikus tanterv összeállításánál egyértelműen követték az állami dokumentum felépítését és anyagát, semmi fontos részt nem hagytak ki belőle. „*Amit*

hozzáadott (a dokumentum), *mindaz kath. népiskoláink vallásos jellegének kidomborítására szolgál.*” Mondván „*a keresztény hit legyen alapja az egész tananyagnak és szelleme lengje át a népiskolák egész működését*”. (Tanterv és utasítás 1926:III; Mészáros 1996, 2001).

Amelyben a két tantervtípus mégis eltért, hogy az utóbbi felhívja arra a figyelmet, hogy a tanítónak minden egyes tantárgy keretén belül oda kell arra figyelnie, meg kell ragadnia azokat az alkalmakat, amikor is „*észleltetheti a gyermek lelkével az Isten nyomait a természetben és a belénk oltott erkölcsi törvényeket*”. A 1925. évi Tanterv célkitűzéseit is kiegészíti azzal, hogy olyan „*keresztény műveltségű embert*” kell nevelniük, hogy az „*képes legyen minden helyzetben, jó és balsorban lelke forrásához, Istenhez emelkedni*”. (Tanterv és utasítás 1926:IV-V)

A tanterv hangsúlyozza, hogy mindezen célok szem előtt tartásához nem elég a tanterv anyaga, hanem a tanító személye is meglehetősen fontos. Minden oktatónak, bárhol is tanítson, „*az egész célt kell látnia és az egész tantervet kell ismernie*”. Tévesnek kiáltja ki azt az elképzelést, hogy a műveltséghez elég az írni, olvasni és számolni tudás. Az Előszó szerint ezek csak készségek, de nem műveltség. A tanítónak kell „*tartalmat önteni a tanítványainak lelkébe a tanterv bőséges anyagából*”. (Tanterv és utasítás 1926:V-VI)

A tanterv tartalmazta az osztott és osztatlan iskolák tudásbázisát is, azonban külön tananyagot nem közöl róluk azért, mert a kiadvány szerint a fent említett készségeket minden intézetnek saját magának kellett kialakítania a gyermekekben. Az iskoláknak számos változata létezett abban az időben, és ezek sokszínűségét még bonyolították a települések eltérő viszonyai is. A dokumentum szerint „*ezért nem (volt) tanácsos két főtípusra szorítani az összes elemi iskolákat*”, mert amúgy féltő, hogy tájékozatlanok maradnak a gyermekek, illetve ezek mellett elvész az iskolák egyénisége is. Annyiban járult hozzá a kiemelt tanterv az osztott és osztatlan iskolák tananyagának átláthatóságához, hogy dőlt betűvel szedték benne azokat a részeket, amelyek nem maradhattak ki az osztatlan iskolák anyagából sem. S végül a tanterv meghatározta a csendes foglalkozások alkalmazásának körét, majd kitért a gyakorlati élet szempontjából szükséges ismeretekre is. (Tanterv és utasítás 1926:VII-VIII)

A katolikus és az állami tanterv felépítése, tartalma és célkitűzései azonosak voltak, néhol vallásos jellegben és gondolatmenetükben tértek el. A 1926-os tantervben új témaként jelent meg a pályaválasztásról való beszélgetés, vagy az állami tanterv egyéb tantárgyaiban már felbukkant *népélet-népművészet-néprajz*. (Mészáros 1996, 2001)

A várakozásoktól eltérően a tantervben semmiféle nacionalista hangvétel nem érezhető, nem történik említés az ország megcsonkításáról, az elszakított országrészekről és magyarokról, és nincs benne a szomszéd népeket becsmérő megjegyzés sem. (Mészáros 1996, 2001)

4.1.7. Az 1932. évi Tanterv és utasítások a népiskolák számára

Az 1925-ben kiadott tanterv utasítása csak 1932-ben jelent meg, mivel az utasításhoz szükséges gyakorlati tapasztalatok akkorra még nem álltak rendelkezésre. Ennek hatására „*élénk kísérletező munka indult meg főképpen a tanítói továbbképző tanfolyamokon és a tankerületekben szervezett pedagógiai szemináriumokban*.”(Tanterv és utasítás 1932:I) Nem sokkal később – 1935-ben – az országgyűlés módosította a közoktatásügyi igazgatást. Ennek ellenére a felekezeti iskolák tanterveit továbbra is a fenntartó egyházak szabták meg, de természetesen a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyása mellett. Viszont új mozzanatként jelent meg, hogy megkövetelték, a felekezeti „*tanterv a kitűzött célok tekintetében azonos (legyen) az országos tantervvel, a tanítási anyag tekintetében pedig azzal terjedelemben megegyező*”. Tehát ez azt jelentette, hogy az állami és a felekezeti tanterveknek felépítésükben és tartalmukban meg kellett egyezniük, diszkrépancia nem lehetett köztük. (1935. évi VI. tc.; Mészáros 1996, 2001)

4.1.8. Az 1937. évi Tanterv és utasítás a katolikus népiskolák számára

1937-ben jelent meg a *Tanterv és utasítás a katolikus népiskolák számára*, amelynek előszava teljesen megegyezett az 1926. évi katolikus népiskolai tanterv előszavával. A Tanterv közölte a tananyag felépítését, az Utasítás pedig módszertani útmutatót adott a feladatok eredményes elvégzéséhez. (Mészáros 1996, 2001)

Az új tanterv ismét leszögezte, hogy elsősorban az osztott népiskolák tananyagát közli, az osztatlan iskolák anyagát pedig a dőlt betűs részekben helyezte el. A tananyag tekintetében változásként jelentkezett a *fizika* tantárgy anyagának módosítása, mivel kibővítették azt a léghajó, a repülőgép, a robbanómotorok, és az 1937. évi tantervben először megjelent, rádió mint modern készülék említésével. A tantervek közül a katolikusban jelent meg először a testnevelés tantárgyban a „*sportszerű játékok*”-on belül a labdarúgás, a kézilabda és a kosárlabda. (Mészáros 1996, 2001)

Az 1937. évi tanterv második részében az utasítás túlzottan terjedelmes lett a korábbiakhoz képest, feladata szerint viszont megmaradt a módszertani segédlet és a tanácsadás szintjén. Az utasítások előtt található egy „*Általános rész*”, amelyben a népiskolával kapcsolatba hozható témákat gyűjtötték össze, ilyenformán megjelenik benne a *katolikus népiskolák nevelési alapja és irányelvei*, a *katolikus család*, a *katolikus közélet*, a *katolikus tanító*, a *tantervi anyag*, *ismeretek*, az *érzelmek és az akarat kapcsolata*, a *katolikus ember eszménye*, az *iskolai élet rendje*, *igazgatása*, a *tanmenet összeállítása és az órarend elkészítése*. A dokumentum legvégén egy gyűjteményt tartalmaz a kötelezően megtanítandó katolikus egyházi énekekből, szöveggel és kottával együtt. (Mészáros 1996, 2001)

4.1.9. Az 1941. évi Tanterv és utasítások a nyolcosztályos népiskolák számára

Klebelsberg Kunó kultuszminisztersége alatt indultak meg azok a munkálatok, amelyeket már az 1868. évi népoktatási törvény megcélzott, mégpedig, hogy a hatosztályos népiskolákat nyolcosztályossá bővítsék. A törvényjavaslat elkészült, de az országot is sújtó gazdasági válság miatt bevezetése még váratott magára. Néhány városban és nagyobb településeken azonban lehetőség nyílt a hatodik osztály után a hetedik és nyolcadik osztály elvégzésére. Ez a népiskolai típus a '30-as években egyre inkább elterjedt, így 1937-ben az állami tanügyi hatóság kiadta a VII-VIII. osztály tantervét. Az országosan is megmutatkozó igény következtében végül az országgyűlés elfogadta a nyolcosztályos népiskolákat és ezt az 1940. évi XX. törvényben ratifikálta is. (Mészáros 1996, 2001)

A fentebb felvázolt változások hívták életre egy új tanterv megszületését, ilyenformán 1941-ben kiadták és szeptember 1-től alkalmazták az új tantervet, a *Tanterv és útmutatások a nyolcosztályos népiskolák számára* címmel. A teljes anyagot öt különböző kötetben találhatjuk meg, az elsőben a népiskolák *általános óraterve és tanterve*, a másodikban a különböző népiskola-változatok tantervei, *művelődési anyagai* kerültek részletezésre „*állandó tekintettel a leánynevelés sajátágos szempontjaira*”. A harmadikban az általános útmutatásokról tájékozódhatunk, az ötödikben és hatodikban kapott helyett az részletes útmutatás és az általános módszertani kiegészítés. (Tanterv és utasítások 1941:6-7; Mészáros 1996, 2001)

Ebben a tantervben is kinyilvánították, hogy „*az iskolai nevelés eredménye személyi erőkn, egyéni képességeken múlik. A tanító lelkiiségétől függ az iskola belső élete. Ezért kell nevelő egyéniségnek lennie. Az iskolai munka főfeladatává lett nemzetnevelés azonban feltételezi az egységes eljárást, ugyanazon nevelési elvek állandó szem előtt tartását és következetes érvényesítését.*” (Tanterv és utasítások 1941:6) Tehát újra tetten érhetjük ebben a tantervben is, mint az elődjében, hogy fontos a tanítás szempontjából a tanító személyisége, továbbá a tanterv által elvárt explicit tartalmak közvetítésének módja.

Újításként jelent meg a kérdéses tantervben a természetismereti tárgyak összevonása „*Természeti, gazdasági és egészségi ismeretek*” név alatt. Bevezették a „*Nemzetismereti tárgyak*” kifejezést is, melyen belül a *magyar nyelv*, a *földrajz* és a *történelem* kapott helyet. A tantárgy anyaga két változatban került elő a kiadványban, egyszer a *falusi*, másodsor pedig a *városi tantervű népiskolák anyagaként*. Szintén módosítást hajtottak végre és összevonták a *rajzot* és a *kézimunkát*, illetve sokatmondó javítást végeztek az éveken keresztül *állampolgári jogok és kötelességek* megnevezést illetően, hiszen ebben a dokumentumban átalakították *állampolgári kötelességek és jogok* elnevezésre. A magyar nyelvbe bekerült az *olvasás*, illetve az eddig *testgyakorlásnak* megnevezett tantárgy 1941-től *testnevelés* néven bukkant fel a népiskolákban. A *fizika* tananyagán belül pedig már megtalálható volt a rádió, az autó és a repülőgép felépítése. (Tanterv és utasítások 1941; Mészáros 1996, 2001)

4.1.10. Az 1942. évi Tanterv és utasítás a nyolcosztályos katolikus népiskolák számára

Nem sokkal később az 1941. évi tanterv után a Magyar Püspöki Kamara kiadta az *1942. évi katolikus népiskolák tantervét*. Az előszóban olvashatjuk, hogy az új anyag szorosán épül és követi az állami tanterv felépítését, mint ahogy azt – amint fentebb is olvashattuk – az 1941-es tanterv meg is követelte. A katolikus dokumentum csak az általános útmutatást tartalmazta, mert a részletes csak 1943-ra készült el. Szintén felhívták a figyelmet a dokumentumban arra, hogy a tanterv elsősorban az osztott népiskolákra vonatkozott és a dőlt részek tartalmazták azokat a követelményeket, amelyeket az osztatlan népiskoláknak alkalmazniuk kellett. (Mészáros 1996, 2001)

Újításként a fent említett *természetismereti* és a *rajz és kézimunka* tárgyak összevonása és az *állampolgári jogok és kötelességek* tantárgy módosításai kerültek be, illetve meg kell említeni, hogy az állami tantervben feltüntetett „*nemzetismereti tárgyak*” elnevezés nem épült végül be az 1942-es katolikus tantervben. (Mészáros 1996, 2001)

A fentiek összegzéseként megállapítható, hogy az általános népoktatás és egyáltalán az iskolatörténet szempontjából milyen nagy horderejű lépés volt a tantervek írásba foglalása és a tantervek folyamatos fejlesztése és tökéletesítése. A kor népiskolai tantervei szekuláris, vagy valamely felekezethez tartozóak voltak és az oktatás teljes folyamatát befolyásolták. Általuk válhattak egységessé – már amennyire a különböző típusú iskolaformák (osztott, osztatlan, egytanítós, többtanítós stb.) vagy településtípusokból adódó (tananyag) különbségek ezt lehetővé tették – a kor népoktatása. Maguk a tantervek nemcsak a periódus ismeretanyagát igyekeztek például a tudományos fejlődéssel lépést tartva közvetíteni, de a látens társadalmi elvárások, normák, értékek, hiedelmek pontos lenyomatait is hordozták. Ilyenképpen a tartomelemzés módszerének kiváló tárgyát képezhetik. A részletes tantervi történeti áttekintés után, a következő fejezetben kvantitatív módon elemzem a két világháború között megjelent állami és katolikus felekezeti tantervek családképét, ezen belül is elsősorban a család tagjainak ábrázolását a családfunkciókon keresztül.

4.2. A Horthy-kori tantervek családképe

4.2.1. A család kategóriáinak előfordulása a tantervek jellemzői mentén – kvantitatív elemzés

Kutatásom első lépcsőfoka a pedagógiai tartalmú szakdokumentumok közül a tantervek elemzése volt. A kérdéses időszakban, a vizsgálat célcsoportjait illetően, nyolc tantervet adtak ki, amelyből négy állami és négy katolikus felekezeti tanterv került a mintába. Az anyagok vizsgálatánál az elemzési egységeim a szavak voltak. Azt vizsgáltam, hogy a családot leíró

kifejezések – *család, otthon, apa, anya, szülő, férfi, nő, gyerek, nagypapa, nagymama, nagyszülők, rokon, testvér* – hányszor szerepelnek a tantervekben és ezek a család mely funkciói esetén kerültek prezentálásra.

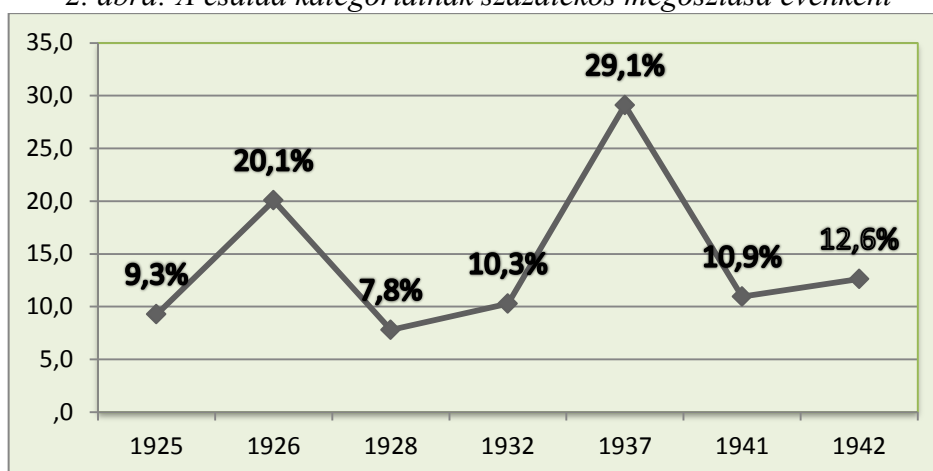
A család funkcióit öt kategória szerint határoztam meg, ekképpen megkülönböztetve *gazdasági, reprodukciós, fogyasztási, szocializációs és felnőttek védelme* funkciókat. A szocializációs funkción belül másik négy feladatkört is meg tudtam határozni, így megkülönböztettem egy *nevelési, egy ideológiai nevelési, egy erkölcsi nevelési és egy egészségnevelési* feladatkört. Gyakran előfordult azonban, hogy a szavak nem jelentek meg semmiféle feladat formájában, ennek következtében létre kellett hoznom egy „*semleges*” kategóriát is. Szintén a szocializációs funkciók alá sorolva, egyéb alkategóriákat is életre hívtam, amelyek inkább a család mindennapi életét hivatottak demonstrálni, így az *ünnepek, a kapcsolatok és a normák* csoportja az, amelyek segítenek pontosítani a kor családábrázolásának mikéntjét.

A tantervek analízise során először azok kvantitatív, majd a fejezet második részében kvalitatív szempontú elemzésük történik meg.

Az elemzett szavak megoszlása:

A tantervekben a kutatás elemszáma összesen 2094 lett. Ez azt jelenti, hogy a fent említett elemzési egységek – *család, otthon, apa, anya, szülők* stb. – mindösszesen ennyiszor szerepeltek a nyolc tanterv lapjain. Ha megnézzük éves bontásban, hogy mely tantervben hányszor voltak jelen az elemzett szavak, jól látjuk, hogy számuk kiemelkedik az 1937-es felekezeti tantervben.

2. ábra: A család kategóriáinak százalékos megoszlása évenként

Tehát az említések közel 30 %-a (609) az 1937-es tantervben jelenik meg. Utána következik az 1926-os kiadvány 20 %-os aránnyal (420), majd a harmadik helyet az 1942-es (12,6 % - 264), a negyediket az 1941-es (10,9 % - 229), az ötödiket az 1932-es (10,3 % - 215), hatodikát az 1925-ös (9,5 % - 194) és végül az utolsó helyet az 1928-as tanterv foglalja el (7,8 % - 163).

A tantervek oldalszáma és a szavak gyakorisági megoszlása

A fenti ábrában kitűnik, hogy bár nyolc tanterv került elemzésre, csak hét az, amelyben említést találtam a családra. Az 1931-es tantervben egyetlen szó sem esett a családról. A szavak megjelenési gyakoriságánál így felvetődött bennem a kérdés, hogy van-e köze a fogalmak megjelenési gyakoriságának és az oldalszámoknak, hiszen 1931-es kiadvány

mindösszesen tíz oldal. Lehetséges-e, hogy például az 1937-es tanterv jóval több oldalt foglal magában, több lehetőség nyílik a témák kifejtésre és a nagyobb számú említésre a család kapcsán.

1. táblázat: A tantervek oldalszáma

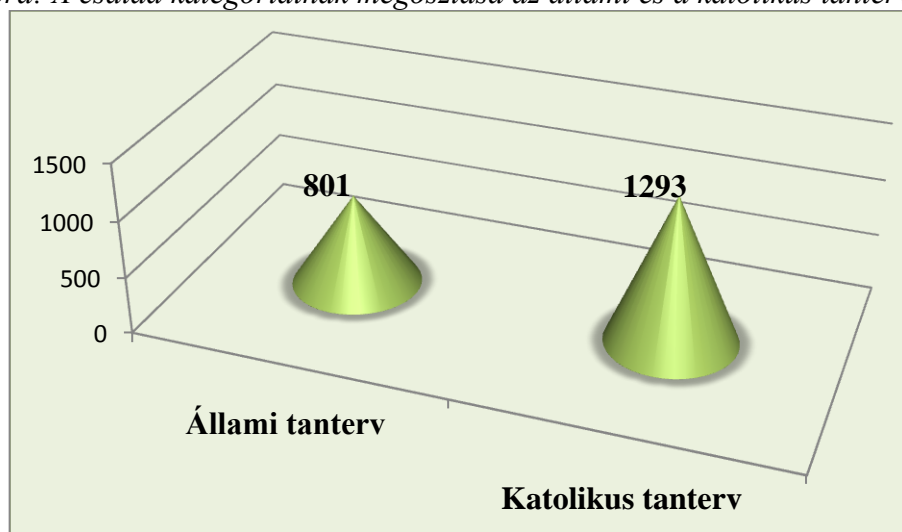
Kiadás éve	Oldalszámok	Százalék	Gyakorisági megoszlás
1925	131	9,3	194
1926	261	20,1	420
1928	129	7,8	163
1931	20	0	0
1932	552	10,3	215
1937	592	29,1	609
1941	508	10,9	229
1942	380	12,6	264

A táblázatban azt láthatjuk, hogy az egyes tantervek hány oldalasak és ezek mentén hogyan alakul a szavak százalékos és gyakorisági megoszlása. Elég vegyes képet mutat a fenti táblázat, de egyértelműen kijelenthetjük, hogy az oldalszámok alakulása sok esetben nem magyarázza a vizsgált fogalmak gyakoriságát. Például, bár a legtöbb megjelenést az 1937-es tantervben találunk, oldalszámok tekintetében még sincs akkora különbség az 1937-es, az 1932-es és az 1941-es tantervek között, amely alátámasztaná a fogalmak közel háromszoros nagyságrendbeli különbségét az 1937-es tanterv javára. Ugyanez igaz az 1926-os és a fent említett három tanterv kapcsán is. Az 1926-os tanterv esetében kevesebb oldalszámról beszélhetünk, az 1937-es tantervhez képest például feleannyival rendelkezik ez a kiadvány, a vizsgált kifejezések száma ezt a tendenciát mégsem hozza.

A szavak megoszlása a tantervek típusa szerint

A tantervek kapcsán érdekes megvizsgálni, hogy mely tantervtípusokban (szekuláris vagy felekezeti) foglalkoztak többet a család kérdéskörével.

3. ábra: A család kategóriáinak megoszlása az állami és a katolikus tantervekben

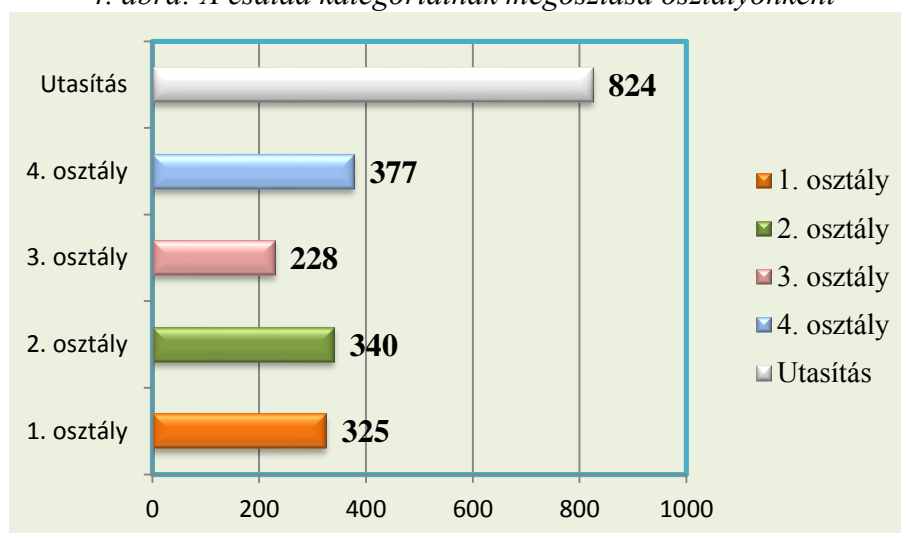

A fenti ábrából kitűnik, hogy a családdal kapcsolatos szavak másfélszer gyakrabban jelennek meg a katolikus, mint az állami tantervek lapjain. Az előbbiek 61,7 %-ban, míg az utóbbiak 38,3 %-ban foglalkoznak a család demonstrálásával.

A szavak megoszlása osztályonként

A taglalt családkategóriák a négy osztályon belül kis eltéréssel oszlanak meg. Elsősorban a 4. (18 % - 377), majd a 2. (16,2 % - 340), ezután az 1. (15,5 % - 325) és végezetül a 3. (10,9 % - 228) osztályban bukkannak fel a szóban forgó kifejezések. Csak hogy a tantervek legnagyobb részéhez tartozik egy utasítás és/vagy általános és részletes utasítás, amely a tantervek tetemesebb részét teszik ki. Ekképpen óhatatlan, hogy a tantárgyi követelmények leírásához képest az „Utasítás” részben kiemelkedik az elemzett problémakör. Ily módon lehet az, hogy az Utasítás szakaszában dupla annyiszor (39,4 % - 824) kerül a család és tagjai bemutatásra, mint bármelyik másik osztály tananyagában.

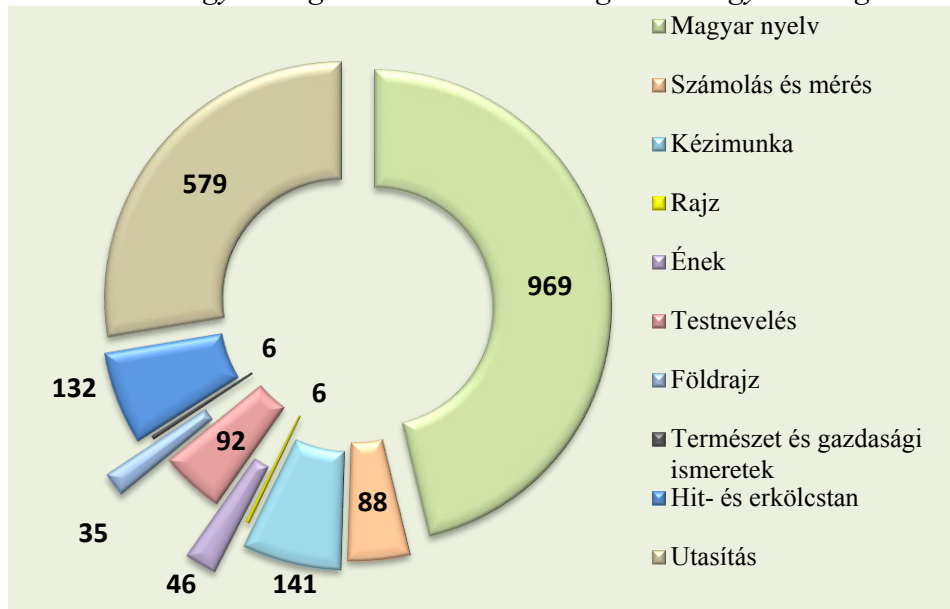
4. ábra: A család kategóriáinak megoszlása osztályonként

A szavak megoszlása tantárgyak szerint

A következő ábrán azt tanulmányozom, hogy a tanterveken belül mely tantárgyak adnak helyet a családnak és a család témájának.

5. ábra: A tantárgyak megoszlása a család kategóriáinak gyakorisága mentén

Bár fentebb az derült ki, hogy a tantervek Utasítás része nagyban befolyásolja a család megjelenési gyakoriságát, a tantárgyak bontásában más eredményt kapunk. A grafikonból jól kivehető, hogy egyáltalán nem az *Utasítás*ban, hanem a *magyar nyelv* tantárgyon belül a leggyakoribb a család és tagjainak említése. Az előfordulások 46,3 %-ban, tehát majdnem az összes elemszám 50 %-ában, ezen a tantárgyon belül kap helyet a család fogalmainak feldolgozása. Csak a *magyar nyelv* tantárgy után következik, majdnem feleannyi említéssel az *Utasítás* rész (27,7 % - 579).³ Ennek oka a tantárgy kapcsán előkerülő irodalmi szövegek.

Itt kell megemlítenem, hogy az *Utasítás*on belül a tantárgyak tananyaga újra előkerül, így, ha a tantárgy beazonosítható volt, tehát nem általános tanácsokat közvetített, nem az *Utasítás* kategória alá soroltam be a vizsgált kifejezéseket, hanem a tantárgy neve alá. Az osztályok és a tantárgyak bontásában azért lehetséges más gyakorisági megoszlás, mert míg az *Utasítás*okon belül a tantárgyak viszonylag könnyen beazonosíthatók voltak, addig az 1-4. osztályba sorolás kevésbé tiszta az adott szakaszon belül.

A tantárgyak további tanulmányozása során kiderül, hogy a többi tantárgy csak jóval elmaradva következik a fenti részekhez viszonyítva. Viszonylag magas említést kapunk a *kézimunka* tantárgyon belül (6,7 % - 141), de itt elsősorban a „fiú” és a „lány” kifejezések kerülnek előtérbe. Helyet kapott a tantárgyak listájában a *hit- és erkölcsstan* tantárgy (6,3 % - 132) is, de mint azt fentebb bővebben kifejtettem, ezen tantárgy részletezése csak a katolikus tantervekben történt meg, az államiakban csak utaltak annak kötelező voltára és arra, hogy a tantárgy „*tantervét az illetékes hitfelekezetek egyházi főhatóságai állapítják meg*”. (Tanterv 1925:13)

A *hit- és erkölcsstan* után viszonylag bővebb említést találunk a *testgyakorlatok*, 1941-től *testnevelés*, tantárgyon belül (4,4 % - 92), - itt is inkább a fiú és a lány szavak kapcsán-, vagy éppen a *számolás és mérés* tantárgyban (4,2 % - 88). Néhány utalást találhatunk, de

³ A tantárgyak nevei a különböző tantervekben eltértek, mint ahogy azt a *Tantervek történeti áttekintése* fejezetben megtudhattuk. Az ábrában mindenki számára egyértelmű és közös egységeket használtam.

jócskán elmaradva a többi tantárgytól, az *ének* (2,2 % - 46), a *földrajz*⁴ (1,7 % - 35) és alig 6 említéssel a *Természet és gazdasági ismereten* belül, amelyet az 1941-es tantervben már *Természeti, gazdasági és egészségügyi ismereteknek* neveztek.

Összegzés

Összességében elmondható, hogy a fenti részben a kiadás éveit vizsgálva a legtöbb előfordulást az 1937-es tanterv kapcsán rögzítettem. Bár az oldalszám tekintetében ez a tanterv emelkedik ki a többi közül, ennek ellenére nem mutatható ki összefüggés csak az oldalak mennyisége és a vizsgált kifejezések gyakorisága között. Valószínűbb azonban, hogy dokumentum terjedelme és a tanterv katolikus mivoltában kell keresni a megoldást. A fenti adatokból kiderül, hogy a katolikus tantervekben másfélszer több szó jelenik meg, mint az állami tantervekben, így a kimagasló oldalszám és a tanterv felekezeti meghatározottsága magyarázza a fenti kérdést.

Vizsgáltam még, hogy a különböző típusú tantervekben hogyan alakult a fogalmak kvantitatív megoszlása. Ebből kiderült, hogy a katolikus tantervekben jóval több a család és tagjainak reprezentálása, mint a világi tantervekben. Itt is felvetődhet az a kérdés, hogy az oldalszámok befolyásolják-e a kapott eredményeket. Összeadva az oldalszámokat kiderül, hogy az állami tantervekből 1321, míg a katolikus tantervekből 1233 oldal került elemzésre. Ezek alapján is levonhatjuk a következtetést, hogy a katolikus tantervekben fellelhető említések magas száma nem terjedelmi okokra vezethető vissza.

Végezetül a fenti fejezetben a szavak osztályonkénti és tantárgyankénti megoszlását is vizsgáltam. Az előbbi kapcsán elmondható, hogy elsősorban az Utasítás részben – ahol nem lehetett egyértelműen beazonosítani az osztályokat –, majd a 4. osztály tananyagában találunk gyakoribb említést. A tantárgyak esetében pedig elsősorban a *magyar nyelv* tantárgyon belül emelkednek ki a vizsgált szavak, az összes említés közel fele ott fordul elő. A család illusztrálása a többi tárgyon belül jócskán elmarad.

4.2.2. A család kategóriáinak megoszlása a tantervek jellemzőin keresztül

Ebben a fejezetben vizsgálom az egyes elemzésre került fogalmak gyakorisági eloszlását az előző fejezet szisztémája szerint.

Az elemzési egységek megoszlása

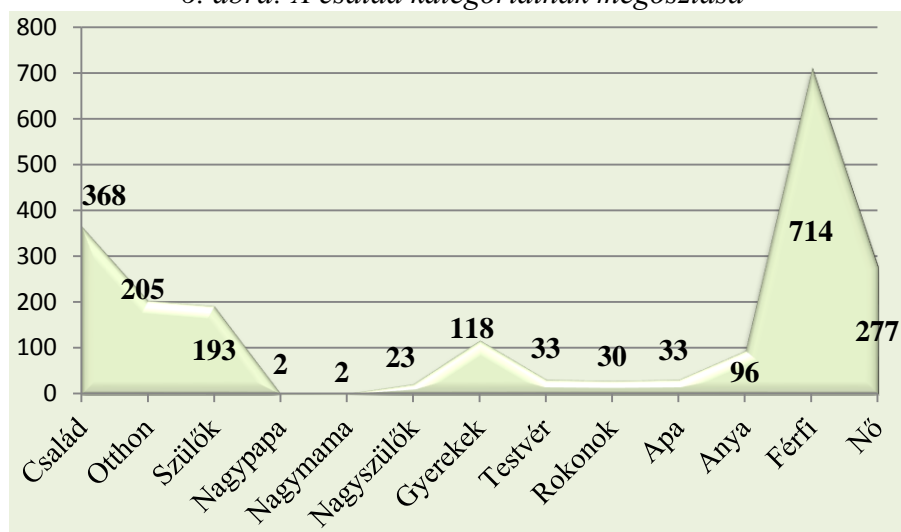
A lenti grafikonon láthatjuk, hogy a vizsgált szavak hogyan oszlanak meg a tantervek összességében. A legtöbb említést a *férfi* kategória kapcsán találjunk (34 % - 714). Ez a csoport azonban még csak azokat a megjelenítéseket tartalmazta, amelyek egyértelműen beazonosíthatóak voltak a szövegben, tehát esetükben kétséget kizáróan férfi/fiú, vagy nő/lány lett megjelenítve egy-egy tevékenység elvégzésénél, és egyéb kategóriába – például az *apa* csoportba – nem volt besorolható. Azonban mint a példa is mutatja, voltak még olyan fogalmak, amelyek szintén beoszthatók a férfi kritérium alá. Ezt kiküszöbölve létrehoztam tehát egy *Férfi_össz.* – összes férfi – csoportot, amelyből így kiderül, hogy a tantervekben a férfiak 749 esetben, tehát az összes említés 36 %-ában voltak jelen.

A *férfi* tárgyköre után maga a *család* szó jelenik meg a leggyakrabban a dokumentumokban (18 % - 368). A család szót a *nő* csoport követi 277 említéssel, az összes megjelenés 13 %-ában. Itt elmondható, hogy ez az osztály is csak az egyértelmű besorolásokat tartalmazza, melyeket más csoportba nem lehetett beilleszteni. Így a nő

⁴ A *földrajz* tantárgy esetében le kell szögezni, hogy azt általában a 4-6. osztályban tanították, így a kutatás célkitűzéseit szem előtt tartva, annak csak a 4. osztályos anyaga került analízisra.

klasztereket is összevonva létrehoztam egy *NŐ_össz.* – összes nő – csoportot, amelyből kiderül, hogy a női alakok 375-ször, minden említéshez viszonyítva 18 %-ban kerülnek demonstrálásra a tantervek lapjain.

6. ábra: A család kategóriáinak megoszlása

Ezen részben is bizonyításra lett, hogy a férfiak a modern kori tankönyvekhez hasonlóan, a két világháború közötti tantervek lapjain is a nőkhöz képest kétszer gyakrabban szerepelnek.

A *nő* kategória után az *otthon* (10 % - 205), a *szülők* (9 % - 193) és a *gyermek* (6 % - 118) fogalomkörök kerültek előtérbe. A szülők kapcsán is hasonló helyzet állt elő, mint a férfi és a nő csoportok esetében, azaz hogy az édesanya és az édesapa szavakat is besorolhatjuk a *szülők* gyűjtőkategória alá. Ekképpen ebben az esetben is létrejött egy közös csoport, a *Szülő_össz.* – összes szülő – osztály, amelyből kiderül, hogy a szülők az összes említéshez képest az estek 15%-ában, 322-szer jelennek meg a tantervekben.

A *gyermek* kifejezés esetében ki kell emelnem, hogy a fogalom jóval többször kerül említésre a tantervek lapjain, de ezen kutatás fókuszpontja a család tárgykörén belül ábrázolt gyermekkép, ezért igyekeztem csak azokat a szavakat beválogatni a kutatásba, amelyek a családon belül, vagy a család megjelenítéséhez közel bukkantak fel. A tantervek a gyermek ábrázolásának bőséges kincsestárát rejtik, ezen téma azonban a neveléstudomány egy szerteágazó és nagyon népszerű témaköre, így egy másik, jövőbeni kutatás alapja lehet.

Tovább elemezve a szavak megjelenési gyakoriságát láthatjuk, hogy a következő kifejezés az *anya* kategória. A szó 96-szor (az összes megjelenés 5 %-ában) van jelen. Ebben az esetben fel kell figyelni arra a mindenképpen érdekes és örömteli eredményre, hogy míg a férfiak és nők ábrázolása egyértelműen a férfiak javára dől el, addig a szülők kapcsán ez a tendencia megfordul, és kétséget kizárva az édesanya felé hajlik. Az ábrából kiolvasható, hogy az *apa* szó 33-szor, tehát az összes elemszám 2 %-ában van jelen, vagyis az *anya* említésének kicsit több, mint egyharmadában.

A maradék kategóriák, így a *testvér* (1,6 % - 33), a *rokon* (1,4 % - 30) és a *nagyszülők* (1,1 % - 23) csak elenyésző számban vannak megemlítve a tantervekben. A nagyszülők kategória ebben az esetben is összevonható, így a nagyszülők összesen 27-szer (1,3 %) bukkannak fel a kiadványokban, a *nagypapa* és a *nagymama* szavak pedig mindösszesen csak kétszer-kétszer.

Az elemzési egységek megoszlása a tantervek kiadása alapján

A következő táblázatban azt nézhetjük meg, hogy az elemzési egységek a tantervek különböző kiadásaiban hányszor fordulnak elő.

2. táblázat: A család kategóriáinak gyakorisági előfordulása a tantervek megjelenésének éve szerint

Vizsgált fogalmak	A tanrend kiadásának dátuma							Összes
	1925	1926	1928	1932	1937	1941	1942	
Család	16	44	15	60	135	33	65	368
Otthon	12	28	11	26	86	11	31	205
Gyermek	28	27	12	7	14	22	8	118
Testvér	1	1	1	2	16	3	9	33
Rokonok	1	1	1	1	13	8	5	30
Szülők_össz.	15	28	10	26	145	16	82	322
Nagyszülők_össz.	1	1	1	3	10	7	4	27
Férfi_össz.	114	250	105	47	85	126	22	747
Nő_össz.	14	48	14	57	158	21	63	373

A táblázatból kitűnik, hogy a kifejezések gyakoriságát tekintve a legtöbbször az 1937-es tantervben fordulnak elő, két fogalomkört leszámítva (gyermek és Férfi_össz.). A kifejezéseket egyesével vizsgálva megállapítható, hogy a *család* szó 135-ször jelenik meg az 1937-es tantervben. Az előbbinél kevesebbszer, de még viszonylag magas gyakorisággal, az 1942-es és az 1932-es tantervekben is felbukkan a fogalom.

Az *otthon* kategória szintén az 1937-es tantervben jelenik meg a legtöbbször, 86-szor, a többi említés elenyésző ehhez képest. A *gyermek* kifejezés az egyik, amely nem az 1937-es tantervben bukkan fel, hanem az 1925-ös, majd az 1926-os és 1941-es tantervekben, ráadásul a megjelenések között kevesebb a különbség, mint a fenn említett két csoport esetében.

Diszkrepanciát a *testvér* klaszterek kapcsán találunk, amely esetében elmondható, hogy az 1937-es tantervben 16-szor jelenik meg, míg az 1942-esben 9-szer. A többi kiadás a kategória prezentálásának előfordulási gyakoriságát illetően jócskán elmarad az előbbi kettőtől.

Ugyanez a helyzet a *rokon* csoport esetén is. A legtöbb megjelenést az 1937-es és az 1941-es tantervben találunk, de a többi dokumentumban már csak elenyésző számban jelennek meg azok a kifejezések, amelyek a kategóriát írják le. Természetesen mindkét fogalom (*testvér*, *rokon*), ahogy azt már fentebb kifejtettem, említésben jóval elmarad – a *nagyszülőkkel* együtt – minden más elemzett szóhoz képest.

A *Szülők_össz.* kategóriánál a legszembevetőbb a differenciáltság az egyes évek tekintetében. A legtöbbször (145-ször) itt is az 1937-es tantervben jelennek meg a szavak, majd az 1942-esben az előző említés több mint felében, tehát 82-szer. A többi év tekintetében az előfordulások a 10 %-ot sem érik el a szó összes megjelenéséhez képest. Ha a szülő szavakat *apa* és *anya* fogalmakra bontjuk, a tendencia nem változik, az *édesanyát* 36-szor, az *édesapát* 17-szer mutatják az 1937-es tantervben, tehát az *édesanya* említés a két világháború közötti dokumentumokban kétszer gyakrabban bukkan fel, mint az *édesapa* személye, még így a kiadásokat vizsgálva is.

Az összesített kategóriák (*Szülők_össz.*, *Nagyszülők_össz.*, *Férfi_össz.*, *Nő_össz.*) megjelenésének gyakorisága a fentiekhez hasonló tendenciát mutatják, tehát a legtöbbször az 1937-es kiadványban bukkannak fel, kivéve a *Férfi_össz.* csoportot, hiszen az 1926-osban, majd az 1941-esben is gyakran előfordul.

Az elemzési egységek megoszlása a különböző tantervtípusokban

A következő táblázatban a különböző szavak előfordulását vizsgálom az állami és a katolikus tantervek lapjain.

3. táblázat: A család kategóriáinak megjelenése az állami és katolikus tantervekben

Vizsgált fogalmak	A tanterv típusa		Összes
	Állami tanterv	Katolikus tanterv	
Család	124	244	368
Otthon	60	145	205
Szülők_össz.	67	255	322
Nagyszülők_össz.	12	15	27
Gyermek	69	49	118
Testvér	7	26	33
Rokonok	11	19	30
Férfi_össz.	392	357	749
Nő_össz.	106	269	375

A vizsgált kategóriák, kettő kivételével, a katolikus tantervekben jelennek meg leggyakrabban. A *gyermek* és a *Férfi_össz.* csoport kivétel ez alól. E két kategória, úgy tűnik, a szekuláris tantervekben többször fordul elő. A *Nagyszülők_össz.* és a *rokonok* csoporton kívül mindenhol elmondható, hogy a katolikus tantervekben a szavak kétszeres arányban bukkannak fel, szemben a világi dokumentumokkal.

Ha a *Nagyszülő_össz.*, a *Szülők_össz.*, a *Férfi_össz* és a *Nő_össz* klasztereket szétbontva vizsgáljuk, akkor az *anya* és az *apa* kifejezések a táblázatnak megfelelő eloszlást mutatják, tehát a katolikus tantervekben az *apa* majdnem háromszor (9 -24), az *anya* (34 – 62) majdnem kétszer gyakrabban jelenik meg. A *nagypapa* és a *nagymama* két-két említése azonban az állami dokumentumokban kerültek reprezentálásra, nem a katolikusban, a fenti megoszlás azonban annak köszönhetően jött ki, hogy a *nagyszülő* fogalom (23) mégiscsak inkább a katolikus tantervekben került elő. A nemek bontásában a tendencia azt mutatja, hogy a férfiakat (381 – 333) inkább az állami tantervek lapjain, míg a nőket (70 – 207) inkább, majdnem háromszoros különbséggel, a katolikus tantervekben ábrázolják.

Ez utóbbi törekvés a későbbiekben nyer majd értelmet, amikor is az egyes vizsgált szavakat a család funkcióin keresztül elemzem és a dokumentumokból példákkal támasztom alá. Látni fogjuk, mennyire fontos a katolikus egyház számára a katolikus, erkölcsös nő eszményképe, ideálja. Sokkal többször foglalkoznak a felekezeti kiadványok a katolikus nő megfelelő viselkedésével, megjelenésével és legfőképpen a lányok erényével, mint például a férfiakéval.

Az elemzési egységek megoszlása osztályonként

A következő táblázatban a vizsgált szavak megjelenését a különböző osztályok bontásában láthatjuk.

4. táblázat: A család kategóriáinak megjelenése osztályonként

Vizsgált fogalmak	Osztályok				Utasítás	Összes
	1. osztály	2. osztály	3. osztály	4. osztály		
Család	75	57	33	38	165	368
Otthon	74	13	5	13	100	205
Gyermek	32	17	14	11	44	118
Testvér	11	2	0	1	19	33
Rokonok	14	8	0	0	8	30
Szülők_össz.	46	24	24	29	199	322
Nagyszülők_össz.	12	3	4	2	6	27
Férfi_össz.	40	186	129	240	154	749
Nő_össz.	38	43	42	44	193	375

Amennyiben együttesen vizsgáljuk a fenti táblázatot, megállapíthatjuk, hogy az *Utasítások*ban fordulnak elő leggyakrabban a vizsgált szavak, kivéve a *rokonok*, a *Nagyszülők_össz.* és a *Férfi_össz.* kategóriák. Az *Utasítások*ban az összesített *szülők* (199) és *nők* csoport (193), majd a *család* (165) szavak fordulnak elő a legtöbbször.

Ha ellenben csak a négy osztályt vizsgáljuk, kiderül, hogy a *család*, az *otthon*, a *gyermek*, a *testvér* és az összesített *szülők* kategória az 1. osztályban fordul elő a leggyakrabban, míg az összesített *férfi* és *nő* csoport a 4. osztályban kerül a legtöbbször említésre.

Ha az összesített kategóriákat szétbontva tanulmányozzuk, akkor az *anya* szó az *Utasításon* kívül a 4. osztályban (15-ször), az *apa* az *Utasításon* kívül az 1. osztályban (8-szor) bukkan fel inkább. A nagyszülők esetében a *nagymama* és a *nagypapa* szavak a 3. osztályban jelennek meg két-két említéssel, amúgy a *nagyszülők* szó az 1. osztályban kap helyet.

Az elemzési egységek megoszlása tantárgyanként

A következő táblázatban a szavak megoszlását vizsgálom a tantárgyakon belül. A legtöbb kifejezés a *magyar nyelv* tantárgyon belül jelenik meg. Ha megnézzük, hogy mely szavak azok, azt találjuk, hogy a nemek tekintetében a *férfiak* (20 % - 410), majd a *család* szó (8 % - 179) előz meg minden egyéb más kifejezést. Még sokszor elő kerül az *otthon* (97-szer) és a *gyermek* (76-szor) csoport is a tantárgyon belül.

A magyar nyelv tantárgy után az *Utasítások*ban fordulnak elő többször a vizsgált szavak, így a *család* 120-szor, az *otthon* 74-szer. Azonban, míg a *szülők* szó a *magyar nyelvben* csak 46-szor, addig az *Utasításon* belül 122-szer szerepelnek.

A *család* (32), illetve a *nagypapa* (2) és a *nagymama* (2) a *számolás és mérés* tantárgyon belül is megjelennek. A *nagyszülők* szó ellenben szintén a *magyar nyelv* tantárgyon belül tűnik fel, 19-szer. Az *otthon* fogalom a *földrajzban* 10-szer, az *anya* szó 42-szer az *Utasításon* belül, a *férfiak* 103 említéssel a *hit- és erkölcsstanban*, míg a *nők* a *testnevelésben* (72), az *Utasításban* (64) és a *kézimunkában* (62) kerülnek gyakrabban bemutatásra.

5. táblázat: A család kategóriáinak gyakorisága a tantárgyakon belül

	Magyar nyelv	Számolás és mérés	Kézimunka	Rajz	Ének	Testnevelés	Földrajz	Természet és gazdasági ismeretek	Hit- és erkölcsstan	Utasítás
Család	179	32	7	0	8	0	8	1	6	120
Otthon	97	5	5	1	9	0	10	1	0	74
Szülők	46	0	9	0	0	0	4	1	9	122
Nagypapa	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0
Nagymama	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0
Nagyszülők	19	0	0	0	0	0	0	0	0	4
Gyermek	76	5	4	0	2	0	1	1	2	24
Testvér	18	0	0	0	0	0	0	0	0	15
Rokonok	25	1	0	0	0	0	0	0	0	4
Apa	15	2	0	0	0	0	2	0	0	14
Anya	41	2	2	0	3	0	2	0	0	42
Férfi	410	33	52	2	14	20	4	2	103	51
Nő	43	4	62	3	10	72	4	0	12	64

Összegzés

Ebben a fejezetben azt vizsgáltam, hogy a konkrét elemzési egységek, hogyan oszlanak meg a tanterv jellemzői mentén, a kiadás dátuma, a tantervek típusa, osztályonkénti és tantárgyankénti megjelenését tekintve.

Összegzésképpen ki kell emelni, hogy a férfiak csoportja magasodik ki az összes elemzési egység közül, de ezt követve a tantervekben legsűrűbben a család fogalma jelenik meg, bár feleannyi hivatkozással, mint a férfiak kategóriája. A Horthy-kori tantervek kapcsán egyúttal levonhatjuk azt a konklúziót is, hogy nemcsak a modern kori anyagokban, de a két világháború közti időszak tanterveiben is a férfiakat a nőkhöz képest kétszer gyakrabban említik. Azonban nem hagyhatjuk említés nélkül azt tény sem, hogy míg a nemek tekintetében az említések a férfiak felé tolódnak el, addig a szülők esetében az édesanya személye kétszer gyakrabban tűnik fel a vizsgált anyagokban.

A kiadási évek esetén elmondható, hogy a család kategóriáinak legsűrűbb ábrázolása az 1937-es dokumentumban történik, - a dokumentum terjedelmének és a felekezeti hovatartozásának köszönhetően. Néhány családkategória, így a gyermek szó azonban az 1925-ös, a férfiak inkább az 1926-os, a nagypapa és a nagymama fogalmak pedig az 1941-es tantervben bukkannak fel jellemzően.

A tantervek típusa szerinti bontásban azt találjuk, hogy a család kategóriái inkább a katolikus tantervekben kerülnek rendszerint elő, azonban itt is van néhány kivétel. Ilyenféleképpen a nagypapa, a nagymama, a gyermek és a férfiak előfordulása gyakoribb az állami kiadványokban. A nemek bontásában így megállapíthatjuk, hogy a férfiak inkább a szekuláris, míg a nők elsősorban a felekezeti dokumentumokban szerepelnek gyakrabban.

A szavak osztályonkénti demonstrálását elemezve kiderül, hogy az Utasításokban fordulnak elő leggyakrabban a család osztott kategóriái, kivétel ez alól a nagypapa, a nagymama és a férfiak csoportja. Ha az Utasításokat kihagyjuk és csak az osztályokat vizsgáljuk, akkor úgy találjuk, hogy az 1. osztály anyagában kap elsősorban helyet a család ábrázolása, míg az anya, a férfiak és a nők említése a 4. osztályban gyakoribb.

A tantárgyak viszonylatában a Magyar nyelvben tűnnek fel a legtöbbször a férfiak, a család és az otthon fogalomkörök. Ezt követve az Utasításokban a szülők, a család és az otthon jelennek meg, miközben a Számolás és mérés tantárgyban a férfiak és a család, vagy a

Földrajz tantárgyban inkább az otthon kategóriák. Szintén érdekes adatra bukkanunk a férfiak kapcsán, hiszen velük gyakran találkozhatunk a hit-és erkölcsstan tantárgyon belül, de nem elhanyagolandó a nők ábrázolásának gyakorisága a testnevelésben és a kézimunkában.

4.2.3. A család funkcióinak megoszlása a tantervek jellemzőin keresztül

A család funkcióin belül öt kategóriát különböztethetünk meg, ekképpen a kutatásban vizsgáltam a család *gazdasági, fogyasztási, reprodukciós, szocializációs és felnőttek védelme* funkcióit. Csakhogy a vizsgált dokumentumokban a szocializációs funkció szerteágazó tárházára bukkanhatunk, ezért érdemesnek találtam a szocializációs feladatokon belül megállapítani a prioritásokat, nemcsak egy csoportba rendezni az ismeretet, a tudást, a képességet, a szabályokat stb., amelyeket egy gyermeknek el kellett sajátítania a tanulmányozott korban.

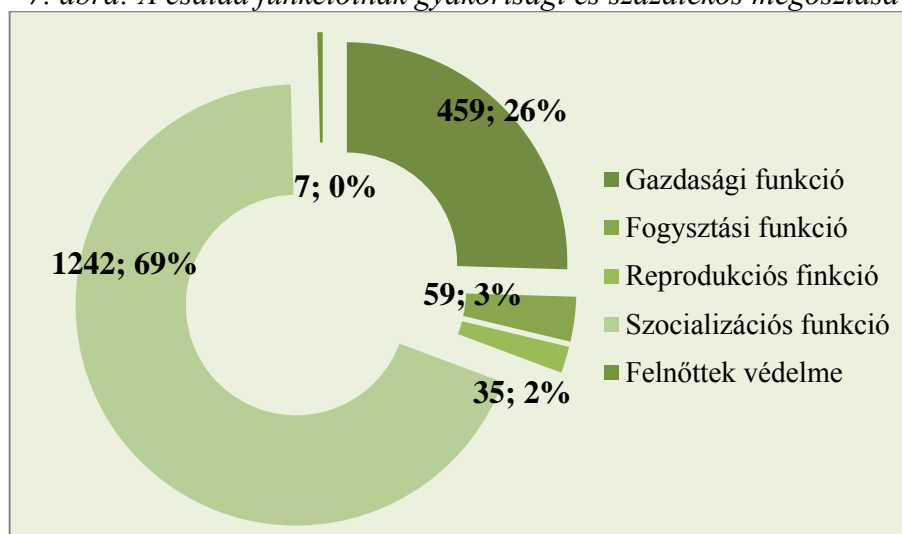
Ily módon a szocializációs funkciót további osztályokra bontottam, mégpedig a *nevelési, egészségnevelési, ideológiai nevelési és erkölcsi nevelési* funkciókra. Azonban így is voltak olyan cselekvések, amelyeket a fent megalkotott szocializációs kategóriákba nem lehetett beilleszteni, de olyan sokszor tértek vissza a vizsgált dokumentumokban, hogy további négy kategóriát is létrehoztam. Ez esetben vizsgáltam a *normákat*, tehát a társadalmi írott vagy íratlan szabályok közvetítését, az *ünnepek* említését, a család vagy tagjainak *kapcsolatokban* való ábrázolását (például egy látogatás, levélírás esetén), végül pedig a *tisztelet* kérdését a családtagok kapcsán, amelyben helyet kapott a családtagok egymás iránt érzett szeretete, tisztelete és a tagoktól megkövetelt tekintély. Ez utóbbi kategóriákat is a szocializációs funkció alá gyűjtöttem össze.

Az így létrehozott kategóriák megoszlását vizsgálom ebben a fejezetben a tantervek jellemzői segítségével. Következésképpen megnézem, hogy a tantervek kiadásai, a tanterv típusai, az osztályok és tantárgyak mentén hogyan oszlanak meg a család funkciói és az egyéb kategóriák.

A család funkcióinak megoszlása

Az alábbi grafikonon a család funkcióinak megoszlását láthatjuk úgy, hogy a szocializációs funkció alkategóriái még nem jelennek meg benne.

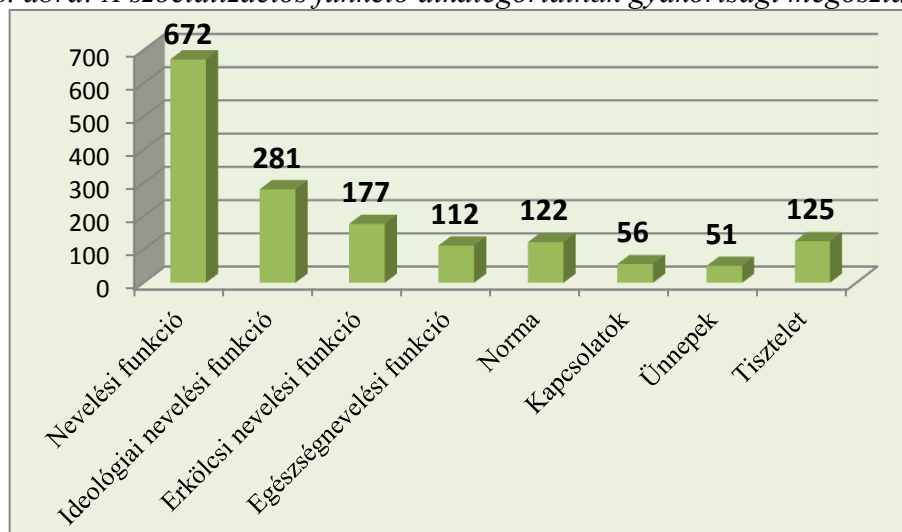
7. ábra: A család funkcióinak gyakorisági és százalékos megoszlása

A tantervek feladatait szem előtt tartva nem lepődünk meg, hogy a szocializációs funkció minden más családi feladatot megelőz és az összes említés 69 %-ában jelenik meg a kiadványokban. Azonban azt is láthatjuk, hogy a szocializációs funkció után a gazdasági feladatok ábrázolása áll a második helyen, 26 %-os említési aránnyal. Viszont minden más kategória jóval elmarad az említett kettőtől, így a fogyasztási funkció 3 %-os, a reprodukciós funkció 2 %-os, míg a felnőttek védelme funkció mindösszesen hét említést kap a tantervek hasábjain.

A következő ábrán láthatjuk a szocializációs funkció alkategóriáit és azok megoszlását. Jól látható, hogy a nevelési feladatok kiemelkednek a dokumentumok oldalain, az összes említés 32 %-ában vannak jelen. Ám nem sokkal elmaradva, körülbelül a nevelési funkció egyharmadában (13 % - 281), a második helyen az ideológiai funkció tűnik ki a többi közül. A sort követik az erkölcsi nevelés (8,5 % - 177), a tisztelet (6 % - 125), a norma (5,8 % - 122) kategóriái, majd az egészségnevelés funkciója (5,3 % - 112), végül a felsorolást a kapcsolatok (2,6 % - 56) és az ünnepek (2,4 % - 51) említése zárja.

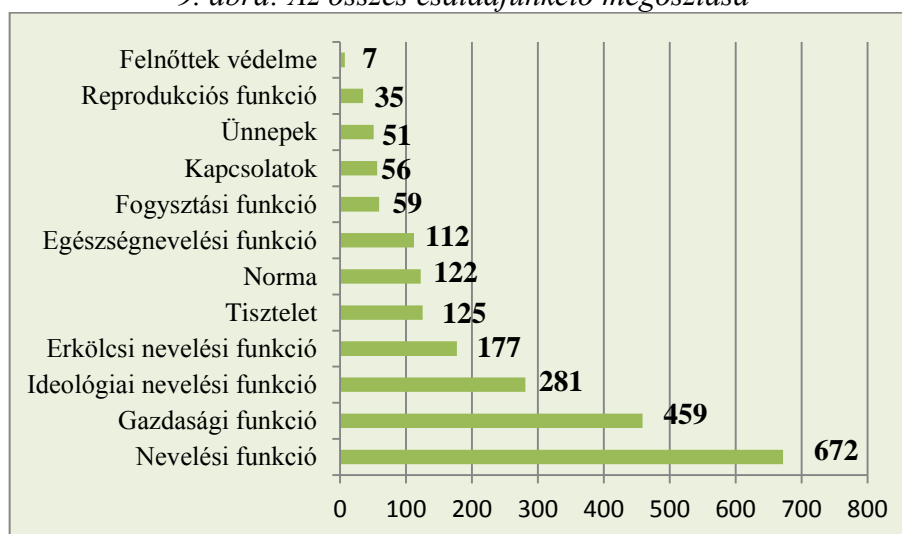
8. ábra: A szocializációs funkció alkategóriáinak gyakorisági megoszlása

A következő ábrán (9. ábra) összehasonlításra kerül az összes kategória megoszlása. Az ábra kellőképpen érzékelteti a szocializációs és az egyéb funkciók egymáshoz viszonyított arányát és sorrendjét a tantervekben.

Jól látható, hogy a nevelési funkció gyakoribb a tantervekben, ez a tantervek céljait figyelembe véve érthető, hiszen a tantervek célja a nevelés, az alpműveltség közvetítése a gyermekek felé, és az, hogy a megszerzett ismereteket a gyakorlati életben is alkalmazni tudják (Tanterv és Utasítások, 1932). Mindezek után a család funkcióinak sorában a gazdasági funkció megjelenítése a leggyakoribb. Még érdekesebb, hogy a nevelési és a gazdasági funkciókat, amelyek a történelem során mindig is kiemelkedő szereppel bírtak a család feladatain belül, az ideológiai funkció követ. A többi családfeladat csak a fenti három után jön, így a sorban a következő az erkölcsi nevelés, a tisztelet, a normák és végül az egészségnevelés. Imígyen kimondható, hogy a kor tanterveiben ábrázolt értékek prioritását olvashatjuk ki az ábra adataiból. A család egyéb funkcióinak megjelenítése jóval elmarad a fentebb említettektől, így a többi kategória az összes elemszám kevesebb, mint 3%-ában jelenik csak meg. A felnőttek védelme pedig mindösszesen csak 7 ábrázolást érdemel meg a nyolc tantervben együttesen, ami előrevetíthet egyfajta háttérbe szorulást ezen funkció esetén a családok feladatait illetően.

9. ábra: Az összes családfunkció megoszlása

A család funkcióinak megoszlása a tantervek megjelenési éveit alapján

A következő táblázatban a funkciók megjelenését helyezem vizsgálat alá a tantervek kiadási évszámain keresztül.

6. táblázat: A funkciók gyakorisága a tantervek megjelenése szerint

A család funkciói	A tanterv kiadásának dátuma							Összes
	1925	1926	1928	1932	1937	1941	1942	
Gazdasági funkció	44	77	54	61	102	96	25	459
Fogyasztási funkció	1	3	0	14	34	3	4	59
Reprodukciós funkciók	0	5	1	2	19	2	6	35
Felnőttek védelme	0	0	0	1	3	1	2	7
Szocializációs funkció	142	332	108	75	279	123	183	1242

Hasonló tendenciát figyelhetünk meg, mint az elemzési egységek kapcsán, hogy az 1937-es tantervben találjuk a legtöbb említést a funkciókról, de a különböző feladatok másként oszlanak meg az évek tekintetében. A gazdasági funkció gyakran szerepel az 1937-es (102), majd az 1941-es (96) és az 1926-os (77) tantervekben is, de nem sokkal maradnak el az 1932-es (61) és az 1925-ös (44) dokumentumok sem.

A fogyasztási funkció 59 ábrázolása az alábbiak szerint oszlik meg a más-más évben kiadott tantervekben: ekképpen 34 megjelenést találunk az 1937-es és 14 említést az 1928-as tantervekben. Minden egyéb prezentálás jócskán elmarad az előbbiektől.

A reprodukciós (19) és a felnőttek védelme (3) funkció leginkább az 1937-es tantervre jellemző, más egyéb évben kiadott dokumentum kapcsán elenyésző a megjelenés.

A szocializációs funkció összesített kategóriája kapcsán azonban eltéréseket figyelhetünk meg. Ez esetben nem az 1937-es, hanem az 1926-os kiadvány emelkedik ki az említések gyakorisága kapcsán (332), az 1937-es tanterv csak a második helyet foglalja el a

279 hivatkozással. De nem tekinthetünk el afelett, hogy az 1942-es (183) és az 1925-ös (142) dokumentumok is bővelkednek a szocializációs funkció különböző kategóriáiban.

Érdeemes megvizsgálni, hogy a szocializációs funkció alkategóriái miként oszlanak meg a vizsgált tantervek megjelenési évét illetően.

7. táblázat: A szocializációs funkció alkategóriái évekre bontva

Szocializációs funkciók	A tanrend kiadásának dátuma							Összes
	1925	1926	1928	1932	1937	1941	1942	
Nevelési funkció	34	51	15	17	96	11	94	318
Ideológiai nevelés	65	84	63	2	4	61	2	281
Erkölcsei nevelés	8	151	2	0	0	0	16	177
Tisztelet	13	19	13	20	41	12	7	125
Norma	13	10	7	16	62	1	13	122
Egészség-nevelés	7	14	5	8	20	18	40	112
Kapcsolatok	0	1	1	4	39	10	1	56
Ünnepek	2	2	2	8	17	10	10	51

Sokkal vegyesebb képet látunk a szocializációs funkció alkategóriáit vizsgálva. A nevelési funkciót illetően az 1937-es (96), és csak két említéssel elmaradva, az 1942-es tantervben találjuk a legtöbb hivatkozást.

Az ideológiai nevelési funkció esetében elmondhatjuk, hogy a legtöbb utalást (84) az 1926-os tantervben látjuk, amely kiadvány egy katolikus tanterv. Nem sokkal elmaradva követik azt az 1926-os, az 1925-ös (65), az 1928-as (63) és az 1941-es (61) tantervek, amelyek állami kiadványok.

A tisztelet (41), a norma (62), a kapcsolatok (39) és az ünnepek (17) kérdésköre az 1937-es tantervben fordulnak elő többségében, míg az egészségnevelés funkciója inkább az 1942-es tanterv hasábjain bukkan fel többször (40).

A család funkcióinak megoszlása tantervtípusok szerint

A következő táblázatban a funkciók megoszlását vizsgálom a tantervek világi vagy katolikus jellege mentén.

8. táblázat: A funkciók gyakorisága a tantervek típusa szerint

Család funkciói	Tantervek típusa		Összes
	Állami	Katolikus	
Gazdasági funkció	255	204	459
Fogyasztási funkció	18	41	59
Reprodukciós funkciók	5	30	35
Felnőttek védelme funkció	2	5	7
Szocializációs funkció	448	794	1242

A táblázatból kiolvashatjuk, hogy a gazdasági funkció említése gyakoribb az állami tantervekben, mint a katolikusban, előbbiben 255-ször, az utóbbiban 204-szer találkozhatunk

a kérdéskörrel. Minden más családfunkció, így a fogyasztási (41 – 18), a reprodukciós (30 – 5), a felnőttek védelme (5 – 2) és a szocializációs funkció a katolikus tantervekben bukkan fel inkább. Ez utóbbi esetben majdnem kétszeres mennyiségben (794 – 448) jelennek meg a katolikus tantervekben szocializációs feladatok, mint az állami dokumentumokban. Nagy eltérést vehetünk észre a reprodukciós funkció kapcsán is, hiszen ebben az esetben majdnem hatszoros különbség fedezhető fel a katolikus tantervek javára.

Ismét vegyesebb képet kapunk a szocializációs funkció kapcsán, ha azok kategóriáit vizsgáljuk meg a kiadások tekintetében.

9. táblázat: *A szocializációs funkció kategóriái a tantervek típusa szerint*

Szocializációs funkció kategóriái	Tantervek típusa		Összes
	Állami	Katolikus	
Nevelési funkció	77	241	318
Ideológiai nevelés	191	90	281
Erkölcsei nevelés	10	167	177
Tisztelet	58	67	125
Norma	37	85	122
Egészség nevelés	38	74	112
Kapcsolatok	15	41	56
Ünnepek	22	29	51

Minden kategória kapcsán elmondható, hogy elsősorban a katolikus tantervekben gyakoribb, kivéve az ideológiai nevelést. Míg az állami tantervekben 191-szer, addig a katolikus tantervekben kevesebb, mint felében, mindösszesen 90-szer jelenik meg az ideológiai nevelés. Bár fentebb, az évek bontásában az derült ki, hogy az 1926-os tantervben, amely katolikus kiadvány, több hivatkozás fordult elő az ideológiai nevelésre, ettől függetlenül úgy tűnik, hogy az ideológiai nevelés a tantervekben inkább a szekuláris kiadványokban jellemző.

Az utalások arányait vizsgálva érdekes adatokra bukkanhatunk a nevelési funkció, az erkölcsi nevelés, az egészségnevelési funkció, illetve a norma és a kapcsolatok kategóriája esetében. A nevelési funkcióra majdnem háromszor (241-77), erkölcsi nevelésre több, mint tizenhatszor (167 – 10), egészségnevelésre (74 – 38) és a normákra (85 – 37) kétszer, a kapcsolatokra (41 – 15) két és félszer többször hivatkoznak a katolikus tantervek, mint az államiak.

A család funkcióinak megoszlása osztályok bontásában

A következő táblázat a funkciók bontását vizsgálja az iskolai osztályok bontásában.

10. táblázat: A család funkciói osztályonkénti bontásban

A család funkciói	1. osztály	2. osztály	3. osztály	4. osztály	Utasítás	Összes
Szocializációs funkció	165	155	114	278	530	1242
Gazdasági funkció	82	136	84	29	128	459
Fogyasztási funkció	18	8	4	7	22	59
Reprodukciós funkciók	2	3	4	6	20	35
Felnöttek védelme	1	2	1	1	2	7

Vegyes képet kapunk, amikor a funkciók osztályonkénti említését vizsgáljuk. Itt is elmondható, mint az elemzési egységek kapcsán, hogy a funkciókról a legtöbb említés az Utasításokban esik. A nevelési funkció kétszer többször jelenik meg az Utasításban (530), mint osztályonkénti bontásban. Ha azonban a kiemelt funkció kapcsán az osztályokat vizsgáljuk, akkor a negyedik osztály az, amelyben a kérdéskör gyakoribb (278).

A fogyasztási (22) és a reprodukciós (20) funkció esetében is fennáll a fenti megállapítás, tehát, hogy gyakrabban kerülnek ábrázolásra az Utasításban. Ellenben érdemes észrevenni, hogy a fogyasztási funkció az első osztályban is megjelenik, alig négy említéssel marad el az Utasításhoz képest. A reprodukciós funkció esetében azonban az Utasítás dominanciája töretlen.

A felnöttek védelme funkció esetében kirívó számadatot nem vehetünk észre, mondhatni egyenletesen oszlanak el az említések a különböző osztályok és az Utasítás között.

A gazdasági funkció kapcsán találjuk az egyetlen eltérést mégpedig, hogy nem az Utasításban érjük tetten a legtöbb hivatkozást, hanem a második osztály lapjain, 136 említéssel. Csak a második a sorban az Utasítások fejezet, 28 megjelenéssel.

11. táblázat: Szocializációs funkció kategóriái osztályonként

Szocializációs funkció kategóriái	1. osztály	2. osztály	3. osztály	4. osztály	Utasítás	Összes
Nevelési funkció	51	31	21	16	199	318
Ideológiai nevelés	0	25	36	184	36	281
Egészségnevelés	9	15	15	14	59	112
Erkölcsei nevelés	5	30	24	35	83	177
Norma	26	15	5	8	68	122
Kapcsolatok	13	13	5	1	24	56
Ünnepek	19	4	3	4	21	51
Tisztelet	42	22	5	16	40	125

Ha a szocializációs funkció alkategóriáit vizsgáljuk az osztályok tekintetében, kevésbé színes képet kapunk. Ekképpen legtöbb találatot az Utasításban a nevelési (199), az erkölcsi- (83), az egészségnevelési (59) funkció, illetve a norma (68), a kapcsolatok (24) és az ünnepek (21) kategóriái kapcsán fedezhetünk fel. Eltérés az ideológiai nevelésen keresztül tűnik fel, ahol a legtöbb hivatkozást a 4. osztály tananyagában lelhetjük fel, olyannyira, hogy ez minden más említést négyszeresen meghalad. A család és tagjainak tisztelete és szeretete esetében is mutatkozik differencia, ennek ábrázolása gyakoribb az első osztályban.

A család funkcióinak megoszlása a tantárgyakon belül

A 12. táblázatban a funkciók megoszlása kerül tanulmányozásra a tantárgyakon belül.

12. táblázat: A család funkciója és a tantárgyakban való megjelenés gyakorisága

A család funkciói	Magyar nyelv	Számolás és mérés	Kézi-munka	Rajz	Ének	Test-nevelés	Földrajz	Természet és gazdasági ismeretek	Hit- és erkölcs-tan	Utasítás
Szocializációs funkció	567	11	17	1	20	72	18	2	124	368
Gazdasági funkció	253	52	70	4	11	4	7	4	0	52
Fogyasztási funkció	28	9	2	1	0	1	1	0	0	17
Reprodukciós funkciók	5	3	0	0	0	1	0	0	8	18
Felnőttek védelme	5	0	0	0	0	0	0	0	0	2

Mint ahogy már fentebb tapasztalhattuk, a tantárgyak esetében nem az *Utasítás*, hanem a *magyar nyelv* felé lendül a mérleg nyelve. Így történik ez a szocializációs funkció esetében is, ahol 567 említés jut a *magyar nyelv* tantárgyra, míg 368 az *Utasítás*ra. A gazdasági funkció is a *magyar nyelv*ben jelenik meg leggyakrabban (253), majd a *kézimunka* tantárgyban. Azonos hivatkozási szám jut a *számolás és mérés* tantárgyra és az *Utasítás* fejezetekre (52 – 52) a gazdasági feladatokat illetően.

A fogyasztási funkció említése kapcsán is a *magyar nyelv* tantárgy bukkan fel leginkább (28), majd csak ez után következik az *Utasítás* 17 megjelenéssel. A reprodukciós funkció ábrázoltatása a többivel ellentétben, az *Utasítás*ban kerül előtérbe, míg a felnőttek védelme csak a Magyar nyelv tantárgyon (5) és az *Utasítás*on belül (2) tűnik fel.

A lenti táblázat a szocializációs funkció faktorait és a tantárgyakat vizsgálja, és az alábbi következtéseket vonhatjuk le:

13. táblázat: A szocializációs kategóriák tantárgyankénti bontása

	Magyar nyelv	Számolás és mérés	Kézi-munka	Rajz	Ének	Test-nevelés	Földrajz	Természet és gazdasági ismeretek	Hit- és erkölcsstan	Utastítás
Nevelési funkció	108	3	7	1	8	0	0	1	0	185
Ideológiai nevelés	218	3	0	0	5	0	5	0	0	24
Egészség-nevelés	25	0	4	0	0	70	0	0	0	8
Erkölcsei nevelés	30	1	0	0	5	0	0	1	118	18
Norma	45	0	5	0	0	2	3	0	5	60
Kapcsolatok	27	0	0	0	1	0	7	0	0	21
Ünnepek	27	4	1	0	1	0	0	0	0	18
Tisztelet	87	0	0	0	0	0	3	0	1	34

Többségében a faktorok a Magyar nyelv tantárgyon belül jelennek meg, így az ideológiai nevelés (218), a kapcsolatok és ünnepek (27), illetve a tisztelet (87) is. A nevelési funkció (185) és a norma kategóriája (60) az Utastításon belül bukkannak fel, míg az egészségnevelés kérdése a testnevelés tantárgyon belül.

Összegzés

A fentiek alapján tehát elmondhatjuk, hogy a funkciók ábrázolása változatos képet mutat a tantervek jellemzői mentén. Mindenekelőtt a funkciók összesített adataiból kiderült, hogy a tantervek hasábjain a szocializációs funkció (49 %) – érthető okokból – kiemelkedik. Ez után, nem kevés említéssel, és más funkciókat is jóval meghaladva, a gazdasági funkció (26 %) gyakori megjelenése következik.

A szocializációs funkció alkategóriáinak vizsgálata közben kiderül számunkra, hogy az alábbi sorrend állapítható meg: nevelési funkciót (32 %), ideológiai nevelés (13 %), erkölcsi nevelés (8 %), tisztelet (6 %), norma (6 %), egészségnevelés (5 %), s végül a sort a kapcsolatok (3 %) és az ünnepek (2 %) kategóriái zárják.

A szocializációs funkció alkategóriáit és az egyéb főfunkciókat összevetve pedig az alábbi egymásutániságot fedezhetjük fel: nevelési, gazdasági funkció, ideológiai nevelés erkölcsi nevelés, tisztelet, normák és végül az egészségnevelés kategóriák követik egymást. A család egyéb funkcióinak megjelenítése jóval elmarad a fentebb említettektől, így a többi kategória az összes elemszám kevesebb, mint 3 %-ában jelenik meg. A felnőttek védelme például mindösszesen csak hét ábrázolást érdemel meg a nyolc tantervben együttesen.

A család funkciói és a kiadási évek esetében megállapíthatjuk, hogy a legtöbb ábrázolás az 1937-es tantervben történik, kivéve a szocializációs összesített funkció esetét, amelyre az 1926-os tantervben találjuk a legtöbb utalást.

Amennyiben a szocializációs funkció alkategóriáit vizsgáljuk, hasonló tendenciát vázolhatunk fel, mégpedig, hogy a nevelési, egészségnevelési funkció, illetve a tisztelet, a norma, a kapcsolat és az ünnepek kategória többségében az 1937-es tantervben szerepel. Kivételt képez az ideológiai és az erkölcsi nevelési funkció, mert ezek az 1926-os katolikus kiadványban jutnak színre a legtöbbször.

Az elemzésében megállapítást nyert, hogy nagyrészt a katolikus tantervek hasábjain fordulnak elő a család funkciói, ez alól csak a gazdasági funkció mentesül. Ha a szocializációs funkciók alkategóriáit vizsgáljuk, akkor a kivételek tárháza bővül eggyel, így ide sorolható még az ideológiai nevelési funkció is.

Az osztályok tananyagából kiderül, hogy az Utasításban érhető tetten a legtöbb utalás a különböző funkciókra. Amennyiben azonban a szocializációs alkategóriákat vizsgáljuk, nyilvánvalóvá válik, hogy az ideológiai nevelés a 4. osztályban, a tisztelet kérdésköre pedig az 1. osztályban gyakoribb. Minden más esetben az Utasításokban találjuk a legtöbb hivatkozást.

A tantárgyak esetében a legtöbb találat a *magyar nyelv* tantárgyban van, s csak ezt követi az Utasítás. Ez alól csak a reprodukciós funkció kivétel, hiszen erre vonatkozólag több említést találunk az Utasításban. Ha a szocializációs funkció faktorait elemezzük, kiderül, hogy a nevelési funkció és a norma kategóriája inkább az Utasításban, az egészségnevelés a testnevelésben, az erkölcsi nevelés pedig a hit-és erkölcsstanban jelenik meg gyakrabban.

4.2.4. A család és funkciói a Horthy-kori tantervekben

A fejezetben célokom keresztábrák segítségével megvizsgálni, hogy a kiválasztott tantervekben miként oszlanak meg az elemzett szavak, és mely családfunkciók mentén jelennek meg. A kvantitatív áttekintés után a dokumentumok szövegeiből vett jellemző idézetek példázom, hogy mely funkciókhoz milyen tevékenységeket és eseteket kapcsoltam.

Az elemzett tantervek kapcsán mindenekelőtt fel kell hívnom a figyelmet a vizsgálatot nehezítő és befolyásoló tényezőkre. A tantervekben, főként a dokumentum tantárgyak anyagát meghatározó részében, gyakran csak szavakat, vagy mondatokba foglalt rövid kifejezéseket találunk. Annak következtében, hogy rendszerint csak szavak jelennek meg a kiadványokban, létre kellett hoznom egy semleges kategóriát. Ennek segítségével mérhettem, hogy az elemzett szavak hányszor szerepelnek a dokumentumokban, de a család funkcióinak kapcsolatában lényegtelennek bizonyultak. Fentebb már számba vettem, hogy egyes családkategóriák hányszor szerepeltek a tantervek hasábjain, s mert a semleges kategóriának nincs értéke a család funkciót illetően, itt azzal már nem foglalkozom részletesen.

A megértést és a besorolást nehezítő körülménynek bizonyult még, hogy előfordult egy-egy fogalom említése során, hogy maga a szó két, vagy esetleg több funkcióhoz is hozzárendelhető volt a szövegkörnyezet alapján. Tehát ritkán fordult elő a kiadványokban „tisztá” eset, amikor egy történeten belül egyértelműen csak egyetlen egy feladathoz lehetett hozzárendelni a vizsgált kifejezéseket. Ilyen esetben a módszertani részben ismertetett módon jártam el, tehát az egyszer megjelenő fogalmat annyiszor rögzítettem, ahány funkción keresztül jelent meg.

A család és funkcióinak kvantitatív elemzése keresztátlák segítségével

A fejezetben először a család alapfunkcióit, majd a szocializációs funkciók alkategóriáit vizsgálom meg.

14. táblázat: A család kategóriáinak megoszlása a család funkciói mentén

Elemzési egységek	Család funkciói				
	Gazdasági funkció	Fogyasztási funkció	Reprodukciós funkciók	Felnőttek védelme	Szocializációs funkció
Család	64	22	7	1	212
Otthon	38	19	1	0	85
Gyermek	23	1	1	1	83
Testvér	3	0	0	0	20
Rokonok	1	0	0	1	21
Szülő_össz	63	10	11	1	193
Nagyszülő_össz	6	0	0	3	12
Férfi_össz	191	4	2	0	342
Nő_össz	104	4	17	1	168

A táblázatban azt láthatjuk, hogy a tantervek a családot és tagjait mely funkciókban ábrázolják. Elmondható, hogy az összes családot leíró szó legtöbbször a szocializációs funkción belül bukkan fel, ezen belül is leggyakrabban a *Férfi_össz.* kategóriája (342) jelenik meg. Az említett csoport után, mindenképpen a *család* szó fordul elő a legsűrűbben (212), majd azt követi a sorban a *Szülő_össz.* (193) és a *Nő_össz.* (168) csoportja. A szocializációs funkción belül magas előfordulást mutatnak még az *otthon* (85) és a *gyermek* faktorok (83) is.

A következő gyakran előforduló kategória a gazdasági funkció, melynél elsősorban a *Férfi_össz.* (191), a *Nő_össz.* (104) kategóriái szerepelnek, utánuk a *család* (64) és a *Szülő_össz.* (63) esetei kerülnek ábrázolásra.

A fogyasztási funkción belül a *család* (22), az *otthon* (19) és a *szülők* (10) *összesített* kategóriája tűnik fel, míg a reprodukciós feladatokat a *Nő_össz.* (17), *Szülők_össz.* (11) és a *család* (7) kategória kapcsán említik a leggyakrabban.

A felnőttek védelme egy-egy említés formájában bukkan elő. Érthető módon elsősorban a *nagyszülők* ábrázolásában 3-szor, de egyszer-ször a *család*, a *gyermek*, a *rokonok*, a *szülők* és a *nők* kapcsán is prezentálják a kérdést.

A következő táblázat azt részletezi, hogy az elemzési egységek mely szocializációs alkategóriában bukkannak fel leginkább.

15. táblázat: A szocializációs funkció alkategóriái és a család kategóriáinak megoszlása

	Erkölc si nevelés	Ideológi ai nevelés	Norm a	Egészsé g nevelés	Nevelés i funkció	Kapcsolat -tok	Ünnepe k	Tisztele t
Család	9	10	52	6	75	17	26	26
Otthon	3	4	14	0	49	1	1	16
Gyerekek	6	4	7	15	43	1	3	10
Testvér	2	0	3	0	7	1	0	9
Rokonok	2	0	0	0	2	16	1	2
Szülők_össz	10	9	8	7	90	11	20	48
Nagyszülők_ös sz	1	0	1	0	3	4	0	4
Férfi_össz	128	248	16	24	36	5	0	13
Nő_össz	19	13	25	65	28	4	12	21

A nevelési funkcióban a *család* (75), az *otthon* (49), a *gyermek* (43) és a *szülők összessége* (90) vannak leggyakrabban ábrázolva a vizsgált kiadványokban. Érdekes megemlíteni, hogy a nevelési funkción belül a nemek aránya, bár nem túl nagy különbséggel, de a férfiak javára dől el a kérdéses időszak tanterveiben.

Az ideológiai nevelés (248) és az erkölcsi nevelés (128) a *férfiak összesített* csoportjában gyakori. A normák tekintetében a *család* (52), az egészségnevelés esetében pedig a *nők* (65) kerülnek elő sűrűbben. A kapcsolatok mentén a *család* (17), a *nagyszülők* (4) és a *rokonok* (16) bukkannak fel, míg az ünnepek esetében a *család* (26) és a *szülők* (20) ábrázolása gyakoribb. A tisztelet és szeretet alkategóriájában a *szülők* (48), a *család* (26) és a *nők* (21) kerülnek demonstrálásra.

Érdekes megfigyelni az elemzési egységek megoszlását a funkciókon keresztül anélkül, hogy bizonyos szavakat összevonnánk egy gyűjtőfogalom alá. A következő ábrákon ezek alapján is vizsgálom a szavak megoszlását.

16. táblázat: A család kategóriáinak megoszlása a család funkcióin belül

	Gazdasági funkció	Fogyasztási funkció	Reprodukciós funkciók	Felnőttek védelme	Szocializációs funkció
Szülők	33	9	7	0	122
Nagypapa	2	0	0	0	0
Nagymama	2	0	0	0	0
Nagyszülők	2	0	0	3	12
Apa	10	1	1	0	14
Anya	20	0	3	1	57
Férfi	179	3	1	0	328
Nő	82	4	14	0	111

A szétbontott elemzési egységek esetében sem változik a kép abban a tekintetben, hogy a szavak leggyakrabban a szocializációs funkción keresztül jelennek meg. Legtöbbször a *férfiakat* (328), majd a *családot* (122) találjuk ebben a feladatkörben. Egyedül a *nagypapa* és a *nagymama* szavak nem kerülnek elő ezen funkció ábrázolása során, csak maga a *nagyszülő* szó jelenik meg mindösszesen 12-szer a tantervekben szocializációs feladatok közben.

A gazdasági funkció esetében is a *férfiak* emelkednek ki (179), de a *nők* (82) és a *szülők* (33) is gyakran kerülnek elő e funkció kapcsán. Figyelemre méltó, hogy az *édesanya* (20) munka során való ábrázolása kétszer gyakrabban jelenik meg ezen funkción keresztül,

mint az *édesapa* (10) személye. Illetve az a kevés említés, amelyben a *nagypapa* és a *nagymama* személye felbukkan, az a gazdasági funkcióban történik.

A fogyasztási és a reprodukciós funkció kapcsán a *szülők* (9, 7) szó bukkan fel inkább, de ez utóbbi funkció esetén a *nők* (14) emelkednek ki. Ahogy már néhány táblázattal korábban is megállapítást nyert, a felnőttek védelme funkción belül a *nagyszülők* kifejezést találhatjuk.

Érdekes a szocializációs funkció alkategóriáit is megvizsgálni.

17. táblázat: A család kategóriáinak megoszlása a szocializációs funkció alkategóriáin belül

	Erkölc si nevelés	Ideológia i nevelés	Norm a	Egészsé g nevelés	Nevelés i funkció	Kapcsolato k	Ünnepe k	Tisztelet , szeretet
Szülők	7	2	4	2	75	7	8	24
Nagypapa	0	0	0	0	0	0	0	0
Nagymam a	0	0	0	0	0	0	0	0
Nagyszülő k	1	0	1	0	3	4	0	4
Apa	0	0	1	0	5	2	0	6
Anya	3	7	3	5	10	2	12	18
Férfi	128	248	15	24	31	3	0	7
Nő	16	6	22	60	18	2	0	3

Az erkölcsi nevelés (1289) és az ideológiai nevelés (248) kapcsán a *férfiak* gyakrabban kerülnek említésre. A normák és az egészségnevelés kapcsán a *nők* (22, 60) bukkannak fel sűrűbben. A nevelési funkció, a kapcsolatok, a tisztelet-szeretet is a *szülők* kiváltsága (75, 7). Végezetül az ünnepek mentén az *édesanya* (12) kerül inkább prezentálásra.

Összegzés

A fenti fejezetben számba vettem, hogy az egyes elemzési egységek mely családfunkciókon keresztül kerültek leggyakrabban elő a tantervekben. Elmondható, hogy az összesített elemzési egységek a szocializációs funkcióban jelennek meg legsűrűbben, ezen belül is leggyakrabban a férfiak összesített kategóriája (342), majd a család szó (212), végül pedig a szülő- (193) és a nők összesített kategóriája jelenik meg sok esetben a funkció kapcsán. A csoportkategóriákat szétválasztva azonban kiderül, hogy a nagymama és a nagypapa szavak nem bukkannak fel szocializációs feladatokon belül.

Nemcsak az összesített szocializációs funkciókon belül, illetve az összesített nemi kategóriákat összevetve, de azokat szétválasztva is kijelenthetjük, hogy a nevelési feladatokat a Horthy-kori tantervekben elsősorban a férfiak és nem a nők végzik.

A szocializációs funkció alkategóriáit vizsgálva az erkölcsi nevelés (1289) és az ideológiai nevelés (248) kapcsán a férfiak gyakrabban kerülnek említésre, ellenben a normák és az egészségnevelés esetében a nők bukkannak fel többször.

A következő funkció a gazdasági feladatok, melyek gyakrabban vannak jelen a tantervekben, mint egyéb másik funkció. Ezen belül a férfiak, a nők, majd a család kerül ki győztesként. A gazdasági feladatok esetén is érdekes felfedezést tehetünk, amennyiben az édesapa és az édesanya szavakat vizsgáljuk, kiderül, hogy az édesanya személye kétszeres mennyiségben fordul elő a gazdasági funkciókon belül, mint az édesapa. Illetve a nagypapa és a nagymama szavak két-két említése is a gazdasági funkciókban kap helyet.

A fogyasztási funkcióban a szülők, a reprodukciós feladatokban a nők, a felnőttek védelmében pedig egyértelműen a nagyszülők kerülnek prezentálásra.

4.2.5 A tantervek kvalitatív elemzése – szocializációs funkció

Mindenekelőtt a tantervekben leggyakrabban előforduló funkciókra szeretnék példát hozni, de azokat is már a funkció alkategóriái szerint bontva közlöm. Így először, a gyakoriság megoszlása sorrendjében, a nevelési funkcióra, majd az ideológiai nevelésre, az erkölcsi nevelésre, a tiszteletre, a normákra, az egészségnevelésre, a kapcsolatokra és az ünnepekre vonatkozó példákat citálom.

Nevelési funkció

A nevelési funkcióban olyan tevékenységek kerültek rögzítésre, mint a szülők nevelő tevékenysége, az iskolával való együttműködés, a gyermekek játéka, a fiú és a lányok eltérő neveltetése stb. Ezen fejezetben az alábbi, olykor nem is tevékenységekként megjelenő esetekre kapunk példát. Gyakran előfordul azonban, hogy a családot leíró egy-egy szó több funkción keresztül is felbukkan. Így lehetséges az, hogy bár a nevelési funkció fejezetében tárgyalom, tartalmaz más, például gazdasági tevékenységeket is az idézett rész. Ez a helyzet fennáll a tankönyvekre és a folyóiratokra is.

A citátumok kiválasztásánál elsősorban azt vettem figyelembe, hogy melyik funkció dominánsabb, vagy melyik funkció esetén fedezhetünk fel valamilyen érdekességet. Sok esetben az idézetek bemutatásánál azonban a szöveg teljessége is a kiválasztás szempontja volt. Tehát például a történet bemutatásánál érdemes annak egészét ismertetni, nemcsak az éppen aktuális részeket, melyek pontosan beleillenek a funkció kategóriái alá. Így a teljes esemény olvasatában értelmezhetőbbé válik a kor gondolkodása, érdekesebbé és olvasmányosabbá az adott fejezet.

Első lépésként a gyermeket célzó, nevelésénél figyelembe veendő tényezőkről tájékozódhatunk a következő idézetben. Az 1925-ös Tanterv Utasításának *Értelmi nevelés* c. részében a nevelés belső szemléletéről olvashatunk, amely alatt, „*azok az egyszerű, közvetlen belső tapasztalatok értendők, melyeket a gyermekkel észre kell vétetnünk, mielőtt rájuk vonatkozó elvontabb ismereteket közölnénk velük. (...) Hasonló az eset a családi, a társadalmi viszonyokkal, melyeket a gyermeknek közvetlenül ismernie kell, mielőtt róluk a tanításban szó eshetné.*” A fenti fejezetből tehát megtudhatjuk, hogy a gyermeket nem lehet olyan fogalmakkal terhelni, amelyek az ő saját „*élettapasztalataira való hivatkozással*” nem kapcsolhatók össze. A tanterv szerint itt lehet a legnagyobb „*pusztítást*” elérni a gyermekek nyelvtanítását illetően, amennyiben a fenti szabályt nem veszik figyelembe. (Tanterv 1925:113-114)

Az 1926-os tanterv *magyar nyelv* tantárgyának tanítási céljain belül olvashatjuk, hogy a tantárgy feladata a gyermeket felkészíteni arra, hogy képes legyen „*a családi és az iskolai életet és a nevelést egymáshoz*” kapcsolni, az „*otthont, a szülőföldet, a népet, a hazát és a kath. egyházat*” megszeretni. (Tanterv 1926:37) „*A család és az iskola nevelési munkája*” és azok összekapcsolása sokszor visszatérő motívum a tanterveken belül. Ezen részek kategorizálása kezdetben gondot okozott, hiszen a család kifejezést egyszer lehetne rögzíteni a nevelési funkcióba, de a kapcsolatok mentén is. Az otthon megszerettetését, mint pedagógiai célt szintén lehet nevelési funkció alá sorolni, de mint ideológiai vagy vallási törekvésre is tekinthetünk az idézet alapján. Így az ellentmondás feloldására ezek a faktorok külön-külön is rögzítésre kerültek. (Tanterv 1926:41)

Szintén a nevelési funkció alá sorolható be az ugyanezen tanterven és tantárgyon belül feltüntetett rész, amelyből azt tudhatjuk meg, hogy a *magyar nyelv* második osztályában heti három, osztatlan iskolában fél órában, meg kell ismerkedniük a diákoknak a „*gyermek*

játékaival (Labda, bige, pilincke, csiga, karika, sárkány, lovasdi)”, illetve a *„játékszerek anyaga és készítésük módja*” is előkerül a tananyagban belül. (Tanterv 1926:40) A fenti idézet a gyermekek játékhöz való kapcsolódását ábrázolja, amely tevékenység az egyik legfontosabb a szocializáció tekintetében.

A nevelési funkcióba beillesztett feladatok és ábrázolás jó példái az 1937-es tantervben megjelenő részek, amelyek szintén a magyar nyelv tantárgyon belül jelentkeznek *„A magyar ember mai élete*” tananyagrésznél, ahol is a gyermekeknek meg kell ismerniük a *„család jelentőségét”, „a csecsemők gondozását”, „a szülők jó példáját*”. (Tanterv és utasítás 1937:54) A fenti rövid idézetrészekben fellelhető szavak, így a *„család”, a csecsemő* („gyermek”) és a *„szülők”* kifejezések, egy-egy említéssel kerültek rögzítésre a nevelési funkcióban belül.

Az 1937-es tanterv bőséges tárházát kínálja a nevelési feladatoknak, mint ahogy azt már korábban megtudhattuk a kvantitatív elemzésből. Az Utasításon belül külön fejezet foglalkozik a katolikus családdal, mondván, hogy a család *„a katolikus népiskola alapvetője és nevelőtársa*”. Ebből a fejezetből megismerhetjük, hogy a gyermek nevelésénél az iskolának figyelembe kell vennie, hogy a tanuló *„előző világa”* a család volt, s bár iskolába lépett, attól még a család továbbra is meghatározó szerepet tölt be a gyermek életében: *„akármerre mozog, tesz-vesz, szorakozik – állandóan érzi a családi kör visszaszívó, vonzó erejét, melytől szabadulni nem tud, de nem is akar*”. (Tanterv és utasítás 1937:101-102) *„Az iskolába lépés pillanatától kezdve tehát már két tényező irányítja (a gyermek) nevelését: a szülők és a tanító.”* (Tanterv 1941:12) A tanítónak arra kell törekednie, hogy a szülő ugyanazt képviselje a gyermek nevelésében, mint maga a tanító. Úgy mehet csak igazán végbe a sikeres okítás, ha a gyermek észreveszi, hogy a szülei ugyanazt akarják és várják el tőle, mint amit a tanító is. Mindennek a megvalósításához a legfontosabb, hogy a tanító ismerje a gyermek otthoni körülményeit, a szülő pedig az iskola törekvéseit. (Tanterv 1941) *„A családi nevelés körülményeit a tanítónak nem szabad föltételeznie, a maga elméleti tudása szerint elképzelni, hanem meggyőződést kell szereznie azokról közvetlen megfigyeléssel, tapasztalatok útján.”* Tehát a tanítónak meg kell ismerni *„a tanulók otthonát, családi életük körülményeit”*. (Tanterv és utasítás 1937:114)

A fenti idézetben a család nevelési funkcióin kívül a családi, otthoni körülmények is szerepelnek mint olyan tényezők, amelyek befolyással bírnak a gyermek tanulmányait illetően. A gyermekek életkörülményeit többnyire a gazdasági funkcióba soroltam, a fenti idézet azért tér el, mert ebben az esetben a környezet alatt a fizikai és az emocionális környezetet együttesen érthetjük, melyek egységben fejtik ki hatásukat a nevelés folyamatára.

A fenti idézet folytatásában megtudhatjuk, hogy a tanterv a tanítót a szülővel, az osztálytársakat a testvérrel és az iskolát az otthonnal azonosítja. Bár természetesen a fenti fogalmak nem teljesen azonosak, hangsúlyozza a dokumentum, de mégis *„ugyanaz a tekintélyérzet, engedelmességérzet fűzi őket a tanító személyéhez, amely a szülőkhöz kapcsolja (a gyermekeket), és így ugyanaz az alapja az osztálytársakkal való életközösségüknek is, mint a családban a testvérekkel élt együttesnek.”* (Tanterv és utasítás 1937:115) Az utolsó citátumban megjelenik a szülők tekintélye, így a szó egyszer a tisztelet kategória alá is rögzítésre került.

A tanterv újra hangsúlyozza, hogy a családi és az iskolai nevelés nem képzelhető el egymás nélkül, nem kerülhetnek egymással szembe, *„ki kell egymást egészíteni”*. Vannak olyan feladatok, amelyeket a tanító csak a szülő segítségével és vele együttműködve képes elvégezni. *„Tudomásul kell vennie e szülőnek is, hogy iskolába járó gyermeke túllépett a családi élet zárt körén, az iskola közéletében pedig magatartása, külső megjelenése a közösség szempontjából is elbírálás alá esik, mert vagy elősegíti, vagy veszélyezteti kortársainak fejlődését...”* (Tanterv és utasítás 1937:121)

A fenti részben a szülőktől szigorúan elvárt nevelési feladatokra kaptunk jó példát. Az idézetben azonban a gyermekekre vonatkozó részek már a társadalmi normák körébe tartoznak, így a gyermek szó a normák kategória alá került egy rögzítéssel.

A tantervnek a tökéletes otthonról is pontos elképzelése van. Mindenekelőtt leszögezi, hogy a gyermekek számára a tökéletes otthon nem az anyagiak teremtik meg, hiszen „mindennél előbbre való, hogy a szülők gondos szeretete sugározza be az otthonot.” (Tanterv és utasítás 1937:151) Az idézet elején az otthonot mégis az anyagiak mentén említik, így a gazdasági, míg a többi felbukkanása a nevelési funkcióban kapott helyet.

A meseolvasás jelentőségéről több helyen is olvashatunk a tantervekben. Ez a tevékenység egyértelműen a nevelési feladatok alá sorolható be. Az 1928-as tanterv felhívja a tanító figyelmét arra, hogy „ne iskolai modorban, hanem azzal a melegséggel éljen a tanító, mellyel a szülő mesél otthon gyermekének.” „A mese a képzeleten át a kedélyhez és az érzelmehez szóljon.” (Tanterv és utasítások 1932:132; Tanterv és utasítás 1937:178)

A nőneveléssel a tanterv külön fejezetben foglalkozik, ezt a fejezetet lentebb külön tárgyalom, ezáltal megfelelő képet kapunk a Horthy-kori női ideálról. A nők ábrázolása számos családfunkción keresztül történik, így azt nem érdemes szétszabdalni, hiszen úgy kevésbé lesz egyöntetű a kép. Mégis a fejezetből a nevelési funkcióban belül érdemes néhány részt kiragadni. Ekként az utasításon belül a tanítók egyik feladata ilyenformán lett meghatározva, s amelyből a kor leányaitól elvárt feladatokat is kiolvashatjuk: tanítóként „kérdezzük meg a lányokat testvéreik felől, kérdezzük meg, van-e gondjuk kis testvéreik feladataira, szoktak-e segíteni édesanyjuknak a kisebbek gondozásában. Ki szokta őket este lefektetni, ha anyjuk nem ér rá? Szeretnek-e kis testvéreikkel foglalkozni este és reggel?” Végül pedig a tanító feladata még, hogy „a szüleit megbecsülő, anyjának segítségére siető, testvéreit szeretettel gondozó leány” példájára folyamatosan felhívja a tanulók figyelmét. (Tanterv és utasítás 1937:165)

A fiú és a lányok neveltetését illetően számos eltérésre hívják fel a figyelmet a különböző tantervek, mint például az 1941-es: „A fiúk és a lányok eltérő lelki tulajdonságaival elsősorban a tanítás módszereinek alkalmazásában kell számot vetnünk.” A megértés segítéséhez minél több szemléltetésre és a már meglévő tapasztalatok alkalmazására van szükség. Azonban a lányok esetében jellemzőbb az, hogy „élményeiket kísérő érzelmeik mélyebbek, mint a fiúké”, és ezt az oktatásban is fel kell használni. A nemi különbségekre figyelni kell „a fegyelmezésben, a szoktatásban, begyakorlásban és a bánásmódban” is. Ezen területekre való összpontosítás a fiúk esetében sem maradhat el, de „minthogy azonban a lányok természetük miatt amúgy is következetlenségre hajlanak, nevelésükben a következetesség elhatározó fontosságú.” (Tanterv 1941:69)

A katolikus nőnevelés különleges feladatai

„A katolikus nőnevelés célja: öntudatos katolikus, mélyen vallásos, áldozatos lelkű magyar nők, anyák, háziasszonyok nevelése” (Tanterv és utasítás 1937:164) A fejezet ezzel a mondattal kezd, melyből kiolvashatjuk, hogy a katolikus női ideál a mélyen vallásos, áldozatokra is képes nő, akinek fontos a nemzettudat, a magyarsága, és akinek a feladatai az anyaságban és a házi feladatok ellátásában teljesednek ki. A szerepek közül, amelyet később a fejezet pótolni fog, hiányzik még a feleség funkciója.

A katolikus nőnevelés legjobb helye a népiskolák első négy osztálya, „hisz ott minden alapvető”. Az általános katolikus gyermeknevelés természetesen megalapozza a fenti célokat, ennek ellenére a tanítónak pontosan látnia kell, „hogy milyen csirákat kell a cél érdekében a bontakozó gyermeklélekben megmozgatnia”. A tanterv szerint nem lehet pontosan meghatározni a fenti célkitűzéseket a tanegységben, de a tanítónak éreznie kell, mikor veszi figyelembe és érvényesíti a kimondottan női szempontokat. Ezt szem előtt tartani a egyes osztályok esetében különösen fontos. „Lássza a tanító a kisleányokban is a leendő jó magyar

gazdasszonyt, feleséget és édesanyát”. Ebben a citátumban már tetten érhető a kor hagyományosan elvárt, három pilléren nyugvó női eszményképe: a háztartásban serénykedő, a férjét kiszolgáló, a gyermekeket szerető és gondozó nő, amely szerepeket a tanterv elvárásai alapján átszövi a hazaszeretet és a magyarságtudat. (Tanterv és utasítás 1937:164)

A következő bekezdésben a tanterv példát ad arra vonatkozólag, hogy hogyan lehet a egyes osztályokban, de úgy általában az iskola falain belül, a leányokat a fenti eszmék, értékek internalizálására nevelni, hiszen ezen tevékenységek által is *„fejlődne bennük az áldozatos, segíteni kész lelkiület*”. Így például felajánlja a tanmenet, hogy az év meghatározott szakaszaiban a lányok munkája lehet a tanterem díszítése. (Tanterv és utasítás 1937:164)

A tanító feladata, hogy felkészítse a serdülő lányokat a kor erkölcsi kihívásaira. A cél pedig az, hogy mindezt minél gyakorlatiasabb formában tegye. Kézzelfogható módszer, ha egy történet keretén belül érzékelteti, megérteti a lányokkal, hogy hogyan viselkedik *„egy katolikus, igazán vallásos leány otthonában, az utcán, mulatságban, munkában, aratásban*”. A tanítónak figyelni kell a veszélyekre is, amelyek a lányokra leselkednek a közvetlen környezetükben, ismeretségi körükben, a moziban vagy akár olvasmányaikban. (Tanterv és utasítás 1937:165)

A tanterv óva inti a katolikus lányokat attól, hogy más vallású házastársat válasszanak maguknak, amennyiben ez mégis előfordul, a katolikus nőnek ilyenkor is teljesítenie kell a vallása által támasztott elvárásokat, bármily nagy áldozattal is járjon, ugyanúgy tartania kell például a *„böjti rendeleter*” és a vasárnapi miselátogatást. (Tanterv és utasítás 1937:165)

A tanterv kitér arra a jelenségre is, hogy *„a leányok manapság iskolázásuk befejezése után nem mennek rögtön férjhez, s mivel az iskola és az új életforma között átmenetet alkotó néhány év - mely némely esetben állandósul”* – ez a legveszélyesebb egy katolikus lány számára, így a tanítónak erre az időszakra is fel kell készítenie a lányokat. (Tanterv és utasítás 1937:166)

A tanterv pontosan meghatározza a női eszményképet. A nő egész élete és boldogsága legyen a család szolgálata. *„Kerülje a személyes igényeket, a cifra öltözködést*”. Mint háziasszony legyen előrelátó, gondos és takarékos. Férjének és gyermekeinek teremtsen szerető, kedves otthont, természetesen a lehetőségekhez mérten. A nő akkor találja meg önmagát, ha másokért él, és a családban leli meg igazi hivatását. A kor áramlataival szemben különösen fontosnak tartja a tanterv ennek az ideáltipikus képnek a szem előtt tartását. A folytatásban kiderül, hogy az időszak legnagyobb kihívása az, hogy az *„igények felfokozásával”* túl sok választás elé állítja az embereket, s amennyiben azt nem érik el, szerencsétlennek érzik magukat. A tanítónak segítenie és nevelnie kell a lányokat a *„megelégedettség öröme*”. (Tanterv és utasítás 1937:166)

A katolikus háziasszony a *„család gazdasági életének egyik támasztó oszlopa.*” Fontos tehát a háziasszony takarékosága, amely például a kézimunka tantárgyon belül fejleszhető azáltal, hogy a lányok megtanulnak babát, babaruhát készíteni, vagy saját ruházatuk karbantartását. (Tanterv és utasítás 1937:167)

A leányok feladata lesz a szerető, békés családi otthon megteremtése, amelyet a feleség és az áldozatokra is kész anya lelkiülete képes véghezvinni. Az iskolának minden eszközt és alkalmat meg kell ragadnia annak ügyében, hogy a fenti célokat kifejlessze a leányban. Ennek érdekében például *„szoktassa le a tanító az iskolában a leányokat az érzékenykedésről, mert ez árt az otthon derűs hangulatának.*” (Tanterv és utasítás 1937:167)

Az iskola feladata még megtanítani a lányokat a szülői, a testvéri szeretetre és tiszteletre, arra, hogy a családi titkokat tilos kifecsegni, vagy éppen hogy, hogyan kell *„csinos, tiszta, kis otthont*” varázsolni. (Tanterv és utasítás 1937:167)

A következő bekezdésben arról tájékozódhatunk, hogy a tanterv milyen tanácsot ad arra, hogy a tananyag mely részeinél tudná a tanító érvényesíteni a női ideált megteremtő eszményképet. Részletezi a leányok jövőbeni feladatait, amelybe az alábbi tevékenységeket

sorolja: a csecsemő táplálását, a gyermek gondozását és az édesanyák egyéb feladatait, mégpedig a főzést, a mosást, a takarítást és a varrást. (Tanterv és utasítás 1937:167)

A fejezet utolsó szakaszában fordul csak elő, mint a modern női szerepek egyike, hogy a népiskolák nemcsak a hagyományos és ideálisnak tekintett női szerepeket közvetítik, hanem a dolgozó nő modelljét is. Az iskolának „*két életformára kell előkészíteni a leányokat: 1. a családi hivatásra, a feleség, anya és háziasszony áldozatos életére; 2. szolgáló munkára*”. Azonban az idézetet követően kiderül, hogy a „*szolgáló munka*” nem minden nő számára nyitott. Erre csak azokat a lányokat kell „*kiképezni*”, akik cselédsorban folytatják életüket. Ilyenformán őket fel kell készíteni „*a munkaadókkal szemben való helyes magatartásra, a városi élet veszélyeire és meg kell őket ismertetni azokkal az egyesületekkel és intézményekkel*”, amelyektől segítséget, erkölcsi támaszt várhatnak. (Tanterv és utasítás 1937:168)

Ideológiai nevelés

Már az előző fejezetben, amelyben megismerhettük a katolikus nő eszményképét, láthattunk egy-két példát olyan kifejezésekre, melyek az ideológiai nevelési funkció kategóriájához tartoztak. Ilyenek voltak például az „*áldozatos lelkű magyar nők*” vagy a „*jó magyar gazdasszony*” szókapcsolatok is (Tanterv és utasítás 1937:164). Az ideológiai nevelés alá tehát olyan fordulatok kerültek, amelyek magukban hordozták a hazaszeretetet, a nemzetért vívott küzdelem, a történelmi események és személyek eszményeit.

Az 1925-ös tanterv egyik fejezete az alábbi címet kapta: „*Isten. Király és Haza. Munka.*” A fejezetből megtudhatjuk, hogy a népiskolának minden egyoldalúságtól tartózkodnia kell, illetve kimondottan fontos, hogy a négy legfontosabb érték az *Isten*, a *Király*, a *Haza* és a *Munka*, „*vezérlő csillaga*” kormányozza az iskola minden folyamatát. Az ember, aki majd a gyermekből lesz, „*Istenben lássa minden emberi javának örét. Király és haza legyen polgári erényeinek összefoglaló gondolata. A munkába lássa földi boldogulásnak biztos útját*”. (Tanterv 1925:110) A kor értékeinek és elveinek iránytűjét határozza meg a fenti idézet, amely elvárásokat a népiskolának tovább kellett adni a gyermekek számára. Szigorú ideológiai jellegű megnyilvánulás ez, mely az időszak tantervét teljes egészében áthatotta.

Hasonló célkitűzéseket fogalmaz meg az 1928-as tanterv is: a „*népiskola éppúgy nevelő, mint oktató intézet, és nevelő s oktató feladatai el nem különíthető egymástól. Az egyéni becsületnek, a vallási, állampolgári, hazafiúi élet erényeinek legalább csíráit a népiskola adja meg növendékeinek és ápolja lelkükben.*” (Tanterv 1928:91)

Ugyanezen tantervben olvasható, hogy a magyar nyelv tantárgy feladata „*a családi élet és az iskolai nevelés áthidalása és a nemzet szellemi életébe való bekapcsolódás*”, továbbá „*az otthon, a szülőföld, a nép és a haza megszerettetése*” a gyermekekkel. (Tanterv 1925:13)

A negyedik osztály tananyagát többnyire mindegyik tantervben átjárja a nacionalista hangvétel. Ennek elsősorban az az oka, hogy ezen osztályban a beszéd- és értelemgyakorlaton belül kap helyet a magyar történelem és nagyjainak megismerése. A tanterv írója szerint az osztály anyagának egyik feladata, hogy a „*nemzet szentjeinek kultuszának nyissunk utat tanítványink lelkében*”. Majd felsorolásra kerülnek azon férfiak, akik a nemzet büszkeségének tekinthetők, akik a kor gyermekei számára példaképként tűnnek fel. Így a tanulók tanulhattak IV. Béláról, Nagy Lajosról, Hunyadi Jánosról, Pázmányról, a Zrínyikről, II. Rákóczi Ferencről és Széchenyiről. A kiemelt rész esetében a gyermek és a férfiak kategóriák az ideológiai nevelésben lettek rögzítve. (Tanterv 1926:129)

A magyar nemzet kiemelkedő személyiségeire hoz jó példáját az 1928-as tanterv is, amely szerint a tananyag „*azt a célt kívánja szolgálni, hogy az nemzet multjából vett néhány nevezetesebb eseménynek s nagyjainak életének ismertetésével a gyermekek lelkében a nemzet multja iránt érdeklődést keltsünk, hazaszeretetüket mélyítsük s történelmi érzésük alapját*

lerakjuk.” (Tanterv 1928:159) A nemzet nagyjairól való beszélgetés során a tanítónak ki kellett emelni az ő „becsességüket, bátorságukat, önfeláldozó hazaszeretetüket” és példaképként állítani a gyermekek elé. A világháborúról való beszélgetés során a tanítóknak arra is figyelniük kellett, hogy a fenti férfiúi értékeket a vitézséggel kiegészítve hozzák fel a gyermekek számára, ezzel őket arra nevelve, hogy a haza szeretete és védelme mindennél hősiesebb és nemesebb cél és feladat. (Tanterv 1928:160)

Egy másik negyedik osztályos tananyagban, a földrajzon belül „Nagymagyarország” megismertetése a vezérlő elv, hiszen „*a trianoni határok nem akadályai annak, hogy az egész Nagymagyarországot, mint természetileg elválaszthatatlan, oszthatatlan egységet ismertessük*”. De a tanítónak oda kell arra figyelni, hogy csak „*amikor egész Nagymagyarország ismeretessé vált, gyermekeink előtt, csak akkor tárjuk fel fájdalunkat, megcsoknítottágunkat a maga sivár kegyetlenségében. Megismerték, megbecsülték, megszerették már a maga tökéletes alakjában, vérkeringésében az egészséget s most fogják nemcsak tudni, hanem érezni is, hogy mi az a Csonkamagyarország.*” (Tanterv 1926:187)

A nemzetnevelés és a hazaszeretet gyermeki szívekbe való beleplántálásának egy igen hatásos és talán kissé kegyetlen módjáról is beszélhetünk a fenti részlet kapcsán. Ennek ellenére egyértelműen kiolvasható a fenti citátumból a kor társadalmának fájdalma az elcsatolt területek és az elveszített lakosok miatt, és legfőképpen az, hogy a Horthy-kori Magyarország nem óhajtotta elfelejteni, „*túltenni*” magát a megrázkódtatáson, hanem azt, az érzelmekre alapozva, tovább kívánta örökíteni a gyermekek szívébe és emlékeibe. Ekképpen a nemzetnevelésre minden alkalmat megragadtak, így például az 1928-as tantervben, a számolás és mérés tantárgyon belül, lehetőség teremtettek „*Csonka- és Nagymagyarország*” képének előhívására, annak területi számadatainak összehasonlításával, mondván, hogy a tanító legyen leleményes és hozzon minél gyakorlatiasabb példákat a gyermek életéből a „*számok értékének*” összehasonlításához. (Tanterv 1928:289)

Szintén a földrajz tantárgyon belül az 1928-as tantervben olvashatjuk, hogy „*a földrajztanítás egyik célja a nemzeti nevelés biztosítása. A nemzet és a haza földje ezernyi szállal van összekapcsolva. A nemzet jóléte csak akkor van biztosítva, ha a földjével való kapcsolat egészséges, szilárd. Tanítás közben állandóan nyílik alkalom arra, hogy ezt megérezzük a gyerekekkel*”. A tanítónak ezen elveket soha nem szabad szem előtt tévesztenie, „*még akkor sem, ha az országon kívüli területeket ismertetjük, mert ezeket is a haza gondolata köré kell csoportosítatunk.*” (Tanterv 1928:330) Végül már az 1937-es tantervben olvashatjuk a földrajz tantárgyon belül, hogy „*Nagy- és Csonka-Magyarország számadatait*” meg kell ismerniük a gyermekeknek, hogy megtudják „*mit veszítettünk*” és „*mi maradt*” (Tanterv 1937:288) Az 1928-as és az 1937-es tantervek is jó példáját hozzák a korszak szigorú haza- és nemzetszeretetére, amelyet abban az időben a gyermeki szívekben kívántak megszilárdítani, s amely elvek tanítására a tanítónak minden alkalmat meg kellett ragadnia.

Ugyancsak a magyarságról, annak múltjáról és az elvesztett területekről kapunk tájékoztatást az 1941-es tantervben, a negyedik osztályos *magyar nyelv* tantárgyon belül. Ezen anyag feladatának tekinti, hogy megismertesse a gyermekeket a magyar nép eredetével, mondáival, regéivel és a történelmi nagy alakjaival (Árpád, Szent István, Szent László, IV. Béla stb.), továbbá Világossal, Araddal és a kiegyezéssel, a magyar katonák hősiességével a világháborúban, Trianonnal, illetve Horthy Miklóssal mint az ország „gyarapítójával”. (Tanterv 2. kötet 1941:12-13) Későbbi részben, „*A tantárgy anyagának részletezésében*”, a fenti anyag bővebb kifejtése történik meg. Szélesedik a sor néhány másik nagy történelmi személyiséggel, majd a tananyagba kerül „*az ezeréves Magyarország: fejlődése, haladása*”, „*a világháború hősei: szövetségeseink és ellenségeink. – Trianon: mit veszítettünk? – Horthy Miklós, az országgyarapító: húsz év küzdelme; a visszatért országrészek*” témái is. (Tanterv 2. kötet 1941:99) A harmadik kötetben a beszéd- és értelemgyakorlaton belül a gyermekek olyan fogalmazási feladatot is kapnak, melyben az a teendőjük, hogy néhány sorban írják le,

„kik áldozták életüket községünkől a világháborúban” vagy, „hogya miért szeretjük Kormányzó Urunkat”. (Tanterv 3. kötet 1941:139)

Az 1932-es tantervben „A magyar ember mai élete” fejezetben elrejtve találunk egy rövid idézetet a magyar emberekről mint a beszélgetés tárgyairól. Ezen rész arra kéri a tanítókat, hogy beszélgessenek a gyermekekkel a „magyar nép erényeiről és hibáiról”, ezen belül említsék meg a nép „vitéségét, bátorságát, önfeláldozó hazaszeretét a régibb multban és a világháborúban történt eseteken” keresztül. (Tanterv 1932:162)

Az 1937-es tantervben az *édesanya* és a *fiú* kifejezések említését látjuk az ideológiai nevelés kategóriájában egy versen keresztül, amelyet a helyesírás gyakorlatához szántak. „Eressz, anyám, engem is el/ Szép vitézek seregeivel.” „Megnőttél már, édes fiam!/ Aki eddig visszatartott,/ Maga anyád mondja már most,/ Hogy kösd fel a régi kardot.” (Tanterv és utasítás 1937:270)

Az ideológiai nevelés kategóriája alá soroltam a gyermekek azon játékát, amelyben „katonásdi” játszottak. Az iskola keretein belül pedagógiai eszközként alkalmazott játék közben a tanítónak oda kellett figyelnie arra, hogy „érezze meg a gyermek, hogy itt már erősebben fogunk össze az egyet-akarásában, mely a szép, rendes, közös játék feltétele. Ennél a játéknál már erősebben lépnek fel a fegyelemre, az önuralomra, önbizalomra nevelő erők.” Itt már jobban éreznie kell a gyermeknek, hogy „akarát alá kell rendelnie valakinek”. (Tanterv 1932:130) A példázatban az időszak fiúgyermekéi számára közvetített, fegyelmezett, önuralomra képes férfi ideálját látjuk megtestesülni, amelyet a játék tevékenységén belül továbbbíthatott az oktató.

Végül szintén az ideológiai nevelés kategóriájába soroltam azt a részt és a benne fellelhető elemzési egységeket, amelyek a kézimunka tantárgyon belül található meg. Ebben a szakaszban a tanítónőt figyelmeztetik arra, hogy a tantárgy kapcsán „minden munkájában magyarosságra törekedjék. Külföldi mintát sohase használjon.” (Tanterv 1932:512)

A fejezet összegzéseként elmondható, hogy a Horthy-kori tantervek egyik fő és gyakran direkt célja a gyermekek ideológiai nevelése. A szövegekből kiolvasható a haza iránti tisztelet, és a korszak legnagyobb megrázkódtatása, az elcsatolt részek és a nagyszámú elvesztett magyar tömeg iránt érzett veszteség. Mindezen adatokat alátámasztja egy amerikai intézet is, amely az első világháború után jelentéseket kért be hazánktól az oktatási anyagokkal kapcsolatban. A jelentés azt vizsgálta, hogy a pedagógiai dokumentumok nem foglalnak-e magukba a békére veszélyes tartalmakat. A Magyar Külügyi Társaság által készített dokumentumból is a fentieket igazoló tény állapítható meg, mégpedig az, hogy a háború után kiadott pedagógiai tartalmú kiadványok (tantervek, tankönyvek stb.) bővelkednek az agresszív nacionalista elvekben. (Kálmán 1984:XXVI-XXVII)

Erkölcsei nevelés

A kor felfogása szerint „a nevelés legfontosabb célja, hogy a gyermekből erkölcsös, becsületes, munkás ember legyen. Erkölc nélkül az ember veszedelme önmagának, s a társadalomnak.” Ezen elvek mentén a szülők kötelessége, hogy gyermekükből testileg és lelkileg is „derék” embert neveljenek. Az erkölcs alapja ebben az időszakban pedig a vallás volt. Így a szülőnek elsősorban a vallásos érzületre, erkölcsös életrendre, felelősségre, engedelmességre, lemondásra, őszinteségre, szellemi és erkölcsi javak megbecsülésére és takarékosagra kellett nevelniük gyermeküket. (Nógrády 1930:24-29)

A kezdő citátum és a kor szelleme összhangban áll egy voltaire-i gondolattal is, mellyel Voltaire Candide-jában találkozhatunk: „a munka távol tart tőlünk három nagy szerencsétlenséget: az unalmat, a bünt és a nélkülözést”. Úgy tűnik, hogy a vizsgált dokumentumokban is ez a nevelési elv uralkodik. A munka nemcsak a megélhetésben segít,

de a lélek nemesebbé tételéhez is hozzájárul azzal, hogy a fegyelemre és a kitartásra nevel, ill. az unalomtól is távol tart.

A fenti idézetből kiindulva, a fejezetben belül, az erkölcsi nevelés alá, olyan eseteket soroltam, amelyek egybe fogják az erkölcsi, de a vallásos nevelést is. A kettő, a vizsgált tantervekben, függetlenül attól, hogy szekuláris vagy katolikus kiadványról van-e szó, gyakran nem is választható szét.

Az 1925-ös tantervben olvashatjuk a magyar nyelv tantárgy egy újabb céljaként, hogy annak feladata *„a vallásos és erkölcsi alapon nyugvó nemzeti műveltség elemeinek biztosítása”* a gyermekek számára. (Tanterv 1925:13) Majd az 1926-os tantervben a beszéd és értelemgyakorlaton belül, *„A család tagjai”* részben, a tananyag egy fontos mozzanataként jelenik meg a diákokat megtanítani arra, hogy naponta mondjanak imát a szüleikért, vasárnaponként a misén pedig az egész háznépért: *„mindennapi imádság a szülőkért és vasárnapi szentmisén az egész háznépért; a cselédekért is”*. (Tanterv 1926:38) Ugyanígy a magyar nyelven belül a negyedik osztályban is felbukkan *„a gyermekek imádsága a szüleikért, szófogadásuk, jó viseletük, jó tanulásuk hatása a szülőkre.”* (Tanterv 1926:49) A gyermek és a szülő szavakat ebben az esetben is egyszer az erkölcsi és egyszer pedig a nevelési funkció alá soroltam.

Az 1937-es tantervben, *„A katolikus család mint katolikus népiskola alapvetője és nevelőtársa”* című fejezetben a katolikus család ismérveit és annak feladatait fedezhetjük fel. *„A családi állapotot az Isten teremtette, és Ő szentelte meg az isteni Megváltó családjában.”* *„Krisztus, a második isteni személy”* is csecsemőként jött a világra. Tehetetlen volt, és ahhoz, hogy hivatását beteljesítse, szüksége volt egy gondoskodó családra. Őt is óvni kellett és ápolni, mint ahogy más gyermeket is óvnak a szüleik. (Tanterv 1937:102) Az idézet eleje jó példát szolgáltat a család erkölcsi nevelésére, míg másik fele a nevelési funkciók kategóriáját bővítette.

A család a gyermek fejlődésének *„a természettől és az Istentől rendelt közvetlen környezete. Ami jót vagy rosszat, erőt vagy fogyatkozást tapasztalunk benne (a gyermekben), annak első sorban ott keressük az eredetét.”* A családnya feladatai megegyeznek Jézus atyjának feladataival, minden anya pedig megtanulhatja tevékenységeit a Szűzanya példáján. S ha a szülők nem is értik, de meg kell velük értetni, *„hogy ha nem is Krisztust, de Krisztus követőt kell nevelniük gyermekükből.”* (Tanterv 1937:103) Később a tanítót ösztökéli a tanterv, mondván, el kell fogadnia az oktatónak, hogy a tanterem nem egy olyan hely, ahol a diákok a *„kenyérkereset végett dolgoznak”*, hanem az egy családi otthon, *„ahol a katolikus szellemű közéletre készíti elő a reá bízott gyermekeket.”* (Tanterv 1937:117)

Majd tovább foglalkozik a dokumentum a családdal, és kérdéseket tesz fel azzal kapcsolatban, mint például hogy *„Honnan indult ki az út?”* Majd válaszol rá: *„A honnan maga a gyermek: a családból.”* (...) *Maga ez a kiindulópont is szent, mert a család az Isten akarata szerint jött létre. A családban legyen azért minden igaz, szép és jó.”* (Tanterv 1937:150) Később a *Részletes utasításban* a megfigyelés fontosságát taglalja a tanterv. A megfigyelési feladat egyik része, hogy figyeljék meg a diákok, *„szoktak-e evés előtt és után, este, reggel imádkozni (a család tagjai)? Kik vesznek részt az imában? Figyeljék meg azután a család esti imáját, lefekvését”*. (Tanterv 1937:226)

A vallástan tantárgyon belül a gyermek és az otthon szavak kapcsán olvashatjuk, hogy *„a gyermeknek otthon kell éreznie magát az egyházban s a templomban, és meg kell ismernie az életben előforduló liturgikus cselekmények jelentését, (...) a szentmisén való részvétel liturgikus módját”*. (Tanterv 1937:24) A tantárgyon belül is felbukkan a reggeli és az esti ima szükségessége, így a vallástanítónak meg kell *„tudakozódnia”*, hogy *„miképpen mondják a gyermekek a reggeli és esti imádságot otthon”*. Végül az oktató feladata az is, hogy szoktassa a diákokat *„a hit, remény és a szeretet, valamint a tökéletes bánat fölöndítésére.”* (Tanterv 1937:25)

A szülők feladataira is kitér a vallástanítás, mert a katolikus iskolában az igazgatónak a beiratkozásnál meg kell győződnie arról, hogy a gyermek meg van-e keresztelve. És ha kell, akár be is kérheti a „szülőktől a gyermekük keresztlevelét”. (Tanterv 1937:25) A fiúk esetében pedig a tantárgy kiköti, hogy a negyedik osztálytól fogva a szentmisén szolgálatot kell ellátniuk, ezzel fokozva a szentáldozás megértését és az érdeklődést a vallás iránt. (Tanterv 1937:25-26)

A *fogalmazáson* belül találhatunk még példát az erkölcsi nevelésre. Ezen tananyagban a gyermekek feladata, hogy beszámoljanak „esztétikai, erkölcsi érzelmeiről” egy-egy cselekmény kapcsán. Ehhez egy történetet is fűz a kiadvány, amelyben egy öreg hölgy a főszereplő, aki megállt az iskola előtt, s mert nehéz volt a batyuja, leült a földre. Mikor fel akart kelni, nem tudott. Arra jött egy kerékpáros, látta az asszony helyzetét, és felsegítette. A gyermekek feladata a történettel kapcsolatban, az asszony vagy „a jószívű legény” érzéseinek megfogalmazása. Ugyanitt olvashatunk a példamutató édesanya históriájáról is, aki egy szegény koldust szánt meg és adott neki enni. (Tanterv 1937:304)

A tanterv elvárta az oktatóktól, hogy odafigyeljenek a szegény gyermekek helyzetére, és neveljék a diákokat arra, hogy tapintattal, kímélettel, kedvességgel és segítőkészen forduljanak nélkülöző társaik felé. Abban az esetben, amennyiben az osztályban egyik-másik növendék szokatlanul sápadt és gyenge, tehát az alultápláltság jeleit mutatja, az oktató kérjen meg néhány jobb módú családot, akik „szívesen juttatnak hetenkint egyszer-kétszer vagy akár mindennap is – különösen téli hónapokban – egy kis meleg ételt az ilyen szegényeknek”, hogy ezzel támogassák a rászoruló tanulókat. A kiadvány szerint a jobb helyzetben lévő gyermekek is szívesen megosztják uzsonnáikat a tanító buzdítására, vagy akár meghívják magukhoz „éhező kis társukat” egy meleg ebédre. (Tanterv 1937:125)

Az 1937-es tantervben, ahol a katolikus lánynevelés alapjait is lefektették, olvashatjuk, hogy a „leánygyermeket az iskolában is arra kell nevelni, hogy belső lelki szükségletéből használja a kegyelmi eszközöket, főképp minél gyakrabban járuljon a szentségekhez eligazodásul és erősödésül.” Vagy szintén a vallási-erkölcsi nevelés alá sorolandó egy korábban már idézet rész, amelyben a tanterv a katolikus lányt óva inti a vegyes házasságoktól. Viszont a dokumentum figyelmeztet arra is, hogy amennyiben mégis úgy hozza az élet, hogy a kor által és a tantervben közvetített ideáltipikus női hivatást – feleség, háziasszony, anya – csak ekképpen tudja betölteni a leány, a katolikus vallás gyakorlásáról semmi esetre sem mondhat le. (Tanterv 1937:165) A családi pályával kapcsolatban a leányokat a legnagyobb áldozatkészségre ösztönzi a dokumentum, mondván, ha a lány férjhez megy, „legyen a családnak való lelke: férjének támasza, vallásos és erkölcsös életének őrzője és irányítója”, s ő vigyen katolikus szellemet a közéletbe is. (Tanterv 1937:169)

Később megtudhatjuk, hogy a leányok erkölcsi nevelésének kulcsfontosságú mozzanata a *Női kézimunka* anyaga. A „leányok dolgoznak, alkotnak, munkájuk révén gondolkodó, önállóan alakító, munkaszerető nőkké nevelődnek”, ekképpen szabadidejüket hasznos dolgokkal kívánják majd tölteni, nem pedig „haszontalan szórakozással”. (Tanterv 1932:506; 1937:452) Az idézetben a *leány/nő* fogalom nemcsak az erkölcsi nevelés, de a gazdasági funkció alá is bekerült, hiszen a citátum a nőket elsősorban munkavégzés közben ábrázolja.

A kézimunka tantárgy fontossága már az ideológiai nevelés mentén is felbukkant. Kitérünk, hogy egy ilyen „egyszerű” tantárgy mennyi értéket képes közvetíteni a tanulók felé. Egyszer a munka nemességére, a kreativitásra, az idő hasznos eltöltésére, a kapcsolatépítésre és -ápolásra, a hagyományok tiszteletére és átörökítésére, a munka megszerettetésére is képes nevelni.

Fejezetben idézett szövegrészekkel azt bizonyítottam, hogy a tantervekben elsősorban a vallási nevelés kapott nagyobb hangsúlyt, de az is gyakori, hogy a vallási és az erkölcsi

nevelés együtt jelent meg a dokumentumok hasábjain. Összefoglalásként elmondható, hogy a korabeli felfogás és elvárás alapján nagy hangsúlyt kapott a jó szándékú, segíteni akaró, önmagát feláldozni képes vallásos ember eszménye.

A családtagok tisztelete

A Horthy-kori tantervekben nagy hangsúlyt fektettek elsősorban a szülők, de a gyermekek és testvérek tiszteletére és szeretetére is, főként a nevelési, ideológiai és erkölcsi nevelési értékeket követve. Maga a tiszteletadás, a szeretet és a tekintély jelensége összevonható lenne az erkölcsi értékekkel, de annyira nagy számban jelentkezik, hogy érdemesnek találtam külön alfejezetben foglalkozni ezzel és néhány idézet segítségével bemutatni.

Az 1925-ös tantervben olvasható, a *magyar nyelv* céljain belül „*az otthon, a szülőföld, a nép és a haza megszerettetése*”, amelyből az otthon fogalma emelkedik ki. Egy oldallal később „*A család tagjai*” tananyagnál felsorolásra kerülnek a család tagjai „*apa, anya*”, s mellettük zárójelben megjelenő „*szülői és gyermeki szeretet*” anyaga, amely külön megbeszélésre került a tantárgyon belül. Nem sokkal lentebb a „*nagyszülők*” anyagrésznél, szintén zárójelben olvashatjuk, hogy az „*öreges tisztelete*” is külön téma tárgya volt az első osztályban. A sort pedig ismét az otthon kérdésköre zárja a „*ragaszkodás az otthonhoz*” címmel. Az első osztályos anyagon kívül a negyedik osztályos magyar nyelv tantárgyban, „*A magyar ember mai élete*” tananyagrésznél külön kiemelik „*A család és a gyermekkor jelentőségét*” mint azt a témát, amelyet a korabeli gyermekeknek ismerniük kellett. (Tanterv 1925:13-14, 19)

Az 1926-os tantervben is megtalálhatók a fenti idézetek, de a magyar nyelven belül, a család tagjainak témakörénél az otthonhoz való ragaszkodás kiegészül „*az otthon és a hozzátartozók iránti szeretet felébresztése és állandó ébrentartása*” részlettel. (Tanterv 1926:38) A tanterv Utasításának *Különös részében* a tanterv felhívja a tanítók figyelmét, hogy újev és más ünnepi alkalmakkor különböző köszöntésekre készítsék fel a gyermekeket, mert „*ezzel a gyermekeknek szüleikhez való ragaszkodását erősítjük és viszont.*” Ezt mindig következetesen tegyék meg, mert ezzel „*a gyermekek, a szülők, az iskola egyaránt nyernek.*” (Tanterv 1926:125)

A otthon megszerettetése, a szülői és a gyermeki szeretet, a nagyszülők, az öreges tisztelete az 1928-as és az 1937-es tantervben is megtalálható (Tanterv 1928:13-14; 1932:9-10, 15; 1937:48), mint ahogy a család és a gyermekkor jelentőségének kérdése is (Tanterv 1937:54). A *vallástanon* belül, ahol a tanterv a tíz parancsolat tanítási módjáról ír, a negyedik parancsolatnál (tisztelet apádat és anyádat) a téma a „*szülők és előjárók iránt való kötelessége*” anyaggal egészül ki. Ugyanez a kitétel – „*a gyermek kötelességei a szüleik iránt*” – újra felbukkan néhány oldallal később (Tanterv 1937:17, 29) Szintén a szülők tisztelete, leginkább az édesapa személye kerül kiemelésre abban az idézetben, amelyben a tanterv arra kéri a tanítókat, hogy gyakran hozzák szóba az élet nehézségeit, és ekképpen a „*hősi küzdelmeket vívó*” édesapja és édesanyja ábrázolását. A szülők megszólításánál is az alábbi megnevezéseket tartották helyénvalónak: „*Sose mondjuk: egy atya, apuka, hanem egy édesapja vagy édesatyátok.*” (Tanterv 1937:252) Tehát a korabeli felfogás szerint az apuka, apa vagy anyuka, anya megnevezések nem sugároznak elég tiszteletet a szülők iránt, ilyenformán tehát az édesapa és az édesanya megszólítások tekinthetők illőnek.

Az 1932-es tantervben „*Az otthon*” tananyagrészletnél olvashatunk a szülői házhoz való ragaszkodásról, az otthon szeretet érzésének felkeltéséről: „*a szülői ház minden zegézugát ismeri már a gyermek. Eddig főleg érzelmi szálak kapcsolták a lelkéhez.*” Ezeket az érzéseket a tanítónak továbbra is fenn kell tartania, táplálnia kell. Az összes gyermek otthonát nincs mód végiglátogatni a tantárgy kapcsán, írja a dokumentum, de az óra keretén belül azokat érdemes összehasonlítani, és ennek köszönhetően majd ismét „*felújulnak a gyermekekben a saját otthonhoz kapcsolódó érzelmek, hangulatok, képzetek. (...) Így a*

megtéknített udvar, lakóház, stb. előhívója lesz egy értelmi és érzelmi folyamatnak, mely (...) kinek-kinek saját otthonához kapcsolódik.” (Tanterv 1932:131)

Az ünnepek témakör később bővebb kifejtésre kerül, de nem elhanyagolandó megemlíteni az anyagon belül az édesanyák tiszteletét, amely érzés az anyák napjában nyilvánul meg leginkább. Az 1937-es tantervben olvashatjuk, hogy az anyák napjával *„az édesanyák különös tiszteletének megnyilvánulására”* akarják serkenteni a gyermekeket, mert *„az anyaság szent hivatás”*. De az *„édesatyák szeretetére és megbecsülésére is találjon legalább annyi érvet a tanító, mint az édesanyáéra.”* (Tanterv 1937:130)

Normák

A tantervekben néhány esetben utalást találtunk arra vonatkozólag, hogy a gyermekeknek, a fiúknak, a lányoknak és esetenként a szülőknek, milyen viselkedési szabályoknak, elvárásoknak kellett megfelelniük. Ezekből szeretnék ízelítőt adni ezen alfejezetben.

Az 1925-ös tantervben értesülhettünk arról, hogy milyen viselkedési szabályok érvényesültek a korabeli társadalomban a *„cseléddekkel való bánásmód”* kapcsán, a gyermekeknek milyen öltözködési előírásokat kellett betartaniuk, milyen *„ruhadarabokat”* hordhattak, milyen viselkedési szabályok érvényesültek a *„futkosás, kihevülés, evés, ivás, munka”* kapcsán. A tanulmányok tárgya volt ezen kívül a *„gyermek magatartása otthon, az iskolában és az utcán”* és az *„étkezés, az öltözködés”* témája is. (Tanterv 1925:14, 63)

Az 1926-os tantervben a misén való viselettel kapcsolatban találunk intelmeket. *„A ruházkozásban az egyszerűséget, a foltos ruha megbecsülését, a tisztaságot hangsúlyozzuk. A templomban kopott, foltos ruhában is szabad megjelenni – ha másminő nincs – mert a jó isten elsősorban a szívet nézi.”* (Tanterv 1932:124)

A testnevelés tantárgyon belül gyakran köti ki a tanterv, hogy a fiúk és lányok külön, vagy bizonyos gyakorlatokat a lányok egyáltalán ne végezzenek, és főleg ne a fiúkkal együtt, így tehát a *„lányok, a szerygyakorlatokat kivéve, az összes gyakorlatokat végezhetik, de nem a fiúkkal.”* Illetve ugyanitt tudhatjuk meg a testneveléssel kapcsolatos öltözködési elvárásokat is, ekképpen, hogy a *„gyakorlat alatt a gyerekek ruházata ne legyen nehéz, meleg, szoros.”* (Tanterv 1932:104) Hasonló kikötéseket tesz az 1937-es tanterv is a testnevelés óra anyagát illetően: a *„leányiskolában, illetőleg leánytanulóknál a talajtorna anyagából a fejen- és kézenállás, járást és átfordulást kézretámaszkodással mellőzzük, a versenymászás pedig csakis az V-VI. osztály számára vehető fel a gyakorlatok közé.”* Továbbá hasonlóképpen kizárja a lányokat más mozgásformák alól is, így értesülhetünk arról, hogy a *„leányiskolában, illetőleg leánytanulóknál a labdarúgást mellőzzük, a kosárlabda és kézilabda játékokat pedig kisebb pályára és rövidebb időre korlátozzuk, mint a fiútanulóknál”*. (Tanterv 1937:99)

Az 1937-es tanterv megemlíti, hogy a *„két- vagy többtanítós iskolában a testnevelés, és ha tanítónő van, akkor a kézimunkában is, külön tanteremben - testnevelési órán a szabadban külön helyen – kell a fiúkat és leányokat foglalkoztatni. A tanító és a tanítónő valamennyi fiútanítványa és valamennyi leánytanítványa külön-külön alkot egy-egy munkacsoportot. Többtanítós iskolában több ilyen fiú- és leánycsoport alakítható.”* (Tanterv 1937:391) Maga a testgyakorlás óra még *„az egészséges testi életre és illedelmes magatartásra, (...) önfegyelmességre, engedelmességre, önuralomra”* is nevel (Tanterv 1925:53).

Nemcsak a testnevelés vagy a kézimunka kapcsán, de a gyermekek játékaival kapcsolatban is figyelmeztet a tanterv a fiúk és a lányok szétválasztására. Korábban az ideológiai nevelésnél tárgyaltam, hogy a gyermekek számára igen megfelelő elfoglaltság a katonásdi játék, amely megfelelően fejleszti az *„egyed-akarás”* érzését, a fegyelemre, az önuralomra és az önbizalomra nevel. Ám ennek a citátumnak a folytatása során kikövetkeztethetjük, hogy a katonásdi csak a fiúknak szól, mivel *„természetes, hogy a leányiskolában leánygyermeknek való játékokat játszunk. Pl. játék babával; főzőcske; Bújj,*

bújj zöld ág... vagy a községben szokásos más játékok.” Ám megtudhatjuk, hogy ezek a játékok is ugyanazt a célt szolgálják, mint a fiúk esetében a katonásdi. (Tanterv 1932:130)

Az 1937-es tantervben, a beszéd- és értelemgyakorlaton belül, helyet kapnak a baráti- és rokoni kapcsolatok is. Onnan tudhatjuk, hogy a családok rokonságban állnak egymással, hogy *„egyformák a szokásaik, egyformán építetik, meszelik, díszítik házaikat, egyformán rendezik be lakásaikat, udvarukat, ugyanúgy használják fel kertjüket.*” Ha mégis különbséget vélünk felfedezni köztük, *„annak ugyanaz az oka, mint amikor a családban nem egyformán rendesek, tiszták, engedelmesek, szófogadók a gyermekek.*” (Tanterv 1937:192) A citátumból egy sor elvárást olvashatunk ki a kistelepülések lakóival, rokonságával, magával a családdal kapcsolatban. Mindenekelőtt a rendezett, kívül-belül tiszta lakóházat, udvart és kertet, meghatározott szokások gyakorlását várják el a kor emberétől, és nem utolsó sorban, a szófogadó és engedelmes gyermeket, akit a szülők kitartó és állhatatos nevelőmunkája alakított a társadalom hasznos tagjává.

Az 1926-os és 1928-as tantervben is helyet kapnak *„A gyermek*” tananyagban belül a viselkedési és illemszabályok, így az alábbi tárgykörök kerülnek górcső alá: a gyermekek viselkedése, a gyermekek magatartása otthon, az iskolában, a templomban és az utcán. Ezen kívül megtudhatjuk, hogy a korabeli társadalom a fiúktól elvárja a kalapemelést, a lányoktól pedig a keresztvetést *„a templom, feszület, szent szobrok előtt*”. (Tanterv 1928:11; 1937:49) Esetenként, ha az asszonyok ideje engedi, egy rövidebb imára is betérhetnek a templomba vagy megállhatnak a templom előtt. (Tanterv 1926:123;)

Az 1932-es tantervből a helyes megszólítás és a tegezés szabályait ismerhetjük meg. Megtudhatjuk, hogy az ifjunc kivel szemben használhatja a *„te”* és a *„maga”* szavakat. Ily módon a gyermek *„mikor szüleivel, feljebbvalóival beszélget, ne használjon a nevük helyett névmást, kivéve ott, ahol a népies »kend« és »kigyelmed« szavak vannak használatban*”. (Tanterv 1932:245)

A tanterv következő részében a társadalmi elvárás és az ideológiai nevelés egyaránt tetten érhető. A dokumentum, az *Általános részben*, nyilatkozik a nemzeti zászló használatáról is, mégpedig ilyenformán: *„A hazaszeretet és a nemzeti együttérzés ápolásának fokozását célozza a közoktatási kormányzatnak az a rendelkezése, hogy a nemzeti zászló tiszteletét minden iskola különös gondjának tárgyává tegye. Használjunk fel erre minden kínálkozó alkalmat. (...) s otthon se tartsuk a lomtárban.*” Az iskola évente rendezzen ünnepséget a nemzeti szimbólum tiszteletére, s ezen alkalomból az intézmény összes növendéke vonuljon el a zászló előtt. Bárhol is lássák a tanulók a nemzeti zászlót, előtte mindig álljanak meg, majd forduljanak arccal a nemzet jelképe felé, és végül *„a fiú tanulók vigyázz-állásban vegyék le a kalapjukat, a leánynövendékek pedig csendes főhajtással tisztelegjenek*” a zászlónak. (Tanterv 1937:127)

A fenti elvárásokat, viselkedési normákat besorolhatnánk egyben a tisztelet kérdésköre alá is, hiszen ezen magatartásformákkal a korabeli emberek az egymás, vagy a nemzet jelképe iránti nagybecsülésüket is kifejezték. Mégis különválasztottam a kutatásban a két jelenséget, az előbbibe a tekintély és tisztelet szavakat és rokon értelmű jelzői mentén megjelenő szókapcsolatokat soroltam, míg az utóbbiba a viselkedési szabályok által vezérelt cselekvések kerültek.

Összegezve elmondható, hogy a fejezetben ízelítőt kaphattunk a kor legfontosabb társadalmi normáiról, amelyek segítségével az emberek eligazodtak a kor társadalmában, és amelyeket tovább örökítettek a jövő nemzedék számára. Láthattuk, hogy a tantervek fontosnak tartották a gyermekeknek megtanítani a tegezés szabályait és a nemeket szabályozó elvárásokat, illetve azt, hogy miként kell megfelelően öltözködni, viselkedni bizonyos helyzetekben.

Egészségnevelés

A szülők egyik kiemelkedően fontos nevelési feladata volt abban az időben a gyermeket megtanítani arra, hogyan tudja megőrizni és megvédeni egészségét. Mindezen egészségnevelési folyamatnak kiterjedt tevékenységi köre volt a kor felfogása szerint, és általában az egészség bio-pszichológiai megközelítését foglalta magába (Benkő 1997, 2005; Benkő és Tarkó 2005). *„A beteg, gyenge test zavaróan hat a lélekre is. Óvja tehát a szülő gondosságával gyermeke egészségét, nevelje, edzze testét, hogy a betegségek erőt ne vehessenek könnyen rajta.”* A test nevelésének legfontosabb eszközei a friss levegő, a tisztaság, a megfelelő életmód, a táplálkozás, a helyes munkabeosztás és a vidám környezet. A szülő ne sajnálja a vizet gyermekétől, tanítsa meg őt a mosdásra, a fürdésre és a tisztaság szeretetére. A száj és a kéz higiénijára naponta többször is figyeljenek. A gyermek rendszeres és egészséges táplálkozása, illetve a szeszes italoktól való mentesség is kiemelt szereppel bírjon a szülő egészségnevelési feladatai között. A gyermekek fekvőhelyének gondos kialakítása is fontos, illetve az, hogy a gyermekeket sem testi, sem szellemi munkával túlterhelni nem szabad. (Nógrády 1930:22-24)

Az 1925-ös és az 1926-os tantervben kapott helyet, a magyar nyelv tantárgyon belül, *„A magyar ember mai élete”* tárgykör. Ezen tananyagban a gyermekek megismerkedhettek a csecsemők gondozásával, a nagy halandóság okaival, a tüdővésszel, az alkohollal – amely ital a legveszélyesebb a családok életére –, a fertőző betegségekkel és az ellenük való védekezéssel. A tantárgyon belül megbeszélhették a *„gyermek testrészei és azok gondozása”* témákat és a helyes étkezést. (Tanterv 1925:19, 63; 1926:49) *„Az ember teste”* című fejezetben a mozgás, az érzés és a táplálkozás szervei, az egészséges életmód, az orvos, ezen belül a javasasszony, a kuruzsló és a babona témája is tisztázásra került. S végül a növények és az ásványok *„Istentől nyert gyógyító hatása”*, a gyógyszertárak, a kórházak és az ápolónők is a tananyag tárgyát képezték. (Tanterv 1926:41)

Az 1932-es tanterv kinyilvánítja, hogy a csecsemőkkel való bánásmódot és a csecsemőhalandóság okait elsősorban a leánytanulókkal kell megismertetni. A tárgykör felkészíti a gyermekeket a tüdővész elleni védekezésre, és az így tanultakat az iskola keretein belül is alkalmazza például azzal, hogy elvárja a köpöcsésze, a zsebkendő, a kézmosás használatát és a gyakori szellőztetést. Különösen jelentőségteljes feladatnak bizonyult megismertetni a gyermekekkel az *„alkoholnak az egyénre, a családra és a nemzet életére való káros hatását”*, s mindezt az életből vett, de nem ismert emberekről szóló példákon keresztül demonstrálva, hogy a történetek a gyermek értelmét és érzelmeit is megmozgassák. A tanterv kéri, hogy a tanító mutasson rá az alkohol *„testi és szellemi életet romboló hatására”* is. Továbbá essen szó a betegségek megelőzéséről és a fertőző betegségekről, különösen azokról, amelyek a gyermekek közt járványszerűen léphetnek fel. A tanterv még az elsősegélynyújtás alapjait is célul tűzte ki, főként azokat, *„melyek a gyermekek életében gyakrabban előfordulnak”*, így például az orrvérzést, a sebkezelést, a zúzódásokat és az ájulást. S végül nem maradhat el az *„orvosok iránti bizalomra s rendeleteinek pontos megtartására”* való figyelmeztetés sem. (Tanterv 1932:161, 1941:12)

Az 1926-os tantervben a fenti részek egyes területei további pontosításra kerültek. Így *„A gyermek”* tárgykör alatt a diákok tanulták a *„testünk részeit”*, ezen belül a szemet, a fület, az orrot, a száját, a fogakat, a nyakat, a kezét és a lábát. Ezek megőrzése és tisztán tartása, illetve a haj és a köröm rendszeres mosása kerül kiemelésre. Az 1941-es tanteremben még a borbély is a tananyag része volt. (Tanterv 1941:9) Az étkezésen belül a rágás, a mértékletesség, a *„torkosság”*, a hideg és meleg ételek kerültek szóba, illetve az, hogy *„mit, mikor és hogyan együnk”*. (Tanterv 1926:39; 1928:14, 68; 1941:92) Az anyaggal a tanterv célja, hogy felkeltse a gyermekek érdeklődését, elsősorban az *„egészségi vonatkozásokra”*, és mindezt úgy, hogy ezek ne csak a szabályokról szóljanak, hanem annak családi

vonatkozásaira is ki lehessen bennük térni, főleg az „*édesanya gondoskodására*”, ezzel is „*a családi együttérzést*” erősítve. Illetve a tananyag kiemeli azt is, hogy „*a tisztaságra való szoktatásnál inkább elismeréssel, buzdítással, mint a korholással hassunk.*” (Tanterv 1932:132-133)

A tananyag szerint az emberi test megfigyelése kezdődhet a gyermekek önmegfigyelésével. Az anyagnak ki kell térnie „*a száznak s a fogaknak gondozására, valamint a gyomorrontás okára*”, ezen kívül az oktató ne feledje el biztatni a „*gyermeket a fogak ápolására s az evésben, ivásban való mértékletességre*”. Továbbá a tanterv felhívja a tanítók figyelmét az orvos és a gyógyszerész fontosságára, és arra, hogy ezek mellett ne feledjék megemlíteni a tanulóknak a „*javasasszonyoknak és más kuruzslóknak félrevezető*” eljárásait. (Tanterv 1932:140; 1941:138)

A testgyakorlásokon belül megtudhatjuk, hogy az óra célja a „*gyermek egészségének, edzettségének, erejének és ügyességének tervszerű fejlesztése*” és az egészséges testi életre való nevelés. (Tanterv 1925:53, 1926:101)

Az 1937-es tanterv a családok összetartását szorgalmazza a községeken belül, mert ha „*a családok összetartanak, testük és lelkük gondozását nagyon jól elláthatják, mert testi és lelki egészségük mindig veszélyben forog.*” A tanterv kéri, hogy nézzék végig, milyen mozgásokat végez az ember a foglalkozásában, milyen mozgások mennek végbe a testükben, amelyek nem akaratlagosak, mint például a táplálkozás. Hogyan lehet megelőzni a betegségeket, „*s ha mégis ránk szakadnak, hol keressünk segítséget?*” Megtudhatjuk, hogy a „*testünk szervezetét és annak működését legjobban az orvos ismeri. (...) A gyógyító szereket a gyógyszerházakban állítják elő.*” Akinek pedig kórházba kell feküdnie, mert beteg, „*azt ott nagyobb gonddal kezelik, mint otthon, mert ott mindenkinek az a feladata, hogy gondot viseljen a betegekre.*” Szó esik a lélek ápolásáról is, mondván, hogy „*a testet sem akkor vesszük gondozás alá, amikor már beteg*”. Éppen így a lelkünket is ápolni, óvni és gondozni kell. Itt kéri a tanterv, hogy a tanító beszéljen a gyermekekkel arról, hogy mi veszélyezteti egy ember lelki egészségét, mi tehet beteggé egy egész közösséget és „*hogyan gyógyítják az elterjedt lelkibetegségeket a gondos szülők?*” (Tanterv 1927:193-194)

Elsősorban a katolikus dokumentumok sajátos módszere, hogy példázatokon, történeteken, hétköznapi emberek életén keresztül ismerteti meg a gyermekekkel az elsajátítandó anyagot. Ilyenformán egy fogalmazás keretén belül, amelyet egy Jancsi nevezetű kisfiú írt, megtudjuk, hogy egy nap édesanyja elküldte őt a boltba. A történet rövid folytatásából kiderül, hogy amikor Jancsi belépett az üzletbe, a tej megszólította őt és megkérdezte tőle, hogy érte jött-e, mert „*tudod (Jancsi), hogy én vagyok az élet, erő, egészség.*” (Tanterv 1937:229)

Az *Általános utasításon* belül a tanterv kitér a tantermen belüli lábtörölő, szemetes és köpöcsésze tisztaságára is, amelyre a gyermekek tekintsenek úgy, mint a „*tisztaság, az egészség és a józóság megóvására szolgáló kellékre*”. Az ablakok sem csak a világosságot biztosítják az osztályban, hanem a tiszta levegő forrásaiként is funkcionálnak. (Tanterv 1937:118)

Az 1937-es tanterv külön „*Tisztasági szemléket*” is kért az oktatóktól, mely feladaton belül a testrészek és a ruhák tisztaságát és épségét hivatottak ellenőrizni. Ám a tanterv külön kiemeli, hogy ezek a szemlék ne csak a „*zaklatás*” hatását keltsék, hanem a gondviselését is, hiszen így növelhető a gyermekek felelősségérzete. Az oktatók ne hárítsanak át minden felelősséget a szülőkre, a szülők pedig hanyagságukat ne fedezzék elfoglaltságukkal vagy szegénységükkel. (Tanterv 1937:120)

Az 1941-es tantervben már a lakás tisztaságának fontosságáról is olvashatunk. Megtudhatjuk, hogy milyen egy egészséges lakás fekvése, szárazsága és tisztasága. Továbbá „*a tisztátlan lakás*” állatairól és veszedelmükről is szót kellett ejteni a kor népiskoláiban.

Kapcsolatok

Már a dualizmus idején, amikor a tömegessé vált iskoláztatás változást eredményezett a családok életében, nyilvánvalóvá vált a szakma számára, hogy a gyermekek nevelése akkor válhat optimálissá, ha a család és az iskola együttesen, karöltve vesznek részt a nevelési feladatokban. A 19. századtól a gyermekek élete összefonódott az iskolával. Korábban a gyermekek többségének nevelését a család látta el, amely funkció a tömeges iskoláztatás hatására kikerült a család fennhatósága alól. A gyermekek így egy szigorú hierarchikus rendszerben találták magukat, amely struktúra számos ponton eltért a család normarendszerétől. Már a század végén evidenssé vált, hogy az iskolai nevelés sikere nagyban függ a családdal kialakított kapcsolat harmonikus voltától. Bár az iskola és a család nevelési tartalma és céljai különböznek, mégsem képzelhetők el egymás nélkül, szoros kölcsönhatásban állnak egymással. (Nóvik 2002)

A család és az iskola együttműködésének igénye korán, már az oktatás tantervi szintjén megjelenik, majd a szakfolyóiratokban tetőzik. A tankönyvek lapjain azonban csak elvétve kerül ábrázolásra a téma, így egyszer-egyszer láthatjuk az édesanyát a tanítóval beszélni, de más módon az iskola és a család kapcsolatáról nem is esik szó. Ráadásul a tankönyvekben, bár gyakran jelenik meg a szigorú tanító, mégis az ismeretek és a tudás legfőbb képviselője és átadója az édesapa volt, az ő elbeszélésein és magyarázatán keresztül ismerhették meg a korabeli gyermekek a világot és annak szabályait. A két világháború között megjelent pedagógiai dokumentumokban egyértelműen a gyakorlatiasság, a mindennapokban felbukkanó ismeretek domináltak azáltal is, hogy gyakran a család és a benne élők közvetítették a tanulók felé a társadalom által elvárt tudást.

A család és az iskola viszonyára találunk példát az 1926-os tantervben, amelyből kiderül, hogy a magyar nyelv tantárgy egyik célja, „*hogy a családi és iskolai életet és nevelést egymáshoz*” kapcsolja, és mind a „*magyar nemzet szellemi*”, mind pedig a katolikus egyház életébe olvassza. (Tanterv 1926:37) Folytatva a sort, a második osztályos tananyagban megjelenik, hogy a népiskola feladata az „*ember testi és lelki művelése*”, amelyhez át kell tekinteni és összekapcsolni a „*család és az iskola munkáját*”. Külön témaként vetődik fel a „*tanító szeretete, megbecsülése*”, de nemcsak azon tanítóké, akik nap mint nap közvetlen kapcsolatban állnak a gyermekekkel, hanem azon oktatókat és iskolákat is megilleti a tisztelet, amelyekhez a gyermeknek egyáltalán nincs köze. (Tanterv 1926:41)

A szülők és az iskola kapcsolatának javítására a legjobb módszer a tanítók családlátogatása (Nóvik 2002). Az 1926-os tanterv is ezen ügyben ad javaslatot a tanítóknak, mondván, hogy „*szükséges azonban, hogy a tanító ismerje tanítványainak a családi otthonát, körülményeit*”. Értesse meg a szülőkkel, hogy tanítóként „*szeretettel vállalta magára az ő szerepüket és be is akarja tölteni híven, csak támogassák ők is törekvéseiben*”. (Tanterv 1926:121) Hasonlóképpen az 1937-es tantervben is az *Általános utasításon* belül további útmutatást kapunk a tanítók látogatását illetően. A tanterv szerint az egyszerűbb szülők megtiszteltetésnek veszik, ha a gyermekük tanítója ellátogat hozzájuk, de mindenképpen szükséges, hogy az oktató egy szülői értekezleten jelezze jövetelét és célját, megfelelőképpen rávilágítva arra, hogy „*az iskola és a szülői ház között szükséges szoros kapcsolatot*” mennyire fontos fenntartani. Arra mindenképpen ügyelnie kell a tanítónak, hogy a szülőket ne zavarja, tehát ne alkalmatlan időben járjon náluk, hanem ha lehetséges, előre megbeszélte napon menjen és munkájukba soha ne tartsa fel őket. Egyéb utasításként fogalmazódott még meg, hogy „*a látogatás ne történjen hivatalos keretek között. Egyébként is a legnagyobb tapintattal járjunk el.*” (Tanterv 1927:122)

Az iskola és a család kapcsolata, mint látjuk, nagyon nagy teret kapott a korabeli tantervek lapjain. Több ízben is tetten érhetjük a kiadványokban, hogy érdemi és sikeres nevelés csakis a két társadalmi intézmény együttes és összehangolt munkájával érhető el.

A nevelési funkció kategóriájánál már szó esett az 1937-es tanterv kapcsán arról a fejezetről, amelyben a „*katolikus család mint a katolikus népiskola alapvetője és nevelőtársa*” bukkan fel, és amelyben a család nevelésének jelentőségéről, az iskola és a család együttműködéséről olvashatunk. (Tanterv 1937:101)

Ekképpen szól az iskola és a család kapcsolatáról az 1941-es tanterv 3. kötete is. A dokumentum arra hívja fel a tanítók figyelmét, hogy a családból és az óvodából kikerült gyermekek játékos foglalkozásokkal tarkított életét „*észrevétlenül vezesse át az iskolai környezetbe*”. Ez pedig csak úgy valósítható meg, ha az „*eljárásait legalábbis kezdetben teljesen a család, illetőleg a kiseddóvó neveléshez szabja*”. Nem veszítheti szem elől azt sem, hogy „*a népiskola nem kezdi, hanem egyszerűen folytatja a család és a kiseddóvó megkezdett nevelői munkáját*.” Hiszen a családi nevelés nemcsak „*megelőzi*” azt, de az iskolával „*párhuzamosan*” folyik tovább. (Tanterv 1941. 3. kötet:12)

Az igekötő tárgykör alatt olvashatunk egy kis részletet, amelynek címe: „*Pista nyaralni megy*”. A kis történetből megtudjuk, hogy Pista a nagyapjához készül látogatóba a nyári szünetben. A fiú a vizsga után azonnal el is utazna, ám édesapja először egy levélben szeretné tájékoztatni a fiú nagyapját arról, hogy az unokája nála töltené a nyarat, továbbá Pista várható érkezéséről is. (Tanterv 1937:269) A levelet végül a fiú viszi el a postára, nagy ügyel-bajjal, óvatosan, hogy abban kárt ne tegyen.

Az 1928-as tanterven belül is találunk egy rövid tanjellegű történetet, amelyben Imre, a „*főszereplő*”, valamit ír. A tanítónak pedig a diákokkal arról kellett beszélgetnie, hogy „*Mit írhat (Imre)? Talán levelet. Kinek írhatja? Nagyapjának. Lehet, hogy nevenapja lesz a nagyapjának s köszöntőlevelet ír?*” (Tanterv 1928:176)

A következő témakörben a tanterv javaslatot tesz a gyermekek szemlélődésének egy újabb tárgyára, így a „*családtörzsből kivált új otthonalapításokra*”, és feladatként ezek megfigyelését tűzi ki. Figyelmeztet, hogy bár ezek a családok különválnak, az „*otthonaik és a családok között észrevehető bizonyos kapcsolatok, amelyeket nem szabad elhanyagolni*.” Értékelni kell ezeket az összefonódásokat, mert ezek nemcsak „*jobbá és szebbé*” teszik az életet, de könnyebbé is. Így az egyenes ágú rokonságok „*belső és külső kapcsolatainak*” feltárása után, az „*oldalági rokonságok kapcsolatait s a lelki rokonságokat, a kereszt- és bérmaszülők családjait, az egymásra utalt szomszédcsaládok, a sokszor nagy erkölcsi vagy tiszteletreméltó anyagi okokból keletkezett barátságot tartó családokat*” is fel kell térképezni. (Tanterv 1937:153-154)

A fejezetben a kapcsolatok kategória eseteire világitottam rá, arra, hogy milyen részek lettek besorolva ezen faktor alá. Így a tanterveken belül leggyakrabban a kapcsolatok címszó alatt a család és az iskola nexusa érhető tetten. A családi viszonyok kevéssé, gyakran csak példameseként jelennek meg a dokumentumokban. Kiemelendő, hogy a két világháború közötti tantervek mennyire fontosnak tartják a család nevelő tevékenységét, és azt a szakma nem felülmírni, átalakítani akarja, hanem annak folytatását, kiegészítését látják az optimális nevelési eljárásnak, és ezt ajánlják a tanítóknak is.

A tantervekben feltárt rövidke rokonsági és szomszédi viszonyok bemutatása során egyértelműen kirajzolódnak az elméleti áttekintőben is leírt összefüggések, mégpedig, hogy ezek a relációk az egyén támogatására és védelmére szolgálnak, jobbá és szebbé teszik az életét, biztosítják a helyét a társadalomban és a kisközösségen belül.

Ünnepek

A Horthy-kori dokumentumok vizsgálata során szembetűnő volt, hogy a családot gyakran ábrázolják ünnepi alkalmak során, így a fejezetben olyan eseteket mutatok be, amelyek ezeket a jeles napokat és eseményeket demonstrálják.

Minden tantervben megtalálható a magyar nyelv első osztályán belül, a család tananyagában, hogy a tanítónak beszélgetnie kell a gyermekkel a „*család örömnappjairól*”, a „*családi ünnepekről*”, a „*családi összejövetelekről*”, a születésnapokról és a névnapokról. Az 1926-os tantervben ez a tananyag kiegészül a kereszttelővel és az esküvővel, illetve a család „*szomorú napjaival*”, a betegségekkel és a halálesetekkel is. (Tanterv 1925:14, 63; 1926:38; 1928:68; 1932:13; 1937:48; 1941. 2. kötet:91) A nagy halandósági arányok miatt a 20. század elejéig a gyermekek számára mindennapos esemény volt a halál jelenléte, amelyeket elsősorban a csecsemőhalandóság, a fertőzések és a járványok eredményeztek. A század elején indult meg a betegségek visszaszorítására irányuló egészségügyi felvilágosítási mozgalom, amelynek hatására a halálozások száma visszaszorult. (Ackermanné 2006)

A népi hagyományok, szokások tárgykörén belül a korabeli oktatási intézményekben szót ejtettek az egészségtelen népszokásokról is, amelyek tanításánál utasításként azt adták ki a tanítóknak, hogy erős kritikával illessék és helytelenítsék ezeket a tradíciókat, mint például a húsvéti öntözködést, amelyet gyakran „*vederszámra*” végeztek az ifjak. (Tanterv 1926:45)

Az ünnepek kategóriáiban a két világháború között központi szerepet töltöttek be az édesanyák tiszteletére rendezett ünnepségek. Az 1937-es tantervben felsorolták az iskolai ünnepélyeket, ezek közül pedig kettőt, az „*anyáknapját*” és a „*szülők napját*”, amelyekről együtt emlékeztek meg, külön fejezetben bővebben ki is fejtettem. A népiskola célja, hogy a gyermeket minél közelebb vigye az élethez, mondván, „*engedjük őt is érezni, akarni és cselekedni.*” Éppen ez hozta napvilágra a „*társadalomból kiindult kívánságot, hogy tartson az iskola külön napot az önfeláldozó anyai szeretet megünneplésére*”. Am az anyák napja az édesapákról is kellett, hogy szóljon, hiszen „*úgy rendelte az Atya, hogy a Boldogságos Szűz mellett Szent József is nevelője legyen Jézusnak*”, éppen ezért az anyák napja a katolikus iskolákban szülők napjává egészült ki. (Tanterv 1937:130)

Az anyák napjáról a kézimunka tantárgyon belül is megemlékeznek. A tananyag módszertani útmutatója felkészíti a tanítónőt arra az esetre, hogy a leányok kedvetlenül végzik majd a *női kézimunkát*, elsősorban azért, mert a „*gépek mai korszakában fölöslegesnek tartják*” azt. A tanítónő feladata bebizonyítani nekik, hogy a kézimunka ma is hasznos és szükséges tevékenység. Így az oktató példaként hozza fel az anyák napját, hiszen az „*édesanyának bármily kisértékű kézimunkával való megajándékozása értékes nevelőhatással van a gyermekre, s nem maradhat hatás nélkül a szülőkre sem.*” (Tanterv 1937:453)

Az ünnepek felsorolásában találjuk a *Madarak és fák napját*, amelyre nemcsak a gyermekeket, de az egyházi és a polgári előljárókat, de még magukat a szülőket is invitálja a tanterv, mondván, „*jelenlétükkel megerősítik tanítványainkat abban a felfogásban, hogy kirándulásuk nem pusztán kedvtöltés, hanem a gyakorlati élet szempontjából is hasznos munka.*” (Tanterv 1937:128)

S végezetül a karácsonyról való megemlékezés sem maradhat el a korabeli oktatási intézmények anyagából, így az 1941-es tanterven belül külön rész foglalkozik a karácsonnyal és az ünnepre való készülődéssel. A tantárgyon belül a tanterv kéri, hogy külön megbeszélés tárgya legyen, hogyan készülődnek az emberek *otthon* és az *utcán* a karácsonyra. S a dokumentum nem feledkezik meg az ünnepek utáni időszakról sem, így felhívja a tanító figyelmét arra, hogy az ünnepek elmúltával szakítson időt az élménybeszámolókra is, „*Hogyan teltek az ünnepek?*” címszó alatt. (Tanterv 1941:93)

A tantervekben az ünnepek ábrázolása gyakori, de inkább csak szavakon és kifejezéseken keresztül bukkan fel, nem pedig összefüggő történetek során. A család és az ünnepek demonstrálása színesebb és izgalmasabb eredményt hoz majd a tankönyvek elemzésénél.

4.2.6. Gazdasági funkció

A következő fejezetben azokat az eseteket taglalom, amelyekben a család gazdasági funkciója dominál. Kategóriája alá olyan említések kerültek, amelyekben elsősorban a családot a munka kapcsán ábrázolják. Ám ide osztottam be olyan adatokat is, amelyek az anyagi és a gazdasági helyzetre, a tárgyi környezetre és a társadalomban elfoglalt helyre vonatkoztak.

A magyar nyelv tantárgyon belül a beszélgetés tárgyaként lett kiemelve a „*család munkája*”, a „*család tagjai és azok munkája*” és a „*háznép munkája*” témakörök. Az utóbbi téma esetében megtudhatjuk, hogy ezeket a tevékenységeket a „*házban, udvarban, kertben, a határban*” lehet elvégezni. A tanterv kiköti, hogy a gyermekeket a mindennapi teendők szeretetére kell nevelni, és el kell fogadtatni velük, hogy „*mindenkinek van élethivatása*”. (Tanterv 1925:14, 16, 63; 1926:41; 1928:13, 63; 1937:48)

Szintén a magyar nyelv tantárgyon belül kap helyet „*A falu és a város egymásra utaltsága*” című fejezet, amelynek végén olvashatjuk, hogy a gyermekekkel meg kell ismertetni, hogy „*mi készíteti az Alföld lakosait a tanyasi életre, miféle munkával foglalkozik, hogyan él ott a család az év minden szakában.*” „*A természet jelenségei*” részben pedig a tanulók azt a feladatot kapják, hogy figyeljék meg otthon a családban folyó munkákat. (Tanterv 1932:158)

A tantervek szót ejtenek a nyári betakarítási munkákról is, s arról, hogy vannak olyan emberek, akik ma is úgy akarják a földet művelni, mint apáink. (Tanterv 1932:218) A mássalhangzók „*kettőzésének*” szabályait is a családtagok munkáján át láttatja a tanterv: „*Az édesanya tüzel; Klári burgonyát szed; Ferkó, te meg szedd össze a fát!; Pista a meggyért megy*”. (Tanterv 1932:238) A múlt időt például az alábbi mondat segítségével tanulhatták meg a gyermekek: „*Édesanyám kalácsot sütött*”. (Tanterv 1932:252) Az édesanya munkája mentén tovább példálódzik a dokumentum, amikor megemlíti, hogy „*tűvel varrta fel a gombot édesanyám a ruhámra*”. (Tanterv 1937:182) A szülők feladataira találunk még további példát, amikor a *Részletes utasítás* azt a feladatot határozza meg a tanuló számára, hogy figyelje meg, „*hogyan fogja be a lovakat az édesapja vagy, hogyan készülődik »a munkába menésre«*” illetve, hogy az édesanyja hogyan feji meg a teheneket és eteti meg a malacot és a disznót. (Tanterv 1937:226)

Az 1937-es tanterv tanácsot ad arra vonatkozólag, hogy miképpen kezdeményezzék a tanítók a beszélgetést a család munkájáról: „*Ki, hol, mivel van elfoglalva a családban?*” Majd a dokumentum felsorolja a család tagjait is: „*apa, anya, nagyobb, kisebb testvérek, nagyszülők, rokonok, cselédek, napszamosok*”, pontosítva ezzel azok körét, akiknek munkájával a korabeli diákoknak meg kellett ismerkedni. Ezekon kívül még részletezésre kerültek az állandó munkák a házban és a ház körül. (Tanterv 1937:175)

A „*Rend, tisztaság*” és „*Az idő*” címek alatt további gazdasági faktorokra lelhetünk a tantervekben. Az előbbi fejezetben a lakás berendezését részletezi a dokumentum, amelyre hosszú időn és nagy fáradságon keresztül tehetett szert a család, hiszen a bútorokat, de lehet, hogy magát a házat is, sokszor már a nagyszülőktől, esetleg a dédszülőktől örökölték. Éppen ezért az otthont meg kell becsülni. Ám nemcsak az épületet és annak berendezését, de ugyanígy a ruházat tisztán tartását és épségét is respektálni kell, hiszen általuk a szülők munkáját és fáradozását viselik magukon a gyermekek, mivel maguk a szülők ruházzák őket. (Tanterv 1937:177) *Az idő* témájánál is a szülők és a nagyobb testvérek munkáját hozza fel a könyv, azonban ezen belül elsősorban a tevékenységek időbeni beosztását taglalja, ilyenformán a nappal és az éjszaka viszonyát, a napszakokat, a hatnapos munkahetet és a vasárnap tiszteletét, illetve az ünnepnapok fontosságát. (Tanterv 1937:177)

A katolikus nőnevelés tárgyköre már többször előkerült a dolgozaton belül, ám a gazdasági funkción keresztül való ábrázolása sem maradhat említés nélkül. Az 1937-es tantervből megtudhattuk, hogy a leányokat két életformára kell felkészíteni, egyszer a családi

hivatásra, ezen belül a feleség, az anya és a háziasszony szerepeire, másodsor pedig a szolgáló, cseléd munkára, ebben pedig lányok a „*munka belső értékét*” és annak örömét sajátítják el. (Tanterv 1937:169)

A természetrajz, gazdaságtan és háztartástan tantárgy keretein belül a tavaszi kerti munkák népszerűsítése történik. Azonban a tanterv felhívja a tanítók figyelmét, hogy óvakodjanak attól, hogy ezek a munkák a szülők szemében úgy tűnjenek, „*mintha gyermekeik munkáját a tanító saját céljaira akarná hasznosítani*”. Így a természet virágokat például a templomnak kell adományozni, míg a zöldségeket a szorgalmasabb vagy rászoruló gyerekek vigyék haza szüleiknek, kiemelve otthon, hogy ezt ők maguk termelték. (Tanterv 1926:213-214)

A kézimunka tantárgy céljából megtudhatjuk, hogy azzal, hogy a gyermekek megtanulnak „*könnyen kezelhető anyaggal s egyszerű eszközökkel*” bánni, a lelkükben „*rejlő munkavágyat*” ébresztheti fel és terelheti helyes irányba a tanító. A tantárgy célja továbbá a munka megszerettetésére és megbecsülésére nevelés. Azonkívül megtudhatjuk, hogy az első két osztályban a fiúk és a lányok együtt, harmadik-negyedik osztályban a fiúk és a lányok oktatása külön történik. A célkitűzés kiemeli, hogy a harmadik-negyedik osztályos női kézimunka anyagában a „*családban szükséges egyszerűbb munkák megtanítása és e közben az ízlés, a rend, a takarékoság és a munkaszeretet*” elsajátítása folyik. (Tanterv 1925:50; 1926:97; 1928:50; 1937:87) Ekképpen a harmadik osztályban az óra keretein belül megtanulnak a lányok horgolni és kötni, míg a negyedikben a kötést már öt túvel végzik, és ezek mellett a keresztöltést is elsajátítják. (Tanterv 1925:52; 1926:100-101; 1928:52; 1937:89)

A kézimunka tantárgy bevezetője kéri az oktatót a tananyag feladatainak megtervezésénél, hogy vegye figyelembe a tanulók otthoni, illetve azok szüleinek szükségleteit is. Ha „*valamelyik tanulónak már van otthon más színű, esetleg más anyagú vagy vastagságú fonala, engedjük meg, hogy felhasználhassa (...). Ép így ha valakinek nem kis tálcátartóra, hanem szakállkára van szükség, engedjük meg, hogy otthon a szükségeset készíthesse.*” Így maguk a szülők is kevésbé lesznek anyagilag megterhelve, és a gyermek számára is nagyobb örömet fog okozni a munka. (Tanterv 1932:515) A fenti részben a munka és az anyagi helyzet említése együttesen jelent meg a gazdasági funkció kapcsán.

A természetrajz, gazdaságtan és háztartástan óra keretein belül a gyermekek szerteágazó tevékenységi kört sajátítanak el a negyedik osztályban, így megtanulják a „*fehérnemű gondozását, mosást, ruhahajtogatást, mángorlást, keményítést, vasalást, szappanfőzést, keményítőkészítést*” is. (Tanterv 1925:39)

A számolás és mérés tantárgyon belül a második osztályban az oktató aszerint határozta meg a tananyaghoz kapcsolódó feladatokat, hogy azok miként kapcsolódtak a „*gyermek bevásárlásaiból, a boltban, a piacon előforduló adás-vétel, mérés, a család, a háztartás köréből (...)* az egyes ünnepekkel (Mikulás, Karácsony, Húsvét), a búcsúval és a vásárokkal kapcsolatban” vett példákhoz. Viszont mindezekből csak azokkal az esetekkel kellett foglalkoznia a tanítóknak, amelyek iránt ténylegesen érdeklődést mutattak a gyermekek. (Tanterv 1932:282) Az 1941-es tanterv utasítja a tanítókat, hogy az apa és a nagypapa gazdaságával, illetve az anya és a nagymama háztartási feladataival, bevételeikkel és kiadásaikkal is foglalkozniuk kell a tanulóknak a tantárgyon belül. (Tanterv 1941:27)

A beszéd- és értelemgyakorlaton belül külön tárgykört képez az otthon témája. Benne elsősorban a szülői ház részeit ismerhetik meg a korabeli diákok, így a „*lakószoba, konyha, kamra, pince, padlás*” kerül elő. Ebben a részben mélyülhetnek el a szülői ház anyagait illetően is a gyermekek, ilyenformán a fával, a téglával, a cseréppel, az agyaggal és a mésszel ismerkednek meg. De tudást szereznek az otthon felszerelésével és bútoraival kapcsolatban is, így a kályha, az asztal, a szék, az ágy, a szekrény, a láda, a kép és az óra fogalmai kerülnek elő. Az udvar és a kert témája is szóba jön, ezen belül megemlítik a pajtát, az istállót, a

baromfiólat és az árnyékszék kérdéskörét. (Tanterv 1925:13-14; 1928:63; 1932:9, 59; 1938:48)

Az 1932-es tanterv *Részletes utasításában* pontosítja az otthon témakörével kapcsolatos tudásanyagot. Ebben a fejezetben a gyermekek a szülői házzal, beosztásával, berendezésével, állataival és növényeivel, a családdal s annak életével foglalkoznak. A tananyag elsajátításánál nem az egymásutániség, hanem az időszerűség elve mérvadó, mondván, hogy minden család otthonát úgysem nézhetik meg a gyermekek, „*de egy kertet, udvart, lakóházat, berendezését, egy család asztalát, egy kutyát, egy tyúkcsaládöt*” viszont igen. (Tanterv 1932:131-132; 1937:174)

A munka kérdése a *testgyakorlatok* című órán belül is felbukkan. A testnevelésben helyet kap az 1937-es tantervben a „*Kirándulások, munkára nevelő- és nemzetvédelmi gyakorlatok*” című fejezet, melyben a gyermekek elsajátíthatják, hogy „*hogyan kell a könnyű kerti, mezőgazdasági, háziipari munkákat, leányoknál a háztartás keretében előforduló gyakorlatokat helyes testtartással, ésszerű munkabeosztással végezni*”. Szintén ezen részben tájékozódhatunk a munkaeszközök megfelelő tisztán tartásáról és arról, hogy a leánytanulóknak „*csak egészen könnyű mezőgazdasági és háziipari munkákat*” szabad végezniük. A tantárgy kapcsán tehát a lányoknak elsősorban azt kell elsajátítani, hogy a házimunkát megfelelő testtartással és „*ésszerű*” munkabeosztással végezzék. (Tanterv 1937:98; Bertók 2009)

A gyermekek házi feladatának mennyiségére vonatkozólag is tesznek kitételeket a dokumentumok. A 1937-es felhívja a figyelmet arra, hogy az otthoni iskolai munkának nagy nevelő hatása van, fejleszti a lelkiismeretességet és a kötelességérzetet. A diákokban is él a vágy az otthoni tanulásra, sőt maguk a szülők – „*nemcsak a városi, hanem a falusi szülők is*”-, szeretik látni, ha a „*gyermekük otthon iskolai munkával foglalkozik*”. Azonban ezek a feladatok semmi esetre se legyenek túl hosszúak, „*egy-egy napra csak igen kevés foglalkoztatást adjunk* (a tanulónak), *csak annyit, amennyit leggyengébb növendékünk is rövid idő alatt, megerőltetés nélkül, könnyen el tud végezni*.” A házi feladat ne menjen a gyermekek szabadidejének rovására és korlátozására. „*A megterhelést kerülni kell! A nehezebb munka a gyöngébb növendékekben a sikertelenség kínos érzését keltené, s ezzel önbizalmukat csökkentenénk, a több munka pedig felszíniességre szoktatná őket*.” (Tanterv 1937:124)

Az ünnepek részletezésénél külön fejezetet szentel a dokumentum a *Takarékossági napról* való megemlékezésre. A tanterv felhívja a figyelmet arra, hogy a gyermekeket takarékosra kell nevelni, takarékos gazdákat és háziasszonyokat kell formálni belőlük, hiszen az emberek egyre többen lesznek és az igényeik is folyamatosan nőnek, ám a „*jó Isten nem teremt számukra új világot*”. Ezért nemcsak az a fontos, hogy a gyermekek tisztában legyenek azzal, hogyan szaporítsák a Föld javait, de azt is tudniuk kell, hogyan takarékoskodjanak ésszerűen. A „*takarékosság szerénységre és mértékletességre nevel*”, a takarékos ember kerüli a hivalkodást, megbízható és független, mert nem szorul mások segítségére. (Tanterv 1937:129)

A takarékoság kérdéskörét feszegeti továbbra is a tanterv a *Részletes utasításban*, ahol a dokumentum kéri a tanítókat, hogy a leányokat készítsék fel a gazdaságos főzésre, tüzelésre, világításra és bevásárlásra. Szintén a tanulók takarékoságát ösztönzi az a feladat, amelyben a gyermekek dolga, hogy kiszámítsák, mennyit takarít meg egy háziasszony kertgazdálkodással vagy azzal, ha maga varrja a ruháit. Rámutat a gazdaságosságot veszélyeztető tényezőkre is, így a férfiaknál az alkoholfogyasztásra, a nőknél a fényezés kockázataira. (Tanterv 1937:288)

A munkamegosztás témája is felvetődik a lakóhelyek disputája mentén, ebből megtudhatjuk, hogy a községben élő családok úgy osztják fel maguk között a tevékenységeket, hogy „*mindent jól elvégezhesse, senki se henyéljen, és mindenki megszerezhesse magának azt, amire szüksége van*”. Ekképpen a gyermekek

megismerkedhetnek a fölműves, a kovács, a bognár, a kőműves, az ács, az asztalos, a lakatos, a bádogos, a szabó, a csizmadia, a cipész, a takács, a fürdősök, a borbély, a pék, a mészáros, a hentes, a boltos és a kereskedő munkájával. De foglalozik a tanterv a rendőrök, a csendőrök, az éjjeliőrök, a postások, a kézbesítők és vasutasok munkájával is. (Tanterv 1937:194)

A *Gazdasági gyakorlati ismeretek* tárgy célja, hogy a gazda és a gazdasszony munkáját jobban megismerjék a gyermekek. Ezen belül azonban differenciálva lett a fiúiskola és a leányiskola anyaga, ennek köszönhetően a citátumot elemezve markánsan kirajzolódnak a határok a női és a férfi gazdasági tevékenységek között. A férfi gazdasági teendői közül a földműves munkája (talaj, betakarítás, szántás, gyümölcsös, szüret, borkészítés), az állattartással kapcsolatos feladatok (tehéntartás és tejtermelés, az istálló, sertéstartás, hizlalás, juhtenyésztés), a gazdaság vezetése és a mezőgazdasággal kapcsolatos intézmények kerülnek bemutatásra. (Tanterv 1937:513-515)

A leányiskolák esetében a ház tájkát, a család munkáját, a háziasszony munkakörét – ezen belül például a kerti munkákat, a baromfitartás feladatait, a tehéntartás és a tejtermelés rejtjelmeit – ismerhették meg a leányok. A nők feladata ezen kívül kiegészült az egészséges lakás és a táplálkozás biztosításával, a ruházkodással, a mosással, a mángorlással és a vasalással, a selyemhernyó-, a házinyúl- és a sertéstenyésztéssel, a disznóöléssel és a tojástermeléssel is. A gazdasszony feladatai közé bekerült még a konyháról, a konzerválási munkákról, a takarékosági feladatokról, a kerti virágokról és a gyógynövényekről való gondoskodás is. (Tanterv 1937:515-517)

A két nem feladatait áttekintve jól látható, hogy míg a férfiak munkája átláthatóbb és jóval körülhatároltabb, addig a nőktől szerteágazóbb feladatok ellátását várták el a 20. század eleji Magyarországon. Nemcsak a házon belüli, de a ház körüli munkákból is jócskán kivették a részüket. További különbségként tarthatjuk számon a két nem tennivalója kapcsán még, hogy a férfiak munkájának nagy részét a mezőgazdaság tette ki, addig a korabeli nők teendői inkább a házon belül aposztrofálódtak. Némi átfedést is felfedezhetünk a két nem tevékenységei között, így a tehéntenyésztés és a disznók gondozása mindkét félnél egyaránt felbukkant.

A következő fejezetekben a fogyasztási, a reprodukciós és a felnőttek védelme funkciókból adok ízelítőt. Ezen faktorok azonban, mint ahogy a gyakorisági adatoknál is láthatók voltak, csak nagyon ritkán, a szocializációs és a gazdasági funkcióhoz képest elenyésző mennyiségben voltak jelen a vizsgált tantervekben.

4.2.7. Fogyasztási funkció

A fogyasztási funkció kategória alá olyan esetek kerültek, amelyben a család étkezési és vásárlási szokásairól olvashattunk. Így a magyar nyelv tantárgyon belül, „*A gyermek*” témakör alatt, a korabeli diákok tanulhattak az étkezés mikéntjéről és az azt körülvevő tevékenységekről, így például arról, hogy „*mit, mikor és hogyan együnk*”. (Tanterv 1926:39; 1941. 2. kötet:8)

A *Különös részben* a negyedik osztály anyaga a nemzet mondakincsének megismerését szorgalmazza. Ám a tárgyon belül nemcsak a haza mondavilága, de annak gazdasága is az érdeklődés tárgyát képezte az 1926-os tantervben. Így ajánlást tesz a kiadvány arra vonatkozólag, hogy a „*család háztartásában, a falu boltjában található gazdasági és ipari cikkek termelése iránt*” is érdemes a gyermekek figyelmét felkelteni. (Tanterv 1926:128)

Egy már korábban, más funkción keresztül tisztázott citátum ezen faktor alatt is tárgyalásra került. Arról az idézetről van szó, amelyben édesanyja elküldte fiát, Jancsit a boltba, az üzletbe lépve pedig a fiút megszólította a tej. (Tanterv 1937:229) Ezen esetben az édesanya és fia kapott egy-egy említést a fogyasztási funkción belül.

Végül az 1941-es tantervben külön témaként jelent meg a bolti vásárlás folyamata, tehát például az, hogy „*mit veszünk a boltban: a mészárostól, a fűszerestől?*” (Tanterv 2.

kötet. 1941:9) Ezen kívül elkülönült anyagként jelent meg a tantervben a korabeli gyermekek ruhavásárlási szokásainak bemutatása, a kenyér, az élelmiszerüzletek, a mészáros, a fűszeres, a hentes kérdésköre, illetve a fűszer- és a csemegekereskedelem különbsége. (Tanterv 3. kötet. 1941:93)

4.2.8. Reprodukciós funkció

A reprodukciós funkcióba olyan esetek kerültek be, amelyek a születés, a házasság, a halálozás és a válás eseményeit foglalják magukba. Ezek közül csak a házasság intézményére találtam példát a tantervekben.

Az 1937-es tanterv leszögezi, hogy a diákok ismeretének tágításához mindenképpen hozzájárul, ha a „*családtörzsből kivált ágak új otthonalapításának*” folyamatát is megvizsgálják a tanulók a tanórán. (Tanterv 1937:153) A citátum további fele az új családok közötti kapcsolatokat boncolgatja, de az idézet első fele a reprodukciós folyamatba lett besorolva.

4.2.9. Felnőttek védelme

Ezen kategória alá azokat az említéseket soroltam, amelyek a nagyszülők, esetleg a szülők gondozásáról szóltak.

Az 1937-es tantervben a betegek gondozásáról, ehhez való megfelelő hozzáállásról ad leírást a kiadvány. Ha a család megfelelőképpen összetart, „*a testük és a lelkiük gondozását nagyon jól elláthatják,*” továbbá megtudhatjuk, hogy „*a munkára képtelenné vált testi és lelki betegek, öregek gondozása is elsősorban a család kötelessége*”, s csak ha nincs családja valakinek, vagy az a család maga is szegény és tehetetlen, akkor kell a községnek felelősséget vállalnia a rászorultak gondozásáról. (Tanterv 1937:193-194)

Az 1941-es dokumentum 1. kötetében „*Az ember élete*” című fejezetben egy mondaton belül jelenik meg az „*öregek, betegek gondozása, védelme*”. (Tanterv 1941:17) A második kötetben felbukkan az öregkor kérdése, ám abban már hosszabb magyarázatot fűznek a témához, így megtudjuk, hogy az öregkor a dolgozó élet jutalma, s azt is, hogy a fiataloknak milyen kötelessége van az öregek és gyengék iránt. (Tanterv 1941:12)

4.2.10. Összefoglalás

A fenti fejezetekben a Horthy-kori tantervek kvalitatív elemzése történt meg. Először a család szocializációs funkcióit tekintettem át, ezen belül a nevelési, az ideológiai nevelési, az erkölcsi nevelési funkciókat, a tisztelet, a norma, az egészségnevelés, a kapcsolatok és az ünnepek kategóriáit elemeztem, a gyakorisági megoszlás sorrendjében. A szocializációs funkció után a másik négy alapfunkció következett, azaz a gazdasági, a fogyasztási, a reprodukciós és a felnőttek védelme funkció.

A tanterveket vizsgálva láthatjuk, hogy nehéz volt teljes, összefüggő képet adni az időszak családképéről, hiszen a tantervek olyan dokumentumok, amelyek a tanítás folyamatát irányítják, segítik és egészítik ki és belőlük nem következtethető ki tágabb kortörténeti kép szemben a tankönyvekkel vagy a folyóiratokkal. Gyakran találunk csak szavakat vagy rövid kifejezéseket, sokszor az egymást követő fogalmakat is nehéz logikailag összekapcsolni és megérteni. Ennek ellenére, mint ahogy a kvantitatív elemzésből is kiderült, sok átmenet és hasonlóság van a három dokumentumtípus családképében és a család funkcióinak ábrázolásában.

A család funkcióinak bemutatásánál a legnehezebb dolgom az utolsó három főfunkció esetén volt. Nem mondhatnánk, hogy e három (fogyasztási, reprodukciós és felnőttek védelme) nem fontos és nem jelenik meg a tantervek lapjain, de mindenképpen jóval elmarad

a család egyéb feladatai mellett. Míg a szocializációs és a gazdasági funkció bekezdések szintjén kerül kifejtésre, addig a fenti három funkció inkább csak szavak vagy szókapcsolatokon át jut a felszínre. Bővebben arról, hogy a tantervben megkövetelt ismeretekről mi jutott el a gyermekekhez, már csak a tankönyvekből kaphatunk majd információt.

4.3. A Horthy-kori tankönyvek családképe

A család a gyermek elsődleges szocializációs közege. Viszont már igen hamar, a családdal párhuzamosan, helyet kap és részt vállal a gyermekek neveltetésében az iskola. Mindkettő feladata elősegíteni a gyermek integrálását a társadalomba. Funkciójuk megtanítani a társadalmi normákat, az írott és íratlan szabályokat, az adott társadalom értékeit, hagyományait, felkészíteni a gyermeket a munkamegosztásban való sikeres részvételre, illetve elfogadtatni és bekapcsolni őt a társadalmi hierarchiába.

Az iskola a fenti értékeken kívül közvetíti a társadalom viszonyrendszerét, a kor tudományos ismereteit és nem utolsósorban a társadalomban uralkodó ideológiai nézeteket. Ettől függetlenül azok, akik részt vesznek a fenti nézetek közvetítésében az iskolai intézményi keretei között, magukban hordják az „egyediséget”. Bár az iskola arra törekszik, hogy azonos értékeket és normákat közvetítsen a tanulók felé, mégis azok gyakran másképpen „csapódnak le” az egyes emberekben, családokban, kultúrákban stb. Azok az emberek, akik továbbítják a központi tudást a gyermekeknek, maguk is különbözőek. Éppen ez hozza magával a kérdést, hogy az oktatási intézmények által közvetített tudás mennyire egyezik meg a kor társadalmában fellelhető valósággal és ideológiával? (Dárdai 2002; Háber–Sas 1980)

A kor elvárásait, ismereteit, valóságát és ideológiáját tetten érhetjük az időszak pedagógiai dokumentumaiban, ekképpen például a központilag megszerkesztett tantervekben, a tantervek követelményei alapján elkészített tankönyvekben, vagy a pedagógusok munkáját segítő szakmai anyagokban, a folyóiratokban. Hogy az oktatás milyen célt tűz ki a kultúra- és az ismeretátadás feladatait illetően, a tantervekben, hogy ebből mi valójában meg, magukban a tankönyvekben érhetjük tetten.

A következő fejezetben a tankönyvek elemzését végzem el a már korábbi lépések logikája mentén. Először a két világháború között megjelent tankönyvek kvantitatív, majd kvalitatív elemzését mutatom be. Tizenhat olvasókönyv került elemzésre a Lampel Kiadó és a Szent István Társulat kiadásában, kettő-kettő az elsőtől a negyedik osztályig. Mivel a tantervek vizsgálatánál egyértelműen kiderült, hogy a család és a családot érintő és befolyásoló témakörök a magyar nyelv tantárgyon belül került kifejtésre, így a tankönyvválasztásnál is ezt a szempontot vettem figyelembe.

A fejezetben először a tankönyvek jellemzőin keresztül mutatom be a szavak gyakoriságát a kiadási dátumok, az oldalszámok, az osztályok és a kiadó típusa szerint. Következő lépésben ugyanezen lépések segítségével a család funkcióinak megoszlását, majd a vizsgált kifejezések funkciókban való megjelenését elemzem keresztábrák segítségével. A kvalitatív részben pedig idézetekkel és képekkel illusztrálom az elemzett szavak funkciókban való felbukkanását.

4.3.1. Az elemzési egységek kvantitatív elemzése a tankönyvek jellemzőin belül

A tankönyvekben az elemszám 22125 lett, tehát a vizsgált szavak és a szavak képekben való ábrázolása ennyiszor jelent meg a tankönyvek lapjain. Ez megfelelő elemszám, amelyből érvényes következtetéseket lehet levonni.

A szavak megoszlása a tankönyvek kiadási éve alapján

A következő táblázatban az összes kifejezés megoszlását láthatjuk a tankönyvek kiadási éve szerint.

18. táblázat: Tankönyvekben megjelenő család kategóriáinak százalékos megoszlása a kiadás éve alapján

Év	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1929	1933	1936	1938	1940
%	1,7	5,8	7,5	4,3	2,5	5,2	17,4	4,2	3	19,8	11,4	17,3

Mint ahogy a módszertani részben már kifejtettem, a tankönyvek mintavétele közben először arra törekedtem, hogy a dokumentumok kiadás éve szerint készítsek osztályokat, és azokból szisztematikus mintavétellel tudjak mintát venni. Mivel a tankönyvek esetében semmiféle logikát nem véltem felfedezni a kiadási dátumok szerint, ezért maradtam a kiadók szerinti csoportképzésnél. A fenti táblázat azt prezentálja, hogy a kiadók csoportosítása után, 1920-tól 1940-ig, milyen évek kerültek be a mintába. A családdal a leggyakrabban az 1936-os tankönyvben találkozhatunk, itt található az összes említés majdnem 20 %-a. Az említett kiadást az 1926-os (17,4 %) és az 1940-es (17,3 %) évek követik. A vizsgált elemek legritkábban az 1920-as kiadványban jelentek meg (1,7 %).

A szavak megoszlása a kiadási évek és az oldalszámok szerint

Érdeemes megvizsgálni, hogy a család ábrázolásának gyakorisága összefüggést mutat-e a tankönyvek terjedelmével.

19. táblázat: A család kategóriáinak megoszlása és a tankönyvek oldalszáma a kiadási dátumok alapján

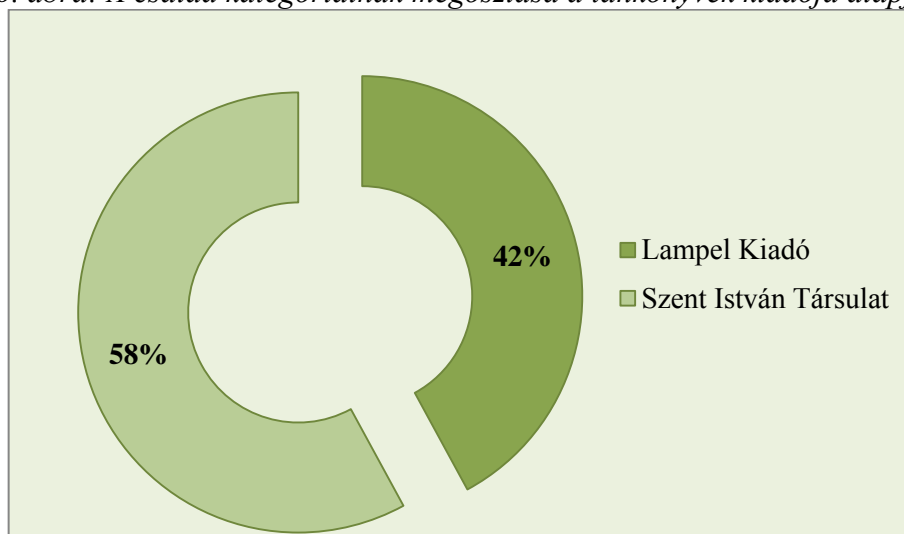
Év	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1929	1933	1936	1938	1940
%	1,7	5,8	7,5	4,3	2,5	5,2	17,4	4,2	3	19,8	11,4	17,3
Oldalszám db	110	184	221	148	106	131	354	163	121	473	168	366

A táblázatból látható, hogy a szavak gyakorisági megoszlásának alakulása összekapcsolódik a kiadvány terjedelmével. A tantervek esetében ez nem nyert bizonyítást.

A szavak megoszlása a tankönyvek típusa szerint

A következőkben azt nézem meg, hogy a kiadók szerint – tehát attól függően, hogy katolikus vagy állami tankönyvről van-e szó – miképpen oszlik meg az elemszám.

10. ábra: A család kategóriáinak megoszlása a tankönyvek kiadója alapján

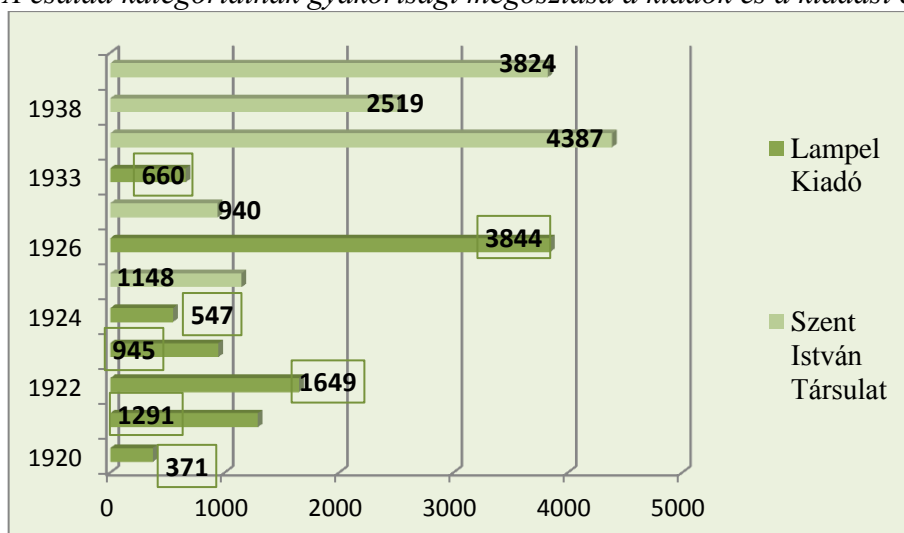

Az ábráról azt olvasható le, hogy a katolikus tankönyvekben többször (12818 – 58 %) fordul elő a család ábrázolása, mint az állami kiadványokban (9307 – 42 %), bár az eltérés nem számottevő - míg a tantervekben 22 %-os eltérés mutatkozott, addig a tankönyveknél ez csak 16 %.

A szavak megoszlása kiadók és kiadási évek szerint

Érdekes megvizsgálni azt, hogy a tankönyvek kiadási dátuma és a kiadók között van-e valamilyen összefüggés. A következő ábrán tehát azt figyelhetjük meg, hogy a különböző kiadási évek mely kiadóknak felelnek meg, s ekképpen hogyan oszlanak meg az elemzett szavak.

11. ábra: A család kategóriáinak gyakorisági megoszlása a kiadók és a kiadási évek szerint

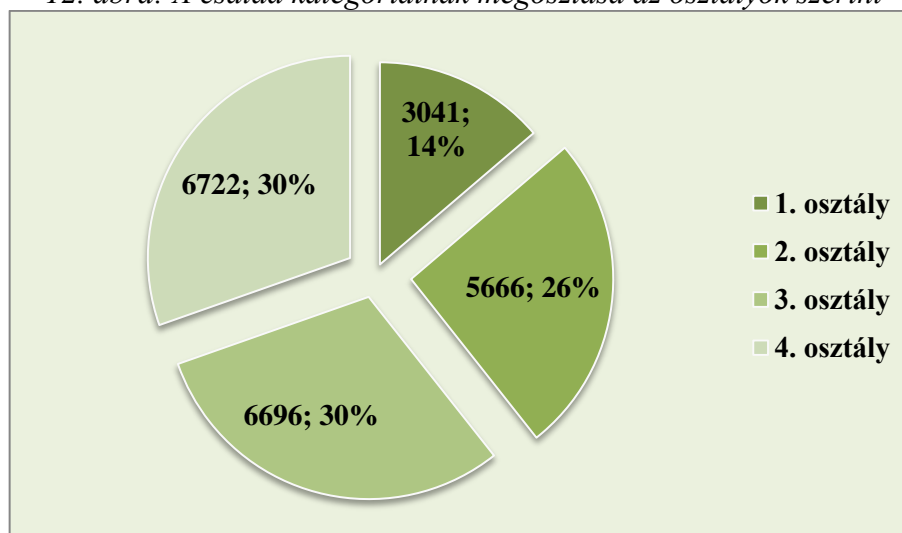

Az ábrán láthatjuk, hogy a Szent István Társulat könyveiben gyakoribb a család ábrázolása, közülük is az 1936-os (4387 – 19,8 %) és az 1940-es (382 – 17,3 %) kiadásban, de nem sokkal marad el az 1938-as dokumentum sem (2519 – 11,4 %). A Lampel Kiadó könyvei közül az 1926-os kiadás emelkedik csak ki (3844 – 17,4 %).

A szavak megoszlása osztályonként

A következő ábrán a szavak osztályonkénti megoszlását látjuk, mind a gyakorisági, mind pedig százalékos megjelenítésben.

12. ábra: A család kategóriáinak megoszlása az osztályok szerint

A család ábrázolása az első osztályos olvasókönyvekben a legkevesebb, az összes említés 14 %-a jelenik meg. Ezt követi a második (5666 – 26 %), a harmadik (6696 – 30 %) és végül a negyedik (6722 30 %) osztály olvasókönyve.

Összegzés

A fentiekben a tankönyvek jellemzőin keresztül vizsgáltam a szavak gyakorisági megoszlását. Mindenekelőtt megállapítást nyert, hogy a legtöbb említés az 1936-os, 1940-es, 1926-os és 1938-as tankönyvekben bukkan elő. A szavak előfordulásának mennyisége ezen dokumentumtípusok esetében azonban összefüggést mutat azzal, hogy az egyes könyvek hány oldallal rendelkeznek. Ilyenformán lehetséges, hogy az 1936-os tankönyv, amely a legtöbb oldalt foglalja magában, tartalmazza a legtöbb megjelenést is a család ábrázolásával kapcsolatban.

A kiadók tekintetében kiderült, hogy a katolikus tankönyvekben, tehát a Szent István Társulat által kiadott dokumentumokban lelünk rá a legtöbb fogalomra. Amennyiben összevetjük a kiadási éveket és a kiadókat, kiderül, hogy a fenti sorban, a kiadási évek tekintetében csak az 1926-os tankönyv állami, mindegyik másik katolikus kiadvány. Tehát így megállapíthatjuk, hogy az oldalak száma és a vizsgált dokumentumok katolikus meghatározottsága együttesen eredményezi az egyes kiadások magas elemszámát.

Osztályok szerinti bontás alapján előtűnik, hogy a legtöbb említés a negyedik osztályban fordul elő és sorban visszafelé követi a többi, így a harmadik, második és az első osztály.

A fenti adatokat összevetve a tantervek hasonló paramétereivel, érdekességként figyelhetünk fel arra az összefüggésre, hogy a tantervek esetén egy 1937-es, míg a tankönyvek esetén pedig egy 1936-os katolikus kiadvány adja a legtöbb ábrázolást a család tagjaira. A dokumentumok típusa szerint mind a tantervek, mind a tankönyvek esetén elmondható, hogy a katolikus kiadványok gyakrabban foglalkoznak a családdal, mint a szekulárisok. Végül pedig az osztályok esetében szintén megállapíthatjuk, hogy a negyedik osztály anyaga az, amely gyakrabban jeleníti meg a családot mindkét dokumentumtípusban.

Természetesen csak abban az esetben, ha a tanterveknél eltekintünk az Utasítás rész túlsúlyától.

4.3.2. A család és tagjainak megjelenése a tankönyvek jellemzői mentén

Ebben a fejezetben a konkrét szavak gyakoriságát vizsgálom a fenti jellemzőkön keresztül, így a megjelenési év, a kiadó és az iskolai osztályok szerint.

A családot leíró fogalmak gyakorisági megoszlása

Az első táblázatban a vizsgált szavak gyakoriságát láthatjuk. Ezen belül azonban még nem jelennek meg az összesített kategóriák.⁵

20. táblázat: Családdal kapcsolatos fogalmak gyakorisági megoszlása a tankönyvekben

Szavak	Gyakoriság
Férfi	11686
Nő	3926
Gyerekek	1413
Édesanya	1125
Édesapa	986
Testvér	286
Család	251
Otthon	220
Nagypapa	156
Szülők	124
Nagymama	78
Rokonok	51
Nagyszülők	9

A táblázatban magasan kiemelkedik a férfiak csoportja. Az összes említés közel 53 %-ában (11686 – 52,8 %) ábrázolják őket a tankönyvek lapjain, ráadásul a fenti adatok még nem tartalmazzák a *nagypapa* és az *édesapa* szavakat és képi ábrázolásuk összesítését. A férfiak után, maguk a *nők*, jóval elmaradva, 3926 említéssel következnek (17,7 %). Mindezek után a sort a *gyermek* (1413 – 6,4 %), az *édesanya* (1125 – 5,1%) és az *édesapa* (986 – 4,5 %) fogalmak zárják. Itt is érdemes figyelni arra a különbségre, hogy míg a férfiak közel háromszoros arányban szerepelnek a vizsgált olvasókönyvekben, addig a szülők bontásában ez a felállás már nem valósul meg. A tantervekhez hasonlóan, a tankönyvek esetén is az édesanyát gyakrabban jelenítik meg a kor anyagaiban, mint az édesapát. Bár a tantervekben két és félszer gyakrabban jelent meg az édesanya szó, addig a tankönyvekben már nincs ilyen nagy különbség a két fogalom ábrázolásában, de a tendencia azért fennmarad.

Folytatva az analízist, megállapíthatjuk, hogy a többi kifejezés már jócskán elmarad a fenti fogalmaktól, ennek ellenére néhány érdekességet itt is érdemes kiemelni. Mint például, hogy a *testvér* szó (286 – 1,3 %) nem sokkal, de gyakrabban fordul elő, mint maga a *család* kifejezés (251 – 1,1 %), amiket végül követ az *otthon* fogalma (220 – 1 %).

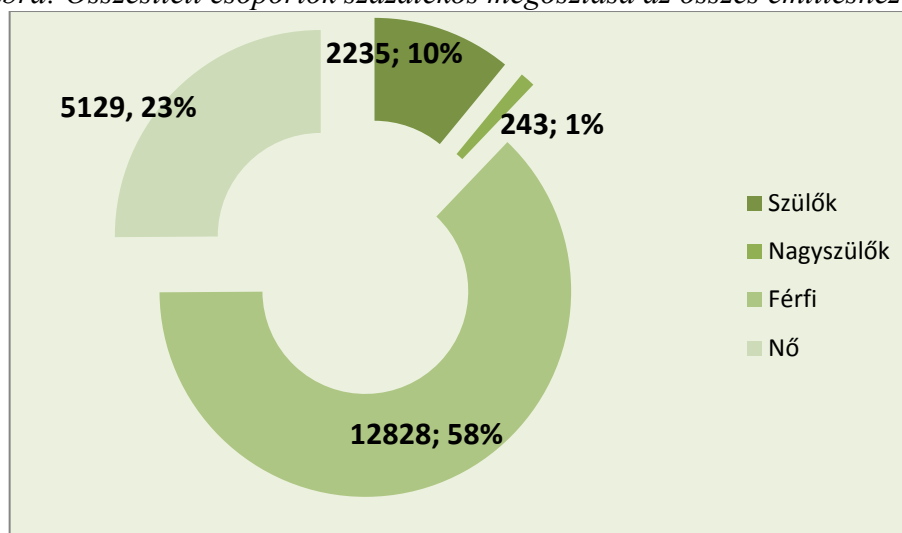
⁵ A tankönyvek esetében két semleges fogalmat is be kellett vezetnem így a gyermek és az ember kifejezést. Az előbbibe olyan esetek kerültek, amikor nem lehetett egyértelműen kivenni a szövegből vagy a képről, hogy fiúról vagy lányról van-e szó, az ember kategóriába pedig olyan esetek kerültek, amikor szintén nem lehetett eldönteni, hogy nőről vagy férfiről van-e szó. Ez utóbbi fogalommal nem foglalkozom, hiszen a témám szempontjából nem releváns, de a szó a család kapcsán 1824-szer jelent meg, az összes említés 8,2 %-ában.

A nagyszülők vizsgálata esetén elmondhatjuk, hogy a *nagypapa* (156 – 0,7 %) ábrázolása a *nagymamához* (78 – 0,4 %) képest kétszer gyakrabban jelenik meg, maga a *nagyszülők* szó pedig mindösszesen kilencszer a tizenhat tankönyvben, ez korrelál a „férfi” magas említésével.

Az összesített kategóriák megoszlása

A következő ábrán az összesített adatokat nézzük meg a különböző kifejezések kapcsán, így a *Szülő*, a *Nagyszülő*, a *Férfi* és a *Nő* csoportok esetében. Ebben a helyzetben ez tehát azt jelenti, hogy a *Szülő* összesített fogalom alá bekerült az édesapa, az édesanya és a szülő kifejezések, a *Nagyszülő* összesített csoport alá a nagymama, a nagypapa és a nagyszülők szavak. A *Férfi* összesített kategóriába összevonásra került a férfi, az édesapa és a nagypapa, a *Nő* csoportban pedig a nők, az édesanya és a nagymama kifejezések.

13. ábra: Összesített csoportok százalékos megoszlása az összes említéshez képest

Az ábrán megjelenő körcikkek egymáshoz viszonyított arányának nincs értelme, hiszen vannak olyan kategóriák, mint például az apa vagy az anya, amely a fenti ábrában két csoportba is bekerült, egyszer a szülő, s egyszer a férfi vagy nő kategóriába. A fenti ábra leginkább a nemek arányának összesített megoszlása miatt érdekes, így megtudható, hogy az esetek háromötödében, majdnem 60 %-ban szerepelnek férfiak a tankönyvekben, míg a nők csak az estek egynegyedében, közel 25 %-ban. Illetve a szülők (2235 – 10 %) és a nagyszülők (243 – 1 %) ábrázolása is nagy eltérést mutat, a szülők javára, tehát a nagyszülők tankönyvi megjelenése tizede a szülők említésének.

A családot leíró fogalmak megoszlása a tankönyvek kiadásának dátuma szerint

A következő táblázat a méretei miatt a Mellékletbe (30. táblázat) került be, ebben a családdal kapcsolatos szavakat és a kiadás dátumát vizsgálom. Összességében a táblázattal kapcsolatban elmondható, hogy a legsűrűbb megjelenést az 1936-os, 1938-as és 1940-es tankönyvekben találhatjuk. A *család*, a *nagymama* és a *nők* ábrázolása gyakoribb az 1940-es, az *otthon*, a *rokon* és az *édesanya* prezentálása az 1938-ast tankönyvekben, míg a *szülő*, a *nagypapa*, a *gyermek*, az *édesapa* és a *férfiak* az 1936-os kiadványban jelennek meg a legtöbbször. A *testvér* szó kapcsán találunk eltérést, mert az az 1926-os állami tankönyvekben jelenik meg a leggyakrabban.

A családot leíró fogalmak megoszlása a tankönyvek kiadója alapján

A következő táblázatban azt vizsgálom, hogy az egyes szavak hogyan oszlanak meg a különböző kiadók által megjelentetett tankönyvek lapjain. Először a szavakat, majd az összesített kategóriákat nézem meg.

21. táblázat: A család tagjainak megoszlása az olvasókönyvek kiadói alapján

Család tagjai	Lampel Kiadó	Szent István Társulat
Család	89	162
Otthon	96	124
Szülők	23	101
Nagypapa	37	119
Nagymama	21	57
Nagyszülők	5	4
Gyerekek	485	928
Testvér	161	125
Rokonok	13	38
Édesapa	315	671
Édesanya	352	773
Férfi	5207	6479
Nő	1280	2646

A *nagyszülők* és a *testvér* szavak kivételével, minden fogalom esetében elmondható, hogy a Szent István Társulat kiadványaiban jelennek meg a leggyakrabban. A *férfiak* kategóriája esetében úgy tűnik, hogy nincs számottevő különbség (5205 – 6479) a két dokumentumtípus között, míg a nőknél már kétszeres többletet regisztrálhatunk a katolikus kiadványban, szemben az állammal (2646 – 1280). A *gyermek* (928 – 485), az *édesanya* (773 – 352) és az *édesapa* (671 – 315) fogalmak esetében is azt a tendenciát fedezhetjük fel, hogy a szavak és azok képi ábrázolása kétszer gyakrabban bukkan fel a katolikus, mint a világi tankönyvekben. Míg a *család* (162 – 89), a *nagymama* (57 – 21) és a *rokon* (38 – 13) kifejezések is hasonló szabályszerűséget mutatnak, addig a *szülők* (101 – 23) és a *nagypapa* (119 – 37) ábrázolásában majdnem négyszeres eltérés fedezhető fel a katolikus olvasókönyvek javára. Az *otthon* szó esetében nincs a fentiekhez hasonló differencia (124 – 96).

A tantervekkel összevetve a fenti adatokat, eltérésekre figyelhetünk fel. Így míg az állami tankönyvekben a *nagyszülő* szó gyakrabban fordul elő, mint a katolikusban, addig a tanterveknél a *nagymama* és a *nagypapa* szavak azok, amelyek a világi tantervekben gyakrabban fordulnak elő, mint a katolikusban. Vagy például az állami tantervekben a *gyermek* szó kerül elő gyakrabban, addig az állami tankönyvekben a *testvér* szó jellemzőbb.

Az összevont kategóriák megoszlása az olvasókönyvek típusa szerint

Ha egyesítjük az összevonható fogalmakat, akkor is csak kissé módosulnak a fenti tendenciák:

22. táblázat: Összevont fogalmak megoszlása a tankönyvek kiadója alapján

	Lampel Kiadó	Szent István Társulat
Szülők	690	1545
Nagyszülők	63	180
Férfi	5559	7269
Nő	1653	3476

A fenti táblázat analízise során is elmondható, hogy az elemzett kifejezések a leggyakrabban a katolikus tantervekben találhatók meg. A *Férfi* összesített csoportjában közel másfélszeres az eltérés a kiadókat illetően. A *Nő* és a *Szülők* klaszterek kétszer gyakrabban bukkannak fel a Szent István Társulat kiadványaiban, mint a szekulárisokban, a *Nagyszülők* pedig közel háromszoros arányban szerepelnek ezekben a dokumentumokban.

A családot leíró szavak megoszlása osztályonként

A lenti táblázatban arra keresem a választ, hogy felfedezhető-e bármiféle érdekesség a családot leíró szavak osztályonkénti megoszlásában.

23. táblázat: A család kategóriáinak megoszlása osztályonként

	1. osztály	2. osztály	3. osztály	4. osztály	Összes
Család	38	69	71	73	251
Otthon	20	79	73	48	220
Szülők	18	45	27	34	124
Nagypapa	50	46	44	16	156
Nagymama	13	39	23	3	78
Nagyszülők	0	4	1	4	9
Gyerekek	203	584	412	214	1413
Testvér	63	42	68	113	286
Rokonok	4	17	16	14	51
Édesapa	162	357	270	197	986
Édesanya	259	409	295	162	1125
Férfi	1160	2301	3587	4638	11686
Nő	954	1286	1195	491	3926
Összesen	2944	5278	6082	6007	20311

A fenti táblázatból arról tájékozódhatunk, hogy az egyes kifejezések mely osztálynak szóló olvasókönyvekben jelennek meg a leggyakrabban. A *család*, a *testvér* szavak és a *férfiak* ábrázolása a 4. osztályos tankönyvekben, a *nagypapa* viszont az 1. osztályos anyagokban bukkannak fel többször. Minden más kifejezés megjelenítését vizsgálva úgy találjuk, hogy a 2. osztály az, amely teret biztosít a család fogalmainak. Összeadva a megjelenések számát viszont a *férfiak* és *nők* együttes arányának köszönhetően, a legtöbb említés mégis a 3. osztályos tankönyvekben történik.

A tantervekkel való összehasonlítás esetében az *Utasításon* belül vannak jelen a vizsgált fogalmak a legtöbbször. Ha azonban ettől a kategóriától eltekintünk, akkor a szavak elsősorban az 1. osztályban gyakoriak a tantervekben a tankönyvekkel szemben. A tantervek anyagainak szigorú volta miatt arra számíthatunk volna, hogy a megjelenések mennyiségi aránya meg fog egyezni a tantervek és a tankönyvek esetében, de ez esetben ez nem igazolódott be. Ennek elsősorban az lehet az oka, hogy az elsős tankönyvekben a gyermekek

sok képpel találkoznak a tankönyv lapjain, olvasmányokkal és folyó szöveggel viszont csak kevés a többi osztály olvasókönyveihez képest. Ettől függetlenül, mivel a beszéd- és értelemgyakorlat tantárgy keretein belül jelent meg a leggyakrabban a család és a család témáinak megvitatása, feltételezhető, hogy szóban a tanító mindig teret engedett a téma megismerésének és megvitatásának, azonban erre vonatkozólag releváns és megbízható adatokat ennyi év távlatában már aligha kaphatunk.

A 3.7. 1. alfejezet *Összegzésében* tett megállapítások eltérnek a fentiektől, például az, hogy a szavak megjelenési gyakoriságának osztályonkénti sorrendje eltér a család fogalmak megjelenési gyakoriságának osztályonkénti ábrázolásától. Ennek az az oka, hogy míg az első fejezetben minden kategóriát (például ember) belevettem az elemzésbe, addig ezekben a fejezetekben csak a családot meghatározó kifejezéseket vizsgáltam.

Az összevont kategóriák megoszlása osztályonként

A következő táblázatban a tankönyvekben vizsgált kategóriák összesített csoportját nézem meg, hogy azok hogyan oszlanak meg a különböző osztályok között.

24. táblázat: *Összevont családkategóriák megoszlása osztályok szerint*

	1. osztály	2. osztály	3. osztály	4. osztály
Szülő	439	811	592	393
Nagyszülő	63	89	68	23
Férfi	1372	2704	3901	4851
Nő	1226	1734	1513	656
Összes	3100	5338	6074	5923

A fenti tendencia, miszerint a legtöbb előfordulás a szavak tekintetében a 3. osztályban történik, itt is igazolódik, és itt is elsősorban a nemek gyakori ábrázolásának a következményeként. Ha azonban az összevont csoportokat külön-külön vizsgáljuk, differenciáltabb képet kapunk. A *Szülők*, a *Nagyszülő* és a *Nő*. esetében ismét a 2. osztályban, míg a *Férfi* csoport esetében a 4. osztályban kapunk magasabb megjelenést. A tantervekkel összehasonlítva, és az *Utasítás* résztől eltekintve, a *Szülő* és a *Nagyszülő* klaszterek az 1. osztályban, míg a nemek a 4. osztályban emelkednek ki.

Összegzés

A fenti fejezetben az elemzési egységként szolgáló szavak megoszlását vizsgáltam a tankönyvek lapjain. Elmondható, hogy az elemzési egységek ebben a dokumentumban 22125-ször bukkannak fel, tízszer gyakrabban, mint a tantervekben. A tankönyvekben előforduló leggyakoribb ábrázolás a férfiak esetében jelenik meg, majd őket a nők, a gyermek, az édesanya és az édesapa szavak követik.

Az összesített csoportokat vizsgálva a tendencia nem változik annyiban, hogy a férfiak és a nők után a szülők, majd tizedannyi említéssel, a nagyszülők összesített kategóriái következnek.

A vizsgált szavak és a kiadási évek elemzésénél elmondható, hogy az 1936-os tankönyvben a szülő, a nagypapa, a gyermek és az édesapa szavak kerülnek előtérbe, az 1938-asban az otthon, a rokon és az édesanya, míg az 1940-esben a család, a nagymama és a nők ábrázolása gyakoribb. A testvér szó azonban az 1926-os állami tankönyvben jelenik meg a legtöbbször.

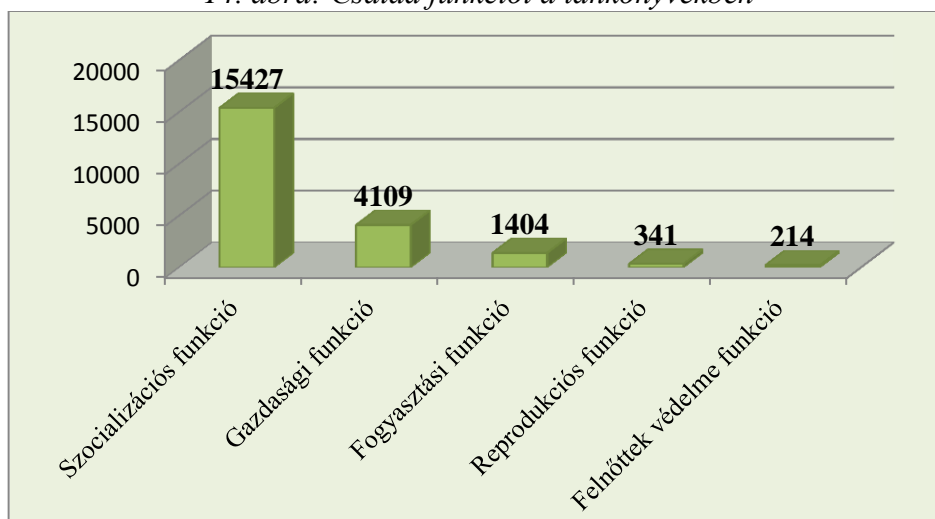
A kiadók tekintetében összességében kiemelendő, hogy a katolikus kiadványokban gyakoriak a vizsgált szavak, kivéve a nagyszülők és a testvér fogalmakat, ezek elsősorban az állami tankönyvekben jelennek meg sűrűbben.

Az osztályok szerint elemezve a vizsgált szavakat elsősorban a 2. osztályos anyagban dominálnak, kivéve a nagypapa kifejezést, amely az 1. osztályban, illetve a testvér és a férfiak ábrázolását, melyek pedig a 4. osztályban emelkednek ki.

4.3.3. A család funkcióinak megoszlása a vizsgált tankönyvekben

Ebben a fejezetben azt elemzem, hogy a tankönyvekben és a dokumentumok jellemzői alapján miképpen alakulnak a család funkcióinak gyakorisági adatai.

14. ábra: Család funkciói a tankönyvekben

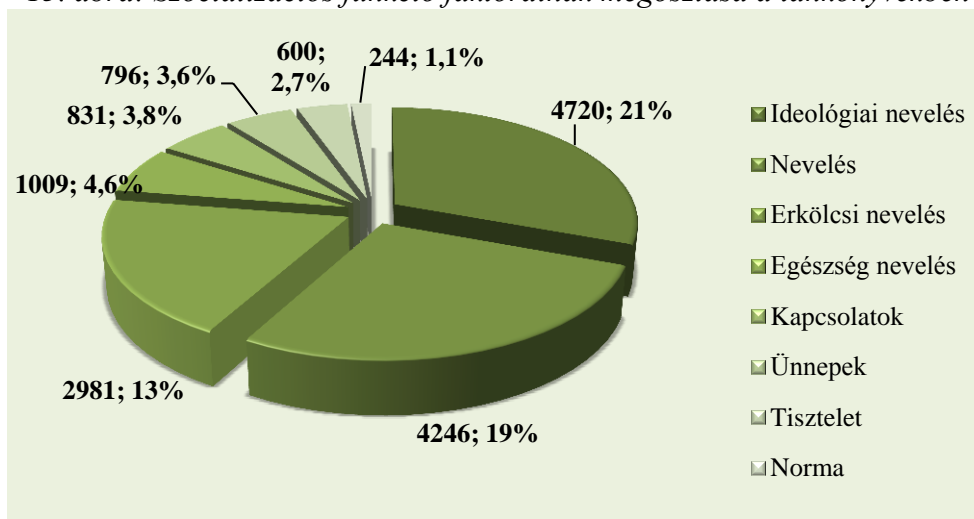

A szocializációs funkció alkategóriáinak összevonása után kiderül, hogy a két világháború között kiadott tankönyvekben elsősorban a *szocializációs funkció* emelkedik ki (15427 – 70 %). A *gazdasági funkció* az előbbi kategóriához képest egyharmad arányban kerül elő (4109 – 19 %), de a többihez képest mégis jóval többször. Viszonylag még magas számban jelentkezik a család a fogyasztási funkción belül (1404 – 6,3 %), szemben a reprodukciós (341) és a felnőttek védelme (214) funkcióval, amelyek alig pár százszor bukkannak fel az elemzett dokumentumokban.

A szocializációs funkció alkategóriáinak megoszlása

Amennyiben a szocializációs funkció faktorait boncolgatom, érdekesebb és árnyaltabb képet kapok az említett feladat kapcsán.

15. ábra: Szocializációs funkció faktorainak megoszlása a tankönyvekben

Az ábrából egyértelműen kiderül, hogy a Horthy-kori tankönyvek szocializációs funkciói közül az *ideológiai nevelés* többször bukkan fel (4720 – 21 %) a tankönyvekben, mint maga a *nevelési funkció* (4246 – 19 %). Ha a többi funkcióval is összevetjük az eredményeket, akkor az ideológiai nevelés, majd a nevelési funkció a gazdasági funkciót (4109 – 19%) is megelőzik, így az csak a harmadik helyre szorul.

Tovább vizsgálva a szocializációs funkció kategóriáit, a nevelési funkció után magas említési számmal jelenik meg az *erkölcsi nevelés* (2981 – 13 %) és az *egészségnevelés* (1009 – 4,6 %), a sort pedig a család *kapcsolatai* (831 – 3,8 %), az *ünnepek* (796 – 3,6 %), a családtagok *tisztelete* (600 – 2,7 %) és a *normák* (244 – 1,1 %) említése zárja, jóval kevesebb ábrázolással.

Elmondható tehát, hogy a Horthy-kori tankönyvek a nevelési feladatokon kívül és azt megelőzve elsősorban az ideológiai nevelésre fektették a legnagyobb hangsúlyt. Ezek után azonban a munka megszerettetése és az erkölcsi nevelés került központi helyre.

A felsorolás különbözik a tantervekben fellelhető sorrendtől, mégpedig úgy, hogy a tantervekben a gazdasági funkció említésének gyakorisága megelőzi az ideológiai nevelést. A további faktorok sorrendjében is különbség van, így a tantervekben a tisztelet, a norma, az egészségnevelés, a kapcsolatok és az ünnepek kategóriái követik egymást, míg a tankönyvekben az egészségnevelés kap nagyobb hangsúlyt, majd a kapcsolatok, az ünnepek, a tisztelet értékei követik egymást, és csak a végén szerepelnek a társadalmi viselkedési szabályok.

A család funkcióinak megoszlása a tankönyvek kiadási dátumai szerint

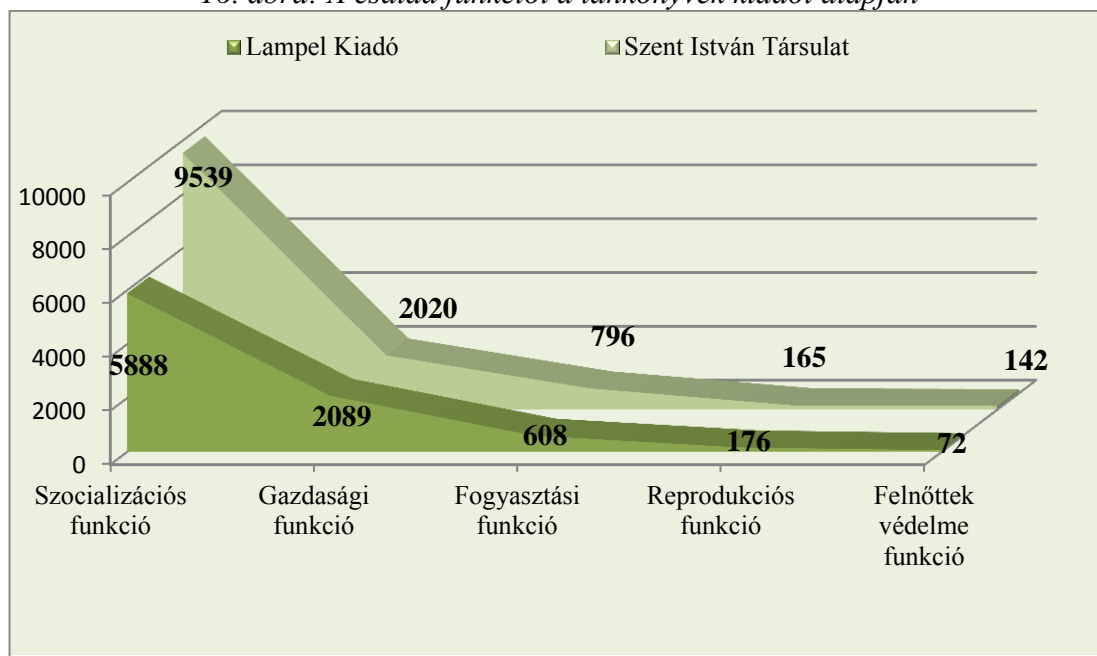
A következő táblázatban a funkciók megoszlását tanulmányozom a tankönyvek kiadási dátumai szerint. A táblázatok nagy terjedelme miatt az adatokat a Mellékletben (31-32. táblázatok) közlöm. Az összesített, fő funkciókat elemezve elmondható, hogy a szocializációs funkció 3424 említéssel az 1936-os tankönyvben bukkan fel leggyakrabban, a gazdasági (599) az 1926-osban, a fogyasztási (249) és a felnőttek védelme (51) funkciók az 1938-asban, míg a reprodukciós funkció (75) pedig az 1923-asban jelenik meg többször.

A faktorokat vizsgálva az 1936-osban emelkedik ki az ideológiai (1212), az erkölcsi nevelési (760), az ünnepek (230) és a norma (82) kérdésköre. Az 1926-osban a nevelési (1056) és az egészségnevelési (216) funkciók, illetve a kapcsolatok (269), végül pedig a család tagjainak tisztelete és szeretete az 1938-as tankönyvben jelenik meg a legtöbbször. Az 1936-os tankönyv esetében érdemes kiemelni, hogy az egy katolikus kiadvány.

A család funkcióinak megoszlása a tankönyvek kiadója szerint

A következő ábrán azt vizsgálom, hogy van-e eltérés a különböző családfunkciók gyakorisági megoszlása között attól függően, hogy katolikus vagy világi kiadó jelentette-e meg.

16. ábra: A család funkciói a tankönyvek kiadói alapján

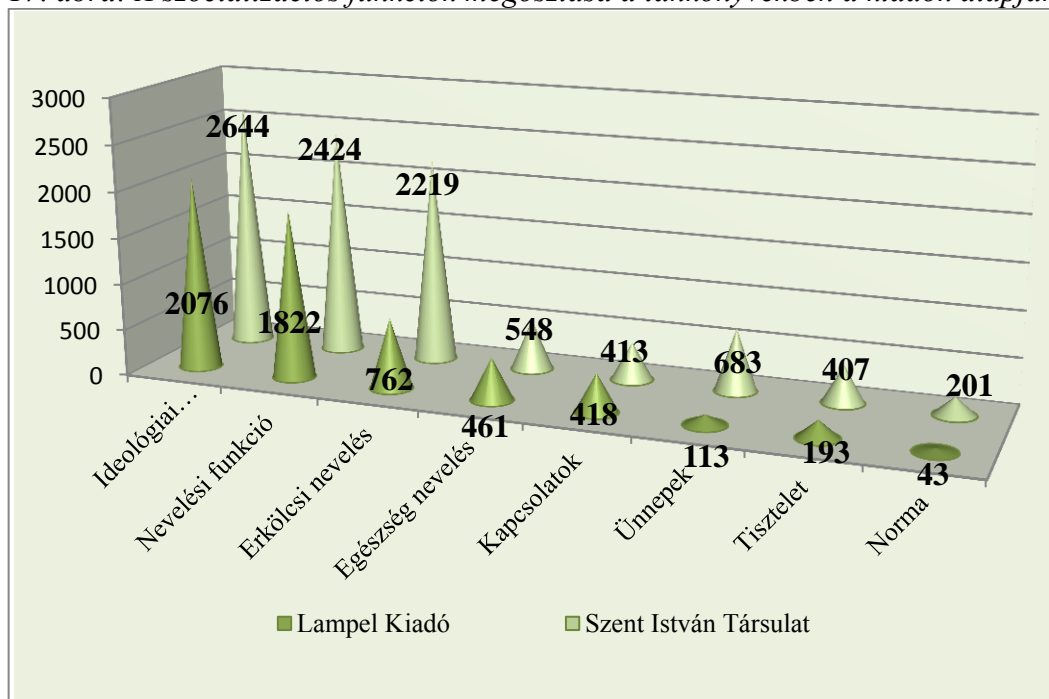

Az adatok alapján úgy találjuk, hogy a szocializációs funkció majdnem kétszer gyakrabban jelenik meg a katolikus (9539 – 43 %) tankönyvek lapjain, mint az államiakban (5888 – 27 %). A fogyasztási funkció és a felnőttek védelme funkció esetében is a katolikus tankönyvek vezetnek, ez utóbbi esetében szintén fennáll a kétszeres különbség a Szent István Társulat javára (142/72). Azonban a gazdasági és a reprodukciós funkció kérdéskörét nézve már eltérést fedezhetünk fel, hiszen, bár nem sokkal többször, de az állami tankönyvekben jelennek meg a leggyakrabban ezek a feladatok (2089/2020; 176/165).

A szocializációs funkció alkategóriáinak megoszlása a kiadók alapján

A lenti grafikonon azt láthatjuk, hogy a szocializációs funkció alfaktorai miként oszlanak meg a szekuláris és a katolikus olvasókönyvek között.

17. ábra: A szocializációs funkciók megoszlása a tankönyvekben a kiadók alapján

A tantervek esetében a szocializációs faktorok vizsgálatánál kiderült, hogy az állami tantervekben gyakoribb az ideológiai nevelés, ezzel kapcsolatban azonban a tankönyvek esetében ellenkező felfedezést tehetünk: éppen a katolikus tankönyvekben találunk több utalást az ideológiai nevelést illetően (2644/2076). Szintén magasabb említést fedezhetünk fel a Szent István Társulat kiadásaiban a nevelési (2424/1822) és az egészségnevelési (548/461) funkcióban, közel háromszoros eltérést az erkölcsi nevelés (2219/762) esetén, négyszeres különbséget az ünnepek (683/113) és a norma (201/43) ábrázolásában, s végül kétszerest a tisztelet kérdéskörében (407/193). Az állami tankönyvek egyedül a kapcsolatok ábrázolásában dominálnak, bár szinte jelentéktelen eltérésbeli különbséggel (418/413).

A család funkcióinak megoszlása osztályonként

Az összesített funkciók osztályonkénti megoszlását vizsgálva az alábbi eredményeket kapjuk:

25. táblázat: A család funkcióinak osztályonkénti bontása a tankönyvekben

	1. osztály	2. osztály	3. osztály	4. osztály	Összes
Szocializációs funkció	2013	3399	4825	5190	15427
Gazdasági funkció	397	1527	1250	935	4109
Fogyasztási funkció	220	542	319	323	1404
Reprodukciós funkció	9	20	133	179	341
Felnőttek védelme funkció	17	99	30	68	214

A szocializációs és a reprodukciós funkciót illetően nagyobb említési gyakoriság vehető észre a 4. osztály anyagában. A gazdasági, a fogyasztási és a felnőttek védelme funkció esetén azonban a 2. osztály emelkedik ki. A tanterveket vizsgálva hasonló tendenciát nem tudunk felfedezni, abban elsősorban az *Utasítások*on belül találjuk a legtöbb funkciót, kivéve a gazdasági és a felnőttek védelme funkció illetően, hiszen ez utóbbiak felbukkanása a 2. osztályban gyakoribb, míg a fogyasztási az 1., a reprodukciós funkció a 3. osztályban emelkedik ki.

A szocializációs funkció alkategóriáinak megoszlása osztályonként

A következő táblázatban a szocializációs funkció alfaktorainak osztályonkénti megoszlása vizsgálható.

26. táblázat: A szocializációs funkciók gyakorisága az osztályok bontásában

	1. osztály	2. osztály	3. osztály	4. osztály	Összes
Ideológiai nevelés	177	109	1576	2858	4720
Nevelési funkció	846	1362	1163	875	4246
Erkölcsei nevelés	430	892	1079	580	2981
Egészség nevelés	109	231	352	317	1009
Kapcsolatok	100	231	166	334	831
Ünnepek	227	279	225	65	796
Tisztelet	117	210	140	133	600
Norma	7	85	124	28	244

Az elemzés alapján megállapítható, hogy a 4. osztályos tankönyvekből az ideológiai nevelés és a kapcsolatok faktorai emelkednek ki, míg az erkölcsi és egészségnevelés, illetve a normák a 3. osztályban, a nevelési funkciók, az ünnepek és a tisztelet pedig a 2. osztályban bukkannak fel többször.

Összegzés

A tankönyvekben fellelhető családfunkciók összegzésénél röviden kiemelhető, hogy az öt főfunkció közül, az előzetes elvárásoknak megfelelően, a szocializációs funkció emelkedik ki a többi közül, minden egyéb kategóriánál háromszor annyi említéssel.

Ha azonban a szocializációs funkciót alkategóriáira bontjuk, érdekes dologra lehetünk figyelmesek. Az ideológiai nevelés minden egyéb kategóriát megelőzve, az első helyet foglalja el a vizsgált faktorok között. Ezt követve, a második helyet uralja csak a nevelési funkció, majd a harmadik helyet a gazdasági funkció, végül pedig az erkölcsi- és az egészségnevelés, a kapcsolatok, az ünnepek, a tisztelet és a normák említése zárja a felsorolást.

A kiadási évek tekintetében elmondható, hogy mind az összesített szocializációs funkció, mind pedig egyik alkategóriája, az ideológiai nevelés, az 1936-os tankönyvben a leggyakoribb, mely dokumentum ráadásul katolikus kiadvány. A funkciók túlbujánzása akkor is a katolikus anyagok felé dől, ha megvizsgáljuk a kategóriák megoszlását a világi és a felekezeti dokumentumok összehasonlításában. Így például a szocializációs funkció majdnem kétszer akkora számban jelenik meg a katolikus tankönyvek lapjain, mint az államiakban. Hasonló a helyzet az ideológiai neveléssel is, amely esetében szintén kiemelendő, hogy gyakrabban prezentálják a családot ideológiai nevelés tevékenysége közben a katolikus dokumentumokban, mint a szekuláris tankönyvek hasábjain.

Osztályok bontásában a szocializációs és a reprodukciós funkció a 4. osztályban, minden egyéb funkció esetében pedig a 2. osztályban mutat nagyobb számosságot. A szocializációs funkció alfaktorait nézve az ideológiai nevelés a 4. osztályban, a nevelési funkció pedig a 2. osztályban emelkedik ki.

4.3.4. A család tagjainak megoszlása a család funkcióin keresztül a tankönyvekben

Ebben a fejezetben arra kapunk választ, hogy a család tagjai milyen családfunkciókon át kerülnek prezentálásra a tankönyvekben. Először az összesített funkciókon keresztül, majd a szocializációs faktorok mentén vizsgálódom. A táblázat a Mellékletben (33. táblázat) kapott helyet a nagy terjedelme miatt.

Elmondható, hogy a család tagjai a *szocializációs funkcióban* kerülnek leggyakrabban ábrázolásra a tankönyvek lapjain. Ezen belül meg kell említeni, hogy a *férfiak* jelennek meg a legsűrűbben ezen feladatok kapcsán, mégpedig 8260-szor. Őket a sorban a *nők* csoportja követi 2572 említéssel, amely a korábbi érték majdnem egyharmada csupán a szocializációs funkción belül. A folytatásban a *gyermek* (1108), majd az *édesanya* (745), az *édesapa* (716), a *testvér* (221), az *otthon* (162), a *család* (152), a *nagypapa* (124), a *szülők* (101), a *nagymama* (57), a *rokon* (36) és végül a *nagyszülők* (9) kifejezések következnek. A nagyszülők a szocializációs funkción kívül más feladatok elvégzésében nem szerepelnek. A sorban figyelemfelkeltő az a tény, hogy a *nagypapa* többször kerül elő a szocializációs funkción belül, mint a *nagymama*, sőt a nagypapa még a szülők említését is megelőzi. Érdekes továbbá, hogy maga a *rokon* szó is többször jelentkezik az összesített szocializációs funkción belül, mint a *nagyszülők* együttes ábrázolása.

A *gazdasági funkción* belül is inkább a *férfiak* kategóriája emelkedik ki (2302), ezt követik a *nők* (663), az *édesanya* (168), a *gyermek* (167), az *édesapa* (152), a *család* (50), az *otthon* (28), a *testvér* (21), a *szülő* és a *rokon* (11) kifejezések, s végül a sort a *nagypapa* (10) zárja. A *nagymama* mindösszesen 3 említéssel jelenik meg a gazdasági funkción belül. A keresztábrázolás adatokat elemezve arra figyelhetünk fel, hogy az édesanya munka közben való ábrázolása gyakoribb, mint az édesapa esetében, akit még a *gyermek* és az *otthon* szavak is megelőznek a gazdasági funkción keresztül való prezentálásban.

A család és tagjainak előfordulása a *fogyasztási funkcióban* jóval elmarad az előbbi kettőtől. A nemek tekintetében itt is a *férfiak* (604), majd a *nők* (343) emelkednek ki, őket követik az *édesanya* (103), a *gyermek* (103), az *édesapa* (73), a *testvér* (25), a *család*, az *otthon* (23), a *nagypapa* (9), a *szülő* és a *rokon* (3) fogalmak.

A *reprodukciós funkció* esetében ismét a megjelenések csökkenését vehetjük észre. A sort ebben az esetben is a *férfiak* (180) nyitják, a *nők* folytatják (76), majd az *édesanya* (36) veszi át a vezetést az *édesapával* szemben, aki mindösszesen 6-szor kerül említésre az olvasókönyvekben ezen funkció végzése közben. A *család* 15-ször, a *szülők* már csak 7-szer, a *gyerek* 4-szer, a *testvér* 3-szor, s végül az *otthon* és *rokon* fogalmak egyszer-egyszer bukkan fel a funkció kapcsán. A *nagymama* kategória is megjelenik a reprodukción keresztül, de mindösszesen 2-szer, és ebben az esetben is úgy demonstrálják az alakját, mint már elhunyt személyt, akinek a sírjához kimennek a családtagok kegyeletüket leróni.

A felnőttek gondozását meglepő módon ismét a *férfiak* szemléltetik leggyakrabban az olvasókönyvekben (57), ám ebben az esetben már csak tíz említésbeli különbség húzódik a *nők* (47) és a férfiak között. Az ápolás feladata a sorban az *édesanyáé* (42), majd feleannyi megjelenéssel az *apa* jön (19), azokat követik a *gyermek* (18), a *nagymama* (13) és a *nagypapa* (11) mint gondozásra szoruló személyek. A *testvér* (3), a *szülő* (2), a *család* (1) csak ritkán kerül elő a funkció kapcsán, az *otthon* és a *rokonok* kifejezések ezen tevékenység mentén nem is bukkannak fel.

Összegzés

A fenti elemzésben kitűnik a férfiak gyakori megjelenése olyan funkciókon belül is, amelyeket egyértelműen inkább a hagyományos női szerepek feladatai közé sorolnánk, mint például a szocializációs, a fogyasztási és a felnőttek védelme funkciókat. Érdekes azt is észrevennünk, hogy az édesanya említése minden funkció esetén megelőzi az édesapa személyét. Ez a gazdasági funkciót leszámítva nem is lenne különleges, mégis utóbbi tény furcsának hat abban az értelemben, hogy az édesanyát gyakrabban ábrázolják a tankönyvek munka közben, mint az édesapát, pedig a hagyományos szerepek alapján ez utóbbi személy feladata a család anyagi biztonságának megteremtése. Ráadásul az olvasmányokban gyakorta fordul elő, hogy a történetek főszereplői városi családok, az édesapáról mégsem tudjuk meg, hogy mi a foglalkozása. Szemben a falusi családfővel, akik minden esetben mezőgazdasági munkákban tevékenykednek. Az édesanya teendői abban az értelemben természetesen klasszikusnak mondhatók, hogy a munkája leggyakrabban a házi, esetleg a ház körüli tennivalókban merül ki, mint azt majd látjuk a kvalitatív elemzésben.

A nagyszülők, a nagypapa és a nagymama kérdését vizsgálva azt látjuk, hogy a nagypapa több, mint kétszer gyakrabban jelentkezik a szocializációs, háromszor több esetben a gazdasági funkciókban, mint a nagymama. A nagymama, egyedül a felnőttek védelme esetében, mint gondozásra szoruló személy, és a reprodukciós funkció mentén van ábrázolva, mint elhunyt hozzátartozója a családnak.

A családot leíró szavak megoszlása a szocializációs funkció faktorai mentén

A szocializációs funkció faktorait lebontva sokkal árnyaltabb képet kapunk a kategória kapcsán. A leggyakoribb szocializációs faktor az *ideológiai nevelés*, mely még a nevelési és a gazdasági funkció említését is megelőzi. Ezen belül szintén a legtöbbször a *férfiak* (3386) bukkannak fel, őket egytizeddel kevesebb említéssel követik csak a *nők* (338). Az *édesanya* (76) és az *édesapa* (142) gyakorisága itt most az *édesapa* irányába dől el, ezek alapján megállapítható, hogy a Horthy-kori tankönyvekben az ideológiai nevelés az édesapa feladata a tankönyvek hasábjain. Magas a *gyermek* (100) és a *testvérek* (71) említése a kérdés kapcsán, míg a többi kifejezés már csak ritkábban kerül elő, így a sort az *otthon* (35), a *család* (16), a *nagypapa* (13), a *szülő* (5), a *rokon* (4), a *nagyszülő* (2) és végül a legkevesebb gyakorisággal, a *nagymama* (1) szavak zárják. Érdekes, hogy az ideológiai nevelés a családot is megelőzve, inkább az otthonban összpontosul, és szintén nem meglepő, hogy inkább a nagypapa, mintsem a nagymama feladata.

A *nevelési funkció* kapcsán szintén érdekességeket fedezhetünk fel. Kétszeres túlsúllyal jelenik meg a feladatkör a *férfiak* (1938) kapcsán, mint a *nők* (879) szerepeként, de ami még meglepőbb, hogy a két világháború közötti tankönyvekben az *édesapa* (283) gyakrabban vesz részt a nevelési feladatokban, mint az *édesanya* (277). Nem számottevő a különbség, de mégis figyelemfelkeltő, hogy az édesapa oldalára dől a mérleg egy hagyományosan női szerepköröknek mondható tevékenységben.

Nagyon magas még a *gyermek* ábrázolása (490) a nevelés funkciókban, itt elsősorban a gyermekek tanulmányaira és játékára összpontosul a terület. A *testvérek* (58) folytatják a sort, majd nem sokkal elmaradva a *nagypapa* jelenik meg (53) kétszer annyi ábrázolással, mint a *nagymama* (23) ezen feladatok között. Viszonylag magas az *otthon* (36), a *család* (21) és a *szülők* (16) említése, viszont a *nagyszülők* (1) és a *rokon* (4) szavak csak ritkán szerepelnek ezen funkciókban keresztül.

A nevelési faktor esetében ismét bebizonyosodott tehát, hogy egy hagyományosan női szerepnek minősülő feladatot a Horthy-kori tankönyvek lapjain gyakrabban végeznek férfiak, édesapák és nagypapák, mint ezen alakok női megfelelői.

Az *erkölcsi nevelés* esetében is kiemelhető a *férfiak* túlsúlya (1605), hiszen a nők csak 674-szer bukkannak fel ezen funkcióban. Viszont míg előbb kimondható volt, hogy az ideológiai nevelés az édesapák feladata, addig ezen funkció esetében kimondható, hogy az erkölcsi nevelés egyértelműen az *édesanyák* kiváltsága (105/80). Magas a *gyermek* (221) említése is a kérdéskörben, hiszen a nevelés nagyrészt az ő ábrázolásuk során vagy jótetteiken keresztül szemléltetett. Minden egyéb elemzési egység az alábbi sorrendet veszi fel az erkölcsi nevelés vizsgálatában: a *család* nyitja a felsorolást (43), a *testvér* (25), az *otthon*, a *szülők* (14), a *rokon* (10) szavak folytatják, a *nagypapa* (4), a *nagymama* és *nagyszülők* (1) szavak pedig zárják a sort.

Az *egészségnevelés funkcióját* tekintve a *férfiak* (391) előnye a *nőkhöz* (227) képest kezd elmosódni, egymáshoz való közeledése figyelhető meg. Az *édesanya* (55) és az *édesapa* (35) kategóriák esetén egyértelműen kimondható, hogy az édesanya feladata a család egészségéről gondoskodni, a tevékenysége elsősorban a *gyermek*ekre irányul, ők 88-szor tűnnek fel a tevékenység mentén. A többi fogalom esetén az alábbi sorrendet állíthatjuk fel: *család* (9), *szülők* (9), *otthon* (8), *testvér* (6), *nagymama*, *nagypapa* és *rokon* (1). A nagyszülők kifejezés nem bukkán fel ebben a feladatban.

A *kapcsolatok* kategóriát vizsgálva újra több mint négyszeres többletet írhatunk a *férfiak* javára (464/111), kimondva ezzel, hogy a vizsgált időszak olvasókönyveiben a külvilággal inkább a férfiak tartanak kapcsolatot, mint a nők, mint ahogy ezt más kutatások is igazolták. Ugyanez igaz az *édesapa* és az *édesanya* (39/33), a *nagypapa* és *nagymama* (31/6) ábrázolásánál is, ráadásul az utóbbiak esetén ötszörös különbséget vélhetünk felfedezni. Az alábbi elemzési egységek fordulnak még elő a kapcsolatok ábrázolása során: a *gyermek* 61-szer, a *testvér* 22-szer, a *család* 13-szor, a *rokon* 10-szer, az *otthon* 8-szor és a *szülők* 6-szor.

Az *ünnepek* ábrázolásában szintén a *férfiak* (275/252) fölénye jelentkezik, de már nem olyan éles különbséggel, mint a korábbi faktorok esetében. Az *édesanya* és *édesapa* összehasonlításában újra eltérésre bukkánhatunk, mert a kérdéses anyagokban az édesapát gyakrabban ábrázolják az ünnepek kapcsán, mint az édesanyát (49/39). Ez azért is érdekes, mert a tantervekben az ünnepek mentén szinte csak az édesanya személye került kiemelésre. Bár az a tény sem elhanyagolandó, hogy a tantervek felszólítják a pedagógusokat arra, hogy ezen jeles nap alkalmából az édesapákat is ünnepeljék meg az iskolákban, ne csak az édesanyákat. Így lehetséges, hogy a tankönyvekben gyakorta emlékeznek meg az édesanyák mellett az édesapákról is, sőt ez jelen esetben úgy tűnik, hogy az apák irányába tolódik el. A *nagymama* és a *nagypapa* esetében azonban átbillent a mérleg nyelve, mert a nagymama gyakrabban kerül ábrázolásra az ünnepeken keresztül (10/6). Végül ebben a kérdésben a sort a *gyermek* (89), a *család* (26), a *szülők* (9), a *testvér* (8), a *rokon* (7) és az *otthon* (5) szavak folytatják.

A *tisztelet* kapcsán a férfiak eddigi uralma megszűnik, és az *édesanya* (157) alakja kerül előtérbe. Majd csak öt követve a *férfiak* (88), az *édesapa* (78), a *nők* (58), az *otthon* (51), a *szülők* (40), a *gyermek* (33), a *testvér* (28), a *család* (18), a *nagymama* (16), a *nagypapa* (15), a *nagyszülők* (5) és végül a *rokon* (1) szavak jelennek meg. A fenti felsorolásban érdekes, hogy az *otthon*, a *gyermek* és a *testvérek* tisztelete és szeretete gyakrabban fordul elő, mint maga a család együttes kiemelése. Illetve érdekes, de nem számottevő a különbség, hogy az oly keveset emlegetett nagymama egy említéssel mégis megelőzi a nagypapát a tiszteletadás kapcsán.

S végül a szocializációs faktorok végén a *viselkedési szabályokon* belül ismét a *férfiak* emelkednek ki (113) a többi kifejezést számottevő különbséggel megelőzve. A *nők* (33) folytatják a sort, majd a *gyermek* (26), az *édesanya* (12), az *édesapa* (10), a *család* (6), az *otthon* (5), a *szülők* (2), a *nagypapa* (1) és a *nagymama* (1) zárják a sort. E téma kapcsán a nagyszülők és a rokonok nem is kerülnek említésre.

Összegzés

A fejezetben végigvettem a szocializációs funkció alkategóriáit és azt, hogy mely elemzési egységek kerülnek elő gyakrabban. Megismerhettünk belőle néhány eltérést, így például azt, hogy az édesanyát gyakrabban ábrázolják a gazdasági funkción keresztül, mint az édesapát. De érdekes az is, hogy a nevelési funkción belül és az ünnepek kapcsán az édesapa gyakrabban kerül elő, mint az édesanya. Ez hasonlóképpen igaz a nagypapa és a nagymama alakjára, így kijelenthetjük, hogy a hagyományosan női szerepnek minősülő feladatokat a Horthy-kori tankönyvek lapjain gyakrabban végezik férfiak, édesapák és nagypapák, mint a nők.

Az említett feladatokon kívül az apa nagy szerepet tölt be a gyermekek ideológiai nevelésében és a család képviselőjét látja el a külvilág felé, míg az édesanya az erkölcsi- és az egészségnevelést végzi. Szintén kiemelendő és örvendetes tény, hogy a tankönyvekben az édesanya alakja kimagaslik a tisztelet kategóriáján belül, tehát úgy tűnik, hogy a kor oktatása fontosnak tartotta a gyermekeket arra szocializálni, hogy az édesanyai hivatást mindennél jobban elismerjék és méltányolják.

A család funkcióinak megoszlása a vizsgált fogalmak szerint

Ebben a rövid részben a vizsgált szavakat funkciókon belül elemzem, a teljesség igénye nélkül, csak a leggyakoribb előfordulásokat emelem ki. A *család* (50) és a *rokonok* (11) feladata a szocializációs feladatokon kívül egyértelműen a gazdasági funkció, azonban a többi kategóriában nem emelkednek ki a fogalmak. A *család* kifejezés a szocializációs faktorok közül az erkölcsi nevelésben magasodik ki (43). Az *otthon* (51), a *szülők* (40), a *nagyszülők* (5) kifejezések a tisztelet kategóriájában kapnak nagyobb hangsúlyt. A *nagypapa* (53) és a *nagymama* (21) a nevelési funkciókon belül jelennek meg leggyakrabban, de látjuk, hogy a nagypapa itt is több, mint kétszeres arányban van jelen, mint a nagymama. A *gyermek* (490) is a nevelési funkción át kerül prezentálásra, míg a *testvér* szó (71) inkább az ideológiai nevelésben fordul elő.

Az *édesapa* feladata a nevelési feladatok (283) ellátása után a gazdasági funkciók elvégzésében (152) és az ideológiai nevelésben merül ki (142). Az *édesanya* szintén a nevelési funkció után (277) a gazdasági feladatokban (168), a tisztelet (157) és az erkölcsi nevelésben (105) szerepel. A *férfiak* leggyakrabban az ideológiai nevelés kapcsán kerülnek elő (3386), majd a gazdasági (2302), a nevelési (1938) és erkölcsi nevelési (1605) funkcióban. A *nők* a nevelési funkcióban (879), az erkölcsi nevelésben (674) és a gazdasági feladatokban (663) magasodnak ki.

4.3.5. A tankönyvek kvalitatív elemzése – szocializációs funkció

Ideológiai nevelés

A Horthy-kori tankönyvekben a család ábrázolása a szocializációs faktoron belül az ideológiai nevelésben emelkedik ki. Ebben a fejezetben a tankönyvek olvasmányáiból és képeiből olyan részeket mutatok be, melyekben a család ezen a funkción át prezentálódik. A vizsgált tankönyvekben gyakran kerültek említésre a hős magyar alakok, például Árpád apánk, István király, Imre herceg, Zrínyi Ilona, Mátyás király, Mátyás anyja (Szilágyi Erzsébet), Erzsébet királynő, Szent László és a Hunyadiak és az ő történeteik. A regék és mondák nagy részének a célja a magyarok múltjának és a nagy történelmi alakoknak a felmagasztalása és a nemzettudat erősítése, így ezen történetek egyértelműen az ideológiai nevelést demonstrálják.

Mivel az idézeteken belül eltérést figyelhetünk meg a tankönyvek között attól függően, hogy szekuláris vagy felekezeti kiadványról van szó, a két dokumentumtípusból

elkülönítve emelek ki részleteket az ideológiai nevelés alátámasztására. Ezen kívül az idézeteket igyekeztem aszerint rendezni, hogy a család mely tagja(i) szerepel(nek) benne, bár tipografikusan ezeket külön nem jelöltem. Természetesen ritka a „tisztá” citátum, tehát ahol csak egy családtag van jelen a szövegben belül.

Lampel Kiadó

A vizsgált tankönyvekből kiolvasható, hogy az első világháború okozta veszteségek és a kiegyezésnek köszönhető megrázkódtatás mélyen beleégette magát a kor társadalmának szívébe. Nem csoda, ha mindhárom dokumentumtípus hasábjain túlteng a fent említett eseményekre való emlékezés és a magyarságtudat erősítésének vágya. A háború által indukált szerencsétlenségek arra ösztönözték az időszak vezető politikusait és pedagógusait, hogy a hon fiatal nemzedékét az alábbi nézetekre neveljék: nincs nagyobb dicsőség egy magyar számára, mint a nemzet katonájának lenni, érte hősi halált halni, a hazát minden áron megvédeni és addig soha nem nyugodni, míg az elcsatolt területeket a magyarság vissza nem kapja. Ilyenformán gyakran olvashatunk olyan versikéket, mondókákat és történeteket, amelyekben a fiúgyermekeket arra bátorítják, hogy lépjenek be katonának, harcoljanak Magyarorszáért, így történik ez ebben a kis négysoros versben is: „Gyere pajtás katonának! / - Nem megyek én, mert levágnak, / Ne félj pajtás, le nem vágnak, / - Megtesznek majd kapitánynak.” (Tomcsányiné 1920:36)

A katonaság kérdésköre gyakran megjelenik a fiúk játékában is: „Bélának sok játék katonája volt. Néha elővette, sorba állította s örömmel nézegette őket”. (Tomcsányiné 1920:21) Egy történetben Ottó és Ödön ólomkatonákkal játszott. Ottó volt a király, Ödön a generális. A két fiú a huszárokkal együtt az egész világot meg akarta hódítani. Végül a játékháborújuk gyors győzelemmel zárult, hiszen „a magyar a világ első katonája!” (Tomcsányiné 1933:54)

A magyar katonák legyőzhetetlensége Jancsi, Sanyi és Ferike „háborúsi” játékában is megjelenik. A fiúk tanakodnak, hogyan tudnának három gyerekből két csapatot csinálni. Mire Jancsinak nagy gondolata támad: „*Sanyi, Feri, nos ti ketten / Az ellenség legyetek! / Magam pedig magyar leszek / S majd legyőzlek titeket!*” (Tomcsányiné 1933:76)

Egy másik versike is jól példázza a fiúk jövőképében a bátor harcos eszményét: „*Ha megnövök, huszár lesz én belőlem, / Hét országra hírt hallanak felőlem. / A paripám, akárki is meglássa: / Olyan lesz, mint futó csillag, / Futó csillag futása.*” (Tomcsányiné 1920:102) A vers folytatódik egy olyan apa képének kiemelésével, aki már részt vett nagy csatákban: „*Apám kardját veszem majd a kezembe, / Bátorság rég ott van már szívembe. (...) Jöjjön aztán az ellenség... / Tudom, isten elverem!*” (Tomcsányiné 1933:115)

(Tomcsányiné 1933:115)⁶

⁶ A tankönyvek kvalitatív elemzésébe beillesztettem néhány képet is, melyek általában a szövegek mellett illusztrációként jelentek meg. Ezek ikonográfiai elemzése nem része a dolgozatnak.

Lenci szívében is él a vágy, hogy katona legyen. A fiú története egy párbeszéd folyamán tárul elénk, ahol Lencit kérdezzeti valaki arról, hogy mit csinál. Kiderül, hogy a kis Lenci kardot farag, mert az való a katona kezébe, s mert ő maga katonának gondolja magát. De „*kinek a katonája vagy?*” – kérdezi az író. „*Szép Magyarországe*” – szól a válasz. Az érdeklődő azonban nem hagyja annyiban, megkérdi Lencit, hogy az iskolában is ilyen jól forgatja-e a kardját. „*Az iskolában? Hiszen oda nem szoktak kardot vinni*”- szól a kisfiú válasza. A történet folytatásából azonban előtűnik, hogy a jó katonának szorgalomra, engedelmessegre és szófogadásra is szüksége van a harchoz, hiszen csak ezekkel tudják igazán megvédeni Magyarországot a csatában. Ezen értékek nélkül egyetlenegy fiúból sem lesz igazi katona. (Benedek–Körös–Tomcsányi 1924:56-58)

A huszárélet szépsége tűnik elő a „*Huszárok*” című versben: „*nyalka szép vitézek*”, kikre, aki rátekin, örül annak lelke. Lovaikon repülnek, vágatnak, „*hej, csak ez az élet / a legénynek való*”. A toborzósöveg lelkesítése után pedig egy ismeretlen gyermek búcsúsorait olvashatjuk: „*Atyám s kedves anyám, / Ej, ne búsuljatok, / Tovább nem állhatom, / Huszárnak fölcsapok.*” (Benedek 1921:144)

A gyermekek neveltetése azonban nemcsak a haza és a katonaság szeretetére, tiszteletére terjedt ki, de a haza jelképeire is, így a háromszínű lobogóra, a zászlóra is. A fiúk, a tanító kíséretében, egy szép tavaszi nap a mezőn játszottak. Már esteledett, amikor a távolból trombita harsant és dobpergés hallatszott. A gyerekek lelkesedve kiáltottak fel: „*Jönnek a katonák!*” A tanító megragadta az alkalmat, hogy felhívja a fiúk figyelmét a katonaságra és népszerűsítse a felelősségteljes hivatását: „*A katonák a hazát védik. Ha ellenség támadnak ránk, ezek a katonák állanak szembe vele s inkább meghalnak, semhogy minket bántani engednének.*” Éppen ezért úgy illik, hogy sorbaállással és kalapleemeléssel köszöntsék a gyermekek a katonákat és a magyar zászlót. A gyermekek tiszteletadását „*a délceg paripán ülő ezredes*” sem hagyta szó nélkül: „*Derék fiúk vagytok, mert aki kis korában így meg tudja becsülni a zászlót, az nagy korában meg is tudja védelmezni!*” (Benedek 1921:111)

A folytatásban egy levélrészletet olvashatunk, amelyben egy kisfiú beszámol barátjának egy kirándulásról, aminek során az osztálya Budapest nevezetességeivel ismerkedhetett meg. A kirándulás egy állomásán a gyerekek a Dísz térre értek, ahol a látvány okán egyszerre kiáltottak fel: „*A honvédszobor!*” Majd a levél írója tovább fűzte a történetet: „*Csakugyan ott voltunk. Ott annál az emléknél, amely hirdeti az egész világnak a magyar vitézséget (...)*”. A tanító levette a kalapját, nem szólt semmit. „*Azt gondolom, imádkozott.*” A fiúk is elcsendesedtek, „*s a síri csendben valamelyik pajtásom szép csendben rákezdett a dalra s mi épp olya csendesen énekeltük utána: Isten, áldd meg a magyart!*” A járókelők megálltak és hallgatták. „*Voltak, akik könnyet törültek a szemükből (...)*”. (Benedek 1922:68) A vizsgált időszakban megkövetelték a gyermekektől a dicső múlt feltétlen tiszteletét. A történetek arra hívják fel a korabeli gyermekek figyelmét, hogy soha ne mulasszák el a múlt nagy győzelmeire vagy veszteségeire való emlékezést.

A fenti kirándulás végül a Keleti pályaudvaron fejeződött be. Itt a tanító megállt és közölte tanítványaival, hogy „*íme, Magyarország szívében vagyunk.*” Ezt a kijelentést a levél írója az alábbi kiegészítéssel látta el: „*ha édes érzés tölt el minden magyar fiút, hogy ő e szép hazában lakik, mennyivel edesebb e szép haza szívében lakni!*” (Benedek 1922:72) Így a nagy körséta sem záródhatott le a magyarságtudat erősítése, a haza szeretetének és tiszteletének újabb megnyilvánulása nélkül.

A gyermekek ideológiai nevelésének szintén érdekes és tanulságos megnyilvánulása az a kis történet, amely a „*Perecet vegyenek!*” címet kapta. A történet kiindulópontja, hogy Rózsika, a perecárus, megkérdez két kislányt és egy fiút, hogy vesznek-e peracet. Mindhárom gyermek ujjongva jelzi, hogy kérnek peracet. Am Rózsika megálljt parancsol, hiszen a perecek nincsenek ingyen, fizetni kell értük. Azonban a gyerekeknek nincsen pénze, amivel

tudnának fizetni. Csakhogy az árus kijelenti, hogy ő mást is elfogad fizetségül, mégpedig „*egy jó tettet*”. Mondván, „*aki ma valami jót tett, perecet kap*”. A gyerekek elgondolkodnak. Először Mariska szólal fel: „*Bertus babája elesett, megütötte a fejét*”, Mariska pedig bekötözte, hogy ne fájjon a baba feje. Rózsika nevetett, de elfogadta jó cselekedetnek a kislány tettét. A második kislány, Irénke, ellenben hiába gondolkodott, semmilyen jó cselekedet nem jutott az eszébe. Rózsika segített neki: „*Hát a madaraknak ki hintett ma kenyérmorzszát?*” Bizony Irénke volt, ilyenformán őt is megillette a perec. A leírásból kiderül, hogy a történet nagy része az erkölcsi nevelést erősíti, hiszen a gyermekek jó cselekedeteit veszi számba, és ezáltal állít példát a korabeli diákoknak. Ennek ellenére a történet tartalmaz egy igen meglepő fordulatot is. A harmadik gyermek, egy fiú volt, Gyurica. Rózsika megkérdezte őt is, hogy van-e „*jó tett-pénze*” és, mi lenne az. „*Megvertem az oroszokat*”-hangzott az igen erőteljes és büszke válasz. És valóban, a fiúgyermek egy regiment ólomkatonával játszott, a harctéren magyar és orosz katonák küzdöttek egymás ellen, s mert az oroszok megtámadták a magyarokat, az utóbbiak legyőzték őket. Így a perecárus láthatta, hogy a földön az ólomkatonák közül csak az orosz katonák feküdtek legyőzöttek. „*Jól van, Gyurica, – mondotta Rózsika. – Mindig is védelmezd a magyart, a magyar hazát. Itt a perec!*” (Benedek–Kőrös–Tomcsányi 1921:51-53) Hiszen a hazát védeni, az oroszokat egytől egyig legyőzni szintén jó cselekedetnek minősült a korabeli társadalom szemében.

Az előbbi kis történet is megrázó képzetársítással tárja elénk a korabeli értékeket. Jó tettek minősül a haza védelme, még akkor is, ha az más nemzet katonáinak halála árán szerezhető meg. A két világháború közötti tankönyvekben nem ritka az agresszív nacionalista megnyilatkozás.

A folytatásban a vallási és az ideológia neveltetés csap össze abban a szöveges és képi ábrázolásban, amelyben két gyermek, egy fiú és egy lány imádkoznak az Úrhoz, és a „*Nemzeti Hiszekegyet*” szavalják: „*Hiszek egy Istenben, / Hiszek egy hazában, / Hiszek egy isteni örök igazságban, / Hiszek Magyarország feltámadásában.*” (Tomcsányiné 1933:72)

(Tomcsányiné 1933:72)

A térdeplő és imádkozó gyermekek mögött láthatjuk Nagy-Magyarország képét is, amely a Horthy-kori tankönyvekben gyakorta kerül ábrázolásra és a korabeli közgondolkodásnak jellemző szimbóluma.

Amint a kvantitatív elemzésben is jól láthattuk, az *édesapa*, illetve a *nagyapa* alakja is sokszor megjelenik az ideológiai nevelés kapcsán. Nemcsak azért, mert az édesapa feladata a hazaszeretet és a hősiesség értékeinek továbbadása, hanem mert gyakran emlékeznek meg a vizsgált történetek a hősi halált halt édesapákról és nagyapákról, akik a háborúban életüket vesztették a hazáért és a magyarságért vívott harcban. „*Az én hazám*” című rímszedetben a hon szépségének fontossága, a hazához való hűség értékének kidomborítása tárul elénk, és a büszkeség, hogy apáink vérük által szereztek meg szülőföldjüket: „*az én hazám legdrágább a világon. Csatán vették apáim, nem vásáron. Hej! a miért ők vérökkel fizettek, boldog vagyok, ha érette halom meg.*” (Benedek 1921:100)

Nem túl gyakran, de előfordul, hogy az *édesanya* személye közvetíti az ideológiát a gyermekek felé. Ez történik az „*Anyám intése*” című Pósa Lajos versben is, ahol az anya szólítja fel fiát, hogy „*El ne add az ősi hazát, / El ne add az ősi telket*” Ha el is fáradsz a nagyvilágban, van hol megpihened, a hazában, „*az öreg fák árnyékában (...) / Gyermekek leszel újra fiam*”. (Benedek–Kőrös–Tomcsányi 1923:83)

Szintén megjelenik az édesanya szó „*A haza*” című leírásban, amelyben a szerző ismét a magyar hont magasztalja, hiszen itt születünk, „*itt ejtettük ki először e szót: Édes anyám!*” Majd az író folytatja az emlékezést az ezer éves múltra, a csatákra, ahol a hazát szülőanyánkkal azonosítja. S végül megfogadja, hogy becsületes, munkás polgár lesz, és ha ellenség támad a honra, ő utolsó leheletéig harcol érte. Befejezésként egy megrázó, azonban a hazaszeretetét megfelelőképpen kifejező képpel zár. „*Eszem, karom csak a tiéd legyen, drága hazám! S ha érted kell halnom, akkor is a tiéd legyen szívem utolsó dobbanása.*” (Benedek–Kőrös–Tomcsányi 1923:130-131)

A honért való önfeláldozás további példáját találjuk abban a versben, amelyben egy szegény öregasszony az egyetlen tehenét ajánlja fel hazájának. „*Bíró uram, azt hallottam / Hogy a haza nagyon szegény... / Nekem sincsen más egyebem / Csak itt ez a Csákó tehén.*” Az állat adta az asszony számára a mindennapi betevőt, ez táplálta gyermekét is. Most mégis hazájának adja szeretettel. A bíró könnyes szemmel kérdezi: „*Hát azután miből él majd?*” A válasz is hasonlóan megrendítő: „*Majd megsegít a jó Isten, / Bíró uram, ne búsuljon! / Csak a haza ne szenvedjen, / Csak a haza boldoguljon!*” (Benedek–Kőrös–Tomcsányi 1923:131)

A hősiesség, a bátorság és az önfeláldozás erényei tárulnak elénk „*A veszett kutya*” című történetben. A faluba betévedt egy veszett kutya. A gyerekek kinn az utcán játszottak, amikor meglátták az állatot. Rögtön felismerték, hogy veszett és annyira megijedtek, hogy szerteséjjel szaladtak. Egy kislány, olyan négy-öt éves forma viszont nem futott el, mert nem értette, hogy veszély leselkedik rá, és ráadásul pont felé vette az irányt a kutya. A csősz már rohant a puskával, de messze volt még ahhoz, hogy a kislány megmeneküljön a kutyától. Ám egy bátor fiúnak, Pistának sem kellett több, a legnagyobb veszedelem pillanatában nem gondolt saját magára, csak arra, hogy mi az ő kötelessége. Megfogta a vászontáskáját, amelyben a könyvei voltak, és jól fejen kólintotta a kutyát, majd elrántotta a kislányt. Aztán újra lendítette a táskáját, de akkorra már a csősz is megérkezett és egy durranással leterítette a jószágot. Ekkor érkezett oda a kislány édesanyja is, aki nagyon hálás volt a fiúnak, sírt és nevetett egyszerre, ölelte és csókolta a kislányát, majd ugyanígy tett a hős Pistával is. (Kozma–Mihály 1926a:142-144)

Amikor Pista hazaért, már az édesanyja is értesült a nagy eseményről, és büszkén ölelte magához a fiát, de azért meg is pirongatta, amiért ekkora veszélyt vállalt. A fiú válasza pedig a kor elvárásának megfelelően ekképpen szólt: „*Édesanyám, (...) hiszen kötelességem volt úgy tenni. Magyar honvéd vagyok. Azért segítségére kellett mennem a kis leánynak.*” (Kozma–Mihály 1926a:142-144)

A hős honvéd fiai

Az ideológiai nevelés kapcsán külön szólok egy 1926-os olvasókönyvről, mely a „*Hős honvéd fiai*” címet kapta. Az olvasókönyv történetei és a bennük közvetített ismeretek a két fiútestvér utazásai során bontakoznak ki. Füredi István lakatosmesternek két fia volt, György és Péter, és egy lánya, Erzsóka. „*1914-ben kitört a rettenetes világháború*”. Füredi pedig önként bevonult katonának, mert „*csak a legendás magyar hősiesség és önfeláldozó hazafiasság mutat olyan példát, hogy amikor a haza veszélyben van, idős ember is elhagyja otthonát, önként beáll katonának.*” (Kozma–Mihály 1926b:4)

A család bemutatásából megtudhatjuk, hogy Füredi először az oroszok ellen védte a hazát, majd miután „*Románia a velünk kötött szerződést megszegte*”, Erdély védelmére sietett. Füredi egy levélben búcsúzott feleségétől: „*Úgy érzem, hogy ez a nap az utolsó napom.*

Meghalok a hazáért. A Te arcképedet és a három drága gyermekemét imakönyvemben a szívem mellé magammal viszem el.....” (Kozma–Mihály 1926b:5)

Mikor György tizennyolc éves lett és a gimnázium nyolcadik osztályába járt, egy este apja iratait rendezte, ahol talált egy zárt borítékot, amelyen ez állt: *„Ha a háborúból nem térnék vissza, György fiam, bontsd föl...”*. A levél elején szívfacsaró emlékeket idéz meg Füredi: *„Kedves Györgyöm! Erzsébet kérése – »ne hagyj itt minket édes apám!« – most is fülemben cseng”*. Mégis itt hagyta őket, pedig szíve *„majd meghasad a nagy fájdalomtól.”* De mivel György a legidősebb hármuk közül, meg kell értenie, hogy a *„magyar hazának megvédése minden hazafinak legszentebb kötelessége”*, és egy katonának számolnia kell azzal is, hogy talán sosem tér vissza a harcterről. (Kozma–Mihály 1926b:6)

A levél folytatásában Füredi végakarátát ismerhetjük meg, amelyet legidősebb fiának kellett teljesítenie: *„Utazd be ezeréves gyönyörű hazánk vidékeit. Ismerd meg annak áldott népeit is. Akkor megérted és testvéreiddel is megérteted azt, hogy minden honfinak első kötelessége a haza megvédése. Ezer éves hazánkat te is védeni fogod, mint védte nagyapám Füredi Péter, ki 1849-ben Segesvárnál esett el és védi apád: Füredi István”*. (Kozma–Mihály 1926b:6-7)

A kemény atyai szavak után, melyekkel Füredi hatalmas felelősséget és terhet ruházott fiára, meg sem lepődünk György reakcióján: *„Két sírt kellene felkeresnem. Apám és szépapám is a hazáért áldozták fel életüket. Hősök voltak... (...) Ezeréves hazám kétharmada idegenek kezében van. Északon, keleten, délen és nyugaton, saját hazánk földjén véreink emberi jogaitól megfosztva szenvednek.”* Így György kötelességének érzi nemcsak azt, hogy szépapja sírját meglátogassa, hanem, hogy édesapjáért „kálváriát” járjon. (Kozma–Mihály 1926b:7) És miután kitűnő érettségi bizonyítványt szerzett, útitervet készített, s testvérével, Péterrel, útnak indultak Nagy-Magyarország nevezetességei felé.

Ahogy a kvantitatív elemzési részben is kiderült, a negyedik osztályos könyvek tág teret adtak az ideológiai nevelés számára. Ennek egyik oka, hogy a magyar történelem áttekintése ezen osztályban kap helyet, másik pedig az alábbi tankönyv, amely pont a két ifjú útjának köszönhetően, Nagy-Magyarország fontosabb területeit célozza, s ilyenformán bővelkedik nacionalista, olykor szélsőséges megnyilvánulásokban is. Az egész könyvet áthatja az elcsatolt területek, az elveszett magyarok iránt érzett fájdalom és keserűség érzése, annak tudata, hogy a hazát és a magyarságot ért sérelmet soha nem szabad elfelejteni, és amíg élnek magyarok e hazában, küzdeni kell az elvesztett területek visszaszerzéséért. Mint ahogy azt Sajó Sándor a *„Bánatország”* c. versében is megfogalmazza: *„Magyarország: Bánatország”*, melyre nincs orvosság, esetleg a magyar ifjak, az ő lelkük, az ő hős karuk. A szülőföld minden tájáról fölzokog a fájdalom, de *„gyúljon tette, törjön harcra / lelkünkől a szenvedés”*, mert csak ez lehet az orvosság a magyarok nagy bánatára, hiszen – a szerző szerint –, *„hittel, ésszel, akarattal / lesz még itt föltámadás.”* (Kozma–Mihály 1926b:9)

Már maga a tankönyv első oldala is egy buzdító verssel kezd, mely az *„Ébresztő”* címet kapta. Arra figyelmeztet, hogy *„még maradt egy kis darab / a régi nagy magyar hazából”*, de sok millióan rabok, akik testvéreink és rokonaink voltak. Mohács és Világos sem hozott ekkora gyászt a magyarokra, *„romokban ezredév munkája dől”*, már csak két szó ragyoghat a magyarok zászlaján: *„Isten és Haza”*. Belső nemzeti viszályokra most nincs idő, a gyermekek szívét és karját kell edzeni, hogy a magyar nép újra láthassa a napot felkelni a hegy mögött. A vers írója jól érzékelteti, hogy a következő nemzedékre hárul a feladat, hogy a fenti célokat megvalósítsa, hogy a magyarok karjait gúzsba kötő láncokat szétszakítva, harcoljon az elvesztett területekért. (Kozma–Mihály 1926b:3)

Szent István Társulat

A katolikus tankönyvekben fellelhető idézetek közül először egy olyat választottam, amelyben a szülők, az édesanya és az édesapa alakja is megjelenik az ideológiai nevelés kapcsán.

A Pécsy *családot* láthatjuk egy alkalommal a temetőben, halottak napja alkalmából. Ám a család nemcsak saját rokonait, hozzátartozóit látogatja meg a temetőben, hanem a „*A hősök sírjánál*” is leróják tiszteletüket. Imre meg is kérdezi a szép márványemlékműnél, hogy fekszenek-e halottak a sírban. Édesapja magyarázatából megtudhatjuk, hogy nincsenek halottak a sírban és „*csak a jó Isten*” tudja, hogy hol van a hősök teste. Ekkor Lacinak eszébe jutott, hogy az iskolában tanultak egy szép költeményt, amely pont a hősök holttesteiknek helyét határozza meg: „*A Kárpátoktól szerteszórva / S a Duna mentén délre lenn, / Pihen sok hősünk elhagyottan, / Jeltelen sírban, névtelen*”. Azért mondanak imát értük, hogy haláluk után az Úr „*a hősöknek is, hazánknak is / készítsen boldog feltámadást*”. A továbbiakban megjelenik az édesanya és két kislányának alakja is, ahogy gyertyát gyújtanak és imát mondanak az elhunyt katonáért. A történet írója szerint a hős férfiak halála és a magyarokat ért igazságtalanság Isten szemében olyan, mint egy mártír halála, aki a szent hitért áldozta életét. Éppen ezért meglesz a jutalmuk bátor küzdelmükért, és a végítéletnél jutalomban részesülnek. (Nagy 1938:38)

A következő versben egy *gyermek* kérdezőgeti szüleit, hogy „*Mi a haza?*” „*Édesanya, édesapa! / Mondjátok csak, mi a haza?*” Talán a ház, amiben laknak? „*Nem gyermekem, ez csak házunk, / De amit itt körül látunk, / Merre földjeink terülnek, / Merre kertjeink feküsznek*”, a föld, amely kenyeret, a folyó, mely halat ad. Ott a haza, ahol egykor őseink laktak, ahol csatáztak és meghaltak. Az a föld a haza, „*melyet legjobban szeretünk*” és ahova „*mindig vissza-visszavágyunk*”. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:99-100) Ugyanezen oldalon „*Az én hazám*” című versike is újra megjelenik, amely már a Lampel Kiadó tankönyvénél bemutatásra került.

Édesapa és négy gyermeke alakja bukkan fel abban a kis történetben, amelyben március 15-i ünnepre készülődik az apa, két fia (Laci, Imre) és két lánya (Emmi, Erzsi). A leírás és a hozzá mellékelte kép nyomtatékosítja a március 15-i viselettel kapcsolatos elvárásokat. A fiúk gomblyukába piros-fehér-zöld szalag került, a kislányok pedig magyar ruhába öltöztek. Iskolai ünnepségre mentek, ahol számos másik „*magyarruhás gyermek*” is megjelent.

(Nagy 1936:78)

A „*Tizenkettőt ütött az óra...*” című leírásban a Pécsy család szilveszter éjszakáján jelenik meg újra előttünk. Ám csak Laci és az édesapa kapnak szót a kis történetben. Laci elaludt, de éjfél tájt valami dalra felébredt. Láta édesapját, amint feszesen állt és a rádióval együtt énekelte a Himnuszt. Laci is azonnal kiugrott az ágyból és csatlakozott a többiekhez. A Himnusz végén az „*édesapa meghatottan mondta: Segítsen meg mindnyájunknak a jó Isten*” és boldog új évet kívántak egymásnak. Lacinak ismét eszébe jutott egy erre az alkalomra

tanult köszöntő versike: „*Kedves újesztendő / arra kérünk téged, / legyen immár vége / a bús magyar télnek!*” A bánat szálljon messzire, a „*hit, remény, szeretet / gyúljon minden szívben.*” Mennyei Atyánk pedig „*áldja meg szép Magyarországot*”. (Nagy 1938:77)

A „*Háború árvája*” című megrázó rímszedetből egy árva gyermek keserves panasza szól hozzánk, aki sem anyját, sem apját nem találta. Am egy éjjel, talán lázalmában, mégiscsak megjelenik előtte édesapja, akinek „*Kard volt kezében, seb a homlokán*”. A gyermek aggódva kérdezi hős apját, hogy fáj-e a sebe. „*Szégyném, ha fájna*” – mondja az apja. Csak az szomorítja a férfit, hogy a fia árva. Aggódva kérdezi, hogy van-e kenyere, nyoszolyája, ha sír, magához öleli-e valaki a gyermekét? A fiú próbálja nyugtatni édesapját, mondván, van neki fehér ágya, ha éhes, az egész nemzet ad neki kenyeret. (Olvasókönyv 1936:172) Az árvákról, főleg a hadiárvákról való gondoskodás már az állami tankönyvekben is előkerült, ahol hasonló végkicsengése volt az elbeszélésnek, mégpedig, hogy a nemzetnek kötelessége a hadiárvákról és özvegyekről gondoskodni, és minden magyarnak szent feladata adójával hozzájárulni e nemes célhoz.

A „*Hadirokkant*” című történetben a tanulókat arra nevelik, hogy tiszteljék azon vitézeket, akik hazatértek a csatából és egészségükkel fizettek a haza dicsőségéért. Az elbeszélés egy édesanya és a fia villamoson való utazását meséli el. Az egyik megállónál a fiú felpattan a helyéről, mert meglát egy féllábú férfit. „*Tessék, bácsi! Én úgy sem vagyok fáradt*” – mondja a fiú. Bezzeg a férfi, elfáradt. De mint kiderül, a fiú akkor is átadta volna a helyét, ha az idős férfi nem lenne annyira megtört, mivel hadirokkant. Kabátján viseli azok jelvényét, így bárki könnyen felismerheti a hazájukat védő és érte szenvedő hősöket. Az édesapja tanította meg gyermekének, hogyan néz ki a hadirokkantak jelvénye. Az édesapa maga is megjárta a háborút, ezért is szeret mindenkit a gyermek, aki édes hazájáért harcolt. A hadirokkantaknak néha kopott a ruhája, mankóval járnak, vagy tolokocsival, „*de ott a mellén a jelvény, s az nagyobb tiszteletet érdemel, mint a legfényesebb ruha és a legragyogóbb díszkocsi*”. Ők mindent odaadtak a hazáért, amijük volt, testüket, lelküket, egészségüket és munkabírásukat. A hadirokkantak közül sokan nem tudnak dolgozni, az állam segít nekik, hogy meg tudjanak élni. Ennek ellenére vannak olyan hadirokkantak, akik kézimunkával keresik meg a mindennapi kenyerüket, így – szól a szerző intése – „*ha csináltattok valamit, először hadirokkanthoz menjete, náluk is vásároljatok, megérdemlik. És szívesen adjatok, ha hadirokkantak kérnek valamit!*” Azok pedig, akiknek édesapja, testvére vagy rokona épségben tért vissza, ne feledjenek minden nap hálát adni az Istennek azért, mert megvédte hozzátartozójukat és azok egészségét. (Nagy 1940:197)

Az édesapa ideológiai nevelésben kivett szerepe jelenik meg abban az elbeszélésben, amelyben Pali, Márta és édesapjuk pozsonyi látogatása tárul elénk. A család útjukat a Dunán egy hajón tette meg. Az utazásuk során egy folyó torkolatához értek, ahol Pali megkérdezte édesapját, hogy melyik folyót látják éppen. Kiderül, hogy a Morva folyamát szemlélik, amely ugye „*Magyarország határa?*” – kérdi Pali. „*Igen, Nagymagyarországé*” – hangzik a válasz. Márta ekkor észreveszi Dévény várát, amelyen emlékművet építettek hazánk ezeréves fennállásának ünnepére. Azonban a benne lévő szobrot a gyermekek már nem tekinthették meg: „*Hová lett hát ez az emlék?*” – kérdi Pali. „*A csehek lerombolták!*” – szól apja válasza. „*Hiszen igaz – mondta szomorúan Pali – itt már a csehek az urak. De hiába rombolták le az ezeréves múltunkat hirdető emlékművet, a magyar szívekből nem tudták azt kitörölni soha!*” S ha nem volt elég nyomatékos és elszánt az ígéret, a történet aljára egy fekete keretes téglalapban további hangsúlyt adnak a fenti kijelentésnek:

NEM, NEM, SOHA!

(Olvasókönyv 1936:46)

A család történetének folytatásában a gyermekek kérlelik az apjukat, hogy meséljen még nekik a városról, annak történelméről és magyar vonatkozásairól. Az áttekintésből megtudhatjuk, hogy Pozsony nagyon régi város, „*már a magyarok bejövetele előtt is híres volt*”. Miután a törökök megszállták Budát, a magyarok abban a városban tartották az országgyűléseket. Számos magyar királyt és királynét koronáztak a pozsonyi templom falai között. Azonban a csehek igyekeztek minden magyar vonatkozású szobortól „*megszabadulni*”. „*Miért rombolnak le minden szobrot a csehek?*” – kérdezte Márta. „*Mert (a csehek) a magyar világnak még az emlékét is el akarják tüntetni*” – válaszolt az édesapa. Azonban Pali észrevette, hogy a koronázó templomon még mindig megtalálható a magyar korona mása. Édesapja erre az igen fontos és sokatmondó megfigyelésre az alábbi módon reflektált: „*ez is mutatja, hogy Pozsony most is magyar, és magyar is marad.*” (Olvasókönyv 1936:49)

A csehek megítélése ebben a tankönyvben egy fokkal negatívabb színezetet kap, mint a fenti állami tankönyv esetében. Az utóbbiban az író igyekezett magyarázatot adni a csehek tetteire, mondván, hogy saját hazájuk védelméért bármit hajlandóak lennének megtenni. Ez a felfogás abban a túlbujázó nemzeti öntudatban, amely a Horthy-kori tankönyvekből sugárzik felénk, egy kissé talán fel is menti a szemükben a cseh nemzetet. Ám a katolikus tankönyvben a kérdéses történet semmiféle mentséget nem keres a csehek tetteire, hanem egyszerűen csak közli, hogy a csehek a magyarok emlékét is szeretnék eltörölni a világból, oly mélységes a gyűlöletük a nemzetünk iránt. Nincs logikus magyarázat, nincs mentség, egyszerű és feneketlen nemzetmegvetés keresendő a csehek tettei mögött.

A hadirokkantak után a katonai hivatás tisztelete ezen olvasmányokban is megjelenik, ám ami érdekes, hogy nemcsak az édesapa vagy a nagypapa, hanem maga az *édesanya* is ezen pálya propagálását végzi. „*A kis katona*” versikében Lacika játékát érhetjük tetten, aki anyukájának szalutál, aki maga is egy „*hős asszony*”. Biztatja is kisfiát: „*Jól van kicsi katonám: Készülj harcra jó korán! Hogyha majd hív a haza, elmehess a csatába.*” (Nagy 1936:112) Egy jó magyar asszonynak, anyának feladata arra nevelni és biztatni fiúgyermekét, hogy bátor és tetterre kész legyen. A haza védelmét és tiszteletét nem lehet elég korán elkezdni, és nemcsak az apák és a nagypapák, de az anyák feladata is ebben közreműködni.

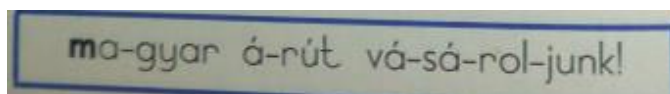
A „*Háború a játszótéren*” című elbeszélésben az édesanya ismét a bátorságra és a haza védelmére biztatja fiát. Édesanya egy nap sírást hall az előszobából, kinéz és látja, hogy fia, Imre sírdogál a falhoz fordulva. Megkérdezi tőle, hogy mi történt. A fiú belekezd az elbeszélésbe, melyből kiderül, hogy egy nap Imre, Pisti és Géza homokvárat építettek. A várnak négy tornya, négy kapuja volt, bástyáin ágyúkat helyeztek el, a vár körül árkot építettek, a vár tetejére magyar zászlót is tűztek, és még nevet is adtak az erődnek, mégpedig a *Szent István vára* címet. Am a fiúk játékát megzavarva, arra vetődött négy csavargó, akik rombolni kezdték az erődöt. „*Édesanya bátor, magyar asszony volt*” és meghökkenve kérdezte a fiát, hogy ugye nem túrték a huligánok rombolását. Imre elbeszéléséből kiderült, hogy Pisti elszaladt, mert ő a verekedésért kikap otthon, de Géza és ő nem hagyták annyiban a dolgot, igyekeztek megvédeni az akkorra már teljesen lerombolt várukat. Végül a csavargók elszaladtak. Az elbeszélést hallva Imre anyja az alábbi vigasztaló szavakkal zárja a történetet: „*Derék gyerekek voltatok. Ti győztetek, fiam! Ne pityeregj, milyen katona vagy? Győztetek! Ketten négy ellen! (...) Ha te kezdted volna a veszekedést, akkor kikapnál. De ha megtámadnak, véd magad! A magyar nem engedi bántani a várát!*” (Nagy 1938:163) A Horthy-kori tankönyvekben még az édesanya is keményen a haza szeretetére, tiszteletére és annak védelmére neveli a gyermeket. Egy fiú nem lehet gyenge, hiszen katona lesz belőle, akinek előfordulhat, hogy felnőve a hazájáért kell harcolnia. Természetesen nem verekedhet ok nélkül, és főleg nem kezdeményezheti a viszályt, de a maga igazáért ki kell állnia és meg kell védenie magát.

Az elvesztett magyar területekért való fájdalom és nagyapónak feltett költői kérdések bukkannak fel abban a rímekben megírt levélben, amelyet Erzsike és Imre *nagyapjuknak* címeztek. A gyerekek hazájában már tavasz van. És a „*Déván, mikor lesz kikelet?*” – kérdik a gyermekek. Itthon már a virágok is kinyíltak, Erdélyben mikor lesz gyöngyvirág, „*mikor lesz Erdélyben újra magyar világ?*” Mikor zeng újra magyar nóta? Ha a magas égben él még a jó Isten, „*visszaadja Erdélyt, meghallja imánkat! Megépíti újra édes szép hazánkat!*” (Nagy 1940:152)

Egy *gyermek* alakja jelenik meg abban az imában, amelyet rögtön az 1929-es tankönyv első oldalán találhatunk. Mint a kvantitatív elemzésből kiderült, a két világháború közötti tankönyvek esetében az ideológiai nevelés erősebben jelentkezett a katolikus, mint az állami tankönyvek esetében. Így nem meglepő, hogy az iskolaévet az alábbi ima megismerésével kezdték a korabeli diákok: „*Jászolban fekvő édes pici Jézus, / Bús magyar gyermek imádkozik hozzád.*” Add vissza nekünk a Kárpátok hegyeit, az ottani erdőket, a rónát, hozd vissza nekünk a földet, „*a könnyeinkkel, vérrel öntözöttet, / (...) a földet, melyhez visszasír a lelkünk*”, s melyet sohasem feledünk”. (Olvasó- és tankönyv 1929:3)

Egy következő versikében szintén egy gyermek fohászkodik hazájáért: „*Magyar gyermek vagyok én. / Magyarul beszélek én. / Magyarul imádkozom. / Hazámért fohászkodom. / Összeteszem a kezem, Úgy kérem jó Istenem. / Ó, hallgasd meg ezt a dalt: / – Isten, áldd meg a magyart!*” (Nagy 1936:81) A könyv másik oldalán pedig egy kislány láthatunk iskolai egyenruhában és egy díszes magyar zászlóval, amelyről megtudhatjuk, hogy annyira szép lobogó, hogy „*talán bizony kis angyalok festették*”, de az az egy biztos, hogy a zászlót még maga a jó Isten is szereti. (Nagy 1936:80)

Szintén a büszke magyar gyermek képe jelenik meg előttünk azokban a mondatokban, melyeken keresztül a tanulók a „gy” betű ismeretét sajátíthatták el: „*Magyar gyermek vagyok. Gyönyörű ország a hazám. Szeretem a hazát. Magyarok születtem. Magyar is maradok. Éljen a haza!*” Az oldal második felében a magyar gyárról ír a szerző. Megtudhatjuk, hogy a gyárai nélkül Magyarország szegény lenne, és a gyári munkás a hazájáért dolgozik. Végül egy kék kerettel kiemelt felszólítás zárja a lapot:

ma-gyar á-rút vá-sá-rol-junk!

(Pohárnok 1940:36)

„*Az öreg honvéd*” című vers a gyermekek tiszteletét kéri a megfáradt, megöregedett honvédek számára: „*Ha öreg honvéddel találkozol, fiam, / Térj ki és emeld meg szépen a kalapod!*” Ő is volt valaha gyermek, de jött a háború és „*kardot ragadott*”. Neki is volt valaha háza, ahol érte imádkozott valaki: „*Őrizd meg, jó Isten, a harcban apánkat! / S ő is imádkozott: Őrizd meg hazánkat!*” Ki tudja hány sebet takarhat ma már „*atillája*”, ekképpen csak „*kegyelettel nézz a vén honvéd arcára / s emeld meg, fiacskám, szépen a kalapod!*” (Olvasó- és tankönyv 1929:63-64)

Ismét a csehek és az osztrákok magyarellenessége bukkann fel abban a történetben, amelyben két fiú, Béla és Pista beszélgetése olvasható Budapesten a Hatvani kapunál. Pista elmeséli, hogy testvére nemrégén ért haza Bécsből, ahol arról beszélnek az emberek, hogy a „*magyar nép elfogy, kipusztul, mert így szeretnék a csehek és az osztrákok*”. Erre a másik fiú közli, hogy hiába is szeretnék, hogy a magyar eltűnjön, éppen ma tanult Széchenyi jóslatáról, arról a jelmondatról, amelyből erőt meríthetünk a nehézségek idején: „*Magyarország nem volt, hanem lesz!*” A történet az 1848-as forradalmat jeleníti meg, mert a történet a tizenkét ponttal, Petőfivel és a nemzeti dallal folytatódik. (Nagy 1940:145)

A gyermekek tárgyi játéka sem tükrözhet egyebet, mint az elszenvedett sérelmek megtorlását és az azért való fohászkodást. A gyermekek az iskolában délután repülőt gyártottak. Akik másmilyenent nem tudtak, azok papírból az alábbi gépet vágták ki:

(Nagy 1940:193)

A kép az egész oldalt befedi, és igen erőteljesen kiemelkedik a lap közepén a felszólítás, hogy „Igazságot Magyarországnak”.

A kislányokat is a katonák és a hősök tiszteletére nevelik azzal a négysoros költeménnyel, amelyben valószínűleg az egyik szülő szólítja fel a kislányát arra, hogy „*ha ablakunk alatt / dalolva mennek a katona bácsik, / a legpirosabb muskátlik közül / mind tépd le nekik, ami még virágzik!*” (Olvasó – és tankönyv 1936:111)

A hazafias magyar leánygyermek jelenik meg előttünk abban a versben, amelyben Piroska szép magyar szalagot font a hajába, magyar ruhába öltözött, amelynek még a zsinórja is magyar, s ebben megy vasárnap a templomba, hogy ott imádkozzon Istenhez családjáért és kedves hazájáért. (Pohárnok 1940:80)

A fenti fejezetek összegzéseként kiemelhető, hogy a Horthy-kori tankönyvek ideológiai nevelése elsősorban a haza szeretetének és tiszteletének kivívására, a katonaság mint hivatás elismertetésére, a hősi halottak, hadirokkantak, és -árvák megbecsülésére és az elcsatolt területek okozta veszteségek és sérelmek megtorlására nevelnek és hívják fel a figyelmet.

Nevelési feladatok

Lampel Kiadó

A fejezetben az előzőekhez hasonló logika mentén mutatom be a család ábrázolását a szocializációs funkció nevelési alkategóriája mentén. Először a szekuláris, majd a felekezeti kiadványok anyagát prezentálom.

Rögtön az 1920-as Lampel Kiadó által megjelentetett olvasókönyvben egy képet találhatunk, amelyen keresztül a *család*, ezen belül az édesanya, a fiúk és a lányok egyaránt a nevelési funkció alá lettek besorolva. A kép alatt pedig olvashatjuk, hogy „*Ég a tűz. A láng lobog. Fát rakunk a tűzre. Oda ülünk a tűz mellé melegedni körbe. Mesét mondunk Hamupipókérről, Tündér Ilonáról meg a kis törpékről.*” (Tomcsányiné 1920:23) Maga a mesemondás eseménye minden esetben a nevelési funkció egyik jó példája és gyakran bukkan fel a tankönyvekben.

(Tomcsányiné 1920:23)

A következő regéből megismerhetjük Szász Károly híres költő és püspök beszámolóját *édesanyjáról*. Megtudhatjuk belőle, hogy Szász nevelését az édesanya édesapjával közösen végezte. Belőle megismerhetjük, hogy a szülőktől milyen nevelési feladatokat várt el a korabeli társadalom. Ha a napi munkát befejezték és a gyermekek is elkészítették a házi feladatukat, mindig *„jutott idő a családi beszélgetésre, a tréfára és a gyermekek tanítására is. A téli estén a legjobb könyveket édes apámmal felváltva olvasta és magyarázgatta”* édesanyjuk. (Benedek–Kőrösi–Tomcsányi 1923:7-9) Egy meghitt család képe tárul elénk, ahol a gyermekek nevelését az édesapa és az édesanya együttesen végezte. Esténként a szülők és a gyermekek beszélgettek, nevetgéltek, majd a meseolvasás bensőséges tevékenységét is közösen élték át.

A történet folytatásából kiderül, hogy Szász anyjának legnagyobb tulajdonsága mégiscsak a szeretet volt, hogy nem bánt keményen gyermekeivel. Szeretétét mindig arra a gyermekre szórta, akinek arra éppen a legnagyobb szüksége volt. Már az erkölcsi nevelés kategóriájába került az alábbi rész, melyből kiderül, hogy Szász az édesanyjától tanult meg imádkozni, s bár nem bánt keményen velük, hangját csak ritkán emelte fel, mégis szigorúan megkövetelte gyermekeitől, hogy a jót szeressék, s kerüljék a rosszat. (Benedek–Kőrösi–Tomcsányi 1923:9)

Egy második olvasókönyvben végre olvashatunk egy olyan esetet, amelyben csak az édesanya nevelési, leginkább ismeretközlő tevékenységére találunk példát. Ezt azért fontos kiemelni, mert a Horthy-kori tankönyvekben az édesapát sokkal gyakrabban láthatjuk ilyen feladatok közben, mint az édesanyját. Ebben az elbeszélésben Örzsikével, a lányával együtt megy át az anyuka az erdőn. Ekkor a kislány a csalánbokron észrevesz néhány hernyót és meg is jegyzi: *„Nézze csak, édes anyám, ezeket az utálatos férgeket! Csakugyan azok, – mondta az anyja, de nem maradnak mindig ilyenek!”* Erre az anyuka megkérte a lányát, hogy néhányat hozzon haza és tartsa őket jól, majd meglátja, mi lesz belőlük. Hat nap etetés után a hernyók bebábozódtak, majd néhány hét után lepkékké változtak. (Benedek–Kőrösi–Tomcsányi 1921:65-66) Szintén egy második tankönyvben az édesanya a denevérekről okítja ki gyermekeit, elsősorban Juliskát, a lányát, aki nagyon megijed az állattól. Az édesanya elbeszéléséből megtudhatjuk, hogy a denevér hasznos állatok és, hogy azokat csak a *„tudatlan és szívtelen”* fiúk bántják. (Kozma–Mihály–Mihály 1926a:38)

Az *„Édes anya”* című történetből megismerhetjük egy édesanya feladatait Ágnes anyukáján keresztül. A leírás nagy részét inkább a gazdasági funkcióba lehetett behelyezni, de néhány mozzanat miatt a nevelési funkcióba is bekerült egy-egy szó. Megtudhatjuk, hogy Ágnest reggel az édesanyja kelti, szelíden megcsókolja, odaadja a tiszta cipőjét, segít neki öltözködni és ellenőrzi, ahogy a kislány megmosdik. (Tomcsányiné 1933:77)

(Tomcsányiné 1933:77)

Az *édesapa*, mint ahogy fentebb a gyakorisági számadatoknál kifejtésre került, gyakrabban jelenik meg a Horthy-kori tankönyvekben nevelési feladatok mentén ábrázolva, mint az édesanya. A fenti citátumból is kiderül, hogy bár a történet elvileg Szász édesanyjáról szól, mégis az anya inkább csak a munkában bontakozik ki, a nevelési feladatok kapcsán az édesapa ugyanannyiszor kerül szóba.

Az apa nevelési feladatai az olvasmányokban általában kirándulással egybekötötték. Gyakran kirándul együtt a család is, de még többször fordul elő, hogy a gyermekek, elsősorban a fiúgyermekek csak az apjukkal túráznak, sétálnak. Ilyenkor az édesapa – illetve a könyv írója – mindig megragadja az alkalmat arra, hogy bizonyos ismereteket, tudást adjon át az apa szavain keresztül a gyermekeinek, ezáltal a korabeli diákok számára is.

Az első idézetben nincs még tudásátadás, de megtudhatjuk, hogy „*az apa kivitte Kálmánt és Katinkát az erdőbe sétálni*”, ahol együtt gombát és epret szedtek. (Tomcsányiné 1920:27-28; 1933:28) Ezen részben az édesapa, egy fiú és egy lány elemzési egységek kerültek rögzítésre a nevelési funkció kapcsán.

Az apa információátadásának egyik jó példáját tükrözi az a történet, amelyben arról olvashatunk, hogy Bandi új ruhát kapott édesapjától. (A történet ezen része egyértelműen a fogyasztási kategóriába lett besorolva.) Az anekdota második részéből kiderül, hogy Bandi többet szeretett volna megtudni arról, hogy hogyan és miből készült a ruhája. Ezen kérdésével az édesapjához fordult, aki tájékoztatja is fiát, hogy a ruha posztóból készült, a posztó pedig a juh gyapjából. Majd a folytatásban, édesapa szavain keresztül még bővebb ismeretet szerezhethünk a posztókészítés bonyolult folyamatáról. (Tomcsányiné 1920:72)

Szintén apa-fia sétával kezd a történet, „*Egy szép nyári napon a tíz éves Béla sétálni ment a mezőre atyjával*”. Béla észrevette, hogy a búzatáblában van olyan kalász, amely büszkén emelkedik felfelé, és van olyan, amely lekonyul. Meg is kérdezte édesapjától, hogy „*miért nem egyenlők mind*”. A történetből kiderül, hogy a felfelé álló kalászok üresek, nem tartalmaznak magot, míg a lefelé konyulóokban bőségesen van mag. Az elbeszélés vége azonban erkölcsi okítást is tartalmaz, amely már az erkölcsi nevelésbe került be. „*Látod, – így szólt aztán az apa – e kalászok olyanok, mint az emberek. Hány üres fej jár büszkén s gögösen, amíg a legszebb tudományokkal ékeskedő szerényen lehajtja a fejét.*” Az utolsó mondat pedig átcsap az ideológiai nevelésbe: „*Béla megértette atyját s megigérte, hogy soha sem kérkedik, s arra törekszik mindig, hogy hazájának hasznos fia legyen.*” (Benedek 1921:4-5)

A következő bizonyíték az apa ismeretközlő feladatára az a kis tanmese, amelyben Jóska a patak mellett üldögélve azon gondolkodik, honnan folyhat a víz. Természetesen az édesapját kérte meg, hogy mondja el neki, és ha lehet, vigye őt el a forráshoz. Néhány nap múlva fel is kerekedett apja és fia. A forráshoz érve és azt megpillantva Jóska hatalmas csalódást érzett. Egy olyan kis mélyedést látott, mint egy leveses tál, s benne annyi víz csörgedezett, amelyet a fiú akár a tenyerével is elállíthatott volna. Erre az édesapja így szól: „*Jaj, édes fiam, kis folyóból lesz a tenger, kis fiúból a nagy ember, mondja a nóta. A forrásból csak egy kis csermely indul ki, de ez összefolyik más források vizével s úgy megnövekszik, hogy patak, majd folyó lesz belőle.*” (Benedek–Kőrösi–Tomcsányi 1923:85-86)

Az 1926-os második osztályos Lampel Kiadó által kiadott olvasókönyv ismeretanyagának nagy részét a Juhász család életén keresztül ismerhetjük meg. A

„főszereplők” Pista és Juliska – amely egyben az olvasókönyv címe is –, akik testvérek. Az olvasmányok a család mindennapjait mutatja be, s az ismeretek nagy részét az édesapa magyarázatából ismerhetjük meg.

Az édesapával töltik a gyermekek a legtöbb időt, de a párbeszédnek többsége mégis csak apa és fia között zajlik. Ezt példázza az a történet is, amelyben egy őszi napon a gyermekeknek nagyon korán kellett felkelniük és az édesapjukkal a mezőre menniük. A mezőre megérkezve Pista észrevett egy helyet a horizonton, ahol hatalmas pirosság támadt. Meg is ijedt, mert azt hitte, hogy tűz van. Kérdi is az édesapjától, hogy mi lehet az. De az apja megnyugtatja, hogy csak a nap bukkant fel keleten nagy fényességgel. (Kozma–Mihály–Mihály 1926a:27)

Már egy másik leírásban Pista és Juliska a község együttélésének szabályait, működésének elveit ismerhetik meg az édesapjuk elbeszéléséből. Ahhoz, hogy iskola, új híd, utak, járdák épüljenek, vagy biztonságos legyen a falu, a községnek együttesen kell tennie érte *„Azért a helység lakói együtt egy közösséget vagy rövidebben mondva községet alkotnak. A községnek minden tagja köteles részt venni a közös munkában vagy közmunkában. Továbbá köteles a községi pénztárba adót fizetni, hogy a községnek legyen pénze a közös kiadásokra.”* *„Hát ki mondja meg, hogy ki mennyit fizessen?”* Kérdezi Pista az édesapját. *„A gazdag többet fizet, a szegény kevesebbet. Akinek sok földje, szép háza vagy sok jövedelme van, az sokat fizet; a zsellér és a napszámos ember kevesebbet.”* Igen ám, de mi van azokkal az emberekkel, akik nem akarnak a közös munkában részt venni, vagy adót fizetni? *„Hiába nem akarna, mert kényszerítik, hogy közmunkát végezzen és adót fizessen.”* Hiszen az iskolába ő is járattja a gyereket, vagy ha nincs gyereke, az utakat ő is használja, az éjjeliőr és a tűzoltó az ő házát is vigyázza. *„Ostoba és rossz ember volna az, aki nem akarna adót fizetni és azt várná, hogy a többi ember ingyen gondoskodjon ő róla. (..) Azonban a szegény nyomorékok és a tehetetlen öregek nem dolgozhatnak sem magukért, sem a községért. Ezeket tehát a többi emberek kötelesek eltartani.”* (Kozma–Mihály 1926a:97-98)

Az édesapa a községek működési elvén túl megismerteti Pistával a különböző foglalkozásokat is: a bognárét, a kovácsét, a kocsigyártóét, a szíjgyártóét, a csizmadiát, a kalaposét, a szabóét, a kereskedőét, és felsorol még jó pár olyat, amelyet csak a városban lehet megtalálni, mert a faluban nincs elég ember ahhoz, hogy ennyi munkást foglalkoztatni lehessen, ezért a falusiak inkább feljárnak a városba, hiszen – a leírás szerint – a faluban leginkább *„földművesek”* élnek. Pistának arra a kérdésére, hogy vannak-e olyanok, akiknek nincs foglalkozása, az édesapa azt feleli, hogy *„alig van. Csak öreg emberek, akik egész életükben szorgalmasan dolgoztak”*. Munkájukért pedig nyugdíjat kapnak idős korukra. Az édesapa megemlékezik a háborúban megsérült rokkantokról, vagy özvegyekről és árvákról is, akiket *„eltartani kötelességünk”*. További ismeretet közöl az apa Pistának a juhtartásról és a pásztorokról, illetve a halászat rejtelmeibe is bevezeti őt. (Kozma–Mihály 1926a:100-102)

A következő kedves történetben egy fiúgyermek a főszereplő, aki az erdőben sétálgat, ahol a különböző növények megszólítják őt, így a tölgyfa, a gyöngyvirág, a szamóca és végül a *„bolondító”*⁷ is. Ez utóbbi kéri is a fiút, hogy szakítsa le és egye meg őt. Ám a fiú így válaszol: *„Nem, téged nem eszlek meg, mert nem ismerlek. Hanem letörlek s megmutatlak apámnak, ő jobban ismer, mint én.”* (Tomcsányiné 1920:77) Ezen kis részben is a fiú és az édesapa a nevelési funkciók alá lettek besorolva. A kis idézet szintén az apa nevelési, tudás- és ismeretátadási feladatait példázza, azt, hogy a műveltség legfőbb hordozója a kor elképzelése szerint csak az apa, a férfi lehet.

A *szülők* együttes ábrázolására nevelés közben csak kevés példát találunk, ám a *„Feri fiókja”* című történetben mindkét szülő egy-egy mozzanattal felbukkan ezen feladatok végzése közben. Először is az anya figyelmezteti a fiát, hogy felhős az ég, maradjon benn,

⁷ Bolondító beléndek: zavart állapotot, hidegrázást és görcsöket okozó növény, melynek minden része erősen mérgező. (Puskás 2013)

mire Feri szót fogad. A fiókjához szalad, hiszen ott tartja a kincseit. Eljátszogat velük, aztán rendben visszapakolja őket, hiszen figyel apja szavára: „*Feri, jegyzed meg jól, hogy rend a lelke mindennek!*” (Tomcsányiné 1933:60)

A *fiú*, a *lány* és egyben a *testvérek* játéka és ezáltal a nevelési funkció egy példája tárul elénk abban a kis részletben és a hozzá tartozó képben, amelyből megtudhatjuk, hogy a nagyobb testvér miként játszik és vigyáz kisebb leánytestvéreire: „*kertünkben hinta is van. Ilonka ráül a hintára. Pali hajtotta. Pali állva is tud hintázni, de nem hajtja sebesen, mert akkor leeshetnék.*” (Tomcsányiné 1920:26)

(Tomcsányiné 1920:26)

A testvérek és ismét a nemek nevelési tevékenységeire jó példa a Pista és Juliska olvasókönyvből a testvérek története. „*A falusi család téli élete*” című írásból megtudhatjuk, hogy a hosszú téli estéket is kellemesen töltik a gyermekek. Lámpagyújtás után Pista megírja a leckéjét, majd „*kis testvéreinek, Juliskának is segít írni és tanulni*”. Ha ezt befejezték, jöhet a játék. Pista rajzol, míg Juliska varrogat, mint ahogy a család többi tagja is munkával tölti a téli estéket. (Kozma–Mihály 1926a:89) Ez utóbbi már a gazdasági funkció alá lett besorolva, és majd azon részben kerül bővebb kifejtésre is, azonban a fenti fiú, lány és testvér szavak a nevelési funkcióban lettek rögzítve.

A nemektől független *gyermekek* játékára példa a „*Libásdi játék*”, amelyben részletezi az író, hogy a gyermekek milyen szerepeket betöltve, milyen játékszabályok segítségével tudják játszani a játékot. (Benedek–Kőrösi–Tomcsányi 1921:11) Vagy „*A hóember*” című meséből a gyermekek játékára a korcsolyázás, a szánkózás és a hóemberépítés példáját találjuk. A képből talán két gyermek esetében derül ki, hogy kislányról van-e szó, a többi fiúként, a hátsó alakok pedig gyermekként lettek rögzítve a nevelési funkció alatt. (Benedek–Kőrösi–Tomcsányi 1921:48)

(Benedek–Kőrösi–Tomcsányi 1921:48)

Szintén a gyermekek téli játéka bukkan fel a „*Téli mulatság*” című képpel illusztrált elbeszélésben. Ezen belül a *fiú*, a *lány* és a *gyermek* kategóriák is előfordultak.

(Kozma–Mihály 1926a:52)

A nagyapapa nevelési feladatait ábrázolja az a kis olvasmány, amely a „*Nagyapó tréfás kérdései*” címet kapta. Ebben a történetben egy kis életképet képzelhetünk el, amelyben a nagyapót körülveszik az unokái, ő pedig szórakoztatásukra vicces találós kérdéseket tesz fel nekik. (Beneked–Körösi–Tomcsányi 1923:53-55)

A következő életképben a nagyapó már okítja az unokákat. Megkérdezi tőlük, hogy „*van-e magyar szám?*” Erre a gyermekek kórusban válaszolják, hogy nincs. „*Hát az igaz – mondta a nagyapó –, hogy egyik szám sem jár attilában vagy ködmönben, hanem azért mégis van egy szám, amit a legjobban szeret a magyar ember, mert legtöbbször emlegeti.*” Végül kiderül, hogy ez a szám a hetes, mivel a nóta is azt emlegeti, hogy a Göncölszekér hét csillagból áll⁸, vagy hét fia vagy lánya van a mesében a szegény embernek és így tovább sorolja a példákat a nagyapa, aki ezáltal ismereteket közvetítve a korabeli gyermekek számára. (Beneked–Körösi–Tomcsányi 1923:128-129)

A nagyapót látjuk ismét a gyermekekkel, akik kérik őt: „*mesélj valamit édes nagyapó, mesélj valamit*”. De nagyapjuk ahelyett, hogy mesélne, olyat mutat nekik, amit szerinte még senki nem látott és ezek után sem fog többé látni. „*Látta-e valaha valaki ennek a mogyorónak a belét?*” Feltörte, megmutatta, majd így szólt: „*És hogy ezek után se lehessen többé látni, kapd be, Sanyi fiam!*” (Tomcsányiné 1933:76)

(Tomcsányiné 1933:24)

A nagyapapa gyakran vidám és vicces történetek által van ábrázolva a Horthy-kori tankönyvekben, mint azt fentebb is láttuk és látni fogjuk a „*Nagyapó lovai*” című történetben. Az elbeszélésből kiderül, hogy „*nagyapó szerette kis unokáit. Mindenféle ügyességre tanította őket és mindenféle tréfákat mondott nekik.*” Például, hogy melyik ló tud repülni (holló), vagy melyik él a konyhán (szolgáló), melyik jár iskolába (tanuló) és így tovább. (Tomcsányiné 1933:117)

⁸ „*Hét csillagból van a Göncöl szekere, / Hét szeretőm volt énnékem egyszerre, / A hét közül húséges csak egy maradt, / Az is nyugszik temetőben, / egy virágos hant alatt. Édesanyám adja ki a jussomat, / Még ma éjjel kimulatom magamat. / Úgy sincs nékem senkim e nagy világon, / Elhagyott a szép szeretőm, / egyetlen egy virágom. Három dinnye van egy indán, mind sárga, / Három babám van énnékem, mind árva. / Három közül egy / az igaz szerető, / Azt az egyet két kezével/ áldja meg a Teremtő.*”

Szent István Társulat

Ebben a fejezetben a Szent István Társulat által kiadott tankönyvekben található példákat idézem a család neveléséről.

Az *édesanya* ismeretátadó szerepére kapunk példát abban a történetben, ahol egy édesanya és annak lánya a konyhában ténykednek. Irénke felfedezi, hogy anyukája mindent megsóz, a levest, a húst, a főzeléket, sőt: a „*cselédnek mondotta az édesanya, hogy sótlan kenyeret süített*”. „*Hát mindenbe só kell? – kérdezte Irénke édesanyját*”. Kiderül, hogy nemcsak az ételt teszi ízletesebbé a só, hanem például a timsós víz Irénke torokfájását is elmulasztotta a minap. Végül az édesanya részletesen beszámol arról kislányának, hogy miként jutnak az emberek a sóhoz. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:15-16)

Az édesanya nevelő tevékenységét példázza a következő kis történet is, amely „*A gyom*” címet kapta. Benne a női alakok a hagyományos női szerepeken át prezentálódnak. Az anya és a leánya a kertben sétálnak, míg egyszer csak Julis, a kislány, fel nem kiált, hogy nézzék meg az ő virágágyását, kikelt-e már a „*rezedája*”⁹. A történetből azonban kiderül, hogy a szereplők a virágágyásban nagyrészt csak gyomokat találtak, amik között vannak mérgezőek is. S végül, bár a következő citátum az erkölcsi nevelés részbe helyezendő, az édesanya felhívja a kislánya figyelmét arra, hogy „*a gyom hasonlít a rossz gyermekhez. Ha ezek a jók társaságába kerülnek, még a jókat is elrontják. Őrizkedjél a rossztól! Csak a jókkal társalkodjál.*” (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:64-65)

Az édesanya nevelési feladatainak egy nagyon szép példája az „*Éji látogató*” című költemény, amely azt illusztrálja, hogy az anyák haláluk után is gondot viselnek gyermekeikre. A vers eleje, amelyben a halott édesanyáról olvashatunk, a reprodukciós funkció alá lett besorolva: „*Három árva sír magában, / Elhagyott sötét szobában; / Zivataros hideg éj van, / Édesanyjuk künn, a sírban*”. A vers többi strófájában azonban az édesanyák gondozói, ápolói, önfeláldozó feladataira találunk példát. Így az édesanyák feladata a vers interpretációjában a beteg gyermekek gondozása: „*Beteg vagyok, édesanyám! / Hol maradtál, nem gondolsz rám?*” Vagy az éjszaka felriadó, a sötétségtől megrémülő gyermek megnyugtatója: „*Édesanyám, gyujts világot; / Nem tudom én, jaj, mit látok!*” Majd árva gyermekei kérésére „*Megnyilnak a nehéz hantok; / Kilép sírjából édesanyjok, / S tovalebben a vak éjben, / Hazafelé, az ösvényen*”. A gyermekek nem félnek tőle, „*megcsókolják, mintha élne*”. Az édesanya „*az egyiket betakarja, / Másokat fölfogja karja, / Elringatja, elaltatja, / Harmadikat ápolgatja*”. Rendet tesz a szobában, megigazítja a ruhákat, és virraszt az alvók felett. (Olvasó- és tankönyv 1929:33-34) A vers meghatóan ábrázolja egy édesanya önfeláldozó munkáját, szeretetét a gyermekei iránt, amely olyan hatalmas, hogy a halál sem állhatja az útját. A hozzátartozó rajz is érzékelteti a versben megfogalmazott gondolatokat.

(Olvasó- és tankönyv 1929:34)

A „*Tanulás után*” című rövid történetben a jól elvégzett munka jutalmáról és szintén az anya nevelői feladatáról kapunk képet. A gyermekek tanulás után az édesanyjukhoz szaladnak, aki megdicséri a kész házi feladatok elvégzése miatt a gyermekeit. Egyik leánya,

⁹ Illatos lágú szárú növények csoportja.

Erzsike még verset is tanult, amelyet az édesanya meghallgat. A jól végzett munka gyümölcse pedig a játék, amire az édesanya engedélyt ad, és együtt a gyermekekkel kimegy a ligetbe. (Nagy 1936:98)

„*A ligetben*” című kis történetben Laci és édesanyja kerül kiemelésre. A történethez tartozó képen fél tucat gyermek játszik. Kivételesen több a lány, mint a fiú. Miközben Laci virágot nyújt át édesanyjának, aki a gyermekeket felügyeli, addig a kislányok körtáncot járnak, egy kisfiú a háttérben pedig labdázik. (Nagy 1936:99)

(Nagy 1936:99)

„*A kis piros bogarak*” című történetben is tetten érhetjük, amint az édesanya kíséri gyermekeit a játszótérre. Ez esetben két lányt, Ildikót és Erzsikét. Ildikó azonban nem akart a játszótéren játszani. Ám meglátott két elpusztult piros bogarat. Édesanya kapva kapott a lehetőségen, és megkreatálta a két kis bogár és bogármamájuk hányattatott történetét, melyet acélos erkölcsi tartalommal töltött meg. A történet alapja pedig ekképpen szól: egy bogármama nagyon sietett haza kicsinyeihez, ám nem tudott hazaérni, mivel elállta útját a víz. Bár egy levél, majd egy kődarab megsajnálta a bogarat és segítségére siettek, ennek köszönhetően már-már hazaért volna apróságaihoz, de útját állta „*két fekete sáros szörnyeteg*” (lábak), amelyek végül már nem kímélték a bogarat. Így édesanya figyelmezteti is Ildikót: „*sohase menj játszani olyan gyermekekkel, Ildikóm, akik nem kímélik az állatokat!*” (Nagy 1938:128-129) Az állatkínzás témája is gyakran előfordul a két világháború közti tankönyvekben, és nagy-nagy rosszallás kíséri a történetekben azokat a gyermekeket, akik kínozni merik az állatokat.

A szülői szeretet és tisztelet kivívásának egy módját láthatjuk abban a történetben, amelyben az édesanya megkéri Imrét egy nagy játszótéri játék után, hogy menjen el a pékhez kenyérért. Imre azonban nem örült a feladatnak: „*Én menjek? Most? Egyedül? Mindig én menjek?*” A kisfiúnak volt egy kutyája. Édesanyja megfogott egy botot, eldobta egy pocsolyába és mondta a kutyának, hogy hozza vissza. A kutya szökkent egyet-kettőt és már hozta is a botot. „*Jól van, Pici! Te csak kutya vagy és mégis jobban szeretsz engem, mint a kis fiam. Te az első szóra minden akadályon átrohansz, hogy megtedd a kívánságomat. A fiacskám pedig egy kis fáradtságot is sajnál tőlem.*” Imrének erre összefacsarodott a szíve, megértette édesanyja mondanivalóját, innentől első szóra mindent megtett édesanyja kérésére. (Nagy 1940:49)

A család életének egy mozzanatát figyelhetjük meg abban a kis történetben, amelyben egy téli nap kerül bemutatásra. A család öttagú, apából, anyából, Pistából, Gáborból és Piroskából áll. Pista reggel észreveszi, hogy az ablakon egy szép, új csipkefüggöny keletkezett. Édesanyjától meg is tudja, hogy a „*Télapó ragasztotta oda. Jégből csinálta ma éjjel.*” A gyermekek pedig édesapjukat kérlelik, hogy menjenek korcsolyázni. Az édesapa meg is ígéri, ha jók lesznek, szentmise után elmegy velük korcsolyázni. A „mese” pedig az édesapa és a gyermekek korcsolyázásával folytatódik, az apjuk tanítja a gyermekeket a jégen siklani. (Nagy 1936:52-53) A történetben egy család reggelét és délelőttjét látjuk, ahol annak minden tagja kap valamilyen szerepet, de végül a szülők nevelő feladatai kettéválnak, és ismét az édesapa szakít nagyobb szeletet a gyermekek neveléséből.

A következő történetben ismét egy család kerül elemzésre, s annak egy vasárnap délutánja, amikor a család együtt rádiót hallgat. A történet az érzékenyítés egy nagyon jó

példáját hozza. A Horthy-kori tankönyvekben nem ritka a rokkantak, elsősorban a hadirokkantak vagy idősek, árvák, özvegyek említése és az irántuk való szánalom és tisztelet felébresztése a gyermekekben. De egy-egy történetet találhatunk a siketnéma és a vakok csoportjával kapcsolatban is. A család által hallgatott rádióban a vakok intézetének növendékeinek hangversenye volt hallható. Erzszi csodálkozva és elbűvölve hallgatta az előadást, nem tudta elképzelni, hogyan tudott ennyi vak összegyűlni a hangversenyre. A kislány az édesapjához fordult kérdéseivel, aki érintőlegesen bemutatja a vakok intézetének működését és az ott folyó oktatást. (Nagy 1938:147)

Szintén a fogyatékossgal élők iránt való érzékenyítés történik meg a következő elbeszélésben. A siketnémák helyzetéről és azok oktatásáról olvashatunk egy Lampel Kiadó által kiadott tankönyvben. Egy szegény kertész „*valami ügyes-bajos dologban*” Béla családjánál járt. Mikor befejezte a munkáját, távozni akart, de Béla édesapja megkérdezte tőle, „*hogyan folynak a dolgai*”. A kertész erre szomorúan elmesélte, hogy már három éve nem látta a süketnéma leányát, akit intézetbe adtak, hogy ott megtanítsák a jelbeszédre és a beszédre is. Béla apja igyekezett megnyugtatni a kertészt, aki nem hitt abban, hogy valaha hallja majd a leánya hangját, és biztatta, hogy ne féljen, látogassa meg a lányát az intézetben. A történet további részében megismerhetjük Varga Gizellát, a néma leányt, aki végül az intézménynek köszönhetően, saját hangján kommunikált édesapjával a vele való találkozás idején. A leírásból pedig tájékozódhatunk még arról is, hogy manapság már nemcsak jelbeszédre lehet oktatni a siket gyermekeket, hanem beszélni is. (Benedek 1922:7-9)

A folytatásban a Pécsy család utazása tárul elénk és benne az *édesapa* nevelő feladatai. A család együtt utazik a villamoson és a csillogó város kavalkádját csodálják. A rövid bevezetésben megjelennek a szülők együttesen, és az öt gyermek (Imre, Laci, Évi, Erzszi, Ildikó). Miután a család leszállt a villamosról, Imre hazáig számolta az utcájukban lévő lámpaoszlopokat, Laci pedig azt, hogy hány lépést lehet megtenni egyik lámpától a másikig. Az édesapa megragadta az alkalmat, hogy megkérdezze gyermekeitől, „*ki tudja átszámítani a lépéseket méterekre?*” Majd hazáig arra is volt idő, hogy a rendőr, a katona, a tűzoltó, az orvos, a gyógyszerész és a kórházi „kedvesnővérek” hivatásáról és elhivatottságáról is szót ejtsenek. (Nagy 1938:38-40)

Az 1940-es harmadik osztályos könyvben ismét a Pécsy család élete tárul elénk, ahol az édesapa a gyermekekkel a János-hegyen kirándul és a túrázás rejtelseibe vezeti be őket. (Nagy 1940:16-17) A család következő kirándulásán a Gellért-hegyre mennek, ahol apjuk monológja által Budapest történetéből kapunk ízelítőt. (Nagy 1940:35) A kirándulások alkalmával az édesapa egy könyvet ajánl a gyerekeknek, amelyből bővebben tájékozódhatnak Budapest történetéről. A könyvet Évi meg is találja és Aquincumról olvas benne. A leírás annyira érdekes, hogy a gyermekek kéri apjukat, hogy látogassák meg a létesítményt. (Nagy 1940:37) Egy másik olvasmányban már a hős hunokat, a Feszty-körképet, ezáltal a magyarok bejövetelét, a Rákóczi-utat és történetét, Budapestet mint fürdővárost, a nagyvásártelepet, s még számos érdekességet ismerhetnek meg a gyermekek. (Nagy 1940)

Míg az előző kis részletekben a családot együttesen ábrázolták és benne az édesapa nevelő feladata folyamatosan kristályosodott ki, addig a következő citátumokban a szülők közül csak az édesapa nevelő tevékenységét érhetjük tetten. Ilyen esetet láthatunk abban a leírásban is, amelyben egy édesapa fiát, Sándort, a háziállatokról, ezen belül is a tehenekről, az ökrökről és a lovakról okítja. A beszélgetésbe Juliska lánya is bekapcsolódik a baromfik gondozása védelmére, így a kislány a tyúkokat veszi pártfogása alá, hiszen – mondja ő: „*Az én kendermagos tyúkjaim sem ingyenélő állatok ám! Megérdemlik a búza-ocsút, mert sok-sok tojást tojnak.*” A beszélgetés tovább folyik a tyúkok után a disznók, a kutya, a macska, a juhok hasznáról. Ismét Juliska közbeszólásával a sor kiegészül a pulyka, a kacska, a ludak említésével is. Kaszás gazda felhívja a figyelmet az állatok tisztán tartására és gyógyítására is, – amely rész már az egészségnevelés tárgykörébe sorolandó, hiszen megtudhatjuk, hogy az

állatoktól különböző betegségeket kaphatnak el az emberek, amennyiben nem gondozzák őket megfelelően, így a „*tüdőbajos tehén tejétől vagy húsától gümőkórságot*”, a „*szarvasmarhától lépfenét, a lovaktól takonykórságot*”, a veszett kutyáktól és macskáktól vesztséget. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:27-28)

A mezőgazdasági ismeretek kifogyhatatlan tárháza tárul elénk a Horthy-kori tankönyvekben. A varjak kérdésköre már a Lampel Kiadó könyveiben is megtalálható, de a katolikus tankönyvekben is helyet kap. A „*Séta a mezőn*” című írásban láthatjuk, amint Pista és Juliska ebédet visznek apjuknak a mezőre. A gyerekek észreveszik, hogy az apjuk által felszántott barázdákat tömérdek varjú lepte el. Meg is kérdezik apjukat, miért nem zavarja el a madarakat. Erre apjuk beszél nekik a varjak hasznáról, majd a folytatásban ismeretet szereznek még a gyermekek a vakondok, a gólya és a hörcsög életéről is. (Olvasó- és tankönyv 1936:127-128)

Képeken keresztül is prezentálásra kerülnek az édesapák gyermekeikkel a szóban forgó kiadványokban. Itt is tetten érhetjük, hogy a fiúgyermek áll az apa ismeretátadásának középpontjában, tehát a tudásátadás elsősorban a fiúknak szól.

(Nagy 1936:129)

Szintén az apa és fia tanító tevékenységét példázza a következő kis történet, amelyben Ferkó, a családtól távol tanuló nagyobbik fiú kéri édesapjától, hogy a tanév végén, menjen érte a gimnáziumba. Ennek öröme az apa kisebbik fiával, Pistával útnak indul a városba, s az út során az édesapa megragadja a lehetőséget a kisebbik fia okítására. (Olvasó- és tankönyv 1936:) Egy másik történetben Imre édesapjával egy nagy ház előtt sétál el, amelyre az van felírva, hogy „*Városháza*”. Meg is kérdezi a fiú, hogy „*kié ez a ház?*” Mire az édesapja azt válaszolja, hogy „*az enyém*”. Ezen Imre elcsodálkozik, de édesapja kimerítő és áttekintő tanítása után megérti a gyermek a városháza, az ott dolgozó tisztviselők és a polgármester feladatát és működési elvét. (Nagy 1938:125)

Egy másik eseménysorban láthatjuk, ahogy az édesapja Erzsikével nagy hóvihárban próbál hazabotorkálni. Erzszi alig várja, hogy hazaérjenek. Ám a kislány felveti azt, hogy nyáron alig várja egy hosszabb gyaloglás után, hogy hazaérjenek, bár akkor a jó hűvös lakás miatt. „*Bizony – szolt édesapja – sokszor véd meg bennünket az időjárás szeszélyeitől a mi kis lakásunk.*” S itt az édesapja arról mesél a gyermeknek, miként és miben éltek régen az emberek a faodúktól és a barlangoktól kezdve napjaikig. (Nagy 1938: 90-91)

Már a *nagypapa* nevelési feladataira találunk példákat abban a Szent István Társulat által kiadott tankönyvben, amelyben nagyapó sétálni ment unokáival. Útközben dobszóra vonuló katonákkal találkoztak, mire a nagyapó megkérdezi unokáit, hogy mit dobol a katona. „*Azt, hogy egyszerre kell lépni*” – mondják a gyerekek. De a nagyapó szerint azt mondja a dob, hogy „*takarodj, takarodj, rossz bakancsos*”. Vagy ugyanígy járnak a gyermekek a juhokkal kapcsolatban, ahol a nagyapó szerint a juhok „*peerje levelet*” akarnak ebédre, ám az idősebb juhok erre válaszként „*maajd a nyáron*”-t bégetnek. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:73-74)

Nagyapó vicces játékainak tárháza kimeríthetetlen. Ezt láthatjuk, amikor nagyapja meglátogatja fiát és annak családját, ahol öt gyermek van, két fiú és három lány. A nagyapja alig lép be az ajtón, de a lányok már ugranak is a nyakába, kivéve Erzsit, aki nagyapó háta mögé lopakodik, és befogja annak szemét. Erre nagyapó egy kedves mondókába kezd bele:

„*Ki fogta be a szemem? / No, most mindjárt megeszem!*” és így folytatja tovább a játszadozást a nagyapó a gyerekek nagy örömére. (Nagy 1936:117)

Az egyik 1940-es tankönyvben egy képet láthatunk, ahol a nagypapa vigyáz kislány unokájára és éppen az órával ismerkednek.

(Pohárnok 1940:125-126)

A *nagymama* nevelői tevékenysége ritkán ábrázolt a vizsgált tankönyvekben, egy-két történet azért mégis felbukkan bennük. Így van ez a „*Játék a szobában*” című kis elbeszélésben is, melyben Emmi és Imre ki szerettek volna kinn játszani, azonban beborult az ég és nagyon hideg szél fújt. Elkeseredtek, hiszen benn nem lehet olyan jókat játszani. A nagymama vigasztalta őket, hogy bizonyára hamarosan kimehetnek, de addig is játszhatnak a szobában. „*Igen, de mit?*” – kérdik a gyerekek. Erre a nagymama bevezette őket a „*züm-züm játék*” rejtelseibe, amelyet végül az unokák nagy lelkesedéssel és izgalommal végeztek, s a játék végére még a nap is kisütött. (Nagy 1936:66)

A nagymama nevelő szerepe csak egy rövid pillanatra bukkan fel abban a történetben, amely az „*Új testvérke született*” címet kapta. Amíg az édesanyja és édesapja a kórházban voltak az új jövevény születésére várva, addig Margitkára a nagymamája felügyelt, aki a másik utcában lakott, közel a családhoz. (Pohárnok 1940:102)

Ritkán, de előfordul, hogy a nagymama mond mesét unokáinak. Így van ez a „*Nagymama meséi*” című történetben is, ahol a kislány kéri nagyanyját, hogy meséljen neki. Így a nagymama el is kezdi a „*Parázs herceg és Szikra*” történetét. A mesélés folyamatát egy szép képen is rögzítették.

(Nagy 1940:100)

A gyermekek gazdasági ismereteinek elmélyítése egy *rokon*, a nagynénjük által is közvetítésre kerül az egyik dokumentumban. Zsigmond és Berta nagyvárosi gyerekek, de nyárra falura utaztak rokonaikhoz. A nagynénjük itt szinte azonnal az istállóba vezette őket, és megismertette velük a teheneket, a juhokat, a fejést és a tőrökészítést is. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:87-88)

A *gyermekek*, elsősorban a *fiúk* játékára példa a „*Játék Bodor Vilmoséknál*” című történet, amelyben néhány fiú labdajátékának lehetünk tanúi és annak, hogy a nagyfiúk beveszik játékukba a „*pöttöm kis embereket*” is, és együttesen, megértésben, szépen játszanak. (Olvasó- és tankönyv 1929:98)

A karikázáson kívül népszerű játék volt a korabeli gyerekek számára a sárkányeregetés, ez a „Száll a sárkány” című rövid játékos leírásban és a hozzá tartozó képen is rögzítésre került. (Nagy 1938:27)

(Nagy 1938:27)

Egy elsős olvasókönyvben egy kisfiút és egy kislányt látunk a „Csíp, csíp csóka” játék közben. A fiú szó magában a mondókában is felbukkan kétszer. „Csíp, csíp csóka, / vak varjúcska, / jó volt-e a kis fiúcska? / Ha jó volt a kis fiúcska, / ne csípd meg őt / vak varjúcska! / Hess, hess, hess!” (Pohárnok 1940:32)

A gyermekek téli játékaik, a hógolyózás és a hóemberépítés gyakran előfordulnak a tankönyvekben. Ekképpen történik egy kedves hóemberről szóló mondókában és a hozzá tartozó képen is, amelyben a gyermekek, egy fiú és egy lány, illetve egy kisebb gyermek, akiről nem lehet tudni, hogy milyen nemű, hóembert építenek, majd beöltöztetik azt generálisnak. (Nagy 1936:54)

Hasonlóképpen találunk példát a téli játékokra a „Téli örömök” című rövid elbeszélésben és a hozzá tartozó rajzon. (Olvasó- és tankönyv 1936:103)

(Nagy 1936:11)

(Nagy 1936:54)

(Olvasó- és tankönyv 1936:103)

A „Jó testvérek” történetben a testvéri szeretet és gondoskodás jó példáját láthatjuk. Az elbeszélés Évike megérkezését mutatja be, aki éppen akkor ér haza a kórházból. Testvérei már alig várják. „A fiúk minden tudományukat előszedik, hogy Évit minél többször megnevetessék.” A fiútestvérei állatkertet készítenek Évinek, Imre találós kérdéseket szed össze, Erzszi vicces feladatot talál ki, Laci pedig egy rejtvényvel bővíti a repertoárt. (Nagy 1938:53)

A „Jár a baba, jár” című leírásban Ilonka elmeséléséből ismerhetjük meg az ő „pici” testvérét, akit Jolánnak hívnak, és még csak most kezd járni. Kettőjük játékának lehetünk tanúi és annak, ahogy Ilonka vigyáz Jolánkára. (Pohárnok 1940:54) Az újszülött testvér érkezése feletti öröm és a kis jövevényel való ismerkedés tárul elénk egy kislány beszámolójából is, ahol nagy ujjongva mutatja be Péterkét, az ő „édes kis testvérét”. A történetben édesapja és édesanyja is megjelenik, akik összeismertetik a kislányt az új családtaggal. (Pohárnok 1940:102)

Mint ahogy az a fenti példákön keresztül is látható volt és egyéb történeti kutatások is bizonyították, a gyermekek játékaának egyik igen fontos mozzanata a vizsgált időszaakban, hogy a gyerekek gyakran együtt játszottak hasonló korú társaikkal, de nem ritka a testvérek együttes ábrázolása sem. A gyermekek tevékenységeiket gyakran végezték kinn a szabadban, főként a mozgásos, ügyességet és fürgeséget igénylő cselekvéseket. A lányok babáztak és egyéb szerepjátékokban vettek részt, míg a fiúk inkább leleményességet és mozgékonyaságot igénylő játékokat űztek. Nyáron fogócskáztak, bújócskáztak, homokvárat építettek, körjátékokat játszottak és énekeltek, télen szánkóztak, korcsolyáztak, hógolyóztak és hóembert építettek. (Boreczky 2000, 2001)

Erkölcsi nevelés

Lampel Kiadó

A két világháború közötti tankönyvekben az erkölcsi nevelés szintén egy izgalmas kérdés, és bár nem olyan mértékben van jelen a dokumentumokban, mint az ideológiai nevelés, azért ez a funkció is kiemelkedik a kiadványokban. A fejezetben tetten érhetjük, hogy a korabeli társadalom számára milyen volt az ideális erkölcsös és vallásos ember. A téma érdekessége, hogy az erkölcsös és vallásos ember képe nemcsak a katolikus, de az állami tankönyvekben is sűrűn megjelenik. Bár egyértelmű különbségeket húzhatunk a két tankönyvtípus között, hiszen az állami tankönyvekben inkább az erkölcsi nevelés, míg a katolikus dokumentumokban a vallásos nevelés emelkedik ki.

A *család* áldozatkészségére, segíteni akarására és önfeláldozására találunk példát abban a nagyon rövid történetben és a hozzá tartozó rajzban, amelyben a tűzhely mellett üldögélő családöt láthatunk egy ünnepi estén. A család tagjai egyszer csak arra lesznek figyelmesek, hogy a kutyájuk erősen ugat kinn. Andris, a család fiúgyermeke kimegy és megnézi, hogy mi történhetett odakinn. A kisfiú egy koldust lát az ajtónál, szöl is az édesapjának. A koldus befogadást kér a családtól, akik készségesen beinvitálják a férfit, kenyeret és szállást is adnak neki, azzal a felkiáltással, hogy „*nekünk is van, másnak is legyen*”. (Tomcsányiné 1933:49)

(Tomcsányiné 1933:49)

A jó és az erkölcsös gyermek felett örökdő szülők képerre bukkanunk a „*Két könyv*” című rigmusban. „*Juliska apukájának / Van egy olyan könyve: / Aki csak rossz gyermek, / Be van ott jegyezve. / Fekete könyvét / Mindennap vizsgálja, / De csak nem akad rá / A kis Juliskára.*” Juliska édesanyjának is van egy könyve, oda pedig a jó gyerekek vannak feljegyezve. A fehér kis könyvet nap mint nap vizsgálja, és „*Rátalál ott mindig / A kis Juliskára*”. (Tomcsányiné 1920:92) A kis költeményből kiolvashatjuk a szülők nevelői szerepeit is. Az édesanya a jóságot, kedvességet, szeretetet, békét és nyugalmat megtestesítő alak, aki a jó gyermekek felett örökdik. Míg az édesapa a szigorúság, a keménység, az állandó rosszindulat és gonoszság öre, akinek feladata hamvában elfojtani a kísértést.

Egy *édesanya* a hazugságok elkerülésére, a felelősségvállalásra neveli a kisfiát, Antit az „*Anti és a tyúkanyó*” című pár soros történetben. Anti levett egy poharat az asztalról, mert Almás nevű lovát akarta megitatni. De kiesett a kezéből a pohár és eltört. Anti nagyon megijedt, ezért gyorsan összesöpörte a pohár darabjait, mintha mi sem történt volna, majd elásta annak szilánkjait a szemétdombba. A tyúkanyó viszont a kapirgálás következtében kiásta a pohár darabjait, amelyet az édesanya meglátott és ezt a megjegyzést tette a fiának: „*Anti, gyere csak ide! Az igazságot a tyúk is kikaparja*”. (Tomcsányiné 1933:44)

Egy elsős könyvben a „l” és az „ly” betűk elsajátítását az alábbi mondaton keresztül ismerhették meg a korabeli *gyermek*ek: „*Légy jó, szelíd, engedelmes, / az ily gyermek nagyon kedves*”. (Tomcsányiné 1920:52) Kirajzolódik előttünk a kíváncsi, amelyet a korabeli gyerekektől várt a magyar nép. A jó és szelíd, a szüleinek és feljebbvalóinak mindig engedelmes gyermek kedves csak a világnak.

Néhány oldallal később még részletesebb útmutatót kapunk a „*Jó gyermekek*” alakjáról. A történetben egy szegény asszony megy az utcán egy köteg ágat cipelve a hátán. Nehezek lehetnek az ágak, mert igen meggörnyed alattuk. Az asszony siet haza, hogy gyermekeinek ebédet főzhessen. A történet ezen taktusa a gazdasági funkció alá került. A folytatásban látjuk, hogy az asszony gyakran megáll és leül, mert nagyon nehéz számára a fa. Ilonka és Béla az ablakból látják a szegény asszony kálváriáját, azonnal kirohannak hozzá és „*szívesen segítenek neki*”, hiszen „*így cselekszik minden jó gyerek*”. (Tomcsányiné 1920:59)

(Tomcsányiné 1920:59)

A „*Varga Gyula*” című történetben egy egész osztály jótettére találunk példát. Miután a Juhász gyerekek megérkeztek az iskolába, nem sokkal később Varga Gyula is betoppant az osztályba. Szomorúnak tűnt. A fiúk mindjárt körül is állták és kérdezték, hogy mi a baja. Gyula elmondta, hogy édesapja a háborúban szerzett sebek miatt a „*nagy szűnidőben*” meghalt. Édesanyja pedig megbetegedett, így nincs, aki kenyeret keressen a családnak. A nagyobbik testvére, Zsuzsi, nem is tudott most iskolába jönni, mert otthon maradt ápolni az édesanyját. A fiúk megkérdezték Gyulát, hogy ki süt-főz rájuk. De mint kiderült, senki. Este még volt egy kis száraz kenyérük, de reggelre már az sem maradt. A hír gyorsan terjedt a gyerekek körében. Ekkor odalépett Gyurihoz „*egy úri ruhás gyerek*”, a jegyző fia, és átadta Gyulának az uzsonnáját. De már Juhász Pista is ekkorra odatette a hozott ételt, majd az osztály többi tagja is követte példájukat. Így segítettek meg az osztály tanulói Varga Gyulát. (Kozma-Mihály 1926a:14)

(Kozma-Mihály 1926a:14)

Megérkezett a tanító is. Megrökönyödve látta a felfordulást az osztályban, meg is kérdezte, hogy minek köszönhető ez a rendetlenség. A jegyző fia felállt és illedelmesen elmesélte a tanítónak a történeteket. A tanító annyira meghatódott a történeteken, hogy elfordult a gyermekektől és egy könnycseppet is elmorzsolta a szeméből. Majd hazaküldte a kis Varga Gyulát, hogy amit kapott, vigye el testvéreinek. Miután meg tudott szólalni a tanító, az alábbi köszöntést mondta a gyerekeknek: *„Édes gyermekeim, ma, az első napon, valami szép dologra akartalak benneteket tanítani. Van az istennek egy parancsolatja, mely így szól: »Szeresd felebarátodat, mint saját magadat« Ezt akartam megmagyarázni. De nem magyarázom meg. Látom, hogy úgy is értitek.»* (Kozma–Mihály 1926a:15)

„A miért volt éhes Juliska” című elbeszélésben a Varga Gyulával tett jócselekedet hatásait láthatjuk a Juhász gyerekek otthonában, amint elégedetten hazaértek az iskolából. Miután a gyerekek köszöntek és kezet csókoltak édesanyjuknak és iskolai holmijukat letették, Juliska rohan is a konyhába, mert nagyon éhes volt. Az anyukája csodálkozott ezen, hiszen csomagolt a gyerekeknek gyümölcsöt és kenyeret is. A kislány részletesen beszámolt édesanyjának Varga Gyula esetéről, minekutána Juhászné megdicsérte a kislányát, mert helyesen cselekedett. Megkérdezte a fiát is, hogy az „ozsonnát” ő is odaadta-e Gyulának. A fiú csak másodszeri felszólítás után válaszolt: *„Nem azért tettem, hogy eldicsekedjek veled. Nem is vagyok éhes”* – mondta Pista. Erre Juhászné megölelte és megcsókolta fiát, majd így szólt hozzá: *„Jól van, kis fiam! Te cselekedtélt igazán Istennek tetsző módon. Mert meg van írva: »Ne tudja a bal kezéd, amit a jobb cselekedett«”.* (Kozma–Mihály 1926a:26) Az erkölcsi nevelésen kívül az édesanya tisztelete is felbukkan előttünk a gyermekek kézcsókjában, így abban az említésben az anya fogalmát a tisztelet – szeretet kategóriába soroltam.

A Juhász gyerekek élete tovább gazdagodik az erkölcs szabályaival. Egy nap Pista és Juliska az utcán megláttak két csendőrt, amint egy megláncolt embert kísértek. A kislány és a kisfiú felismerték a megláncolt férfiban Kerekes Pétert, a *„legvagyonosabb gazda fiát”*. A férfit követte édesanyja és húga. Tanakodtak a gyerekek, hogy mit követhetett el Péter bácsi. Éppen Halász Mihály ballagott a testvérek felé és meghallotta a beszélgetésüket, így válaszolt a kérdéseikre. Kiderült, hogy Kerekes Péter *„a kocsmában megszúrta a legjobb barátját”*. A gyerekek ámultak, hogy lehet ez, hiszen Péter bácsi olyan jó ember. Ez így van, de nagyon szereti az italt – mondta Halász Mihály, és ha *„kicsit felöntött a garatra, akkor izgága, verekedő természetű”* lett. A továbbiakban pedig a férfi monológja az ital ártalmairól és veszélyeiről folyt. (Kozma–Mihály 1926a:55-57)

„A kis árulkodó” című történetben az árulkodást ítélik el a könyv szerzői. Az osztály egyik tagjának, Péri Lajosnak volt egy nagyon rossz szokása: szeretette beárulni társait. Nap nap után árulkodott a tanító bácsinak. Nem is szerették érte, nem szívesen játszottak vele az osztálytársai. Egy kirándulás alkalmával Juhász Pista mellé került. Péri Lajos gondolt egyet és kitette a lábát Pista elé, aki akkorát esett, hogy még az orra vére is eleredt. Juliska látta, hogy testvére vérzik, nagyon megijedt és elsírta magát. Megkérdezte a tanító Pistát, hogy mi történt vele, aki csak annyit mondott, hogy megbotlott, mert nem nézett maga elé, és nem is fáj neki annyira az esés. Lajos erre megkönnyebbült. Miután helyreállt a rend, Lajos odasompolygott

Pistához és bocsánatot kért azért, amit tett. *„Nem haragszom – felelt Pista. Nekem jobban fájna, ha valaki miattam büntetést kapna a tanító úrtól.”* Lajos ezen nagyon megdöbbent és megígérte, hogy ő sem árulkodik soha többé. (Kozma-Mihály 1926a:19-20)

Az állatokat szórakozásból kínzó gyermek is gyakran megjelenik az olvasókönyvekben. A cselekedetet a korabeli társadalom elítélte és különös gondot fordított arra, hogy ez a tanulók számára is egyértelmű legyen. Ez a rosszallás és megvetés jelenik meg *„A két cica meg a hamis gyermek”* című versikében is: *„Egyszer két kis fehér cica / Künn az utcán sétál vala”,* s ahogy a barátokhoz illik, olykor játszadoznak egymással. Meglátja őket egy gyerek, aki elkezd futni feléjük, *„hogy kergesse, megfoghassa, haza vigye, nyávoztassa”* a kis jószágokat. Már-már úgy néz ki, hogy a gyerek elkapja őket, amikor az egyik kismacska kitalálja, hogy csalják be a gyereket egy gödörbe. Amint kitalálták a cicák, úgy is lett, a gyerek beleesett a gödörbe, ott eleredt az orra vére, *„sirt-rít, ahogy száján kifért. / Föl nem venném száz forintért!”* Így a rossz lurkó pórul járt, míg a két kiscica pedig vidáman eliszkolt. (Tomcsányiné 1920:67-68)

De nemcsak a négylábú állatok fontosak és nemcsak azok bántalmazása elítélendő, hanem a bogarak, a rovarok és a csúszómászó állatoké is. Egy cincér kínzását akadályozza meg Boriska, nem is akármilyen áron, a legkedvesebb cukorkáját adja cserébe, hogy megmenthesse az állat életét. Boriska keresztmamájánál volt látogatóban, s mert a keresztmama tudta, hogy Boriska milyen jó kislány, és mert szerette őt, adott neki néhány cukorkát. Boriska boldogan ment hazafelé, s közben egyesével eszegette a cukrokat. A különböző csomagolásokban megbújt édességek közül ő mégis az ezüstpapírba csomagoltat szerette a legjobban, ahhoz fogható másikat nem lehetett találni. Így az ezüstsüteményét a legvégére hagyta, hiszen az a legfinomabb mind közül. De ahogy az édességet eszegetve ment hazafelé, a szőlők aljában látja ám, hogy két rosszcsont fiú *„viháncol széles jókedvében”*. Boriska ismerte őket, az egyiket Pistának, a másikat Petinek hívták, rosszszagokról híresek voltak az egész településen. Éppen most is rosszban sántikáltak, mert egy hőscincért kínoztak. Boris szépen kérte őket, hogy hagyják abba, de azok nem tágitottak. A kislány már sírva fakadt és úgy kérte őket. A két fiú megkérdezte, hogy mit ad cserébe Boris, mert ha tud nekik valamit felajánlani a cincérért cserébe, ők akkor abbahagyják a kínzást. Boris azonnal átadta nekik az ezüst papírba csomagolt, számára legkedvesebb édességét, csak ne bántsák tovább azt a szegény állatot. A fiúk abba is hagyták a kínzást és elfutottak a cukorral, Boris pedig egy bokor aljába szabadon engedte a hőscincért, aki Boris jótettéért cserébe szerenádot adott neki lefekvés előtt. (Tomcsányiné 1933:117-119)

Erzsi és Magdi történetéből megtudhatjuk, hogy mi is a felebaráti szeretet és a megbocsátás. A gyermekek vígan játszadoztak az iskola udvarán. Magdi jószívű, de egy kicsit *„szeles és vigyázatlan”* leány volt, amit az is igazolt, hogy a labda után rohanva, véletlenül fellökte Erzsikét. A baleset akkora volt, hogy Erzsike lehorzsolta a térdét, nagyon megijedt és sírva is fakadt. Magdi nem tudta, mit tegyen, látszott rajta, hogy megbánta tettét. Egy kis idő után Erzsi abbahagyta a sírást, odament Magdihoz, és így szólt hozzá: *„Ne félj, Magda, nem foglak bepanaszolni, hiszen tudom, hogy nem szándékosan tetted”*. S a kis történet zárása pedig így szól: *„milyen kedves, aki meg tud bocsátani”*. (Tomcsányiné 1920:67)

A következő történet főszereplője egy előzékeny és adni akaró, jószívű leány. A gyerekek az iskolában kiránduláshoz készülődtek, sorba álltak és így indultak együtt az erdőbe. Amint odaértek, kicsomagolták a magukkal hozott ételt és jóízűen elkezdtek falatozni. Egyedül Mariska nem hozott magával semmit, s hogy senki ezt észre ne vegye, bement az erdőbe virágot szedni. De Ilonka mégis csak látta az esetet, és hogy ne hozza Mariskát zavarba, ekképpen oldotta meg a helyzetet: Mariska után sietett az erdőbe és kérte őt, hogy adjon neki azokból a szép virágokból, amelyeket szedett, cserébe ő pedig adna abból a finom süteményből, amelyet édesanyja készített. Mariska így el is fogadta a süteményt a virágokért cserébe, s utána, mintha mi sem történt volna, Ilonka visszatért a többiekhez. A történet

zárásában pedig az alábbi magyarázatot olvashatjuk. „*A jó tett becsesebb, ha gyöngésen kínáljuk és nem tudja meg más. (...) Ne tudja a balkéz, mit cselekszik a jobb.*” (Tomcsányiné 1920:91-92)

Nemcsak a leányok, de néha a *fiúk* is lehetnek példamutatóak az olvasmányokban. „*A figyelmes gyermek*” című elbeszélésben az előzékeny János jótettét ismerhetjük meg. Egy nagyon hideg téli napon történt, amikor minden tükörsimára fagyott, - aminek a gyermekek nagyon örültek, mivel ők szívesen csúszkáltak a jégen, - hogy egy szegény öregember reszkető kézzel a botjára támaszkodva igyekezett a templomba. Hanem alig fordult be a sarkon, elcsúszott a jégen és leesett a földre. Két fiú meglátta az esetet, abból az egyik, Vilmos csak jót kacagott a törtéteken, ellenben János odarohant az öreghez és illedelmesen felsegítette, még a ruhájáról is igyekezett lesöpörni a havat. Az idős ember hálásan nézett Jánosra, köszönetet és áldást mondott a gyermek jó szívéért. Vilmos pedig a háttérben pirult és bánta, hogy miért nem segített ő is a szegény öregembernek. (Tomcsányiné 1920:76)

„*A hős honvéd fia*” c. olvasókönyvben György hőstettének és az emberek könyörületének lehetünk tanúi. Egy asszony elkeseredésében öngyilkosságot akart elkövetni, ám György megmentette őt. Az asszony „*félt az élettől*”. Egyedül maradt, már senkije sem volt. A férje korábban katonaként szolgált, de nem sokkal a történet előtt, tüdővészben elhunyt. Az asszony munkát keresni indult Budapestre, de attól félt, hogy nem kap állást, mert ő is beteg volt már akkor. Az esemény egy hajón történt, ahol többen is tanúi voltak az asszony tettének és György bátorságának. A hajón csak erről az esetről beszélt mindenki, amikor egy úr megszólalt. Elmondta, hogy az embernek csak annyi tulajdona van, amennyit Isten adott neki. Isten tud csak egyedül életet adni és elvenni. Ebben az esetben György volt Isten akaratának eszköze, „*kinek szívébe oltotta a felebaráti szeretetet és a hősie önfeláldozást*”. Isten ezen tétével azt is megmutatta, hogy az asszony élete fontos számára, így arra szólította fel a hajó utasait, hogy segítsenek a szegény nőnek, gyűjtsenek adományt neki, s ha majd jobban megy a sorsa, ő is adja azt vissza valamelyik „*jótékony intézetnek*”. (Kozma–Mihály 1926b:73-75)

Vallásos nevelés

A vallásos nevelést a két világháború közötti tankönyvekben leginkább a vasárnapok és egyéb egyházi ünnepek misével való megünneplése és a mindennapi imádkozás ábrázolása jelentették.

Az „*Esti ima*” című versikében is a gyermek a jó Atyához imádkozik, hogy míg ő alszik, vigyázzon rá. De ne csak rá, hanem kedves szüleire és testvéreire is, hogy „*mikor a nap újra felkel, / csókolhassuk egymást reggel*”. (Tomcsányiné 1920:69)

A reggeli ima sem maradhat el az emberek életéből. Egy gyermek a jó Istent kéri, hogy „*míg a nap ragyog, / Örüljek, szeressek*” és a mindennek Urának, valamint a szülőknek, apának, anyának is örömet tudjon szerezni. (Benedek 1921:179)

„*A templom*” című leírásban az istentisztelet fontosságát és annak megünneplését hirdeti a leírás. Az emberek templomba mennek. Férfiak, asszonyok, legények, leányok, gyerekek, mind ünneplő ruhába öltöztek. A pap várja a híveket, akik illendően köszönnek neki. Majd részletes leírást ad a történet a miséről. A végén pedig egy szép gondolattal zár: „*aki Istenben bíz, meg nem csalatkozik.*”, majd a következő taktusban, a történetről néhány üres sorral elválasztva egy imádkozó gyermek jelenik meg az alábbi gondolat mentén: „*kis kacsóid összetéve szépen / imádkozzál, édes gyermekem....*” (Benedek–Körösi–Tomcsányi 1924:5)

A „*Vasárnap*” című történetben a Juhász család vasárnapját láthatjuk, hogy ők miként ünneplik meg a hét hetedik napját és milyen elvárással vannak a nappal kapcsolatban a község lakosai felé. Pista reggel, amint felébredt, hallja édesanyja hangját, amint imádkozik édesapjával egyetemben. Felébreszti Juliskát is, akivel közli, hogy vasárnap van, mert

édesapja ünneplőbe öltözött, és az iskolában sincs tanítás. Juliskának is van hozzáfűzni valója, mert a tanító úrtól azt hallotta, hogy hat napon át lehet dolgozni, de a hetedikén meg kell pihenni. Az Isten is így rendelte, mert ez az ő napja, vasárnap „*csak a kapzsi emberek végeznek durva munkát*” – egészíti ki gyermekei gondolatmenetét az édesanya. Édesapa ekkorra már az „*Alvéget*” is megjárta és felháborodva tér haza. „*Uram Isten, mit láttam! Mezsgyés szomszédom – Csülök András – már a 20-dik rendet vágta lucernásán. Meg is mondtam neki, hogy aki Istent így megsérti, a vasárnapot így »szenteli meg«, az nagyon hamar akar meggazdagodni. De Isten nem segíti meg!*” Erre Pista is beszámolt arról, hogy ő meg múlt vasárnap Göndör Gyuri bácsit látta feleségével és két nagy fiával a szőlőt kapálni. Édesapa szerint őket sem fogja az Isten megsegíteni, éppen azért történhetett, hogy a „*mult nap a jégverés éppen az ő szőlőjüket tette csúffá*”. (Kozma–Mihály 1926:140)

Szent István Társulat

„*Az enyém és tiéd*” című elbeszélésben a magántulajdon jelentőségére tanítja egy édesapa gyermekét. A gyermek kérleli az apját, ha jön hazafelé, hozzon neki egy pár körtét, mert az út mellett van egy fa, amely roskadásig van gyümölcessel. Ám az apja figyelmezteti fiát, hogy azok a fák nem az övék, hanem azé, akinek a földjén vannak. A fiú tovább erősködik, mondván, tegnap Antal hozott néhány körtét onnan, mert neki a tulajdonos megengedte. Az édesapa szerint, ha a gazda megengedi, akkor szabad a fáról gyümölcsöt szedni, de amíg ez nincs így, addig a másét nem szabad elvenni. A gyerek megkérdezte, hogy mi van akkor, ha bármit talál a földön, az sem lehet az övé. Az atyja erre azt válaszolja, hogy a talált dolgokat közhírré kell tenni és olyan kézbe adni, akiben meg lehet bízni, s addig várni, amíg a gazdája nem jelentkezik érte. Viszont, ha már a körtéből nem ehet, csak ehet a kertjükben lévő eperből - kérdezi a gyermek. Az apa azt végül engedte fiának, de figyelmeztette, hogy azért ne vigyen egy sereg gyereket magával. „*Ami a miénk, ahhoz engedelemmel hozzányúlhatsz. Ha engedelem nélkül teszed, vagy ha torkoskodol, már tolvajság útján vagy. Mindenkinek add meg a magáét, a magadéra pedig vigyázz!*” Azok, akik másokat rászédnek és megcsalnak, ők is tolvajok. A hamisan szerzett vagyonban úgyszincs boldogság, ami pedig „*ebül gyűtt, ebül kelt. Ami tiéd, tedd el. A másét ne vedd el*” - zárja szigorúan mondandóját az édesapa. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:65-66)

„*A hálás fiú*” című elbeszélésben egy olyan gyermeket ismerhetünk meg, aki már tizenkét évesen eltartja öreg és beteg édesapját. Márton a munkát nem szégyellve elment a gazdag emberhez és munkát kért tőle. A gazdának tetszett a gyerek és tizenkét koronáért fel is fogadta őt. A fiú csak annyit kért, hogy a bérét minden vasárnap megkapja, hogy öreg és beteg édesapjának oda tudja adni. Ezt annyira nemesnek találta a gazda, hogy vasárnap még meg is toldotta a fiú fizetését, aki örömmel vitte haza beteg atyjának a keresetét, aki pedig nagyon hálás volt fia szorgalmáért. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:16)

A lopás és a hazugság kérdéskörét járja körül az a történet, amelyben Pásztor Ferit láthatjuk a temetőben halottak napján. A férfi az egyik síron meglátott egy szép őszirózsa koszorút. Gondolt egyet, körülnézett, mivel nem látta senki, leszakított egy rózsát a koszorúból. Szíve erősen dobogott, mert érezte, hogy bűnt követett el. Hazafelé összefutott régi iskolatársával, Madarász Zoltánnal, de még mielőtt beszéltek volna, Feri gyorsan zsebre dugta a rózsát, Zoltán ezt persze meglátta és kérdőre is vonta a fiút: „*Miért dugtad el azt a virágot? Talán csak nem loptad?*” Feri persze mindet tagadott, Zoli meg ráhagyta és elment. Ám Feri nagyon szégyellte magát, aludni sem tudott a lelkiismeret furdalástól az éjszaka, így reggel az első útja rögtön a templomba vezetett, hogy ott megbánja bűnét. (Olvasó- és tankönyv 1936:95-96) A történethez a tankönyv beszélgetési feladatokat és számos kérdést is előírt a korabeli diákok számára, tehát a történet erkölcsi és vallási mondanivalója is disputa tárgya volt a két világháború közti népiskolákban.

A következő történetből a Karitászi Egyesület feladatait és működéséhez szükséges feltételeket ismerhetjük meg. Varga Juliska megbetegedett, mert annyira szegény volt a családja, hogy tüzelőre sem futotta nekik. Az orvos hallva Varga néni panaszát, megnyugtatta őt, hogy ne aggódjon, majd szól a plébánián a Karitászi Egyesületnek, azok majd segítenek a családnak, amíg jobbra nem fordul a sorsuk. Az orvos jelezte is a problémát a plébánián. Nem is kellett sokat várni, hogy „egy jó néni” megjelenjen Vargáéknál. Hozott Juliskának meleg teát és ruhát. Később tüzelőt és élelmiszer is kapott a család. Ám mint kiderült, a jó asszony „nemcsak a saját pénzén vette ám (azt a sok dolgot)! A jó emberek adták össze. Így tud segíteni sok-sok szegényen a Karitászi Egyesület”. (Nagy 1936:49-50)

(Nagy 1936:49-50)

Egy másik összefoglalóban szintén az adakozásra való felhívás kerül elő. Imre és édesapja együtt sétáltak az utcán, amikor véletlenül egy ember lelépett az útestre és elgázolta őt egy autó. Súlyosan megsérült, de a mentők azonnal kijöttek és ellátták a sebeit. Imre nagyon csodálkozott, hogy milyen gyorsan történt minden. Édesapja elbeszéléséből megtudta, hogy a mentősök éjjel-nappal szolgálatban vannak, és munkájukért nem kérnek fizetést. A „jó emberek adományaiból telik a sok kiadásra” és ráadásul újévkor gyűjtést is szerveznek nekik, hogy meg tudjanak élni. Imre megkérdezte apját, hogy ő szokott-e adakozni a mentősöknek. Mint kiderült, az apa minden évben jótékonykodik a mentősöknek. Ezt hallva, Imre is megkérte apját, hogy szóljon neki, amikor az adományt gyűjtik, mert ő is adna a mentősöknek, „mert nagyon jó emberek ők”. (Nagy 1938:80-81)

A kislányok jótetteinek se szeri, se száma, a „Nagy öröm” című versikében értesülünk arról, hogy ismét kiségti egymást két kislány. Borús, esős nap volt, nagyon fújt a szél is. Erzsit ez azonban nem érdekelte, mert volt ernyője. De Emmi nem tudta, mitévő legyen, csak állt a kapualjban, szájában az ujjával, és azon gondolkodott, hogyan jut majd az iskolába. „Meggzólítja Erzsike: / Gyere mellém Emmi / ernyőm alatt lehet ám / kettőnek is menni! / Szeretettel melegen / összebújnak szépen. / Órangyaluk mosolyog / odafent az égben.” (Nagy 1938:20)

A katolikus tankönyvek egyikében külön „Erkölcsei mondatok, életszabályok” címen egy-két jó tanáccsal is ellátják a korabeli diákokat. A javaslatok között az egészségre vonatkozóakat is találunk, de ezeket majd az egészségnevelés részben sorolom fel. A mondatok szoros értelemben nem kapcsolódnak a kutatáshoz, hiszen egy szülő fogalmon kívül a család tagjai más módon nem kapnak helyet bennük, de a minél pontosabb korrajz miatt érdemesnek és izgalmasnak találhatjuk ezeket az intelmeket.

Rögtön az első sorból megtudhatjuk, hogy a „jámbor szülőknél szava olyan drága kincs, melynél – ha követjük – hasznosabb semmi sincs”. Az emberek számára a legnagyobb „kincsbányát” a munka jelenti, de csak annak, aki azt „jó lélekkel” űzi. Ahhoz, hogy valaki szíve tisztaságát meg tudja őrizni, minden esetben kerülje a rossz társaságot. Annak, aki néha hazudik, akkor sem hisznek az emberek, amikor igazat szól. „Gaztettét a gonosz hiába takarja, kakas is kiszólja, tyúk is kikaparja.” Ha van pénzünk, de ha nem jár vele „isteni félelem és takarékoság”, az nagy veszedelmet hordozhat magában. Istennek pedig soha el ne

feledjünk hálát adni és magunkat megalázni, mert az alázatos embert felemeli. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:66-67)

Vallásos nevelés:

Katolikus és igen vallásos szülők bukkannak fel abban a leírásban, amely egy „*Népes család*” ábrázol. A házaspár korán reggel felkel és együtt elvégzik a reggeli imájukat. Benne megköszönik Istennek, hogy őket és gyermekeiket is megoltalmazta a bajtól. Kiderül a történetből, hogy a házaspárnak hét gyermeke van. Az édesanya aggódva néz végig rajtuk, és azon tépelődik, hogy hogyan fogják etetni és ruházni a hét éhes szájat. Az apa vigasztalja őt, hiszen a gyermekek nyugodtan alszanak, egészségesek, hiszen mind a hétnek piros az arca. Isten majd gondot visel rájuk. „*Ha már Isten ép lábakat adott, miért aggódnánk a lábbelük miatt?*” – mondja az apa. Majd a reggeli ima és a párbeszéd után a szülők hozzálátanak a napi munkájukhoz, amelyet a jó Isten megáld, így a népes család semmiben sem szűkölködik. „*Ki dolgát Istennel kezdi, rendszerint jól is végzi*” - fejezi be az író a történetet. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:8-9)

Ismét egy vallásos család prezentálódik abban a történetben, ahol egy reggeli ébredés alkalmával kapcsolódunk be a család életébe. A gyerekek kipattantak az ágyból, felöltöztek, Laci még meg is mosdott, amikor szülei benéztek hozzájuk. Így együtt vonultak a család keresztje elé, letérdeltek és együtt elkezdtek imádkozni a reggeli imát: „*Szívem első gondolatja ...*”. (Nagy 1936:84)

(Nagy 1936:84)

A családok azonban nemcsak reggel, de a közös étkezések alkalmával is imádkoznak a vizsgált tankönyvekben. Ezt mutatja be a Bokor család története is, akik még mielőtt megkezdték volna az evést, édesapjuk „*kérges tenyerével*” a levegőbe rajzolta a szent kereszt jelét, erre a gyerekek mind felálltak és együtt belekezdték az imába: „*Mindennek szemei Tebenned bíznak, úristen ...*”. (Olvasókönyv 1936:21)

(Pohárnok 1940:105)

A gondoskodó szülők és egy vallásos család kerül elő az „*Este a szülői házban*” című elbeszélésben is. A család, miután befejezte a vacsoráját, megmosakodott és készülődött a lefekvéshez. Ám mielőtt elaludtak volna, a szülők még bementek a gyerekek szobájába és együtt elmondták az esti imát. Majd édesapa megsimogatta, édesanya pedig betakarta a lurkókat, néha még mesét is mondtak nekik. Kifelé menet a szülők lábujjhegyre emelkedtek, visszaneztek gyermekeikre, és még egy utolsó fohászt elmondtak értük. A történet

konklúziója pedig, hogy: „*nagyon szép a családi élet. Nincs senkinek jobb dolga a világon, mint a gyermeknek, kit szülei szeretnek!*” (Pohárnok 1940:90) A család együtt végzett esti imája került a vallásos nevelés besorolásába, a történet egyéb részeiben a szülőket a nevelési tevékenységben látjuk.

Egy másik történetben a családot az adventi hajnali misére kelve látjuk. A szülők és Margitka frissen kelnek ki az ágyból az óracsörgésre, de Laci még tovább durmol. Pedig nagyon kérte előtte nap a szüleit, hogy reggel őt is ébresszék, mert el szeretne menni a rorátéra. Apa viccelődik is vele, hogy talán már meggondolta magát. Édesanya gyengéden cirógatja Lacit, aki erre már felébred, s miután megérti, miért is keltették fel ilyen korán, kipattan az ágyból. A lakás és a mosdóvíz is hideg, de „*Jézuska megérdemli ezt a kis önmegtagadást!*” – gondolja magában a fiú. Indulás előtt az édesanya keresztet rajzol a kisebb gyerekekre, hogy szépet álmodjanak, míg ők a templomban vannak. Megszólal a harang, és látni lehet, ahogy az utcán a sok buzgó lélek igyekszik a hajnali misére. (Nagy 1938:55)

A folytatásban a család nagyapjuktól egy nagy csomagot kapott egy pénteki napon. Tele volt disznótoros kóstolóval. A gyerekek nagyon örültek neki, kérdezték is, hogy mit fognak ebből enni. Az édesapa azonban figyelmeztette őket, hogy aznap péntek van, ilyenkor nem ehetnek húst. Ildikó erre megkérdezte, hogy miért pont pénteken nem lehet húst enni. Az édesapa elmondta, hogy az Úr Jézus ezen a napon szenvedett és halt meg az emberek bűneiért, s mert ekkora áldozatot hozott a világot, ezt viszonzni kell. Bár jóval kisebb áldozatnak minősül, de éppen ezért péntekenként megtagadunk valamit magunktól. „*Az egyház úgy kívánja, hogy húst ne együnk.*” Délben az ebédnél ezek után érdekes eseménynek lehettünk tanúi. Lencseleves volt, amelyet Laci nagyon nem szeretett, de szó nélkül kikanalazta azt. Másodiknak mákos tészta került az asztalra, azt meg Évi szerette nagyon, de nem szedett belőle kétszer. Ildi kisebb almát vett le magának a tálból, Imre pedig rögtön felugrott az asztaltól, ha valamire szükség volt. „*Így akartak mindannyian örömet szerezni a szenvedő Úr Jézusnak.*” (Nagy 1938:106)

„*Az istenfélő atya*” történetében arról olvashatunk, hogy hogyan ment egy édesapa fiával reggel a mezőre. Éppen felkelt a nap. Az édesapa leemelte kalapját, égre vetette szemeit és mormogott valamit magában. A fiú ezen igen elcsodálkozott és megkérdezte apját, hogy miért vette le a kalapot és mit mormogott magában. Az apa elmondta, hogy ha látja felkeni a napot, Istenre gondol, arra, hogy mindent, amit maga körül lát, az Úr teremtett, mindent ő tett ilyen széppé. A megható kinyilatkoztatás után, a fiú is közölte édesapjával könnyes szemmel, hogy ő is szereti az Úr Istent. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:111-112) A történet fontos a korabeli vallásos nevelés szempontjából azért, mert a dokumentumokból is kiderül, hogy a vallást és a templomba járást leginkább a nők gyakorolták abban az időben, a férfiak kevésbé. A vizsgált tankönyvekből azonban nem ez a kép közvetítődik felénk, sűrűn ábrázolják a férfiakat is vallásgyakorlás közben.

Szintén a férfiak vallásgyakorlatának egy példáját találjuk a folytatásban. Édesapa gyermekeivel sétált, amikor a templomhoz értek. A gyerekek kérelték őt, hogy menjenek be a templomba imádkozni, hogy munkájukat megáldja az Isten. A fiúk, ahogyan szokás, illedelmesen levették a kalapjukat, amint a templomba léptek. Az apa a gyerekeket egészen a szentélyig vezette, hogy ott együtt imádkozhassanak. Évike azonban észrevette, hogy az oltáron a „*mosolygó Jézuska képe*” eltűnt. Megkérdezte édesapját, hogy hova lett. Az apa elmondta, hogy nem tűnt el, csak letakarták egy lila függönnyel, azért, hogy ezzel felhívják a hívek figyelmét Jézus Krisztus szenvedéseire. (Nagy 1936:85)

Alkonyatkor Kovács gazda és fia hazafelé tartottak a jól végzett munka után. Egyszer csak megszólalt a templom harangja. A gazda meg a fia, mintha parancsszóra engedelmessé váltak volna, levették kalapjukat és belekezdtek az Úrangyalába. Am nemcsak Kovácsék, de Szekeres gazda is imádkozott a harangszó hallatára, aki éppen akkor fordult ki az egyik dűlőútról kaszával a vállán. De mi célból imádkoznak ezek az emberek úgy, mintha

muszaj volna nekik? Tette fel a költői kérdést a szerző, amelyet maga a folytatásban rögtön meg is válaszolt: „*A lelkiük miatt. (..) Krisztus igaz szeretetéért*”. (Olvasókönyv 1936:21)

A következőkben az egyházközség mibenlétéről okítja ki az édesapa fiát. Bojtor József egy délután, miután befejezte munkáját, ünneplőbe öltözött. A felesége és Pista fia is felfigyelt erre, és érdeklődtek is afelől, hogy a ház ura hova megy. Mint kiderült egyházközségi gyűlésre, mert vasárnap megérkezik az új plébános, és sok dolga van még az eklézsia tagjainak. Pista nem értette, mi az az egyházközség és édesanyjához fordult kérdésével. Az édesanya azonban azt mondta, hogy majd az apja elmondja neki, ha hazaért, addig is csinálja meg a leckéjét. A fiú nagyon várta már az apját, de az csak sokára jött meg, amikor már az esti Urangyalát is elharangozták. Vacsora előtt azonban volt egy kis ideje az apának és készséggel tájékoztatta fiát az egyházközség mibenlétéről. „*Én is, édesanyád is, testvéreid is, szóval az egész családunk római katolikus vallású. A faluban sok római katolikus vallású család lakik.*” Ők együttesen alkotják a római katolikus egyházközséget. Vannak olyan falvak, ahol több vallás él egymás mellett, ott több különböző ekléziát találhatunk. Az egyházközségnek vannak vezető emberei, a feje a plébános, akit nem a község, hanem a püspök nevez ki. Az apa beszélt még az anyaegyház és a fiókegyház különbségéről, a káplán, a kántor és a templomgondnok feladatairól. Majd az egyházadó kérdése is felvetődik, amelyet a község katolikus polgárai fizetnek be, mondván, hogy „*aki szereti a vallást, az szívesen megfizeti egyházközségi adóját, mert tudja, hogy amit vallásáért tesz, azt a jó Isten dicsőségére teszi.*” (Olvasó- és tankönyv 1936:39-40)

A folytatásban a női alakok ábrázolásáról esik szó. Egy édesanya kislányával nagypéntek lévén a templomban voltak, hogy imádkozzanak. Miután kijöttek a templomból Magdus megkérdezte anyukáját, hogy miért volt olyan szomorú és sötét a templom? Az édesanya ekkor elmesélte az Úr Jézus szenvedéseit, annak okát, amely miatt ezen a napon gyászba borult a templom. A kislány a sok szenvedés és kálvária hallatán elsírta magát. Az édesanya azonban megvigasztalta a kislányt, mondván, hogy Krisztus harmadnapra föltámadt, ezáltal megváltva a világot bűneitől. Éppen ezt a nagy örömet ünneplik az emberek húsvétkor. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:127-129)

Évike már egy másik elbeszélésben a következő napi leckén dolgozott. Azonban nem igazán ment neki az írás. Ferdék voltak a sorai, a betűi összevissza dülöngéltek. Mondta is nagy könnyek közepette magában: „*Nem tudok szépen írni! Biztosan ötöst kapok holnap! Úgy is tudom!*” Egy jó nagy „pacát” is csinált a füzetébe, amelyet édesanyja csak nagy gonddal tudott kiszedni. Az édesanya látta, hogy nehezen megy a lecke elkészítése, ezért azt javasolta, hogy együtt menjenek ahhoz, aki tud a kislányon segíteni. Így az édesanya odavezette Évikét a családi oltár elé, ahol édesapa gyöngy írásával ez állott: „*Megáldom a családokat, melyekben szent Szívemet tisztelik. Szívem tisztelőinek megáldom minden munkáját.*” Korábban Évike soha nem értette ezt a pár sort, ellenben most, amikor a legnagyobb szüksége volt Jézus áldására a munkájában, pontosan felfogta a sorok mögött meghúzódó tartalmat. Így édesanyjával együtt többször elmondták a fohászt: „*Jézus szentséges szíve, bízom benned!*”. Majd miután felkeltek, az édesanya megölelte Évikét, visszamentek az asztalhoz, egymás mellé ültek és együtt kezdték el írni a leckét, amely az ima hatására sokkal könnyebben ment már. (Nagy 1938:4-5) Természetesen az édesanya és Évi alakja a történet elején és a legvégén, illetve az őket ábrázoló képben, már a nevelési funkcióban lett rögzítve, de a történet közepe egyértelműen a vallásos nevelést képviseli.

(Nagy 1938:5)

A következő leírásban Évi már az elsőáldozásra készül. Már csak egy nap van hátra, de nem győzi kivárni, mikor lesz már „áldozócsütörtök”. A kislány sokat gondolt arra, hogy milyen érzés lesz, ha az ő szívében is helyet foglal az áldozás szentsége által Jézuska. Igaz, hogy vannak testvérei és barátai is, akikkel együtt lehet mindig, de „*Jézuska az más, ő több minden pajtásnál, minden testvérkénél*”. Még egy nap és meglesz az elsőáldozás. Édesanyjával a szobában ücsörögnek és a következő napi várva várt pillanatról beszélgetnek, néha énekelnek egy-egy dalt, mint például az „*Ó, áldott szent Isten az Oltáriszentségben*” kezdetűt, amely Évike kedvence. Ildikó, Évi testvére messzebről hallgatja őket, végül otthagyja babáját és odabújik édesanyja mellé, úgy „*kutajta: mi lehet Évi csillogó szemecskéje mögött*”. (Nagy 1939:162) A történet elején Évike alakját az ünnep kategóriájába is besoroltam, hiszen az elsőáldozás ebben a kérdéskörben a család egy nagyon fontos ünnepe, készülődéssel, rokonvárással és összejövetellel jár együtt a család életében.

Nemcsak az édesanya, de a *keresztanya* is megjelenik a vallásos gyakorlatok ápolása közben. A Gyertyaszentelő ünnepén keresztmama szól Erzsikének, hogy ma vele menjen a szentmisére. Erzsike csak úgy repült örömeiben keresztanyja karjaiba. Útközben megbeszélték, hogy milyen ünnep van aznap. Erzsike szépen referált róla, amelyből megtudhattuk, hogy Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepe volt, amikor azt ünneplik az emberek, hogy a Szűzanya bemutatta Jézust a jeruzsálemi templomban. A keresztanya megdicsérte a kislányt, hogy ilyen pontosan el tudta mondani az ünnep hátterét. Erzsike erre azonban azt válaszolta, hogy ő az iskolában azt tanulta, hogy a „*szent vallásunkról is úgy kell tudni mindent, mint az egyszeregyet*”. A tisztelendő úr azt mondta, hogy sok ember azért nem szereti Istent és a vallást, mert nem ismerik azt, ezért kell arról is mindent megtanulni. (Pohárnok 1940:90)

A Horthy-kori tankönyvekben pontos leírást kapunk arról is, hogy hogyan viselkedik „*A jó gyermek a templomban*”. Amikor belép az Úr házába, szentelt vízzel keresztet vet, mert tudja, hogy ezzel a jellel vallja magát kereszténynek. A keresztvetés után csendesen a helyére megy, nem tekintget mindenfelé, hiszen „*akit látni kíván, megláthatja jó lelkével*”. Kiderül, hogy a templomban bűn nevetgélni és beszélgetni. A fenti gyermek azonban tisztában van a megfelelő viselkedéssel, így aki látja, mind megdicséri ezt az Istent féltő gyermeket, és ezért a példamutató magatartásért szereti őt „*Isten, tanítója és szülője*” is. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:48)

A papi hivatásra „*toboroz*”, és annak szépségeire hívja fel a figyelmet az a történet, amelyben egy kisfiú elképzeli, hogy ő pap. Bodor gazda udvarán játszottak a gyerekek. Ám az egyik testvér, Pistike nem volt köztük. Ő a pincébe bújt és más játékot játszott. „*Oltárt készített a kis teknőből, aztán kukoricaszárból keresztet tákolt össze és a teknő közepére tette.*” A kis csikójuk nyakáról leszedte a csengőt, azt megrázta és elkezdődhetett a mise. A szülei meglesték Pistit, és nagyon örültek annak, hogy Isten megérintette a kisfiúk lelkét. Pista szorgalmasan tanult az elemiben, majd a gimnáziumban. „*A templom és az oltár volt mindene.*” Mikor befejezte a gimnáziumot a szülei beleegyeztek, hogy pap legyen belőle, hiszen még maradt másik két fiúk, Jani és Józsi, akik megművelték a földet. Így István bekerült a szemináriumba, majd végül pap lett belőle. (Olvasó- és tankönyv 1929:14-15)

Egészségnevelés

Az egészség fogalma a történelem folyamán sok változáson ment keresztül (Benkő 1997, 2005), de a 19-20. század fordulóján már nem csupán a betegség hiányát jelentette. Ez a változás már a vizsgált dokumentumokban is tetten érhető, hiszen amikor az egészség fogalmát használják, egyszerre veszik figyelembe az ember testi és lelki egységét, amelyek együttes épsége eredményezte a kor embere számára az egészséget. Néhol a kiadványokban felbukkan a testi és lelki egészség mellett a szellemi egészség említése is.

A 20. század elején új kifejezés jelent meg az egészség fogalma kapcsán, mégpedig az egészségügyi felvilágosítás. Ebben az időszakban, az orvostudomány fejlődésének köszönhetően, elsődleges feladatnak tekintették a kuruzslás visszaszorítását, a higiéniai alapok lefektetését és a fertőző betegségek terjedésének visszaszorítását. (Ackermanné 2006:5) A fenti elveket figyelembe véve az analizált kiadványokban, elsősorban az olvasókönyvekben, hasonló prioritásokat találunk.

Lampel Kiadó

Már a tantervekből is kiderült, hogy a két világháború közötti népiskolákban kiemelt jelentőséggel bírt a gyermekeket bizonyos egészségügyi ismeretek elsajátítására felkészíteni, a járványok, a csecsemőhalandóság és egyéb balesetek megelőzése érdekében. Prioritásként határozták meg a különböző javasasszonyoktól és sarlatánoktól való tartózkodást, és az orvos, a „*kedvesnővérek*” és a kórházak tiszteletét, megbecsülését.

A mindennapi tisztálkodás jelentősége jelenik meg talán a legtöbbször a tankönyvekben. Ennek lehetünk tanúi a „*Jaj, jaj!*” című elbeszélésben is, ahol a mesét a háziállatok szemén keresztül láthatjuk. A nagyszakállú kecske bement a pitvaron keresztül a konyhába, ahonnan Béni úrfi jajgatását lehetett hallani. A kecske egy darabig nézte az eseményeket, majd visszaballagott az állatokhoz, hogy beszámoljon nekik a történetéről. A pulykák, a tyúkok, a libák és a galambok is mind körülállták és úgy kérdezték a kecskét, hogy mit látott a konyhában. A jószág beszámolt arról, hogy látott a konyhában egy dézsát, a dézsában friss víz volt, a vízben pedig Béni úrfi ült és „*sivalkodott*”. A dézsába az édesanyja ültette be a fiút, hogy fürödjön meg. De miért jajgatott az úrfi? – kérdezték az állatok. Azért, mert nem szeretett fürdeni. – mondta a kecske. Egy tyúk és a többi állat is, együttérzését fejezte ki Béni úrfival, hiszen nem is való a víz másnak a kacsákon és a pulykákon kívül. Ám ezt már Sajó, a ház kutyája sem hallgathatta szó nélkül: „*Az ember nem tyúk, nem is kacska. De azért minden embernek meg kell fürdenie, éppen úgy, mint minden komondornak is.*” Béni ezt még nem tudhatja, mert nagyon kicsi, de később, ha okosabb lesz, ő is beismeri majd. (Tomcsányiné 1920:103-104)

A tisztálkodás fontossága egy másik tankönyvben is felbukkan. A történet szerint Pista reggel kisietett a konyhába, friss vizet töltött a mosdótálba, megmosakodott derékig. A fülét, a nyakát és a kezét is beszappanozta. A tanító úr is mindig mondogatta: „*Gyerekek, a tisztaságra ügyeljete. A piszokban terem meg mindenféle betegség*”. Ezért mondják az emberek, hogy tisztaság fél egészség. A friss víztől pedig nem kell félni, mert aki télen és nyáron is derékig megfürdik hideg vízben, „*egykönnyen meg nem hűl*”. Pista és Juliska meg is fogadta ezt a tanácsot, „*olyan is az a két gyermek, mint az élet. Arcuk barnapiros, szemük ragyog, szájuk mindig mosolygásra áll*”. (Kozma–Mihály 1926a:5)

(Kozma–Mihály 1926a:5)

A Juhász család könyörületességének lehetünk tanúi a következő történetben, amelyből még azt is megtudhatjuk, hogy milyen veszélyeket hordozhat magában „*A rozsdás szög*”. Egész nap esett a hó. Hét óra tájban azonban kopogott valaki a Juhász család ajtaján. Egy szegény vándor kért szállást. Juhásznő észrevette, hogy a vándornak fél keze van. Még nagyobb szívvvel invitálta beljebb a férfit. A kályha mellett megmelegedhetett, később pedig étellel és itallal is ellátták. Vacsora után a család tagjai érdeklődtek, hogyan vesztette el a vándor a fél karját. A férfi elkezdte a történetét, amely egy rozsdás szöggel kezdődött, amit inkább ki kellett volna dobnia, nem pedig folyton egyenesítgetnie. Mert egyszer csak beleszúrt vele az ujja hegyébe. Nem ebből lett a baj, hanem abból, hogy nem hagyta a sebet vérezni és főleg, hogy nem mosta ki a rozsdát az ujjából. Helyette jól befogta a sebet, így a rozsdá a sebben maradt és „*megrontotta, megmérgezte a vért*”. Másnapra már meg is dagadt a keze. „*Aztán meg azt az ostobaságot követtem el, hogy háziszerekkel kentem-fentem a fájó kezemet.*” – mondta a vándor. De az éjszakát végigvirrasztotta, hajnalban már iszonyatos fájdalmai voltak. Reggel azonnal kocsira ült és vágatott az orvoshoz. „*Milyen bölcs az Isten. A nagy veszedelemben nagy fájdalmat ad. A fájdalom rákényszeríti az embert, hogy baja után lásson.*” Amikor odaért az orvoshoz, szinte rátörte az ajtót, egy óra múlva már lent is volt a keze. Mikor jobban lett, az orvos elmagyarázta neki, hogy csak így lehetett az életét megmenteni, ha egy-két órával később jött volna, talán már nem is él. Ennyire veszedelmes a rozsdás szög? – kérdezte Pista. Nem a rozsdás szög a veszedelmes – válaszolta a vándor –, hanem az emberi tudatlanság. Juhász gazda igazat adott a vendégnek, ő maga is igyekszik legyűrni a tudatlanság bűnét és tanul, másokkal beszélget és olvas, hogy minél több ismeretre tegyen szert. (Kozma–Mihály 1926a:69-71)

Az olvasókönyvek különböző jó tanácsokkal is ellátják a gyermekeket az egészségük megőrzése érdekében. Először az ételekkel és az italokkal kapcsolatban tudhattak meg a korabeli gyermekek néhány fontosabb információt. Mint például, ha sokat eszünk, megbetegszünk. Bár táplálékra szükségünk van, de azt mértékkel fogyasszuk, a rendes gyermek is csak annyit eszik, amennyivel jól lakik. A legfontosabb ételünk a kenyér, a tej, a hús és a „*kerti vetemények*”. Ha szomjas az ember, igyon vizet, de ha túlzottan ki van melegedve, ne igyon hideget. Aki már gyerekként a borhoz és a pálinkához lett szoktatva, felnőttként biztos részeges lesz. „*A részeg ember sajnálatraméltó.*” Az alkohol hatása alatt olyan dolgokat tesz, amelyért később szégyenkezni fog. A részeges minden pénzét italra költi, otthon a gyermekei meg éheznek és sírnak. Így tehát „*sohase igyatok egyebet, mint vizet!*” – szólítja fel a tankönyv a korabeli diákokat. (Tomcsányiné 1920:99)

A szeszes ital „*egyáltalában fölösleges az ember táplálására s így szeszes ital nélkül jól meg lehet élni*”. Olvashatjuk a „*Szeszes italok*” című leírásból. A korabeli társadalom megfelelő működéséhez elengedhetetlennek látták az emberek leszoktatását az alkoholos italokról. A tankönyvek a legnagyobb rosszállással és ítélettel szólnak az alkoholistákról, azon emberekről, akik saját magukat és a családjukat is nyomorba és kétségbeesésbe döntik, csak azért, hogy hódolhassanak szenvedélyüknek.

Az alkoholfogyasztás csupán egy rossz szokás – folytatja tovább az írás –, amelyet ha az ember elhagy, nemcsak egészségének, de környezetének is áldás. A tankönyv külön foglalkozik a borral, a sörrel és a pálinkával, majd a folytatásban rávilágít azok elkészítési módjaira is. Miután a kiadvány végigvette a felsorolt italok készítési módját és azok hatását a szervezetre, kiemeli, hogy csak a jó Isten képes elmondani, hogy a szeszes ital hány családot tett már tönkre, hány gyermeket juttatott árvaságra, hány ember került miatta börtönbe. Ennek ellenére a szegények körében valamiért még mindig pusztítanak ezek a mérgek. (Benedek 1922:169)

Egy másik leírás tovább gazdagítja jó tanácsokkal a gyermekeket az alkoholfogyasztás szabályaival kapcsolatban, mondván, ha fontos valakinek az egészsége, akkor az alábbiakat tartsa be. Hacsak lehet, ne igyunk szeszes italt, csak vizet, hiszen „*a tiszta víz a legbiztosabban védelmezi az egészséget*”. Ha már valaki hozzászokott az alkoholhoz, azt is csak evés közben igyon, és csak kevés bort vagy sört. Aki viszont már átlépte a mértéktelenség határát, lássa be, hogy önmagának és családjának kárára van, „*mert idő előtt nyomorultan elpusztul, elbutul, s megvénül*”. A gyermekeknek szeszes italt csak akkor és annyit szabad inniük, amennyit az orvos felírt. Pálinkát viszont az orvos soha nem ír fel gyermekek számára, mert az „*a gyenge gyermeki szervezetet a legkisebb mértékben is gyilkos módon támadja meg*.” Csecsemőknek soha semmilyen formában nem adható alkohol, mert azzal megmérgezzük őket. Az az ember, aki lerészegedik, „*megfeledkezik emberi méltóságáról s a szó teljes értelmében lealjasodik oda, ahova még az oktan állat sem süllyedhet*”. (Benedek 1922:169)

A hős honvéd fiai című tankönyvben megtapasztalhattuk, hogy György és Péterke útjuk során sok érdekes emberrel találkoztak. Amint egyszer a két fiú sétálgatott, megláttak egy alacsony termetű, ürge öregembert. Péterke elkezdett viccelődni azon, hogy belőle sem lesz már Herkules. Erre Gyuri közölte, hogy valószínű ő már nem is akar Herkules lenni, megelégszik azzal, ha hosszú és egészséges élete lesz. Miből lehet tudni, hogy valaki egészséges, hiszen az az öregember is olyan vézna – kérdezi Péterke. A vékonyság nem a betegség jele – mondja György –, sőt legtöbbször az egészségé, ha viszont valaki túlzottan vékony, az jelentheti azt, hogy beteg az illető. Úgy hozta a sors, hogy a két fiú ebédnél az öregember mellé került és így összeismerkedtek vele, aki beavatta őket a hosszú és egészséges élet titkába. (Kozma–Mihály 1926b:94-96)

Samu bácsi elmeséléséből megtudhatjuk, hogy ő maga gyenge, nyápic gyerek volt. De sokat tornázott, sokat mozgott, igyekezett sokat a szabadban lenni, és amikor tehetett, kerti munkát végzett. Egész életében dolgozott, jelmondata pedig a következő: „*Munkásság az élet sója, / A romlástól mely megóvjá*”. A sok munka azonban Gyuri szerint idegessé teszi az embert. A doktor azonban úgy gondolta, hogy nem a sok munka rossz, hanem a rendszertelen, kapkodó munkának van ilyen hatása. A hosszú élet titkának további boncolgatásából kiderül, hogy a következő „összetevő” Samu bácsi szerint, hogy ne vegyünk részt semmiféle kicsapongásban. Aludjunk sokat, nyolc-kilenc órát minden nap. Bár a közmondás azt mondja, hogy aki sokat alszik, keveset él, a doktor úgy tapasztalta, hogy aki keveset alszik, az csak tovább dolgozik, de nem többet. (Kozma–Mihály 1926b:97)

Samu bácsi arra is figyelt élete folyamán, hogy soha ne tartsa testét túlzottan melegben. Rendszeresen és rendszeren étkezett, inkább keveset, mint sokat. „*Mert nem az a miénk, amit lenyelünk, hanem amit megemésztünk*.” Sok tejet, tejfélét, gyümölcsöt és zöldséget evett, inkább, mint húst. Szeszes itallal nem élt, csak ritkán ivott alkoholt, itala a víz volt. A tisztaságra nagy gondot fordított, gyakran megfürdött. Igyekezett nem mérgeledni és gyakran jól tenni. (Kozma–Mihály 1926b:97-98)

György és Péterke egy másik alkalommal egy papi házba is hivatalosak voltak. A vacsorán a település orvosa és tanítója is megjelent. Am az orvos késett, mert egy beteg haldoklott „*tüdő tuberkulózisban*”. Péterkének feltűnt a vacsora közben, hogy míg mindenki

koccintott és ivott a poharából, addig az orvos koccintott a többiekkel, de nem ivott az alkoholtól. A fiú érdeklődött is ennek oka felől. Az orvos elmondta, hogy ő absztinens, tartózkodik az alkoholtól, mert az alkohol megrontja az emberek vérének és ezek az emberek könnyebben kapnak el betegségeket. Bár, ha valaki mértékkel fogyasztja azt, nem árthat, csak az a baj, hogy kevés ember tud mértéket tartani, így volt ez régen vele is. Ilyenformán akar most példát mutatni az embereknek. Ezért szervezett egy olyan egyesületet is, amelynek tagjai mind absztinensek, így az emberek erősebbekké válnak és könnyebben tudnak nemet mondani az alkoholra. Ráadásul ez az egyesület pótolja a veszteséget, amelyet az alkohol hiánya okoz, mert igyekeznek összejöveleteket, lakomákat, multságokat tartani a leszokottaknak, ezáltal más élvezetet kínálva nekik. A történet folytatásában kiderül, hogy az elbeszélés elején felbukkanó tbc-s beteget is az alkohol vitte a sírba. Bár a tuberkulózistól lett beteg az illető, de az alkohol legyengítette a szervezetét, s mert az alkoholra költött pénz miatt számos, alapvető szükségleteit kielégítő dologról le kellett mondania, sokkal könnyebben megbetegedett, mint azok, akik nem fogyasztottak alkoholt. Az ismeretközlésből megtudhattuk még, hogy a mértéktelen alkoholfogyasztásból sok baleset és bűn is származik. A beszélgetés végére Péterke is úgy döntött, hogy ha majd felnő, soha nem fog szeszes italt fogyasztani. (Kozma–Mihály 1926b:155-158)

A korabeli diákok azonban nemcsak az ételekkel és az italokkal kapcsolatban kaptak javaslatokat, de még „Az egészséges lakás” kritériumait is megtanulhatták a népiskolában. Már a 19. század végén, az orvostudomány fejlődésével nyilvánvalóvá vált, hogy a járványok bizonyos higiéniai szabályok betartásával visszaszoríthatók. Ilyennek tekintették a zárt, kis légtérű, zsúfolt és sötét lakásokat és házakat is, amelyek megfelelő táptalajt biztosítottak a fertőző betegségek elterjedésének. (Ackermanné 2006) Így óhatatlan, hogy a kor legnagyobb kihívása és célkitűzése, hogy elsajátítsák a gyermekek a tiszta és egészséges lakásokkal kapcsolatos legfontosabb higiéniai előírásokat.

Az egészséges lakás leírása egy összehasonlítással indul, amelyben a mezei és erdei állatok szomorú sorsát emeli ki a történet az emberekhez viszonyítva, mert ők a hideg télben nem tudnak fűtött, meleg hajlékba vonulni. Ám ha jobban belegondolunk, nem biztos, hogy az állatoknak rosszabb a helyzetük, mint az embernek, mert ők a szabadban élnek és nap mint nap friss levegőt szívhathatnak. Az ember csak akkor mondhatja, hogy lakása tiszta és egészséges, ha friss benne a levegő. Rossz, állott levegőjű szobában gyorsabban megbetegszünk. Ezért muszáj a lakást naponta többször is kiszellőztetni. A kis ablakos és az alacsony beltérrel rendelkező lakások sem jók, nemcsak mert sötétebbek és nehezebb szellőztetni őket, de gyorsabban meg is romlik a levegő bennük. Új házakba se menjünk még lakni addig, amíg még a falak nem száradtak ki, mert az új falak szemfájást, csúzt és köszvényt is okozhatnak. (Benedek–Kőrösi–Tomcsányi 1923:75-76)

Tágas és világos háza azonban nem mindenkinek lehet, de tiszta lakása viszont igen. A szobát naponta takarítsuk, port törölni és szellőztetni nem kerül semmibe. „A tisztaság sok betegségnek elejét veszi s megment sok undorító és kellemetlen féregtől.” Az ismeretterjesztés végén még azt is megtudhatjuk, hogy a ház tisztán tartása elsősorban az asszonyok kötelessége. (Benedek–Kőrösi–Tomcsányi 1923:76)

Szent István Társulat

Az orvosi hivatás tiszteletét és megbecsültségét hivatott növelni az a történet, amely Dezsőt mutatja be, aki nagyon megbetegedett. Orvost hívtak Dezsőhöz, aki miután megvizsgálta a fiút, gyógyszert írt fel neki. Kérte, hogy pár napig fekdjön még és az orvosságot pedig pontosan, az utasítás szerint szedje be. A cselédet elküldték a gyógyszertárba, ahol a gyógyszerész elkészítette az orvosságot. Dezső miután megkapta a gyógyszert, pontosan az utasítás szerint szedte azt és ennek köszönhetően hamarosan meg is gyógyult. Az édesapa a fiú gyógyulása után megragadta a lehetőséget és mesélt az orvosok hivatásáról. Elmondta a

gyerekeknek, hogy a doktorok sokat tanulnak, amíg elkezdhetnek dolgozni. Aki beteg, az hívasson orvost, mert kicsi bajból is lehet nagy – emelte ki az apjuk. Sok ember halt már meg azért, mert az orvos helyett „*javas-asszonyhoz*” fordult. Még Isten is megköveteli tőlünk, hogy vigyázzunk az egészségünkre. Maga a törvény is gondoskodik az emberek gyógyításáról, amelyet orvosnak kell ellátnia. A súlyosabb betegségeket kórházban gyógyítják. Még a legszegényebb embereket is kórházba viszik, és ott ingyen ellátják őket. A nagyvárosokban több kórház van. „*Külön kórházakat rendeznek be a ragályos betegek számára.*” És arra is figyelmeztet Dezső apja, hogy senki ne sajnálja az utazás költségeit, ha műteni kell valamely testrészét, és utazzon el egy nagyváros kórházába. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:50-51)

Az édesanya gondoskodása és ápolása, az orvos diagnózisa és a testvér aggodalma jelenik meg a „*Juliska beteg*” című elbeszélésben, a hozzá tartozó képen és az azt követő kis versikében. Juliska meghűlt és lázas lett, és mint az okos és derék anyához illik, orvost hív hozzá, aki nagy örömeire megállapítja, hogy Juliska csak megfázott, mert túl hideg van a lakásban. A történet folytatását már az *Erkölcsei nevelés* fejezetből ismerjük, hiszen ennek az orvosnak köszönhető, hogy a Karitás Egyesület segítette a Varga családon. (Nagy 1936:48)

(Nagy 1936:48)

A „*Dorottya nővér*” című hosszas elbeszélésből megtudhatjuk, hogy Pistike nagyon megbetegedett. Édesanyja kihívta hozzá az orvost, aki megállapította, hogy „*sarlahban, vörhenyben*” betegedett meg a fiú, amelynek a tüneteit is pontosan közli az elbeszélés. A fiút kórházba kellett szállítani, mert nagyon kicsi volt a lakásuk és volt még két másik testvére is, így féltő volt, hogy esetleg ők is elkapják. Az otthon maradtak azonnal lemosták a falakat, bútorokat, Pistike ágyneműjét pedig gőzben fertőtlenítették, mivel az elpusztítja azokat a parányi élőlényeket, amelyek a betegséget okozzák. Miután a gyermek a kórházba került, az édesapja feladata volt az ezzel kapcsolatos egyéb teendők elvégzése. Így először bejelentette az iskolában Pista betegségét, ahol kiderült, hogy másik két diák is beteg lett. Először egy szegény fiúcska betegedett meg, de a szülei nem hívtak hozzá orvost, az iskolában meg nem volt doktor, hogy kiment volna hozzá. A gyermek már meggyógyult, újból járt iskolába, de a teste még hámlott, s mire a tanító néni észrevette a betegségét, már másokat is megfertőzött. (Olvasó- és tankönyv 1936:48-49)

Az édesapja következő feladata, hogy elintézzé a kórházi felvételi papírokat. Ekkor már Pista is benn volt a kórházban és találkozott néhány hasonló helyzetben lévő gyerekkel. Szomorú volt, hogy el kellett hagynia egy időre a családját, de a gyerekek vigasztalták és mondták neki, hogy jó kezekben van, mert Dorottya nővér gondoskodni fog róla. Hamarosan Pistike meg is ismerkedett a nővérral. A nővér egész éjszaka ott virrasztott Pista ágyánál, kezével gyöngéden simogatta a fiú forró homlokát, le nem vette róla a szemét, csak akkor, ha egy másik kis beteget kellett betakarnia. A történet folytatásában Dorottya nővér fáradhatatlan munkáját és kis betegeinek gondozását láthatjuk. Nem késik a gyógyszerekkel, mindig mindenkire van egy jó szava. Sok időt tölt a gyerekekkel, mesét olvas nekik és éjjel-nappal ápolja őket. (Olvasó- és tankönyv 1936:50-51)

A fogápolás és a cukor fogakra gyakorolt veszélyeivel találkozhatunk a „*Cukros játék*” című vidám szerepjátékban. A cukorvásárlás végére a szerző egy rövid pársorosban is

megemlékezik a cukor fogakat károsító hatásáról, mégpedig ekképpen: „*Cili mindig cukrot evett, fáj a foga tőle, adhatnál most cukrot neki, nem kérne belőle*”. (Pohárnok 1940:67)

(Pohárnok 1940:67)

De nemcsak a fogunk épsége, a szemünk fénye is fontos, így annak védelmére szólít fel bennünket a következő történet, melyben a megfelelő olvasás módjáról is tájékozódhatunk a leírásból és a hozzá tartozó képből. Rózsikának volt a legjobb szeme az egész osztályban. Ha nem volt senkinek órája, ő csak kinézett az ablakon és abból a távolságból is le tudta olvasni a toronyóra által mutatott időt. Az osztályból más ezt nem tudta megcsinálni. Büszke is volt erre a képességére. Rózsika sokat olvasott. Egyszer egy tanító néni meglátta, hogy a kislány még alkonyatkor is a könyvet bújta. Szólt neki, hogy ezzel elronthatja a szemét. De Rózsika nem törődött vele. Késő ősszel is sokáig olvasott az ablak mellett. Hamarosan azonban elkezdte fájlalni a szemét, napokig szenvedett. Súlyos szemgyulladást kapott, amelyet bár meggyógyítottak, de már soha nem lett Rózsika szeme olyan jó, mint annak előtte, és még szemüveget is kellett hordania. (Nagy 1940:30-31)

(Nagy 1940:30)

„*A hivatlan vendég*” című meséből megtudhatjuk, hogy édesanya miért haragszik annyira a legyekre. Az édesanya részletes ismertetése után Évi is megértette, hogy a legyek sok betegség hordozói. Ezen nagyon elképedt és megígérte, hogy soha nem hagyja kinn a süteményét fedetlenül. Azon is elkezdett gondolkodni, hogy ha az emberek tudják, hogy miféle bajokat terjesztenek a legyek, hogyan tudnak az utcán takaratlan árut vásárolni. Az édesanyja azonban megnyugtatta Évikét, mondván, hogy a rendőrség már betiltotta a takaratlan áruk eladását a főváros utcáin. (Nagy 1940:154-155)

Az egészséges táplálkozás mellett, az állandó testmozgás és a torna jelentősége sem szorulhat háttérbe a gyermekek életéből. Így egy kis négysoros rímzedet is felhívja erre a diákok figyelmét: „*Hogy üdék és szorgalmasak, / Jókedvűek legyetek, / Kora reggel, / Jó levegőn / Tornázzatok, gyerekek!*” (Nagy 1936: 89)

(Nagy 1936: 89)

Egy másik olvasókönyv is kiemeli a torna jelentőségét. Egy tornaóra lépéseit láthatjuk a hasonló címen megfogalmazott történetben. A gyerekek az udvaron gyülekeztek, nagy öröm ült ki az arcukon, mert a tornaóra következett. A tanító úr sorakozót fűjt, majd alaki gyakorlatot tartott: „*menetelés, fordulatok*”. Ezt követték a szabadgyakorlatok, amelyet a gyerekek nagyon szerettek. A tanító úr előre megmutatta a feladatokat, majd a tanulók utánozták őt. (Olvasó- és tankönyv 1936:106)

(Olvasó- és tankönyv 1936:106)

Lukács György kultuszminisztériuma alatt (1905. június 18. - 1906. március 6.) született rendelkezései sem csak a tantermekre, az iskola állapotára és egészséges környezetére terjedtek ki, de ő javasolja azt is, hogy a gyermekek az óráközi szüneteket, a játékokat és a testgyakorlást a szabadban, a friss levegőn végezzék. (Felkai 2002:7) A fenti leírásban éppen ezen esemény egyikének lehettünk tanúi a fiúk tornaórája kapcsán.

A katolikus tankönyvekben is találunk a táplálkozással és az italfogyasztással kapcsolatos szabályokat, amelyeket fontosnak tartottak az elemi iskolában megismertetni a gyermekekkel.

„*Az élet*” című leírásból a táplálkozás mikéntjét, jelentőségét és alapszabályait sajátíthatták el a diákok. A részlet szerint a tej, a kenyér, a hús, a sajt, a túró, a bab, a lencse, a burgonya és a gyümölcs az emberek legfontosabb tápláléka. A kisgyermekek étke csak a tej. Az újszülötteket hat hónapos korig anyatejjel táplálják. Később búzalisztból vagy darából készített tejpépet is ehetnek napjában egyszer, sőt egyszer-egyszer húsleves is. Tíz hónaposan a kisdédnek már apróra vágott marha- vagy borjúhús is adható, kétéves korától hús és „*héjtalán főzelékek*”, hét-nyolc éves korától pedig már azt ehetik, amit a felnőttek. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:12)

A felnőttek legfontosabb tápláléka a kenyér – olvashatjuk a folytatásban. Ha egészséges az ember, akkor válogatás nélkül, mindent megeszik, csak a beteg, vagy „*nyalánk*” gyermekek szoktak válogatni. Naponta háromszor kell enni, reggel, délben és este. Oda kell arra is figyelni, hogy ne együnk túl sokat, mert az megbetegíti az embert. A gyerekeknek vacsorára sem szabad jóllakni, mert úgy nem tudnak aludni. Annak van a legjobb étvágya, aki dolgozik, aki lopja a napot, annak nem esik jól az étel. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:13)

Az ital kapcsán hasonló intelmek olvashatók a katolikus tankönyvben, mint a Lampel Kiadó olvasmányainál. Az emberek legegészségesebb itala a víz, de nem minden víz iható. Így az állott víz, a mocsár és a tó vize káros lehet az ember egészségére. A legjobb a friss és

tiszta kút-, folyó- vagy forrásvíz. Fölhevült állapotban ne igyunk hideg vizet – szól itt is a figyelmeztetés. A felnőtt emberek alkoholt is isznak, mint például bort, sört és pálinkát. Ezek az italok azonban „*reszegítőek*”, éppen ezért veszélyesek lehetnek az egyénre, de legfőképpen a gyermekek számára ártalmasak. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:13)

A 20. század elején a társadalom óriási küzdelmet folytatott az alkohol fogyasztásának visszaszorításáért, de nemcsak a felnőttek, hanem még a gyermekek körében is. Lukács György kultuszminiszter fontosnak tartotta munkássága alatt a fiatalok egészségnevelését és ennek védelmét. Küzdött azért, hogy bizonyos szociálhigiéniai ismeretek kapjanak helyet a népiskolai tananyagban, így látott csak esélyt arra, hogy az alkoholizmus mértékét csökkentsék. Ekképpen rendeletbe foglalta, hogy az elemi népiskolai olvasmányok közé bekerüljenek olyanok is, melyek megismertetik a gyermekekkel az alkoholizmus ártalmait és következményeit. (Felkai 2002:8)

Ez történik abban az eseménysorban is, amely „*A gyermekek mérge*” címet kapta és amelyben az író hétköznapi bonyodalmon keresztül igyekszik emberközeli tenni a szeszes italok jelentette kockázatot. Endre egy szegény napszámos gyermeke volt – kezdi a leírás. Az édesapja úgy hitte, hogy ha naponta iszik pálinkát, az erőt ad neki a munkához. Így napjában többször is fogyasztott szeszes italt. Azt is gondolta, hogy jót tesz azzal, ha a fiának is ad reggelenként a pálinkából. Ám ennek súlyos következményei lettek: Endre hétévesen úgy nézett ki, mint egy hároméves gyermek. Egész teste reszketett, sápadt volt, játszani nem volt kedve, állandóan gyengélkedett. Az iskolában nem tudott teljesíteni, alapvető ismereteket nem tudott elsajátítani, mint például azt, hogy az embereknek két keze, szeme és lába van. Végül kórházba került, de az orvosok már nem tudták meggyógyítani, hamarosan meghalt. „*A szesz tönkreteszi testünket és lelkiünket. Pajtásaim! Ha egészségesek akarunk maradni, ha soká és boldogan akarunk élni, akkor szeszes italt ne igyunk! A legjobb, legegészségesebb gyermekital a víz és a tej!*” – szól a történet végén az intelem. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:14-15)

Az erkölcsi nevelés részben már néhány itemet áttekintettem azoknak az erkölcsi mondatoknak és életszabályoknak a tárházából, amelyet egy katolikus tankönyv közölt. Ott kiderült, hogy a jótanácsok közül néhány az egészségre vonatkozik, illetve az egészséghez kapcsolódó illemszabályokról szól, amelyeket itt sorolok fel. Ezekből kiválik, hogy hiábavaló, ha az embernek sok kincse van, de nincs hozzá jó egészsége. Tehát az egészséget meg kell becsülni, tegyünk meg érte mindent, ami módunkban áll. Körmöt rágni és orrban turkálni igen illetlen dolog. Szégyellje magát az, akinek fekete a körme. A mértékletesség fontossága itt is előkerül: „*Rövid a torkosság, hosszú a betegség. Jó fűszer s orvosság a mértékletesség*”. Aki köhög, úgy illik, hogy a zsebkendőjét a szája elé tegye. És végül nemes egyszerűséggel: aki beteg, az menjen orvoshoz. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:66-67) A korabeli „egészségfilozófiát” áthatja a mértékletesség kérdése, mely fogalom s annak fontossága már az ókorban, Arisztotelésznél is megjelent. Arisztotelész szerint a mértéktartás, a fő szabály, a „*görög kardinális erények egyike*”. (Bertók 2013:14) A mértékletesség elve azonban újra és újra felbukkan a történelem során, amikor az egészség témája előkerül. Napjainkban is számos útmutatást találhatunk az egészséges életmóddal kapcsolatban, ennek ellenére közös pontjuk mégis az, hogy érdemes mindenben a mértékletességre törekedni.

Az egészség jelentőségét magasztalja az a kis tanmese is, amelyben egy szegény napszámos lehetőséget kap arra, hogy helyet cseréljen egy gazdag emberrel. A napszámos hosszú gyaloglás után megérkezett egy fogadóba. Mivel nem volt sok pénze, ezért csak tejet és kenyeret kért. Eközben érkezett egy hintó, amelyben egy nagyúr ült. Az uraság ki sem szállt a hintóból, úgy vitték oda neki a szolgálói a pecsenyét és a finom italt. A gazda azonban észrevette a napszámos irigy tekintetét, odaintette és megkérdezte tőle, hogy szeretne-e helyet cserélni vele. A napszámos nagy örömmel fogadta az ajánlatot. A nagyúr erre megparancsolta a szolgáinak, hogy emeljék őt ki a hintóból. Ekkor látta csak a szegény ember, hogy az úr lába

teljesen béna. Kérdezte is a gazdag, hogy így is szeretne vele helyet cserélni? De erre már a napszámos ekképpen válaszolt: „*Isten ments! Inkább szegény ember maradok holtomig! Az én egészséges tagjaim többet érnek az úr minden vagyonánál*”. (Olvasó- és tankönyv 1936:51-52)

A tanmese után sem marad annyiban az egészség nagy horderejének kiemelése. Bár minden ember tudja, hogy mennyire fontos az egészsége, valahogy mégis csak akkor érti ezt meg, amikor már nagy a baj. A leírás folytatásában a test működése tárul fel előttünk egy gyár hasonlataként. Az emberi test olyan, mint valami nagy gyár, amely sohasem tétlen. Ha mindenki pontosan végzi a munkáját, akkor rend van, de ha valamelyikük elmulasztja a kötelességét, zavar támad benne. A legtöbb ember maga tehet arról, hogy beteg lesz, pénzét, vagyonát, ékszereit mindenki őrzi, de az egészségére sok ember nem vigyáz. A folytatásban a leírás öt pontban foglalja össze az orvosok által összegyűjtött formulát, amelyek betartásával biztosítható, hogy egészségesek legyünk: így például értésünkre adja, hogy fontos a tisztaság és a szappan a legolcsóbb orvosság. Vagy, hogy legyünk mértékletesek. A házunk legyen világos, szellős és tiszta! „*Munka nélkül nincs egészség!*” A szervezetünk olyan, mint egy gép, ha nem dolgozik, megeszi a rozsdát. Ha viszont dolgoztunk, ne sajnáljuk az időt a pihenésre. Az éjszaka az alvásra való, a nappal pedig a munkára. (Olvasó- és tankönyv 1936:52-53)

Hogy a tiszta és a világos lakás mennyire lényeges, gyakorlatiasabb példákkal is alátámasztja egy olvasmány. „*Az új falu*” című kis leírásból tudomást szerezhetünk arról, hogy az új falu valószínű a régi mellett épülhetett, mert János bácsi nap mint nap kísérte figyelemmel a házak építését. Először a házak előtt letett csövek felől érdeklődött, hogy azok mire szolgálnak. A munkások tájékoztatásából kiderült, hogy azok a „*piszkos vizet*” hivatottak elvezetni, mert ha azt „*szanaszét öntözik*”, egészségtelenné teszi a ház környékét. Miután felépültek a házak, János bácsi megbarátkozott egyik-másik új lakóval. Láta, hogy a házak belül szépek, rendezettek és tiszták, kosznak nyoma sem volt. Az ablakok mindig tárva-nyitva voltak, csak úgy ömlött be a friss levegő és a napfény rajtuk. Azonban eljött a tél és János bácsi azt látta, hogy az ablakok az új házakban ugyanúgy nyitva vannak. Nem is tudta szó nélkül hagyni, hiszen így kimegy a meleg az utcára. Ám az új szomszédok felvilágosították az öreget arról, hogy az egészséget az szolgálja, ha gyakran szellőztetnek, és amúgy is, a modern házakban már vannak korszerű kályhák, amelyek újra és gyorsan meleget teremtenek. És a „*világítás is milyen furcsa volt!*” Csak megcsavartak egy gombot a falon és már nappali fény támadt a szobában. A falu idősebb lakosai is nagyon vágytak ilyenre, és szerencsére ki is derült, hogy könnyen és olcsón beszerezhető a villany. (Olvasó- és tankönyv 1936:15-16)

Tisztaság fél egészség.
Legdrágább kincs az egészség.
Étel, ital, álm, szükséges e három.
Ingyen orvos és gyógyfürdő:
A napsugár és levegő.

(Nagy 1940:121)

Kapcsolatok

A kapcsolatok faktor alá olyan eseteket soroltam, amelyekben a család vagy tagjai kontaktust teremtenek valakivel látogatások, beszélgetések vagy levélírás során. Rokonoknak írt levélre már láthattunk korábban példát. A levélírás mint a kapcsolatteremtés egyik eszköze, mindegyik tankönyvben megjelenik, csak abban vannak különbségek, hogy kinek és mi célból készültek. A levelek és a látogatás tartalmát illetően a szereplők többnyire nemcsak a kapcsolatok kategóriájába lettek besorolva, hiszen az elbeszélések gyakran magukba foglalták a korabeli események feltárását és egyéb, a tanulók számára fontos ismeretek közlését.

Lampel Kiadó

Az 1921-es Lampel Kiadó által megjelentetett tankönyvben a „*Levél faluról*” című leírásban egy kislány, Piroska számol be Mariskának a faluban történt legfontosabb eseményekről. A levél egy részletét már korábban közöltem, benne nagypapa küld egy „barackot” Mariskának. A levél folytatásában Piroska a szüretéről számol be rokonának – amely rész a gazdasági funkcióba tehető. Ezen belül a kislány mesél a lekvárfőzésről, egy kirándulásról az erdőben, egy búbos galamb haláláról, egy kakas eltűnéséről, és arról, hogy a család cirmos cicája bebújt a sütőbe, amelyet Tercsi szolgáló nem vett észre, így a cica bajusza megpörkölődött, s azóta elég mérgesen dorombol. A levél végén találjuk Pistuka és a nagypapa ismert üdvözlését is. (Benedek 1921:171-174) A rögzítésben az elmesélt történetben a megszólítás, az üdvözlők és az aláírás része került a kapcsolatok faktor alá.

„*A falusi család téli élete*” című leírásban a Juhász család egy téli délutánját és estéjét mutatja be az író. A szülők a délután nagy részét munkával, a gyermekek a tanulás utáni időszakot pedig játékkal töltik. Ám néha kellemesebb időtöltés is akad a család tagjai számára akkor, amikor a szomszédok meglátogatják őket „*egy kis tereferére, tréfára, mesére*”. Így történt ez akkor is, amikor Hajdu szomszédék átmentek a Juhász családhoz. Ment Hajdu néni és a leánya, Hajdu szomszéd és Jóska fia is. Az asszonyok fontak és varrtak, a férfiak pedig beszélgettek. Ebben a részletben a nők a gazdasági funkcióba, míg a férfiak viszont a kapcsolatok kategóriába kerültek. A gyerekek azonban egy idő után körbefogták a két férfit és kérték őket, hogy meséljenek nekik. (Kozma–Mihály 1926a:88-90) Ebben a mondatban a férfiak és a gyerekek már a nevelési funkció alá kerültek.

Szintén Juhász gazda és szomszédjai jelennek meg „*A szomszédok*” című történetben. Ebben a részben is tetten érhetjük az apa nevelési tevékenységét, az ismeretek és a tudás, a szokások és a hagyományok átadásának feladatait. Az apa beavatja a fiát a falu tradícióiba és a szomszédok kölcsönösségi elvébe. A kukorica betakarítása után Pista aggódva kérdezte apját, hogy mi lesz a sok kukorica sorsa, nem hagyhatják kinn az udvaron, még valaki elvinné. Juhász gazda megnyugtatta fiát, hogy egyetlen cső kukorica sem marad kinn, mert Hajdu és Kerekes szomszéd segítenek majd behordani azt. Pista azonban nem értette, hogy miért segítenének a szomszédok, talán csak nem fizet az apjuk nekik a munkájukért? „*Nem fizetünk nekik, fiacskám szívességből teszik. Máskor meg én teszek ő nekik szívességet. Soha semmi bajban el nem hagyjuk egymást.*” (Kozma–Mihály 1926a:39) A rövid történet egyszerre tükrözi a szomszédi kapcsolatok mibenlétét, de a közöttük lévő kölcsönösségi elvvel a normák, a társadalmi szabályok kereteit is érintik. Így néhány elemzési egység a történeten belül ezen kategóriába is be lett sorolva.

A Juhász család elevenedik meg előttünk abban a jelenetben is, melyből megtudjuk, hogy egy vasárnapi istentisztelet után Juhászné és a gyerekek elindultak hazafelé, míg Juhász gazda a templom előtt maradt más gazdákkal eszmét cserélni Csülök András és Göndör György esetéről. (Kozma–Mihály 1926a:141) A történet folytatásában ugyanezen nap délutánján már Juhász gazdát láthatjuk, amint a község olvasókörebe készülődik, Juhásznéhoz pedig a Bíróné kopogtat be egy kis beszélgetésre. Mindkét cselekvésben a szereplők a kapcsolatok mentén kerültek említésre. (Kozma–Mihály 1926a:141)

Szent István Társaság

Már a Szent István Társaság 1925-ös kiadásában találjuk a következő olyan itemet, amely a kapcsolatok kategóriába esett. „*A csikós*” cím alatt Márton gazdát és az ő bojtárját ismerhettük meg a szöveg elején, amint kihajtották a ménest itatni. Dél tájban a két csikós leült a kút mellé és jól megérdemelt ebédjüket kezdték volna el fogyasztani, amikor is nagy nevetésre lettek figyelmesek. „*Dicsértessék, öregapó!*” – kiáltotta „*két apróság*”, az egyik

Terike, a másik Pista, Márton gazda unokái. Velük együtt a gyermekek édesanyja is felbukkan a látogatás közben. (Kozma–Mihály 1926a:36-37)

A „*Nagyapó levele*” című kis történetből megtudhatjuk, hogy mi áll abban a levélben, amelyet nagypapa írt a gyermeke családjá számára. A családhoz becsöngetett a postás. Laci, miután magához vette a postástól kapott levelet, rohant befelé, hogy boldogan elújságolja, nagyapától levél érkezett. A folytatásban egy gyöngybetűvel írt beszámolót láthatunk, amelyben nagyapó megköszöni a családnak a tőlük kapott leveleket, és persze Laci képeslapját is. Kiderül, hogy a nagypapa a következő szombaton a déli vonattal érkezik, és, hogy Gézáék szeretetteljes üdvözlését is továbbítja. (Nagy 1936:113)

Laci fent említett képeslapjában nagyapjának arról számolt be, hogy a húsvéti szünetet a családjá a keresztapjuknál töltötte, ahonnan előző nap érkeztek meg. A család sokat emlegette nagyapót, s mert most olcsóbb lesz a vasúti jegy, invitálják, hogy látogassa meg őket Budapesten. (Nagy 1938:148)

A vasárnapi érkezésről, a nagyapóvárásról vers is született az 1938-as tankönyvben „*Nehéz várás*” címmel. Megy a gőzös, zakatol, mert valahol igen nagyon várják. Minden perc egy fél évnek tűnik ilyenkor. Végül megérkezik a vonat, így nagy lett a boldogság. Alig száll ki nagyapó a vonatból, már Ildikó unokája ott is terem mellette, és simogatja a kezét. „*Nagyapának könnybelábad / a szeme, / azt hiszi, hogy egy kis angyal / van vele*”. (Nagy 1938:151)

Az 1936-os tankönyvben már egy *rokon* látogatásának is tanúi lehetünk, ahol a gyermekek (Imre és Emmi) keresztanyja látogatja meg a családot. De nemcsak ő, hanem az unokatestvérek, a keresztanya két fia is vele tart. A keresztanyáról megtudhatjuk, hogy az édesanya testvére, és Máriának hívják. A történet folytatásában a két boldog édesanya kerül prezentálásra, akik vidáman szemlélik az unokatestvérek játékát. (Nagy 1936:77)

Egyszerre két kislány találkozása és a keresztmama családjának látogatása is megjelenik abban a történetben, melyben Margitka összefut a kis Juliskával, aki régi ismerőse. Juliska szomorúan elpanaszolja, hogy árva lett, „*és most még nehezebb a sorsuk, mint tavaly*”. Margitka mikor hazaér, rögtön elmeséli otthon, hogy mit hallott. Laci azonnal kitalálja, hogyan tudnának segíteni Juliskán. Ötletnek azt veti fel, hogy a testvérekkel betanulnak egy színdarabot, amelyre a keresztmama és családjá úgyis eljön, és persze másokat is meghívnak. Tíz fillér lesz a belépő, így könnyedén összejön egy kis pénz Juliska számára. A lányok találkozását, a keresztmama és a gyermekei látogatását a kapcsolatok faktor alá, a többi említést pedig az erkölcsi nevelés kategóriájába soroltam. (Nagy 1938:46)

Szintén egy rokonnal, Gyuri nagybácsival veszi fel a kapcsolatot levélben Pista. A nagypapa segít neki a fogalmazásban. A gyermek a levélben beszámol sikeres iskolai vizsgájáról, amelyen még a nagyapja is jelen volt. Megkapták a bizonyítványt, ám kicsit szomorú, mert sokáig nem látja majd a pajtásait. Azért örül a vakációnak, mert nagyapó megígérte, hogy elviszi Pistát Gyuri bácsihoz, akit arra kérnek, hogy a következő vasárnap várja őket az állomáson. (Olvasó- és tankönyv 1936:76)

Egy következő levélben egy keresztapa hívja meg magához keresztgyerekeit a húsvéti szünet idejére, mert úgy gondolja, hogy bizonyára ráfér a városi gyermekekre egy kis falusi levegő. Az édesapa is úgy dönt, hogy elkíséri gyermekeit, így elkezdi készülődni az útra. Miután elérkezik a nap, a család vonattal elindul a célállomásra. Dél tájban meg is érkeznek a faluba, ahol keresztapjuk már várja őket. A gyerekek belerepülnek a karjába, s innentől elkezdődik a faluval való ismerkedés. (Nagy 1938:135-136)

Az 1940-es tankönyvben több oldalon is felbukkan, amint Imre levelet fogalmaz Jancsinak. Az első levélben a kisfiú búcsúzik a nyártól, a nyári élményektől és kis barátjától, akinél a nyarat töltötte. Leírja, hogy épségben hazaértek, minden olyan otthon, mint amikor elmentek, csak a levegő romlottabb, mint a faluban. Hiába szagolják, nem tudják, mi lehet ennek az oka. „*Bezzeg nálatok milyen finom levegő volt!*” Imre visszaemlékezésében

megemlíti a fürdőseket, a csatangolásokat, Bodri kutyát és a falusi élet egyéb szépségeit, amelyeket a nyári szünetben együtt éltek át. A fiú kéri, hogy írjon Jancsi is magáról, és Imre is megígéri, hogy jelentkezni fog és beszámol majd tanulmányairól, amelyet már két oldallal arrébb meg is tesz. (Nagy 1940:10, 13) Kérőbb Imre a halottak napjáról ír, amelyet az iskolában tartottak. Elújságolja, hogyan emlékeztek meg az elhunyt igazgatókról, „*az Egyház és a haza nagy halottairól*”, a gyászszenmiséről és az édesapjával tett útjáról a hősök temetőjében. (Nagy 1940:47)

A könyv végén pedig Jancsi válaszlevelét olvashatjuk, amelyben arról értesíti, hogy levizsgázott, a negyedikbe lépett és az apukája már be is íratta a következő osztályba. Szeretné Jancsi, ha Imre vele lehetne, amikor édesapjával az erdőt és a mezőket járják. Ha Imre szülei megengedik, szívesen látják idén is a fiút. Jancsi édesapja és édesanyja pedig „*tiszteltetik*” Imre szüleit. (Nagy 1940:213) A megszólítás, a szülők üdvözlete és az aláírás került a kapcsolat faktor alá, minden más említés az édesapáról és a szülőkről a nevelés funkció alá lett besorolva.

Ünnepek

A jeles napok ábrázolása, megismertetése, azok megünneplése már a tantervekből is kiderült, hogy különös fontossággal bírt a vizsgált időszakban. Attól függően, hogy milyen típusú tankönyvről volt szó, minimális eltérést vehetünk észre az állami és a katolikus dokumentumok összevetésénél. Mindkettőben megtalálhatók az anyák és apák napja, a névnapok megünneplése, a karácsony, a halottak napja és a nemzeti ünnepek, például a március 15. A katolikus tankönyvekben a felsorolt ünnepeken kívül más, egyházi jeles napokkal bővült a sor, így a már fentebb említett Gyertyaszentelő Boldogasszonnyal (Pohárnok 1940:90) és például az elsőáldozással.

Lampel Kiadó

Az 1920-as tankönyvben az „*Apróságok*” fejezetben belül, a „*Köszöntők*” cím alatt találhatunk két versikét, az első az édesanya, a második pedig az édesapa neve napját ünnepli. Az édesanyának szóló versike három versszakos, míg az édesapáé csak egy. Az előbbiben egy kislány alakja bontakozik ki előttünk, mert arról „*dalol*”, hogy kötője tele van „*szép piros almával*” és szíve is tele van „*szebbnél szebb nótával*”. Az almákat a szellő rázta, a nótáját pedig „*madár muzsikálta*”. A gyermek csak azt kívánja, hogy az almák az ünnepelelt ölébe hulljanak, a nóta pedig szálljon annak szívébe. (Benedek 1920:179)

Az apának szóló négy soros az alábbiakat tartalmazza: „*Nagy diófa lombja súgta, / Kis gerlicemadár búgta: / Neved napja ma van – Élj sokáig boldogan*”. A köszöntők címzettjeit illetően kitűnik, hogy a két világháború közötti tankönyvekben törekedtek arra, hogy nemcsak az édesanyák ünnepléséről, de az édesapákról is megemlékezzenek. Ez egy szép gesztus, amely a család egységét erősíti, és azt hivatott szentesíteni, hogy a család a két szülő által válik teljessé és sérthetlenné.

Egy másik könyvben már az édesanyák születésnapjára készült kis költeményt találhatunk. „*Hol szedjek virágot / születésed napjára*” – kérdezi a gyermek, hogy „*édes, drága*” édesanyja elé tudja szórni. Ám mint kiderül, annál szebb virág nincs is a világon, mint amit a gyermek a szívéből tép ki, és adja át anyjának. S emellé a gyermek fohásza is társul, amelyben áldást kér a jó Istentől anyja számára. (Tomcsányiné 1933:119)

A felsorolt ünnepek listája az állami tankönyvekben kiegészül a szürettel és a köré szerveződő mulatsággal. Bár a szüret őszi betakarítási munka, az 1926-os tankönyv mégis mint egy közösséget megmozgató és összekovácsoló eseményt mutatja be, ami alatt a falu lakosai nemcsak dolgoznak, de táncolnak és énekelnek is.

Egy szép őszi reggel Juhász Juliska és Pista muzsikaszóra ébredtek. Először nem értették, mi lehet ez a nagy vígság, de aztán Pistának eszébe jutott, hogy aznap van a szüret napja. „*Ihaj, tyuhaj! Ma van a szüret. Juliska, talpra!*” – ujjongott Pista. A Juhász család negyed óra múlva már vágatott a szekéren a szőlőhegy felé. A gyerekek útközben boldogan integettek pajtásaiknak, akiket szüleik szintén kivittek a szüretre. Amikor kiérték a szőlőbe, ott már nagy munka folyt. Fiatalok, idősek, férfiak, nők és gyerekek vígan szedték a szőlőt, nevetgéltek és daloltak, s mindez mellett még muzsika is szólt. „*Majdnem minden szőlősgazda kivitte magával a családját.*” A gyerekek is segítettek a munkában, de közben jól is laktak a finom szőlőből. (Benedek 1920:179) A leírás utolsó pár mondata a gazdasági és a fogyasztási funkcióba lettek besorolva, minden más, amely a mulatságról szól, az ünnep kategória alá kerültek.

Nemcsak egy zenekar biztosította a szüreten a jókedvet. A zenés cigányok mellett a „*rezesbanda*” is játszott, akiket az ispán úr hozatott Németfaluból. Dél tájban nagy lakoma fogyasztásával egészült ki a mulatság, majd délután alkonyatig folyt tovább a munka. (Kozma–Mihály 1926a:54-55)

Nemcsak a szüret, de egy lakodalom megünneplése is nagy öröm egy település életében. A „*Lidi táncol*” című pársoros leírásból arról kapunk értesítést, hogy Lidi néni szombaton este vigadni megy, mert lakodalom van a bíróéknál. Lidi még kicsi, ezért ő nem mehet táncolni. Ez azonban a kislánynak nem akadály. Kirohan a kapu elé, rikkant egyet: „*Lányok, fiúk! Laci, Vera, Lajcsi, Mári, gyertek! Mi is táncolni fogunk?*”. Először lassan, aztán egyre gyorsabban járnak a „*szép magyar csárdást*”, még énekelnek is hozzá: „*Lányok, lányok, lakodalom. / Óh, be sok szép népe vagyon! / Sok fehér ing, bő az újja, / Libeg-lobog, ha szél fújja*”. (Tomcsányiné 1933:57)

(Tomcsányiné 1933:57)

A karácsonyt izgatottan váró gyermekek és a család ünnepi szokásait ismerhetjük meg a „*Karácsony*” című történetből. Juhász Pista és Juliska jó tanulók voltak, természetesen szorgalmukért nem vártak semmit, de azért mindig reménykedtek abban, hogy a Jézuska látja őket és karácsonykor hoz nekik igyekezetük jutalmául valamit. Amikor végre elérkezett a várva várt nap, Juhászné elküldte két gyermekét a nagymamájukhoz, hogy mondják meg neki az alábbiakat: „*Kedves nagyanya, édesanyánk köszönti és szépen kéri, hogy estefelé jöjjön el mihozzánk.*” Amikor a gyerekek hazaértek, a szoba ajtaja be volt zárva. Pisti azonban emlékezett, hogy tavaly is így volt, s az ajtó mögött már ott várta őket a karácsonyfa és az ajándékok. A zárt ajtó csak estére nyílt meg, és sem Pista, sem Juliska nem csalódott a látványban. Egy akkora karácsonyfa volt az ajtó mögött, mint egy ember és a fa alatt ott voltak az ajándékok. Pista egy pár csizmát kapott, Juliska pedig egy szép képeskönyvet, piros szalaggal átkötve, amely éppen illett Juliska hajába. A folytatásban a gyerekek a karácsony estét a képeskönyv lapozgatásával és olvasásával töltötték. (Kozma–Mihály 1926:60-61)

Szent István Társulat

A karácsony ünnepe a család életében és a katolikus tankönyvekben is mindig visszatérő esemény. A történetbeli karácsony estéjén kinn nagyon hideg volt. A család minden tagja a jó meleg szobába szorult. A gyerekek a kályha körül melengették az átfagyott testüket, mivel egész nap kinn játszottak a hóban. Az idősebbek az asztal körül beszélgettek, a fiatalabbak pedig kártyáztak. Egyszer csak kinn felcsendül a betlehemesek éneke. Mindenki abbahagyta a teendőjét, az idősebbek bekapcsolódtak a dalba. Nem is olyan sokára beszólt egy pásztor az ajtón, hogy szabad-e bejönni. A gyermekek nagy örömmel kérelték az idősebbeket, hogy hadd nézhessék meg a kis Jézuskát. A történet folytatásában a családtagok egyesével megnézték a betlehemet, majd a pásztorok előadták a köszöntéshez tartozó előadást. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:118-119)

Már egy másik tankönyvben láthatjuk azt a képet, amelyben édesapa egy széken ülve, édesanya a legkisebb gyermekét kezébe tartva és a két idősebb gyermekkel együtt figyelik, ahogy a kisfiúk szavalja a karácsonyi versikét. Eljött az a nap, amelyet annyira várt mindenki. Az égen csillag ragyog, Jézuska fáját pedig az angyalok leszállították a kedves család házába. Köszönetet mondanak Krisztusnak, hogy ennyire szeretette őket és az angyalokkal egyetemben dicsérik az ő nevét, majd fohászknak, mondván „*ha elmúlik majd a karácsony, / te akkor is maradj velünk, / míg élünk, ezt a kis családot / szeresd, ó édes Istenünk*”. (Nagy 1936:44; Pohárnok 1940:50)

(Nagy 1936:44)

(Pohárnok 1940:50)

Ahogy már korábban utaltam rá, a katolikus tankönyvekben nem ritka, hogy a keresztelő, vagy egyéb egyházi jeles napok is az ünnepek mentén kerültek említésre. „*Családi ünnepként*” volt aposztrofálva Etuska nagy napja is, mert „*ezen a napon keresztelték meg hét évvel ezelőtt*”. (Nagy 1936:56) Mint ahogy az ünnepek közé lett besorolva a halottak napja is. Bár azon személyek, akikre a történetek elhunytként tekintenek, már a reprodukciós funkció alá lettek rögzítve.

A városban mindig nagyon sok ember van, de október végén még többen megfordulnak az utcán. Ez nem csoda, hiszen ilyenkor halottak napja közeledik, így az egész város a temetőbe zarándokol leróni tiszteletüket az elhunytjaik előtt. Édesanya is már kora délután elindul a gyerekekkel, virágot és gyertyát vesz a nagymama sírjára. Édesapa csak később, a temetőben csatlakozik a család többi tagjához. Lerakják a koszorút és a mécseseket, amelyeket az édesapa sorban meggyújt, majd együtt imádkoznak. (Nagy 1938:37)

(Nagy 1938:37)

A fenti történetben is számos egyéb kategória bukkan fel. Amikor az édesanya és a gyermekek vásárolnak, azt a néhány említést a fogyasztáshoz, az imádságot az erkölcsi neveléshez, a nagymama alakját pedig a reprodukciós funkcióhoz soroltam.

Szent Miklósról emlékezik meg az a vers, amelyben arról olvashatunk, hogy egy gyermek miként készül a Mikulás megérkezésére. Kiteszi például a cipőjét a konyha ablakába, hátha Szent Miklós püspök arra jár és meglátja azokat. A püspök tudja, hol laknak a jó gyerekek, akik örülnek, ha ajándékot kapnak. Tejcokoládénak, pár szem cukornak, mindennek örülnek a gyerekek, csak a virgácsnak nem, mert attól félnek. (Pohárnok 1940:39)

Karácsony után az újévről való megemlékezés sem maradhat el, amelyet egy versben és a hozzá tartozó képen tesz meg a szerző. Megérkezett az újév hideg széllel, jégvirágokkal és havazással. Harang hívja a híveket, gyermekeket és felnőtteket fohászt küldeni fel az Úrhoz, hogy együtt kérhessék: „*édes Jézus adj nekünk / boldog új esztendő*”. (Nagy 1940:88)

A farsang is felbukkan a tankönyvben a gyermekek vidám játékán keresztül és a hozzá tartozó képpel. A tíz perces szünetben a kislányok azon tanakodnak, miként készüljenek a farsangra. Vers, tánc, zene, sok-sok ének legyen, de még színdarabbal is készülhetnének. A kedvesnővér is hallja a beszédüket. Ő azt kéri az ünnepség fejében, hogy a gyerekek szedjenek össze még tíz egyest a farsangig. A gyerekek alkudoznak, de a nővér hajthatatlan, és vidáman tovább ballag, hogy a kislányok tovább tudják tervezgetni a nagy napot. (Nagy 1940:133)

(Nagy 1940:133)

Az iskolai év befejezése is nagy nap és ok az ünneplésre. A korabeli katolikus diákok az évről néhány nappal „*buzgóbban*” járnak templomba. Megköszönték a jó Istennek, hogy egész évben gondot viselt rájuk, és imádkoztak a hozzátartozóikért is. Majd elkezdtek verseket és köszöntőket tanulni, hogy szüleiknek és tanítójuknak megköszönjék a sok segítséget, amelyet a tanulásban nyújtottak nekik. Az első versike édesapának szól, akinek keze, mely a kenyeret adja, áldott legyen, de akkor is áldott legyen, amikor a „*fenyítéket tartja*”, vagy akkor, ha jutalmaz, ha büntet, amikor gyermeke szívébe „*jó magokat ültet*”. (Nagy 1936:123)

Az édesanya köszöntése gyönyörű szóképekkel tárul fel előttünk: „*Kicsi az én szívem, / Kicsike darabka, / Édesanyáméből / Úgy van kiszakadva. / Azért siet vissza, / Azért szeret ottan, / Ahol ez a két szív / Újra összedobban*”. A leírásban kibontakozik előttünk az az elválaszthatatlan és szavakban megfoghatatlan örök kapcsolat, amelyet csak egy anya és az ő gyermeke érezhet. Az egy test, egy szív múlhatatlan, végleges és örökkévaló egysége, amely kitörölhetetlenül beleégette magát mindkét fél szívébe, lelkébe és szellemébe.

A versek után a szöveg arra is figyelmezteti a gyermekeket, hogy ha van egy kis megtakarított pénzük, akkor egyéb ajándékkal is készülhetnek szüleik köszöntésére. Laci és Géza így faragott botot, Évi és Erzsike legyezőt, Margit pedig terítőt készített szüleinek. Előfordult már az is, hogy fényképet csináltattak magukról a tanulók és arra egy kis versikét írtak, olyat, mint ez: a „*legboldogabb gyermek én vagyok, / mert az Isten jó szülőket adott. / Anyuskám a legjobb anyuka, / apukám a legjobb apuka*”, s így adták át az ajándékot szüleiknek. A jó gyerekek pedig egész évben igyekeztek a legjobbak lenni, hogy szüleiket boldoggá és büszkévé tegyék, és bearanyozzák életüket. (Nagy 1936:124-125) Természetesen néhány vizsgált kifejezés a tisztelet kategóriába is be lett sorolva, nemcsak az ünnepekbe, hiszen a példák a szülői szeretetet és azok tiszteletét is megfelelőképpen illusztrálják.

Az apa neve napja szintén jeles ünnep. A gyermekek titkos készülődését láthatjuk abban a történetben, melyben három gyermek ajándékkal szeretne kedveskedni édesapjának. A nagyobbik lány zsebkendőt hímzett, a két fiú pedig verset tanult az apukának. Eljött a várva várt nap. Édesanya behívta az édesapát az udvarból, aki nem is sejtette, hogy mi készül „ellene”. A kislány átadta a kendőt, a nagyobbik fiú elszavalta a versét, végül a legkisebb került sorra, aki szintén belekezdett mondandójába: „Édesapám, kedves apám / kicsi szívem sok jót kíván, / azt kívánom... azt kívánom...” és itt megakadt a szavalat. A kisfiú már majdnem elsírta magát, de aztán felbátorodott, odarohant az apjához és ezt mondta neki: „Édesapám, a verset elfelejtettem, de azért én magát igen nagyon szeretem! Isten éltesse!” Az apjuk nagyon örült az ajándékoknak, este még cukrot is hozott gyermekeinek, akik a dicséretnek azért jobban örültek, mint a cukorkának. (Pohárnok 1940:108)

(Pohárnok 1940:108)

Nemcsak az édesapa, de Margitka is megülheti a névnapját, mégpedig egy zsúrral. A kislány meghívót készített a barátainak, akik később nagy örömmel olvasták azt, majd megígérték, hogy részt vesznek a partin. A nagy napon Margitka és testvére, Ildi ünneplőben várták a vendégeket, akik hamarosan meg is érkeztek. A vendégek ajándékokkal kedveskedtek az ünnepeltnek, valaki tulipánt hozott, más cukorkát és volt, aki aranyhalat. A szegény Gabitól és Juliskától egy láthatatlan csokrot kapott Margitka, amelyet így is készséggel és nagy örömmel fogadott el tőlük. (Nagy 1940:108)

(Nagy 1940:108)

A nagypapák neve napja sem múlhat el megemlékezés nélkül, így egy kis versikét találhatunk az egyik tankönyvben: „Nagyapám nevenapjára / nem kívánok egyebet, / csak hogy csöndes lépéseit / kísérje a szeretet. / Életére áldás szálljon, / jó szívére nyugalom. / S mindig legyen olyan boldog, / mint ezen a szép napon”. (Nagy 1940:150)

Tisztelet és szeretet

A szülők, a nagyszülők, a testvérek, a rokonok és az otthon tiszteletére és szeretetére való felszólítás már a tantervekben is jelen volt, szintúgy, mint a tankönyvekben. A korabeli társadalom különösen fontosnak tartotta ennek az érzésnek az elsajátítását. Az itt felvonultatott példák azonban sokszor csak egy-egy mondatból állnak, mélyen elrejtve a

szövegben. Ezek az idézetek vissza-visszatérnek a különböző típusú olvasókönyvekben, így a tisztelet kérdéskörének elemzésekor eltekintettem a kiadók szerinti szétválasztástól.

A kislány történetét már korábban részleteztem, aki az erdőt járva ismerkedett a növényekkel: a fákkal, a virágokkal és a gyümölcsökkel. Az édesanya jelenik meg abban a tetteben, amely során leszakít egy gyöngyvirágot, hogy hazavigye neki. Tovább haladva szamócát talál, amelyet pedig testvérének szakít le, szeretete megnyilvánulásaként. (Tomcsányiné 1925:77)

Szintén a testvéri szeretetet és összetartozást hivatott bemutatni az a tanmese is, amelyben nem emberek a főszereplők, hanem három pillangó. Viszont a történet mondanivalója miatt, s mert a testvér szó oly sokszor megfordul benne, érdekesnek találtam, hogy röviden ismertessem annak háttérét. „*A három pillangó*” fabulája több tankönyvben is, újra és újra előkerül.

Volt egyszer három pillangó, imígyen kezdődik a történet. Az egyik sárga volt, a másik vörös, a harmadik fehér. Vígan játszadoztak együtt, egyik virágról a másikra szálltak és észre sem vették mennyire eltávolodtak otthonról. Egyszer csak elborult az ég. A pillangók nagyon megijedtek és azonnal menedék után néztek. Először a tulipánnál próbálkoztak, hogy engedje be őket. De a tulipán csak a sárga és a vörös pillangót akarta befogadni, a fehéret nem, mert az előbbieknél hasonló volt a színük, mint a tulipánnak. Ám a sárga és a vörös pillangó nem fogadták el az ajánlatot, mondván, hogy a fehér testvérük nélkül ők sem mennek be. Az eső ekkorra már eleredt. A pillangók így a liliumhoz fordultak bebocsátásért. A lilium viszont pont a fehér testvérüket fogadta volna be, a sárgát és a vöröset nem. A fehér erre így szólt: „*Ha a testvéreimet be nem bocsátod, én sem megyek be hozzád. Inkább ázzunk meg mind a hárman, semhogy egymást elhagyjuk*”. A nap meghallotta, hogy a pillangók milyen jó testvérek, megsajnálta őket, ezért áttört a sugaraival a felhők között, elűzte az esőt és megszáritotta a kis pillangók szárnyait, akik vígan játszottak tovább estig, amikor aztán hazasiettek. (Tomcsányiné 1925:61-62)

„*Az anya*” című leírásban az édesanya áldozatos szeretete és munkája tárul elénk, amely önfeláldozás és lemondás soha el nem feledhető. „*Boldog az a gyermek, akinek gondját édes anyja viseli*” – olvashatjuk az első sorban. Ám nincs annál szerencsétlenebb, akinek nincsen anyja. „*Nincsen e világon senki, akinek olyan sok hálával tartoznánk, mint a jó anyáknak.*” Amikor csecsemők voltunk, ő gondozott bennünket, amikor betegek voltunk, virrasztott az ágyunknál, és most sem szűnik meg aggódni és gyámolítani bennünket. Inkább koldulna, mintsem éhezni lássa gyermekét, még meg is halna érte, ha ezzel megmenti az életét. Sok csapás érheti az embert, de annál nagyobb nem, ha elveszti az édesanyját, mert az anyai szeretetet semmi sem pótolja. Éppen azért „*a leghatalmasabb ember is alávaló teremtés, ha nem szereti, ha nem becsüli meg édes anyját*” – olvashatjuk a tankönyvben. (Benedek–Körösi–Tomcsányi 1923:4-5)

Már egy katolikus olvasókönyvben lelhetünk a versre, amely az édesanyához szól, ahhoz az anyához, aki nap, mint nap ápol és gondoskodik rólunk, jó tettekért pedig ölelést és csókot ad. Éppen ezért a gyermek minden nap imádkozzon az édesanyáért, hogy az Isten tartsa meg őt sokáig, amíg csak él, szerethesse, csókolhassa, ölelhesse őt. (Pohárnok 1940:101)

Nemcsak az édesanya, de az édesapa tisztelete is fontos a kor embere számára, s ez meg is jelenik a tankönyvekben: „*Tiszteld atyádat és anyádat! / Ez az Isten parancsolata! / Szived is a háládatosság / Erre inti, erre nógatja. / Ez intést én híven megőrzöm, / Hogy jól legyen a dolgom e földön*”. A fenti parancsolat pedig kíséreljen végig utunkon, azt soha el ne hagyjuk azért, hogy boldogan és önmagunkkal békében tudjunk élni, hiszen a szívünk is ezt parancsolja. (Benedek–Körösi–Tomcsányi 1924:83, Mócsy–Petrovác–Walter 1925:9; Olvasó- és tankönyv 1936:11)

A nagypapa tisztelete jelenik meg, amikor György és Péter Erdélyben meglátogatják hős nagypajuk sírját, és megemlékeznek édesapjukról is. A leírás elsősorban az ideológiai nevelés alá lett besorolva, de néhány szó kapcsán azonban a tisztelet kérdésköre is felvetődik benne. (Kozma–Mihály 1926b:149)

A „*Nagymama kedvencei*” költeményből az unokák szeretete érződik, és persze a tiszteletre méltó nagymama képe is elénk tárul. Egy fehér hajú nagymamát látunk, akinek áldott, arany szíve van, sok dolgot szeret a világon, például a csendet, a hársfát a ház előtt a mályvákat, a rózsákat, a temetőt, az erdőt, a rétet, a fecskéket, a galambokat, a tyúkjait és a cirmosát, mégis a világon a legjobban unokáit szereti. (Nagy 1938:109)

Nemcsak személyeket, de az *otthont* is lehet szeretni és tisztelni. „*Az a mi kis nádas házunk...*” című versben erre találunk példát. A vers írója valahányszor hazatér, úgy érzi, amikor meglátja a kis nádas háza, mintha „*Mennyországá válna*”. Fohászt küld az Istenhez, hogy áldó keze legyen a kis házon, s csak annyit kér, hogy a „*benne lakó édes anyám, kicsiny húgom, édes apám, mindig haza várjon*”. (Benedek–Körösi–Tomcsányi 1923:10)

„*A mi házunk*” versike szintén a szép és biztonságos, meleg otthon képét tárja elénk. A falu szélén található ez a kis ház, amelynek ablakai az országútra tekintenek. A házban van mindenféle jó, a padláson, ha tél van, ha fagy van, az alma mindig „*megterem*”, mint ahogy a szőlő és a dió is. S „*ha én most váratlanul / ott teremnék kapujában... / hogy megtelnének boldogsággal, / öleléssel könnyhullással, / az a mi kis kedves házunk*”. A családi házban sok szerető személy várja őt haza, ahol nemcsak a földi javak, hanem a család szeretete is megtölti a házat. (Kozma–Mihály 1926a:81)

Az otthon magasztalásával nem lehet betelni, igazolja ezt a „*Jobb otthon*” című költemény. A távolban fehérlik az édesanya kunyhója. S bár „*messze jártam, másutt is volt jó dolgom, / Hej! de a szívem csak azt mondja: jobb otthon*” – írja a gyermek. Majd a költő az embert a fecskéhez hasonlítja, aki késő ősszel elrepül, megjárja a világot, de mégis mindig hazatér, és ő is azt „*csevegi*”, hogy otthon a legjobb. (Kozma–Mihály 1926a:137; Olvasó- és tankönyv 1929:118)

Egy katolikus tankönyvben pedig egy gyermek beszél arról, hogy mindenütt jó neki, az iskolában, a rokonoknál, de mégis a legjobb otthon. Nagyon jól esik neki az is, ha a tanítója megdicséri, de annál nincs felemelőbb, ha az édesapja mondja, hogy jól tett valamit. Az is nagy öröm, ha ajándékot kap a gyermek, de „*mindezeknél többet ér az anyus csókja otthon*”. Van sok pajtása is, de ők nem érnek fel a testvéreivel, velük a legjobb együtt lenni. Édesapát kiszolgálni, az a legjobb sport. Édesanya főztje pedig „*király-étel*”, így tehát mégiscsak a legjobb otthon. A ház a gyermek számára olyan, mint egy „*tündérvár*”, édesanyja mellett ülni olyan, mintha trónon ülne, a kis szoba pedig, mintha a trónterem volna: „*apa, anya, testvérek közt nincs bajom, nincs gondom. Hála neked jó Istenem, hogy olyan jó otthon!*” (Nagy 1938:84)

Normák - Társadalmi szabályok

A közösség együttélését hivatottak szabályozni a társadalmi normák. A vizsgált tankönyvekben is találunk egy-két olyan esetet, amely bizonyos elvárásokat, viselkedési szabályokat közvetít a gyermekek számára. Ezen faktor esetében is elmondható, hogy a család az alcímben megfogalmazott kategórián keresztül gyakran csak egy mondatban, vagy kifejezésben bukkan fel, nem hosszas elbeszélésekben vagy leírásokban.

Az együttélés törvényesített és központosított példáját találjuk „*A község*” című leírásban, amely annak felépítését, feladatait és az egyes emberek kötelességét mutatja be a településsel kapcsolatban. Korábban az édesapa nevelő feladatánál a történetből már kaphattunk egy kis ízelítőt. Pista, Juliska és az édesapjuk a városba utaztak. Pista azonban észrevette, hogy a hidat felújították és megkérdezte, hogy ki csinálta azt meg. Az édesapja erre azt válaszolta, hogy a község. Majd folytatta a község életének és működésének

bemutatását. A közösségnek kell összefogni a lakosságot és a települést érintő közös munkálatokat, mely közmunkából mindenkinek ki kell vennie a részét, mert egy-egy család önmagában nem tudna iskolát, kórházat, utakat stb. építeni. Hogy ezek mind meg tudjanak születni, az embereknek adót kell fizetni. A szegényebb kevesebbet, a gazdagabb többet fizet. A községi összefogásból lehet a rendőröket, az éjjeliőröket, a tűzoltókat fizetni, de a kórházak, a községi orvos, a népkonyhák, a vízvezetékek és a csatornák is mind-mind ebből az összefogásból jöhetnek létre. (Kozma–Mihály 1926a:96-99)

A közösség elvárásainak és szabályainak lehetünk tanúi abban a történetben is, amely a vallási nevelés kapcsán már szóba került. Bár a valláserkölcsei kérdéseket külön már tárgyaltam, ezt a történetet itt mégis újra kiemelem. Az elbeszélésben tetten érhetünk egy vallási szabályokat sértő cselekedetet, amely a falu életét teljes egészében felforgatta és megbotránkoztatta. Azonban a vallási regulákat sértő tettel nem a pap, hanem a falu férfijai és a tanító foglalkoztak, és ők vonták felelősségre a bűnösöket.

A történet eleje már ismert. Vasárnap lévén az emberek nem végezhetnek nehéz fizikai munkát, hiszen a tízparancsolat és az egyház is így rendelkezett. Éppen ezért lehetséges, hogy Juhász gazda olyan felháborodottan és megrökönyödve tért haza egy vasárnapi séta után. Azt látta, hogy Csülök András vágta a lucernását kinn az Alvégen. Juhász gazda figyelmeztette is Csülököt, hogy aki vasárnap dolgozik, az hamar akar meggazdagodni, de Isten nem fogja őt megsegíteni. Juhász Pista is hallva a történetet rákontrázott, hogy ő meg Göndör Gyurit és családját látta a múlt vasárnap a szőlőben kaszálni. (Kozma–Mihály 1926a:140)

Az esemény azonban nemcsak a Juhász családot, de az egész települést megrázta. A mise után a férfiak a templom előtt összegyűltek és megbotránkozva tárgyalták meg a dolgot. A falu férfijai nem akarták annyiban hagyni a történeteket, így az olvasóköri körben, ahol a két érintett fél is megjelent, újra előszedték a problémát. A közösségben a tanító mindig az asztalfőre ült, kivéve azon a bizonyos vasárnapon, mert akkor Csülök és Göndör közé ült le az asztal „*alsó végén*”. Pár szót váltott a tanító úr a „*két ismert gazdával*”, majd felállt és beszédet mondott a vasárnap megszenteléséről. Közben hol Csülökre, hol Göndörrre nézett, kik igyekeztek észrevétlenül kiosonni a teremből, de nem sikerült nekik. A beszéd végén Csülök dadogva mondta, hogy „*sohase tartsanak becsületes embernek, ha vasárnap még egyszer kaszálok*”. Göndör is dadogott valamit, mire a bíró azt mondta, hogy „*no, majd meglátjuk!*”. (Kozma–Mihály 1926a:141-142)

A történetet Juhász gazda elmesélte a családjának az olvasóköri körből hazaérve. Miután befejezte, Pista még tetézte a Csülök család rosszhírét, mert hozzátette, hogy Csülök Jóska, az András bácsi fia, vasárnap nem szokott ünneplő magyar ruhába öltözni. Az édesapja erre már csak annyit tudott hozzáfűzni, hogy az alma nem esett messze a fájától. (Kozma–Mihály 1926a:142)

A kollektív büntetés és rosszsallás egy tipikus példáját láthattuk a fenti történetben, ahol néhányan a község által elfogadott szabályokat sértettek meg. Ezen cselekedetek veszélyeztették a kollektív rendet, így a lakosok jobbnak látták elejét venni a problémának és a csoportos megalázás eszközét segítségül hívva, csírájában elfojtani az esetleges egyéb normaszegéseket.

Az étel és az ital fogyasztásával kapcsolatban, mint fentebb kiderült, számos jó tanácsot és intelmet olvashattunk a Horthy-kori tankönyvekben, amely cselekedetekhez azonban illemszabályok is tartoztak. Ilyen formán „*Az étel*” című leírás végén olvashatjuk, hogy az illedelmes gyermek csak az után nyúl az ételhez, ha édesapjától vagy édesanyjától engedélyt kapott erre. Ha pedig az ebéd véget ért, szépen megköszöni az ételt szüleinek, majd Istennek is hálát ad, hiszen mindenki táplálásáról ő gondoskodik. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:13)

Az étkezést azonban további szabályok is kísérték. Ilyenformán kiderült, hogy a korabeli gyermek számára evés alkalmával nem szabadott beszélni, főleg, ha valakinek tele

volt a szája. Ahhoz az ételhez, amelyet kanállal, késsel, vagy villával fogyasztottak, nem illett kézzel hozzáérni. Az asztalra nem szabadott rádőlni és az asztalnál ferdén ülni. Az utcán, főleg, ha valaki még járt is közben, nem illett enni. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:18) Az evéshez kapcsolódó szabályokat egy másik olvasókönyvben még rímbe is szedték: „Az a gyermek, aki rendes, / az asztalnál mindig csendes. / Míg enni kap, várja csendben, / s nem válogat az ételben./ Nem csörömpöl a kanállal, / ételt nem fog tíz ujjával. /Egyenesen ül a széken, / s ha még éhes, hát kér szépen. / A húst ő kenyérral eszi, / a csontot a tányérba teszi. / Magát torkig meg nem tömi, / s amit evett, megköszöni.” (Pohárnok 1940:105)

Az illedelmes gyermekek további kitételeit vehetjük számba a „*Légy illemes*” című leírásban. Az illedelmes gyermeket mindenki kedveli. Ehhez azonban az szükséges, hogy a gyermek az arcát, a ruháját mindig tisztán tartsa, borzasan, piszkos cipőben és rongyos ruhában ne menjen emberek közé. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:18)

Az emberek egymással folytatott beszélgetésére is voltak szabályok a két világháború közti Magyarországon. Így megtudhattuk, hogy ha valakik beszélgettek, halkán és értelmesen illett beszélniük. Nem szabadott beszéd közben eltakarni a száját, s miközben beszéltek, meg kellett tisztelni a másikat azzal, hogy a szemébe néztek. A beszéd közben egyenesen kellett állni vagy éppen ülni. A száj- és a vállrángatást mellőzni kellett. Gyaloglás közben nem illett a kezeket lóbálni, de zsebre dugni sem. A kezek zsebre dugása egyébként semmi esetben sem volt megengedett. Gyaloglás vagy beszélgetés közben a fej lehajtása sem volt illő. A másokkal való beszélgetés során a vakaródzás, vagy a szájba való turkálás is tilos volt. Találkozás esetén a fiúknak kalapemeléssel és „*Dicsértessék a Jézus Krisztust!*” köszöntéssel kellett üdvözölniük a másikat. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:19)

Az idegeneknél tett látogatásoknak is megvoltak a maguk illemszabályai. Mielőtt valaki más házába belépett volna, előtte illett a piszkot és a sarat leverni a cipőjéről. A belépés előtt kopogtatással kellett jelezni jöttét, s csak miután engedélyt adtak a belépésre, lehetett átlépni a küszöbön. Az illemtudó férfiak miután a házba léptek, levették kalapjukat, majd köszöntek. Bent nem illett bámészkodni. Távozáskor ismét köszönni kellett, majd az ajtót csendesen behúzni maguk után. Ha saját házuk táján tett valaki látogatást, felállva kellett őt üdvözölni. Üléssel kellett kínálni, ha pedig távozott, a ház ajtajáig kellett kísérni. Sötét lévén pedig illett a kijárat utat is megvilágítani neki. A korabeli gyermekeket még arra figyelmeztették, hogy kövessék azt, hogy a „*tisztas emberek*” hogyan viselkednek és igazodjanak azok példájához. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:19) Egyéb intelmek továbbá arra szólítják fel a gyermekeket, hogy az „*ősz fejnek süveget*” mindig kell emelni. (Olvasó- és tankönyv1936:11)

Az iskolából hazafelé tartó gyerekek viselkedésének is megvoltak a maguk szabályai. Egy mondóka arra szólítja fel Pistát, hogy ne szaladjon a járdán, mert beveri az orrát. Nézze meg a többi gyereket, milyen szépen haladnak, bár ők is sietnek, de mégsem rohannak. Az utcán a tanulók nem álldogálnak csoportban és főleg nem kiabálnak. A járdáról nem térnek le, ha mégis, akkor gyorsan átsietnek a másik oldalra. Zárásul pedig elhangzik, hogy: „*Aki vigyáz, sejhaj, / ritkán éri azt a baj!*”. (Nagy 1936:93)

A tankönyvekben helyet szorítanak olyan szabályok megismerésének is, amelyekkel a gyermekek útjuk során, közterületeken találkozhattak. Magdika labdázik, amely tevékenységet még az angyalok is örömmel néznek. Kicsi Magdi vigyázzál, nehogy a labda a virágok közé essen, mert „*nézd, mi van a táblára írva!*”: „*A fűre lépni tilos!*”. De a figyelmeztetések kapcsán a gyermekek még megismerkednek a „*Kiméld a fát!*” és a „*Ne szemetelj!*” felszólításokkal is. (Nagy 1936:103)

4.3.6. Gazdasági funkció

A szocializációs funkción belül, az ideológiai nevelés és a nevelési funkció után, a gazdasági következik a harmadik helyen. A tankönyvekben is kiemelt szerepet szántak ennek a

kategóriának. A két világháború között a munka megszerettetése, annak tisztelete, a dolgozó és takarékos ember képe tekint vissza ránk az olvasmányokból. A ügybuzgó és munkaszerető gyermek nemcsak az olvasmányokban, de több képen is megjelenik. A szülők közül leggyakrabban az édesanyát prezentálják teendői végzése közben, mely leginkább a házimunkában merül ki. Az édesapa feladata pedig egyértelműen a kenyérkeresés, a család anyagi biztonságának megteremtése, ez több történetben, még versben is felbukkan. Ennek ellenére a városi családok esetében egy édesapáról sem tudjuk meg, hogy mi a foglalkozása, ellenben a falusi családokkal, akiknél szinte minden apa a mezőgazdaságban vagy az állattartásban ténykedik.

A tankönyvek, kiadótól függetlenül, arra is nagy gondot fordítottak, hogy a korabeli diákokkal különböző foglalkozásokat, azok jelentőségét megismertessék. Így meghatározott évfolyamokban, több oldalon keresztül, foglalkoztak az időszak legfontosabb mesterségeivel.

A munka és a foglalkozások ábrázolása kapcsán mondhatjuk el igazán, hogy ez a kategória került a leggyakrabban, az írott szövegen túl, képi megjelenítésre, – s ezzel megduplázva a rögzítések számát a különböző vizsgált szavak esetében.

Lampel Kiadó

Egy egész *család* összefogását és munkálkodását láthatjuk azon a képen, amelyen a nagypapa, az apa és a gyermekek gyümölcsöt szüretelnek. A nagypapa alakja a történet leírásában is feltűnik, aki újra gyermekké válik a gyümölcszedésre, még fára is mászna, ha bírná a lába. Ámbár a lelke még fiatal, de a teste már elfáradt, így ezt látva unokái kiségitik őt, és gyorsan teleszedik a tarisznyáját, a zsákokat és a kosarakat is. A kép elején a gyermekek látszódnak, a közelebbi férfialak az édesapa, a háttérben pedig nagyapó szedi az almát. (Benedek–Kőrösi–Tomcsányi 1924:30)

(Benedek–Kőrösi–Tomcsányi 1924:30)

Nemcsak a munka, de az anyagi kár, a gazdasági helyzet kérdései is néha előfordulnak az olvasókönyvekben. Ezt láthatjuk néhány család esetében is, akiket a tűz megfosztott otthonuktól. Voltak köztük olyanok, akiket kevesebb kár ért abból a szempontból, hogy a házuk biztosítva volt, de volt két család, Kókai Antalék és Gáspár Andrásék, akik a tűz miatt teljesen tönkrementek. A történet folytatása arról szól, - s ezáltal már az erkölcsi nevelésbe sorolódott -, hogy a falu lakosai hogyan nyújtottak segítő kezet a hontalanoknak. Így voltak olyanok, akik szállást, voltak, akik fát, míg mások pedig malacokat kínáltak az elesetteknek. (Kozma–Mihály 1926a:80-81)

A család egy pillanatfelvételében a munkamegosztás érdekes voltára is felfigyelhetünk. Juhász gazda Hajdu szomszédal beszélgetett a nap eseményeiről. Eközben Juhászné a gyermekek fehérneműit foltozta, Juliska babaruhát varrt, míg a két fiúgyermek rajzolgatott. (Kozma–Mihály 1926a:74) A család női tagjai a pihenést is szorgosan, munkával töltötték, míg a férfiak a társadalmi kapcsolataikat ápták, a fiúgyerekek pedig játszhattak.

Ekképpen kerültek ábrázolásra a két világháború közti tankönyvekben a nemi szerepek, amely megjelenítés nem egyszer szerepel a vizsgált kiadványokban.

Hasonló érdekes felosztásra lelhetünk „*A falusi család téli élete*” című részben, ahol míg Pistike játszik, addig Juliska varrogat. Vacsora után az apa az ásónak, a kapának, a fejszének és a gereblyének nyelet farag, vagy kosarat fon, hiszen „*amit az ember maga megcsinálhat, arra nem kell pénzt költeni*”. Néhány dologban már a fia is tud segíteni, mire felnő, éppen olyan ügyes és szorgalmas lesz, mint az apja. Juhásznő sem ül tétlenül, ő meg a rokkáját veszi elő és azon dolgozik. Az asszonynak nagy öröme van a munkában, a kender is, amivel foglalatostkodik, saját földjükön termett, ő maga nyűtte, áztatta, szárította, és most ő fon belőle fonalat, a takács meg majd készít belőle vásznat. (Kozma–Mihály 1926a:89-90)

„*A család és iskola*” fejezetben, külön olvasmány foglalkozik az *édesapa* feladataival, szerepeivel. Megtudhatjuk az édesapáról, hogy ő a család feje. Ő gondoskodik az egész család élelméről, ruházkodásáról és minden egyéb szükségletéről. „*Az apa szerzi a pénzt és az édesanya vezeti a belső háztartást.*” Ha véletlenül az édesapa megbetegszik, az egész családnak nélkülöznie kell. Éppen ezért hatalmas csapás egy család számára, ha az édesapa meghal. (Benedek–Kőrösi–Tomcsányi 1923:3)

A Horthy-kori tankönyvekben a házimunkával kapcsolatban az édesanyának mindig a lányok, a kinti és a földi munkában az édesapának szinte mindig a fiúgyermek segítenek. „*A szántás*” című elbeszélésben Sándorkát láthatjuk, amint pattogatja az ostort, az apja pedig az eke szarvát fogja, és ügyel arra, hogy az ökrök egyenesen szántsanak, hiszen csak úgy szép a szántás. Mindketten elégedettek és boldogok a munka közben. (Benedek–Kőrösi–Tomcsányi 1924:9-10)

(Benedek–Kőrösi–Tomcsányi 1924:9-10)

Nemcsak a fiúgyermek, de olykor a leányok is segítenek édesapjuknak a mezei munkában. Egyik nap Juhásznő korán keltette a gyerekeket, akiknek a tanító engedelmével aznap nem kellett iskolába menni, hanem édesapjukkal együtt kimentek krumplit és babot szedni, illetve kukoricát törni. Pista feladata az volt, hogy a kukorica közül kiválogassa a „*tejeseket*”, mert azokat másnap a piacra vitték eladni. Szemben a káposztaföldön azt lehetett látni, hogy az asszonyok káposztát szedtek, mellettük pedig Juhász gazda meg lóherét kaszált a lóhere földön. (Kozma–Mihály 1926a:26-27, 29-30) Munka közben azonban az édesapa számos ismeretet is közölt a gyermekeivel, amelyeket már a nevelési funkción belül tárgyaltunk.

Egy falusi házban nagy esemény a kenyérsütés. Az édesanya éppen kenyeret süt. Juliska lánya, aki már tizenkét éves, ott segédkezik körülötte, hiszen „*illő, hogy ő is részt vegyen a mindennapi elkészítésében*”. Az anyja hasznát is veszi, mert amíg maga dagasztja a kenyeret, mindig ad a kislánynak valami munkát, így például a sóhordást vagy a szakajtó előkészítését. Juliska csak úgy repül anyja parancsára. És nemcsak dolgozik a munka közben, hanem tanul is, mert figyel, ahogy az édesanyja a kenyérbélesztés lépéseit végzi, hiszen egy vagy két év múlva ezt a feladatot már rá fogják bízni. Ám ez nem ijeszti meg Juliskát, ez az ő legfőbb vágya is. (Benedek 1921:167-168)

Munkavégzés, elsősorban házimunka közben leggyakrabban a kislányokat és édesanyjukat ábrázolják. „*A kis gazdasszony*” esete több kiadványban is megtalálható, aki az idealizált, szorgalmas és dolgos kislány mintáját nyújtja a korabeli gyermekek számára. „*Mariska ügyes kis gazdasszony*” volt, mert míg a szülei munkában voltak, kisöpörte a szobát, port törölt, a pamlagot kiporolta és lekefélte, a tükröt és a képeket is lemosta. Miután a takarítással készen lett, kiment a konyhába, elmosogatott és szépen meg is terített. A történethez tartozó képen pedig azt láthatjuk, hogy Mariska annyira fiatal, hogy a teknő mellett, amelyben a ruhákat mossa, még a babája is ott fekszik. (Tomcsányiné 1920:78)

(Tomcsányiné 1920:78)

A szorgalmas és lelkiismeretes szülők és leginkább gyermekeik bukkannak fel egy történetben. Juhásznő ébreszti Pistikét hat órákor. A kisfiú még szívesen aludt volna, de eszébe jutott, hogy aznap kezdődik az iskola. Azonnal ki is pattant az ágyból. Juliskát, húgocskáját is elkezdte szólongatni, aki erre egy kicsit durcásan megjegyezte, hogy ő még aludni szeretne. Pista figyelmeztette a lányt, hogy kezdődik az iskola, s nem szabad elkésniük. A szülők már kinn voltak a jószágok körül, amíg a gyermekek elkészültek. A nagy készülődésben Pista észrevette, hogy a kabátján az egyik gombot már csak egy cérna tarja. Nagy baj lenne, ha a gombot elhagyná, mert annak is ára van. Először arra gondolt, hogy jó lesz az így is, de aztán eszébe jut, hogy ha a tanító úr észreveszi ezt a hanyagságot, biztos szóvá teszi. Pista amúgy is szerette a rendet, így odaszaladt az asztali fiókhöz, tűt és cérnát vett ki, majd felvarrta a gombot. Hét órára mindketten rendben bepakolták a táskájukat. Édesanyjuk addigra megfejté a teheneket és leszűrte a tejet, s amikor eszébe jutott, hogy ébresztenie kellene a gyerekeket, nagy meglepetésére azt látta, hogy gyermekei megmosakodva, felöltözve, megfésülködve készen állnak az iskolára. (Kozma–Mihály 1926a:3-5)

Juliska és Pistike azonban nemcsak a reggeli előkészületekből veszik ki részüket, hanem egyéb teendőikben is szívesen segítenek anyjuknak. Így Juhásznő megkérte gyermekeit, hogy menjenek a kertbe és szedjenek paradicsomot a nagyanyjuknak, amelyet majd vigyenek is el neki. A kislány beszaladt a kamrába kosárért, majd bátyjával együtt a kertbe sietett, gyorsan megszédtek a kosarat, később meg elvitték a leszedett paradicsomot nagyanyjuknak. (Kozma–Mihály 1926a:9)

A lustaság nem példaértékű a kor embere számára. „*Korhely Jancsi*” esetén keresztül igyekeztek megismertetni a korabeli tanulókkal a lustaság és a munkakerülés veszélyeit. Jancsi számos foglalkozást kipróbált, de mindegyikben talált valami hibát. A kovács munkájában nehéz a pöröly, a takácsságban „*unja, ha csőröl*”, a molnárságban nyomja a zsák, a bányász munkában sokat kell hajolni, a fazekas munkában sáros lesz, a tímárságban a cserlő bűdös, a csizmadiaságban a csiriz mellé nem akar ülni, a szabóságnál a tű szúrásától fél, az üvegekészítésnél az üveg vágásától. Bármilyen is kezdett hozzá, a mesterek sem voltak megelégedve a munkájával, ők is azonnal elküldték. Több más foglalkozást is kipróbált, de mindenhol problémája akadt, egyiket sem tanulta ki. „*Az idő meg szépen lejár, / Tanulatlanul*

nőtt fel. / A Jancsi majd János lett, / Éhség, inség érte; / A mit Jancsi meg nem tanult, / János lakolt érte.” (Benedek 1921:121-122)

Szent István Társulat

A szüretelő *család* a katolikus tankönyvek lapjain is feltűnik. A képen Varga Gábor szőlőjét láthatjuk, amelyben az egész család dolgozik. Imre és Sándor a kövér fűrtöket vágják, édesapjuk a puttonyt cipeli, a legnagyobb fiú meg présel. A háttérben egy női alakra lehetünk figyelmesek, amint a fáról veri le a gyümölcsöket. (Olvasó- és tankönyv 1929:96-97)

(Olvasó- és tankönyv 1929:96-97)

A szülők gyakran meséltek egy országról, amely az Óperenciás tengeren is túl van. Áldott egy ország lehet, mert ott a kenyér is készen terem, a ruhát a fákról szedik le, a házak csokoládéból vannak, a kerítés kolbászból, a levegőben pedig sült galambok röpködnek. Persze tudjuk, hogy ilyen ország csak a mesében van, hiszen a mi országunkban is megterem a kenyér, de nem készen, csak nagyon sok fáradozás útján. Sok idő és munka, míg a lenből ing lesz vagy a gyapjúból kabát. *„Az embereknek dolgoznia, fáradoznia kell, hogy megélhessen. (...) Munkával szerzünk meg mindent, amire szükségünk van.”* (Olvasó- és tankönyv 1936:24) Gyuri édesapjának például egy szövetgyárban kell dolgoznia a családjáért (Pohárnok 1940:36). Szinte ezt az egyetlen rövidke utalást találhatjuk a városi apák foglalkozását illetően a vizsgált tankönyvekben.

Több tankönyvben is láthatjuk a konyhában szorgoskodni édesanyját és lányait. A szöveg leírása alapján bableves készülhet, mert az édesanya babot vett, amelyet betett egy tálba. Közben az egyik kislány, Babi, egy tányérral törölget. Az édesanya a kép alapján pedig valamit keverget, a másik kislány, Berta, meg egy babával játszik. (Nagy 1936:22) Alig pár oldallal arrébb ismét az anyát és most három kislányát látjuk hasonló feladatok végzése közben. Édesanya éppen kalácsot süt. A lányok kéri, hogy hadd segítsenek neki. Margitka így az aprósüteménynek valót keveri, míg Piroska mandulát vagdal. Zsuzsika még túl kicsi, de azért ő is segíthet valamiben, így például lenyalhatja a cukros kiskanalat. (Nagy 1936:41)

(Nagy 1936:22)

(Nagy 1936:41)

Ebéd után a nőkre vár az asztal letakarítása és a konyha tisztán tartása. Míg a fiúk az udvaron játszanak, addig a kislányok az édesanyjuknak segítenek a konyhában. A jutalom pedig édesanyjuk csókja, s az, hogy miután befejezték a munkát, ők is kimehetnek az udvarra.

A képen az ablakon keresztül látszik, hogy a fiúk kinn labdáznak, miközben az édesanya mosogat, az egyik kislánya törölget, a másik helyére teszi a poharakat. (Nagy 1936:94)

(Nagy 1936:94)

Az anyagi gondok és az ezzel küzdő édesapa alakja a katolikus tankönyvekben is megjelenik. Imre tiszta egyest vitt haza az iskolából. Édesapja pedig korábban megígérte neki, ha szín egyes lesz, választhat egy focilabda és egy zsebkönyv között. A kisfiú a bizonyítvány bemutatásánál pedig emlékeztette is erre édesapját. Ám édesapa hivatalnok ember volt, kevés fizetéssel. Most is elkelt volna otthon egy kicsivel több pénz. Amikor megígérte fiának a drága ajándékot, „fizetésjavításra” számított, azonban az elmaradt. Viszont a gyermek kedvét nem akarta elrontani, így tartotta magát ahhoz, amit megígért. Ekkor belépett az ajtón Laci is. Szintén a szín tiszta egyes bizonyítványt lengetve. Édesapa ekkorra már nagyon elkomorult, hiszen neki is jutalmat ígért. Lacinak minden vágya volt egy pontos karóra, de látta édesapja komor mosolyát, így odahajolt hozzá és megsúgta neki: „*En egyiket sem választom. A pénz maradjon édesapáé. Tudom, hogy sok gondja van ügyis*”. Édesapa könnyes szemekkel mondott köszönetet kisfia jó szívéért. (Nagy 1940:82-83)

A nagyszülők teendői és egy átlagos estéjük tárul elénk a következő rövidke leírásban. A kis Ildikó egy este elkezdett csuklani. Talán bizony a nagyszülők emlegetik? – gondolta magában. Meg is kérdezte édesanyját, hogy ilyenkor, mit csinálhat nagypapa és nagymama. Édesanya szerint nagypapa estefelé körbenézi a házat, minden rendben van-e. Bezárja a kaput, majd bemegy, meggyújtja a lámpát és elkezd újságot olvasni. Nagymama elpakolja az edényeket a konyhában, bezárja az ajtót és leül kötögetni, majd az unokákról beszélgetnek egy darabig. (Nagy 1938:109)

Az ügybuzgó gyermekek, két kislány igyekezete és egy fiúcska vidámsága látható a lenti képen és a hozzá tartozó rövid szövegben. A rajzon az egyik kislány virágot locsol, a másik takarít, öcsi pedig tapsikol. De már a kilincs is csillog, csak a virágok vannak hátra, az édesanya pedig nagyon örül, hogy ilyen szorgos gyerekei vannak. (Nagy 1936:30)

(Nagy 1936:30)

Béla ügyes kis inas. Édesapjának van egy fűszerboltja. A kisfiú iskola után gyakran tölti ott az időt és segít édesapjának. Szeret a zsákok, a ládák és a mérlegek között sürgölni. Persze leggyakrabban az ajtót nyitja, udvariasan köszön a vevőknek és néha segít berakni az apróbb árukat a nének kosarába. A munkájáért fizetség jár. Esténként édesapja megdicséri, hogy milyen ügyes volt aznap, és milyen derék kereskedő válik majd belőle. De néha egy kis ráadás is jut neki, cukrot vagy egy szem mazsolát is kap. (Nagy 1938:102)

„A *kismama*” történetében a szorgalmas Mariskára ismerhetünk, akit azért hívnak kismamának, mert mindenben édesanyja segítségére van. Amint az iskolából hazaér, helyére

teszi a dolgait, kezét mos és azonnal munkához lát. Port töröl, szellőztet, kisebb testvéreit megmosdatja, ruháikat rendbe szedi, megvizsgálja játékaikat és olykor meg is dicséri őket. Ebédhez megteríti, s mert az édesanya Pista babával foglalkozik, neki is besegít a csecsemő öltöztetésébe és a cumisüvegének elmosásába. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:19-21) A fenti részben, a szakirodalmi áttekintésben is tárgyalt, a legidősebb leánytestvér igen felelősségteljes és sokrétű teendőire kapunk példát.

A takarékoság erénye igen kiemelkedő jelentőséggel bírt a korabeli társadalom számára, ezzel kapcsolatos a következő történet is. A kis Klári esetéből megtudhatjuk, hogy a kislány nem tudott takarékoskodni az irkalappal. Alig írt egy-egy mondatot a papírra, már tépte is ki és eldobta, szinte teljesen üresen. A szemeteskosárban a papírlapok elkezdtek erről a hanyagságról hangosan beszélni. Ha tudná a kislány, hogy ők mennyit túrtek és szenvedtek azért, hogy ő rajzolni tudjon a papírra, biztos nem dobálná ki ilyen könnyen a félig elhasznált lapokat! Klári meghallotta a beszélgetést, és nagyon elszégyellte magát, majd bocsánatkérően megsimogatta az irkájában remegő fehér lapokat. (Nagy 1938:34-35) A történethez tartozó képen pedig az alábbiakat láthatjuk:

(Nagy 1938:35)

A takarékoság kérdése egy másik kislány kapcsán ismét megjelenik. Klári nyitva hagyta a csapot. Már számos csepp kicsöpögött, talán még maga a csap sem tudja, mennyi. De valaki mégis számon tartja a vízcseppeket, mégpedig a pincéből. Ezt a valakit vízórának hívják. És ha megkérdik, ő megmondja, mennyi víz folyt el délután a hanyag Kláríka miatt. És bizony az elpazarolt vizet is meg kell fizetni. Klári nem törődik az elfolyt vízzel, pedig aggódhatna miatta. Budapesten csak huszonötezer ház van, ha mindegyik házban csak egy felületes Kláríka lakik, egyetlen nap alatt annyi víz kifolyik, amennyiből egy kisebb udvart színültig meg lehetne tölteni. Jobban megbecsülné a vizet a kislány, ha az utcáról, a vizet hordó embertől kellene hordania azt. A Vízművek száz liter vizet számol egy személyre, ez soknak tűnik, de „*ha hiszitek, ha nem, néhány évvel ezelőtt augusztusban annyi víz fogyott Budapesten, mintha minden személy kb. 300 litert használt volna el naponta. Sok? Sok. Még forró nyárban is nagyon sok. Takarékoskodjunk a vízzel is! A literekkel is – de a cseppekkel is! A takarékoság hazafiság!*” (Nagy 1940:45)

4.3.7. Fogyasztási funkció

Lampel Kiadó

A családot gyakran ábrázolják együtt étkezés közben, bár ezen prezentációk átítatódnak más, például valláserkölesi színezettel, mint azt a korábbi fejezetben láttuk például az étkezés előtti imában. A vizsgált funkció is, mint az utóbbi pár kategória, inkább csak egy-egy mondatban van jelen, bevezetőként vagy a történet menetét, annak idejét meghatározva. Ekképpen a rögzítést olykor meg kellett osztani más faktorokkal, mint például az egészségneveléssel, így ahol a táplálkozással kapcsolatban találunk tanácsokat, egyben a fogyasztáshoz is beírhatók voltak.

Ez történt az „*Étel, ital*” fejezet kapcsán, ahol a legfontosabb táplálkozási szabályokat ismerhettük meg, s amelyek már fentebb bővebb kifejtésre kerültek. Ennek ellenére a gyermek szó a fogyasztáshoz és az egészségneveléshez is rögzítve lett, mint például ezeknél a mondatoknál: „*rendes gyermek csak annyit eszik, amennyivel jól lakik*”, „*kis gyermekei otthon éheznek, sírnak*”. (Tomcsányiné 1920:99) Rövid mondókában is előfordul az étkezés tevékenysége: „*gyertek, gyertek, gyerekek, / Kását főztem, egyetek*”. (Tomcsányiné 1920:50) Egyéb „egymondatos” idézetek: „*Mesebeli kis királyhoz / Betévedt egy kis leány, / Hogy az éppen ozsonnázott, / Tulipános udvarán.*” (Benedek 1921:6) „*Alighogy Juhászék a vacsorán túl voltak...*”; „*Vacsora után együtt van az egész család*”; „*A gyermekek letelepedtek a gyöpre és jóízűen fogyasztották a gyümölcsöt*”. (Kozma–Mihály 1926a:40, 89, 21) „*Szerencsére az ebéd kész és kitűnő. Sohasem ettek a fiúk jobbat. Illően megköszönték. Aztán Gazi apja megajándékozta Mihály bácsit és a társaság útnak indult visszafelé*”; „*Összeült egy nagy dézsa tej. Péterke ivott belőle egy jó csuporral*”; „*Vacsorára az öreg néni debreceni különlegességet: debreceni kolbászt és öntött peracet adott a fiúknak*”. (Kozma–Mihály 1926b:24, 132, 144)

Gyuriról, Juliska öccséről azt tudjuk meg, hogy a lángos „*vágynak netovábbja*”. Édesanya éppen lángost dagasztott, amikor Gyuri elkezdett türelmetlenül topogni mellette, és megkérdezte, hogy mikor lesz készen a lángos. De a készítés hosszú folyamata miatt, sajnos a gyerekeknek az iskola végéig várniuk kellett. Az iskolában alig teltek a percek, vánszorgott az idő. Amikor végre hazaértek, a lángos már kisült és olyan finomra sikerült, hogy „*Juliska meg Gyuri nem adnák oda semmiféle kalácsért, tortáért*” a friss, zsírral leöntött lángost. (Benedek 1921:168)

A „*Családi kör*” című költeményben is számos mozzanatot találunk, amely a fogyasztáshoz kötött. A vers egy nyitott ajtó említésével kezd, amelyből árad a fény. Az ajtó előtt egy kiszolgált kutya heverészik. Benn a háziasszony a tejet szűri és kisfiának inni ad belőle. Majd elvegyül a gyereksereg között. Hamarosan a ház ura is megérkezik, tarisznyáját a szegre akasztja, amelyet azonnal megrohamoznak a gyerekek, hogy „*madárlátta kenyérdarabocskát*” találjanak benne. Végül a kenyér helyett egy nyulat találnak. De illő ám, hogy a gazda hazaértére a háziasszony enni adjon neki, így „*kiteszi középre a nagy asztalszéket, / Arra tálalja fel az egyszerű étke*”. Az asszony és a gyerekek már ettek, de a férj mégiscsak kéri, hogy az asszony jöjjön közelebb, hiszen „*jobb ízű a falat, ha mindnyájan esznek; / Egy-egy szárnyat, combot nyújt a kicsinyeknek*”. (Benedek–Kőrösi–Tomcsányi 1923:76-77)

„*Kenyérzsáki Pista*” nagyon szerette a kenyeret. Már az ötödik karéjt kérte az édesanyjától. A délutáni vendégek nem is állták meg szó nélkül, mondván, hogy milyen jó evő ez a gyerek. Az édesanyja pedig megjegyezte, hogy valóban, mert vacsoránál úgy fog enni, mintha egész nap nem evett volna. A vendégek figyelmeztették az édesanyját, hogy Borbás Tóni is ennyire szerette a kenyeret és egyszer végül a kenyér ette meg őt. Ennek hatására az édesanya megijedt és az ötödik szeletet már nem adta oda Pistinek. Azonban a kisfiú látta, hogy unokatestvére, Magdi éppen vajjas kenyeret ken magának. Pista megkérte, hogy adja neki a felét. A kislány nem is visszakozott. Kata asszony azonban figyelmeztette Magdit, hogy elherdálta a kenyerét, mert „*az a rossz fiú minden ozsonnáját csiri-biri, gyülevész népnek osztogatja*”. Magdika meglepődött ezen, és követte Pistát, hogy meglesse, mit tesz a kenyérral. Látja ám, hogy az unokatestvére egy Jancsi nevezetű fiúcskának adja az ő fél szelet kenyerét. Ettől annyira meghatódott, hogy a másik fél kenyerét is Jancsinak adta. Ezen meg Pista csodálkozott: „*De hiszen neked most már semmi sem marad, Magdika! – Hát neked, Pista?*” – válaszolta erre a kislány. (Benedek–Kőrösi–Tomcsányi 1923:27-29)

Hajdu szomszéd estefelé átment Juhászékhoz. Elújságolta neki, hogy Bihari István tizenötezer pengőt örökölt. És, hogy de jó lenne, ha neki is lenne egyszer ilyen szerencséje! Erre Juhász gazda vigasztalta, hogy neki éppen elég, hogy a családja egészséges, van mit dolgozniuk, olyan tejfölös bablevest meg túros derelyét evett délben, amelyet még a király is

megirigyelne. Olyan étvágya, mint az ő családjának, még a király vendégeinek sincs. És így tovább sorolta azokat a dolgokat, amelyekért hálás lehetett, és amely miatt nincs szüksége a tizenötezer pengőre Juhász gazdának. (Kozma–Mihály 1926a:40:119) A történetben ismételten több funkció együttesét vehetjük észre, így például a gazdasági funkcióba kerültek be az örökség esetén felbukkanó személyek.

Azonban nemcsak az étkezés, de a vásárlás és az ajándékozás tevékenységei is ebbe a kategóriába kerültek. Például Berta esetében, aki babát kapott ajándékba, ám, ha tanulnia kellett, azonnal félretette és nem játszott vele. (Tomcsányiné 1920:26) Vagy Bandi, aki édesapjától új ruhát kapott a vásárból. Nagyon örült neki, soha nem volt még olyan meleg ruhája. Talán aludni sem tudott volna, ha nem teszik mellé. (Tomcsányiné 1920:72)

„*Dani pajtás se hall, se lát, / Hogyne, mikor nincs mezítláb! / Megvan, megvan az első csizma! / Mint a tükör, fényes, tiszta. / Apa hozta a vásárból. / Hegyes orrú, magas sarkú, / Csörög rajta a sarkantyú*” – olvashatjuk egy versben. Dani nagyon boldog és büszkén jár az új csizmában, édesanyja csak mosolyog kevélységén. Délben enni sem tud, annyira örül az ajándéknak, pedig túros galuskát szolgál fel az édesanyja. Este pedig, amikor imádkozik, édesapja és édesanyja után az új csizmát is fohászába foglalja, este pedig azzal alszik el. (Tomcsányiné 1920:75)

Juhászné Pista fiát küldte el egy nap a boltba. Adott neki hat fillért és kérte, hogy ebből hozzon neki élesztőt és árpakását. De nagyon vigyázzon, mert lesz visszajáró abból az összegből, amelyet az édesanyja adott neki. A történet folytatása azonban már az erkölcsi nevelés alá sorolható. Pista gyorsan vissza is ért a boltból. Leszámolta édesanyjának a pénzt, egy pengőt és három tízfillérest. Az édesanyja azonban észrevette, hogy a kisfiú rosszul kapott vissza. Mondta neki, hogy számolja ki, mennyit fizetett és mennyit kellett volna visszakapnia, mert a boltos egy tízfilléres helyett egy pengőt adott. Juhászné kérte Pistát, hogy vigye vissza a boltosnak a pénzt. Pista azonban ezt nem értette: „*Visszavinni? Már mindek vinném vissza? Hiszen a boltos bácsi magától adta. Nem kértem tőle, nem is úgy vettem el*”. – érvelt Pista az igaza mellett. Erre az anyja elszomorodott, majd elmagyarázta a fiúnak, hogy ez lopás és végül, miután Pista megértette a tanítás lényegét, visszavitte a pénzt a boltosnak. (Kozma–Mihály 1926a:7-8)

György és Péterke útjuk során megjárták Pozsonyt és annak mellékutcait, hogy a nép életéből is lássanak valamit. Péterkének feltűnt, hogy minden negyedik-ötödik ház előtt az utcán egy kis asztalka van, rajta egy csomó gyümölcse. Ám eladót, aki árulta volna a gyümölcsöket, nem látott. Mikor ezt a csodálkozását szavakba is öntötte, György biztatta, hogy vegyen el egy gyümölcsöt. Nem is kellett Péternek kétszer mondani, elvett egy almát és beleharapott. Abban a pillanatban jött egy öreg német asszony és kérte az alma árát. A fiúk kifizették. Péterke meglepődve mondta, hogy milyen furcsák ezek a német asszonyok, „*leskelődnek a vevőre, mint a pók a légyre*”. (Kozma–Mihály 1926b:71)

Szent István Társulat

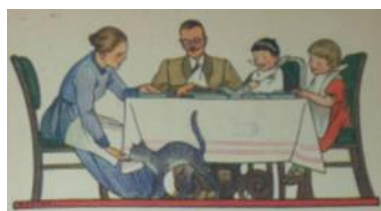
A katolikus tankönyvekben is akad bőven említés, melyben az étkező családot és tagjait láthatjuk. Gyakran azonban ezen olvasmányokban is inkább csak egy-egy mondattal utalnak az eseményre, mint a történet idejét vagy menetét meghatározó részletre. „*Mit reggeliztél, Marci? – Tejet, kenyeret?*” (Olvasó- és tankönyv 1929:9); „*Bojtorék ebédnél ültek...*”; „*Feri édesanyja piacra ment*” (Olvasó- és tankönyv 1936:57, 113); „*A gyerekek (...) megmosták a kezüket és egy-kettőre az asztalnál ültek*”; „*Tegnap délben, éppen mikor édesapa kenyeret szelt a gyerekeknek...*”; „*A gyerekek nagy öröme a karácsonyfa alatt néhány ruhának való szövetdarab is feküdt. Az egyiket Évi kapta meg*” (Nagy 1938:65, 85, 96); „*A mi családkban elég sokan vagyunk. Mikor ebédhez terítenek, édesapa sokszor mondja: - Öröm nézni, mennyi itt az evő!*” (Pohárnok 1940:100); „*Imre, te menj a pékhez. Vásárolj egy kétkilogrammos*

kenyeret. Félbarnát. Itt a pénz”; „Had legyen a Verácskának új ünneplő ruhája, szép piros pántlikája” (Nagy 1940:49, 163).

„A család” című történetben két kis veréb beszélget egy párkányon. A társalgás közben az egyik megkérdezi, hogy kik laknak abban a házban, amelyhez a párkány tartozik. A másiktól megtudhatjuk, hogy a Vizi család, akik éppen a reggelihez készülődnek és az asztal körül ülnek. A veréb szépen bemutatja egyesével a család tagjait: az asztalfőnél az ősz embert, aki a nagyapó, mellette az ősz asszonyt, a nagyanyót. A nagy bajuszú, erős férfit, az édesapát, a mosolygós szelíd nőt, az édesanyát. A gyerekek közül két kislányt, Bözsikét és Rózsikát, két fiút, Miskát és Ferit, illetve egy csecsemőt, Gyuricát. Nemcsak a nagycsalád reggelizik ebben a pillanatfelvételen, hanem a ház népe is, ekképpen Terka, a szolgáló és János, a mindenes, illetve a cica és a kutya. Miután a nagycsalád befejezte a reggelit, Rózsika kinyitja az ablakot és még a madaraknak is dob egy kis morzsát, mondván, ha „*nekünk jutott; neked is jusson!*” (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:7-8)

Szintén a reggelihez készülődik egy másik család, ahol láthatjuk, hogy a kislányok megterítették már, édesanya pedig hozza az illatos kávét és a tejet. Erzsike közli is az édesanyjával, hogy ő már nagyon éhes, de az anyukája úgy tesz, mintha nem hallaná a megjegyzést. Erzsike tovább próbálkozik a reggeli kérésével, de az édesanya közli vele, hogy még meg kell várni az édesapát is, majd együtt ehetnek. Az apa hamarosan meg is érkezik, végül együtt letelepednek az asztal köré, és jóízűen elkezdnek falatozni a reggeliből. (Nagy 1936:90)

A család közös étkezését látjuk azon a képen is, amelyhez tartozik egy rövid leírás a kéregető macskáról. S miután az édesanya megunja az állat nyávogását, nyújt neki egy kis étket.

(Nagy 1936:31)

A vásárlás tevékenysége egy másik olvasókönyvben is felbukkan. Pistát a boltba küldte édesanyja cérnáért. Mivel a boltban sok édesség, cukor, édes gyökér, méz és szentjánoskenyér is volt, a fiú nagyon irigyelte a kereskedőt, mert azt hitte, hogy a boltos egész nap csak édességet eszik. A folytatásban viszont a történet a kereskedő munkájába avat be, hogy miből és hogyan él. Ez utóbbi részek pedig már a gazdasági funkcióban kaptak helyet. (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:57)

Édesapa egy nap Lacit meglepte egy „*ironnal*”. A fiú nagyon vigyázott az értékes és hasznos eszközre. Láta, hogy az édesapja asztalán először a régi iron fogyott el, aztán használta csak az újat, ezért ő is így tett. (Nagy 1938:7) A kis történetben nemcsak az édesapa ajándékozásának lehetünk tanúi, és ezáltal a fogyasztási kategóriát érhetjük tetten, de a kor egy nagyon fontos követelménye, a takarékosagra való buzdítás ismét felsejlik a kis részletben.

Laci és édesapa nemcsak az iron használatában veszik ki a részüket, de együtt mennek fodrászhoz is. Édesanya felhívja az apjuk figyelmét arra, hogy a fiúk haja már nagyon hosszú. Édesapa el is vicceli a kérdést, mert szerinte a kisfiú ezzel a frizurával úgy néz ki, mint egy medvebocs. Így végül ketten mennek szombaton a fodrászhoz, aminek Laci nagyon örült, mert szeretett oda járni. (Nagy 1938:67)

A „*Hetipiac*” alkalmából az édesanya korán felkelt, hogy jó időbe odaérjen. Erzsike és a fiúk is szeretnék volna elkísérni, amelyet végül az édesanya nem bánt. Édesanya egy

szekéren különösen szép szilvát látott, így elkezdett rá alkudni. A következő bódénál diót vásárolt, majd szőlőt. Erzsike azonban észrevette, hogy anyukája minden árusnál alkudozott, kivéve a dióárusnál. Édesanya magyarázatából azonban kiderült, hogy azért nem alkudozott a dióra, mert az azt áruló férfinak hiányzott a fél karja és magán viseli a hadirokkantak jelvényét is. Erzsike édesanyja tettét nagyon helyénvalónak tartotta. Miután a család befejezte a vásárlást, végül elindult hazafelé. (Nagy 1938:18-19) Az utolsó előtti két traktus az erkölcsi nevelésben kapott helyet.

Erzsike elnyűtte a cipőjét, megjavíttatni sem lehetett, mert a kislány kinötte azt. Így a szülei kénytelenek voltak egy újat venni neki. *„Ebéd után édesapa pénzt adott édesanyjának cipőre.”* Édesanya és Erzsike együtt mentek el vásárolni a cipőboltba, kiválasztottak egy szép cipőcskét, amiben Erzsike boldogan ment haza. A történetnek azonban van egy gazdasági színezete is, hiszen amikor az édesanya elmondta az édesapának, hogy mennyibe került a cipő, az apa arca egy pillanatra elkomorult. Ekkor a kislány odarohant hozzá, megcsókolta és megígérte, hogy nagyon fog vigyázni a cipőre. Az apa szomorúsága ennek hatására tovaszállt, megsimogatta a kislánya fejét és szeretettel megcsókolta. (Nagy 1938:103)

4.3.8. Reprodukciós funkció

A reprodukciós funkció estében is elmondható, hogy kevés olyan történet, mese, elbeszélés található a tankönyvekben, amelyek ezen faktort képviselnék. Inkább egy-egy mondatban, jelzős szerkezetben találhatunk rá azokra a szavakra, kifejezésekre, melyek az említett eset alá kerültek. Például: egy bányásznak *„négy kis gyermeke volt otthon”* (Tomcsányiné 1920:101); *„Füredi Péter, ki 1849-ben Segesvárnál esett el”*; *„édesanyjok künn a sírban”* (Kozma–Mihály 1926b:7, 150); Rózsának *„hatéves korában elhaltak a szülei”*; *„az anyja sírja”*; *„virágot ültettem anyám sírjára”* (Mócsy–Petrovác–Walter 1925:26); *„az édesanya, szegény, kint feküdt már a temetőben nem tudta megvigasztalni kis árváját, mert halott volt”* (Nagy 1940:83). A kérdéses funkció alá tehát a házasság, a születés és a halálozás kerültek besorolásra, mint az emberi élet körfogását jelképező nagyobb események. A válás kérdésköre is a funkció alá tartozott, de erre vonatkozólag nem találtam említést az olvasókönyvekben.

„A hős honvéd fiai” című olvasókönyvet többször átlengi a halál gondolata, hiszen a két fiú csak azért indult Nagy-Magyarországot körbejáró útjukra, hogy halott édesapjuk kérését teljesítsék, tisztelegjenek előtte, valamint a szintén hősi halált halt nagyapjuk előtt is. Azonban rögtön a könyv második oldalán bemutatásra kerül a család, amely rész egyértelműen a reprodukciós funkcióba lett besorolva, és nem a halál, hanem éppen az élet és a születés kérdéskörét képviselve, hiszen az magában hordozza a házasság és a gyermekek születésének tényét: *„Füredi István lakatosmester, felesége: Zsuzsanna asszony, György, Erzsébet és Péter gyermekeik boldogan éltek együtt”*. (Kozma–Mihály 1926b:4)

A házasság és a gyermekek születése után azonban nem sokkal később kitört a világháború, és Füredi katonának állt. Először az oroszoktól védte a hazát, majd Erdély megmentésére sietett. Onnan azonban küldött egy levelet, amelyben arról számol be feleségének, hogy Erdélyből ő már nem fog hazatérni, meghal a hazáért. Sokáig aztán tényleg nem is lehetett hallani felőle, hanem egyszer ismeretlen kézírással levelet kapott a család, s *„ebből tudta meg Fürediné, hogy férje a románok kiűzésénél elesett. A kis család mély gyászba borult”*. (Kozma–Mihály 1926b:5)

Miután Füredi nagyobbik fia, György tizennyolc éves lett, apja kérésének eleget téve, elindult öccsével Nagy-Magyarországot körbejárni. A fiúk útjuk során ellátogattak Héjjasfalvára, hogy meglátogassák szépapjuk sírját, ahol ő elesett. Sok gyaloglás után megérkeztek a fehéregyházi csata emlékművéhez, ahol az oroszoktól Erdély vereséget szenvedett. Nagyapjuk és más nemes vitézek, valamint a legnagyobb költőnk, Petőfi Sándor is itt lelt sírjára. Az emlékmű előtt György néhány mondatban megemlékezett nagyapja

életéről és tettéről: „*Drága szépapánk! Itt állunk azon a szent földön, melyet szíved vére öntözött. Legyen a te nyugalmad a többi névtelen hősökével együtt, itt a jeltelen sírokban háborítatlan, emléked hosszú századokon át áldott és dicső. Amen*”. Miután virágokat téptek a közeli mezőről és azokat lepréselték a „*jegyzőkönyvükbe*”, eltették a szívük fölé, mert a hősök porából születtek. György megemlékezett édesapjáról is: „*Kedves jó apánk! Sírodat nem kereshetjük fel. Itt nyugszol, – valahol... Erdély földje takar – Nagy-Romániában! Nem mondhatom: Nyugodj békével! Halottakat megsérteni nem szabad*”. (Kozma–Mihály 1926b:149) Mindkét idézetnek, de elsősorban az utóbbinak erős ideológiai tartalma is van, ettől függetlenül az édesapa elhunytáról emlékezik meg, így az *apa* kifejezést a reprodukciós funkcióhoz is besoroltam.

További útjuk során a fiúk ellátogattak még Kiss Károlyhoz, György volt tanuló társához, akinek édesapja, Kiss Tamás városi tisztiorvos volt. Amikor odaértek az orvos szíves elnézésüket kérte, mert el kellett sietnie egy halotthoz: „*valami tutajos tót hirtelen halállal múlt ki egyik tiszaparti kocsmában*”. A fiúk is elkísérték az orvost. Az ivó előtt nagy tömeg gyűlt össze. Hamarosan kiderült, hogy Cserepánics Iván halálát állapította meg a doktor, a diagnózis pedig: „*szívszélhűdés érte. Megölte a pálinka*”. (Kozma–Mihály 1926b:168) A citátum eleje a kapcsolatok alá került.

Az elmúlás ténye többszörösen van jelen abban a versikében is, amely egy árva gyermek panaszát közvetíti az olvasó felé. Késő éjszaka van, már az éjfél is elütötte az óra, egy árva gyermek szomorúan halad a temető felé. „*Anyja sírjára ül*”, nagyon zokog, hiszen innentől nincs, ki viselje gondját, nincs, ki csókot adjon neki, vagy azt mondaná, hogy szereti őt. „*Melléd temetve én is itt miért nem nyugodhatok?*” – kérdi a gyermek. Feltámad a szél, a hó is elkezdett hullani, a gyermek felállna, de nincsen már ereje hozzá, visszahanyatlik a sírra. „*És im, az árva boldogul, jól érzi most magát; Elmultak minden gondjai; az álom hív barát. / Szíve még egyszer feldobog, mosolyognak ajkai, / Csöndes-nyugodva alszik ott – meghaltak kínjai.*” (Olvasó- és tankönyv 1929:30) A kettős elmúlás jelenik meg ebben a versben, egyszer a már halott édesanya, a vers végén pedig megfagyott gyermeke került a reprodukciós funkcióba.

„*Szegény Juliska! Nem köhög már az édesanyja! A jó Isten megelégelte a szenvedéseit és elvitte Magához: a szebb, boldogabb életre*” – kezdi a történet kifejtését a szerző. Az anyjának jobb így, de szegény Juliskáról ki fog már gondoskodni? Ott sír az elhunyt édesanyja koporsójánál. Hiába vigasztalják a rokonok, Mari néni, aki addig vette magához Juliskát, amíg az Árvaszék elintézi, hogy a kislány árvaházba kerüljön, és ott vannak Pécsyék is, de Juliska vigasztalhatatlan. A folytatásban az egész temetés feltáruul előttünk, a pap megemlékezése, majd a távozó gyászolók és a Juliskát tovább vigasztaló ismerősök. Pécsyék, lévén, hogy kinn vannak a temetőben, meglátogatják a nagymama sírját is. Míg odaérnek, édesapa a sírokról és a Budapesten található egyéb temetőkről is beszél. (Nagy 1940:202-203)

Az egészségnevelés fejezetnél megismerkedhettünk már egy versben a kis Katicával, aki megbetegedett és kórházba került. Ám Katica története folytatódott egy elbeszélésben, amelyben az ő, más beteg gyermekek és a nővér disputáját mutatják be a kórházakról. Az egyik szőke kisfiútól megtudhatjuk, hogy az édesapja a „*Szent István-kórházban*” halt meg. A nővér igyekszik vigasztalni a gyermeket, mert elmondja neki, hogy „*az orvos urak mindent megtesznek a betegekért, de az élet mégiscsak a jó Isten kezében van. Ő adja, mikor megszületünk és Ő veszi vissza, amikor jónak látja. A te édesapád már a szép mennyeországból vigyáz rád*”. (Nagy 1940:183)

Már találkozhattunk néhány történetben az elhunyt nagymama emlékével, így történik abban a nagyon rövid leírásban is, amelyben a családot arról értesítik, hogy a nagyanyjuk meghalt. A család másnap már el is utazott Bécsbe, ahol még aznap el is temették a nagymamát. (Olvasókönyv 1936:45)

Ismét a halott nagymama és a halottak napja tűnik fel előttünk. Délután egy család októberi litániára ment, a gyermekek elől, szüleik mögöttük. Ildikó valamit elkezdett az ujjain számolni, már a negyedik ujját is kinyitotta, amikor édesanyja megkérdezte, hogy mit számol ennyire. Ildikó a virágárusokat számolta a sarkokon, több volt most az utcán, mint korábban. Az édesapától végül megtudták a gyerekek, hogy az emberek halottak napjára készülnek és ilyenkor virágokkal díszítik kedves hozzátartozóik sírját. Végül megbeszélték, hogy a család is hasonlóképpen fog tenni nagymama sírjánál. (Nagy 1938:33) A történet folytatását az ünnepek résznél ismertettem, ahol a nagymama szavak még néhányszor a reprodukciós kategóriába kerültek.

Nemcsak az elmúlás, de a családalapítás első lépései is felbukkannak a könyvekben. A leánykérés mikéntjét láthatjuk abban a részletben, amely Szent Julianna történetét tárja fel előttünk. Egy szép napon előkelő vendég érkezett Julianna szüleihöz, mégpedig maga a császár helytartója. Julianna kezét kérte meg. A szülők boldogan adták beleegyezésüket. A folytatás már vallás erkölcsi kérdéseket érint, hiszen Julianna visszautasította a helytartó kérését, mondván, hogy nem lesz pogány ember felesége. (Olvasókönyv 1936:99)

4.3.9. Felnőttek védelme funkció

A posztindusztriális társadalmakban a család és a rokonság feladata volt a betegek és idősek ápolása (Benkő 2000), amely a fokozatos technikai, orvostudományi és intézményi háttér kibővítésével egyre inkább kikerült a család fennhatósága alól. A tankönyvekben elsősorban a katolikus kiadványokban jelenik csak meg néhány esetben ez a funkció, azonban jócskán lemaradva a többi funkció említésétől.

Egy öreg, vén édesapa könyörgése tárul fel előttünk abban a versben, amelyben az apa arra kéri fiait, hogy ne hagyják el őt. A legidősebb fia éppen a lovat nyergelte, amikor az édesapja így kérte őt: *„Csapd vissza, fiam, a gyepre paripádat, / Ne ülj rá; ne hagyd itt szegény vén apádat”*. De háború dúl, a nagyobbik fiú pedig hírt és nevet szeretne magának, így felpattan a lóra és elvágtázik. A ló csakhamar hazatér, de a gazdája sehol, az ellenség leszúrta és meghalt. A középső fiúnak is mehetnékje van, felnyergeli a lovát. Mielőtt elindulna, az apja őt is hasonlóképpen kéri, mint az idősebbet, de tartóztatni nem tudja, mert a középső kincseket szeretne, így ő is elhagyja öreg apját. Az ő lova is egyedül jön haza, mert a gazdája *„rabla, fosztogata, / a nemes vármegye végre megsokalta”*, így börtönbe vetették és felakasztották. A harmadik fiánál a szegény idős apa már csak küldi a gyermekét, menjen, szerezzen hírnevet vagy kincseket, kövesse két testvérét, hagyja el idős édesapját. Ám a kisebbik fiú imigyen szól: *„Apám, én nem megyek, / hírvágy, kincsvágy soha nem bántott engemet, / gondolatom sem száll faluhatárán túl; / ásó-kapa választ el minket egymástól”*. S bár a fiúból soha nem lett híres ember vagy gazdag, de boldog lett, s végül halála után apja mellé temették el, így még a halál sem választotta szét őket. (Benedek 1922:209-210) Az apa védelmén kívül, a két nagyobbik fiú egyszer-egyszer a reprodukciós funkcióba is bekerült.

Hogy *„Ki gondoskodik a nagymamáról?”*, megtudhatjuk abból a történetből, amelyben Pista és Juliska a nagymamájuknak egy kosárra való paradicsomot visznek. Juliska nem is érti, hogy az édesanyja miért küld mindenből a nagymamának, ráadásul mindig a *„javát”*. Amellett Pista egyszer még azt is látta, hogy az édesanyjuk nemcsak ételt, de pénzt, meleg kendőt és ruhára való kelmét is adott a nagymamának. De miért tesz ilyet az anyjuk? – kérdi Juliska. Pista megmagyarázza a dolgot a kislánynak: *„Nagyanya a mi édesanyánknak az édesanyja”*. Amikor a gyerekek édesanyja kislány volt, a nagymama gondoskodott róla, látta el élelemmel, ruházta és nevelte őt. Most a nagymama már öreg, nem tud dolgozni, és özvegy is, mert a nagypapa meghalt, így a gyermekének kötelessége őt eltartani és segíteni neki. Juliska elgondolkodott a hallottakon, majd megkérdezte, hogy ugye, majd ők is így fognak gondoskodni az édesanyjukról? Hiszen még a tanító úr is megmondta tavaly, hogy a gyerekek

igyekezzenek mihamarabb elkezdni visszafizetni valamennyit abból a sok jóból, amelyet a szüleiktől kapnak, mert ha száz évig élnek, sem tudják az összeset visszaadni. (Kozma-Mihály 1926a:10-11)

„A jóra fordított pénz” című elbeszélésben a felnőttek és a gyermekek gondozásának körforgását és annak gazdasági hátterét ismerhetjük meg. Egy szorgalmas asztalos sok pénzt keresett, mégis egyszerűen élt, olcsó, de rendes ruhában járt, került minden felesleges kiadást. Egyszer a szomszédja nem bírta tovább a kíváncsiságával és megkérdezte tőle, hogy hova teszi a többi pénzt. „Keresetem egy részével adósságaimat törlesztem, másik részét meg kölcsön adom kamatra”- szolt az asztalos válasza. A szomszéd nem hitt el, amit az asztalos mondott, hiszen olyan takarékosan él, nem tudta elképzelni, hogy adóssága lenne, nem hallott ilyet senkitől. Az asztalos erre elmagyarázta a szomszédnak, mire gondolt. A sok pénzt és fáradságot, amelyet születése óta a szülei rá fordítottak, azt az asztalos adósságnak tekinti, amelyet folyamatosan igyekszik visszafizetni. Amit viszont, most gyermekei nevetetésére költ, azt kölcsönadja nekik, és biztos abban, hogy öregségére a gyermekek visszafizetik majd kamatostul szeretetükkel. A szomszédnak igen megtetszett az asztalos magyarázata. (Olvasókönyv 1936:17)

A kis betegápoló történetében Zsófikát látjuk, aki beteg édesanyjáról gondoskodik. Elmegey a gyógyszertárba az orvosságért, beadja az édesanyjának. Gondozza a beteget, tisztán tartja a szobáját, megigazítja a párnáját, kiszellőztet és vigasztalja az édesanyját. (Pohárnok 1940:73)

(Pohárnok 1940:73)

„A mi kis családuknak” című történetben egy édesanya gondolatait olvashatjuk. Bár sok baja van azzal a népes családdal, de legalább nem lesz gondja öregkorában arra, hogy ki tartsa el. Hiszen ő is gondozza idős szüleit, akiket nem enged dolgozni. Amikor valami munkához fognának, mindig mondja nekik: „Ugyan, hagyja mama! Eleget dolgozott életében. Most pihenjen!” Vagy az apjának: „Ne fáradjon, nagypapa. Csak szívja a pipáját. Maga is dolgozott értem, most én dolgozom magáért”. (Pohárnok 1940:100)

4.3.10. Összefoglalás

A fenti fejezetekben a tankönyvekből kinyert adatokat először kvantitatív, majd pedig az így kapott gyakorisági eloszlás mentén, kvalitatív módon elemeztem. A tankönyvek kvalitatív elemzéséből megtudhattuk, hogy a Horthy-korban a család ábrázolása elsősorban a szocializációs funkción keresztül történt. Ha azonban a család kategóriáinak különböző családfunkciókon keresztül való megjelenését elemezzük, látnunk kell, hogy a vizsgált tankönyvekben a férfiak csoportja gyakran jelenik meg olyan feladatokon keresztül, amelyeket inkább hagyományos női szerepek mondanánk, mint például a szocializációs, a fogyasztási és a felnőttek védelme funkció mentén. Hasonló érdekességnek tűnik, hogy az édesanya említése a gazdasági funkció esetén megelőzi az édesapát a tankönyvekben, annak ellenére, hogy az elvárások alapján azt feltételeznénk, hogy az édesapa feladata a család anyagi biztonságának megteremtése, így az ő személye jelenik meg a leggyakrabban munka folyamán a vizsgált kiadványokban.

A fordított szerepek ábrázolása továbbfolytatódik, ha a férfiak és a nők megjelenését nézzük meg a nevelési funkción belül. Az elemzésből kiderül, hogy a férfiak csoportja, az

édesapa és a nagypapa gyakrabban kerül elő nevelési tevékenységek végzése közben, mint a nők csoportja, az édesanya vagy a nagymama. A fenti megállapításokat figyelembe véve kijelenthetjük tehát, hogy a hagyományosan női szerepnek minősülő feladatokat pl. a nevelést, a Horthy-kori tankönyvek lapjain gyakrabban végzik férfiak, édesapák és nagypapák, a hagyományosan férfiatól elvárt feladatokat pl. a munka közben való ábrázolást, pedig elsősorban nők végzik.

Az említett feladatokon kívül az apa nagy szerepet tölt be a gyermekek ideológiai nevelésében és a család képviselőjét látja el a külvilág felé, míg az édesanya az erkölcsi- és az egészségnevelést végzi. Érdemes szót ejteni még arról az örömdetes tényről is, hogy a tankönyvekben az édesanya alakja kimagaslik a tisztelet kategóriáján belül, tehát úgy tűnik, hogy a kor oktatása fontosnak tartotta a gyermekeket arra szocializálni, hogy az édesanyát és annak hivatását elismerjék és méltányolják.

A nagyszülők ábrázolása azonban jóval elmarad a várthoz képest. Ritkán jelennek meg a tankönyvek lapjain. A nagypapa és a nagymama megjelenését vizsgáljuk, kiderül, hogy a nagypapa jóval többször szerepel a tankönyvekben, mint a nagymama. Ráadásul a nagypapa kétszer gyakrabban jelenik meg a szocializációs, ezen belül nevelés közben, háromszor több esetben a gazdasági funkcion belül, mint a nagymama. A nagymama, nem túl előkelő pozícióban, egyedül a felnőttek védelme esetében, mint gondozásra szoruló személy, és a reprodukciós funkció mentén van ábrázolva, mint elhunyt hozzátartozója a családnak.

4.4. A Horthy-kori pedagógiai folyóiratok családképe

A fejezetben összesen húsz pedagógiai folyóirat került vizsgálat alá, ebből tíz állami, tíz pedig katolikus kiadvány. A mintavételnél fontos szempont volt, hogy a kérdéses időszak minden évéből kerüljenek ki számok. A Gyermek és a Katolikus Nevelés című dokumentumokat 1925-1944-ig vizsgáltam. 1925-re azért esett a választásom, mert 1918-hoz képest a következő megjelenő tanterv 1925-ben volt, így ennek megfelelően, a folyóiratok mintavételezését is ettől az évtől számítottam. Egyedül a tankönyvek esetében nem lehetett logikus mintavételezést végezni az évszámok tekintetében, így ott a kiadókat hívtam segítségül a minta kiválasztásához.

A periodikák mintába került tíz-tíz éve úgy épül fel, hogy az mind páros, mind pedig páratlan éveket is tartalmaz, mindkét folyóirattípust illetően. Az 1925-ös évet azonban mindkét fajta kiadványnál belevettem a mintába, hiszen benne külön fejezetben foglalkoztak a *Családi neveléssel*, amelynek áttekintését mindenképpen fontosnak találtam. Így az elemszám tekintetében az 1925-ös év kiemelkedik a többihez képest.

A folyóiratok számát tekintve szintén rapszodikus képet kapunk, így az elemzési egységekre vonatkozólag a periodikák mennyiségét illetően nem vonhatunk le pontos következtetéseket. A Gyermek folyóirat esetében a címlapon a szám megjelölésénél az egytől tizig jelzés áll, s amint lapozgatjuk a bekötött kiadványt, a többi oldalon nem tudjuk pontosan beazonosítani, hogy a tíz szám közül éppen melyiket olvassuk, szemben a Katolikus Neveléssel, amely hónapokra bontva, egyértelműen beazonosíthatóvá teszi az egyes számokat. Ettől függetlenül az a szerencsés helyzet állt fenn, hogy az állami dokumentumok összessége tette ki a katolikusban vizsgált minden második szám oldalszámának összegét. Következésképpen az elemzési egységek esetlegesen eltérő számát nem okozhatták a különböző oldalszámok, hiszen azok közel azonosak lettek.

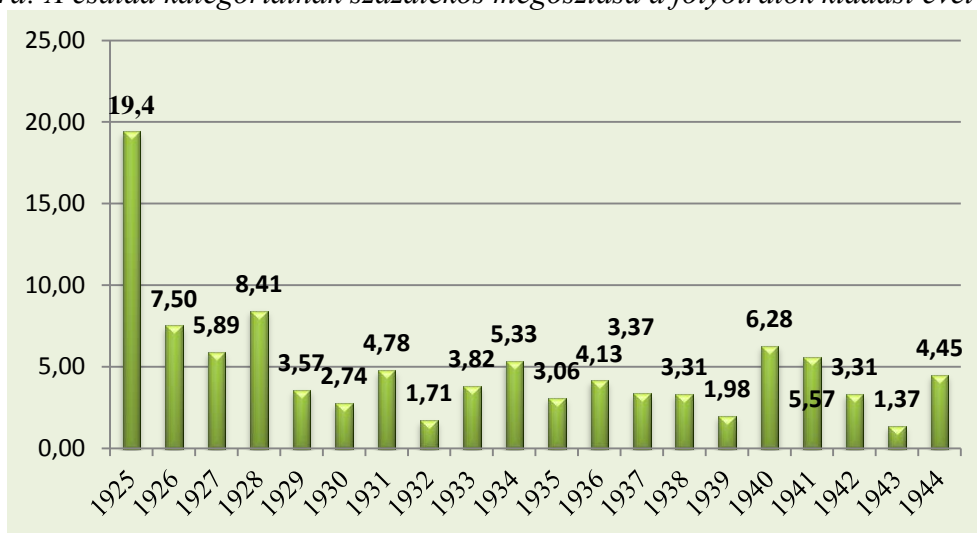
4.4.1. Az elemzési egységek megoszlása a periodikák jellemzőin keresztül

Az elemszám a folyóiratok esetében 9568 lett. Bár az elemzett dokumentumok számát tekintve az egyik legtöbb kiadványt felölelő csoportot képezi, mégis az összelemszám tekintetében nem tudta megelőzni a tankönyvekben feltárt mennyiséget (22125 db).

A szavak száma a periodikák megjelenési éve szerint

A lenti táblázatban az elemszámok megoszlását láthatjuk a periodikák megjelenési éve mentén. Amint fentebb kifejtettem, az 1925-ös év említések tekintetében messze kiemelkedik a többi évhez képest, az összes felbukkanás húsz százalékát teszi ki. Minden más évet vizsgálva nem túl nagy differenciálódást mutatnak az adatok. A legkevesebb utalást az 1943-as és az 1932-es kiadványban találjuk, míg az 1925-ös dokumentumokon kívül a legtöbbet az 1928-as és 1926-os folyóiratokban vehetjük észre. Átlagosan öt százalék körül mozog a folyóiratokban a szavak száma az összes megjelenéshez viszonyítva.

18. ábra: A család kategóriáinak százalékos megoszlása a folyóiratok kiadási évei alapján

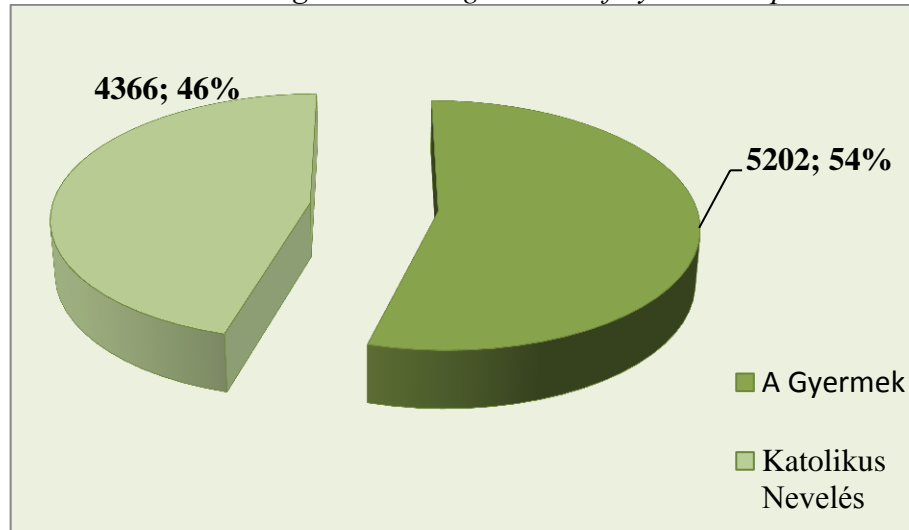

Ha a többi dokumentummal is összehasonlítjuk a kapott eredményeket, egyedül az 1926-os évvel kapcsolatban jegyezhetjük meg, hogy mind a tantervekben és a tankönyvekben, és mind a folyóiratokban gyakran bukkan fel a család képe. Egyéb összehasonlításra kevés lehetőség van az évek differenciált megoszlását tekintve.

A szavak megoszlása a periodikák típusa szerint

A következő táblázatban a szekuláris és a katolikus dokumentumok megoszlását láthatjuk az elemzési egységek megoszlása mentén.

19. ábra: A család kategóriáinak megoszlása a folyóiratok típusa szerint

Az ábra elemzése közben kiderül, hogy az állami periodikában többször tűnnek fel a vizsgált szavak. A Gyermekek folyóiratban az említések 54 %-a (5202 db), míg a Katolikus Nevelésben a szavak 46 %-át (4369 db) találjuk. Ez ellentmond a többi kiadványban, a tantervekben és a tankönyvekben tapasztaltaknak, hiszen azon kiadványokban minden esetben a katolikus nyomtatványokban találunk több említést a családra vonatkozólag. Természetesen ennek elsődleges oka, hogy az 1925-ös kiadás, amely a Családi nevelés rovatot is tartalmazza, a világi folyóiratot színesítette és plusz számként kapcsolódott a minta sorába. Maga a cím is sokatmondó, egyértelműen előrevetíti, hogy a fejezet csak a családdal és azzal kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik, így óhatatlan, hogy benne a vizsgált szavak gyakoribbak. Csak A Gyermekek 1925-ös számában 1275 említést találhatunk a családra, míg a Katolikus nevelésben ugyanezen évben csupán 581-et. Ha a mintavételezés logikáját nem szakítom meg a fenti érvekkel, és nem veszem be a szekuláris periodikák közé az 1925-ös kiadást, akkor a másik két dokumentumtípusnál tett megállapítás, miszerint a katolikus kiadványokban gyakrabban foglalkoznak a családdal, jelen kiadvány esetében is helytálló.

A szavak megoszlása a kiadási évek és a dokumentumok típusa szerint

Érdekes megvizsgálni tehát a kiadási évek és a különböző típusú közleményekben felbukkanó szavak említésének alakulását a fenti megállapítások szerint.

27. táblázat: Az évek és a folyóiratok típusa szerinti gyakorisági megoszlás

Kiadás éve	A folyóirat címe		Összes
	A Gyermek	Katolikus Nevelés	
1925	1275	581	1856
1926	718	0	718
1927	0	564	564
1928	805	0	805
1929	0	342	342
1930	262	0	262
1931	0	457	457
1932	164	0	164
1933	0	366	366
1934	510	0	510
1935	293	0	293
1936	0	395	395
1937	322	0	322
1938	0	317	317
1939	189	0	189
1940	0	601	601
1941	533	0	533
1942	0	317	317
1943	131	0	131
1944	0	426	429
Összes	5202	4366	9568

A táblázatot elemezve láthatjuk, hogy A Gyermek periodika kiemelkedik a vizsgált szavak tekintetében az 1925-ös kiadásnak köszönhetően, amelyben külön fejezetet szenteltek a családi nevelés kérdéskörének. Ha ezt az évet leszámítjuk, a katolikus folyóirat fölénye ismét jelentkezik. Ámbár azt is észrevehetjük, hogy az 1925-ös folyóiraton kívül, a legtöbb kifejezést felvonultató 1926-os és 1928-as periodikák is A Gyermek folyóiratnak felelnek meg, bár az is igaz, hogy a legkevesebb említéseket felvonultató évek is a szekuláris kiadványokban tűnnek fel. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a katolikus nyomtatvány egyenletesebben foglalkozott a család témájával, szemben az állami folyóirattal, amely olykor kiemelt témaként kezelte a családot, más évek esetén viszont csak ritkán foglalkozott vele.

Összegzés

Az elemszám a folyóiratok esetében 9568 lett. Bár az elemzett dokumentumok számát tekintve az egyik legtöbb oldalt felölelő csoportot képezi, mégis az összes elemszámot figyelembe véve nem tudta megelőzni a tankönyvekben feltárt mennyiséget (22125 db).

A szavakat a periodikák kiadásán keresztül vizsgálva kiderül, hogy a legkevesebb utalást az 1943-as és 1932-es kiadványban találjuk, míg az 1925-ös dokumentumokon kívül, a legtöbbet az 1928-as és az 1926-os folyóiratokban fedezhetjük fel.

A periodikák típusa szerint vizsgálva a szavak megoszlását láthatjuk, hogy az állami folyóiratokban többször bukkannak fel az elemzett szavak. Azonban, ha a mintavételezés logikáját nem szakítom meg azon érvekkel, hogy az 1925-ös világi folyóirat tartalmaz olyan rovatot, amely csak a családdal foglalkozik, és nem veszem be a szekuláris periodikák közé,

akkor a másik két dokumentumtípusnál tett megállapítás, miszerint a katolikus kiadványokban gyakrabban foglalkoznak a családdal, jelen kiadvány esetében is helytállna.

Ha a szavak megoszlását a periodikák típusa és kiadási éve alapján is megvizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy az 1925-ös állami kiadványon kívül a legtöbb kifejezést felvonultató 1926-os és 1928-as periodikák is A Gyermek folyóiratnak felelnek meg. Bár az is igaz, hogy a legkevesebb említéseket tartalmazó évek is a szekuláris kiadványokban tűnnek fel. A katolikus folyóirat esetében sokkal egyenletesebb megjelenésről beszélhetünk. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a katolikus nyomtatvány kiegyensúlyozottabban foglalkozott a család témájával, mint az állami folyóirat.

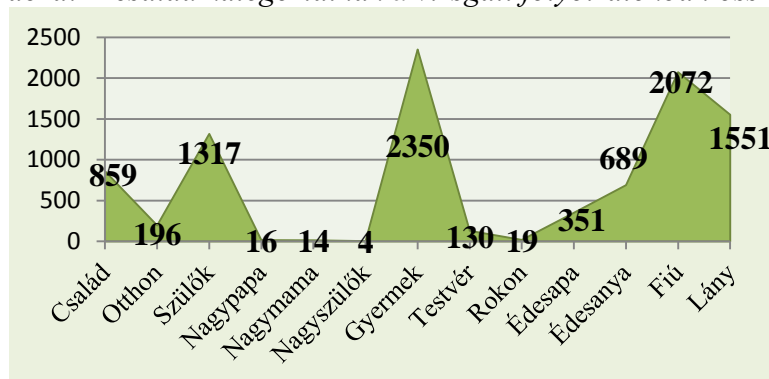
4.4.2. A családdal kapcsolatos kifejezések megoszlása a folyóiratok tulajdonságai szerint

Ebben a fejezetben a családdal kapcsolatos szavak számbeli alakulását vizsgálom a folyóiratokban az évek és a kiadványok állami vagy katolikus volta alapján.

A családdal kapcsolatos szavak megoszlása

A lenti grafikonon arról kapunk tájékoztatást, hogy a családdal kapcsolatos szavak milyen gyakorisággal bukkannak fel a folyóiratokban.

20. ábra: A család kategóriáinak a vizsgált folyóiratokban összesen

A vizsgált nyomtatványokban a legtöbb említést, az összes eset 25 %-át (2350 db), a *gyermek* szó kapta. A periodikák esetében vehető először észre, hogy nem a *férfi* (21,7 % - 2072) csoport a leggyakoribb a nyomtatványok lapjain, bár így is a második helyre került. Szintén érdekes észrevétel tehető a másik nem kapcsán, hiszen a férfiak és a nők említése között nem olyan nagy a különbség, mint a már vizsgált egyéb anyagokban. Itt a *nők* (16 % - 1551) kicsit több, mint ötszáz említéssel maradnak csak el a férfiaktól.

Magas a *szülő* szó (14 % - 1317) megjelenési gyakorisága is, ez azért lehetséges, mert a folyóiratokban megtalálható cikkek többsége róluk szól, vagy nekik ad tanácsot a gyermekek nevelését illetően. A legkevésbé kerül ábrázolásra a *nagyszülő* szó (4 db), de a *nagymama* (14 db) és a *nagypapa* (16 db) szavak a tanterveknél mindenképpen többször kerülnek elő. Ha az *édesanya* és az *édesapa* szavakat vizsgáljuk, itt is a már jól ismert tendenciát vehetjük észre, hogy az édesanya majdnem kétszer magasabb arányban (7,2 % - 689) bukkan fel a nyomtatványok hasábjain, mint az édesapa (3,7 % - 351) kifejezés.

A családdal kapcsolatos szavak megoszlása a periodikák kiadási éve alapján

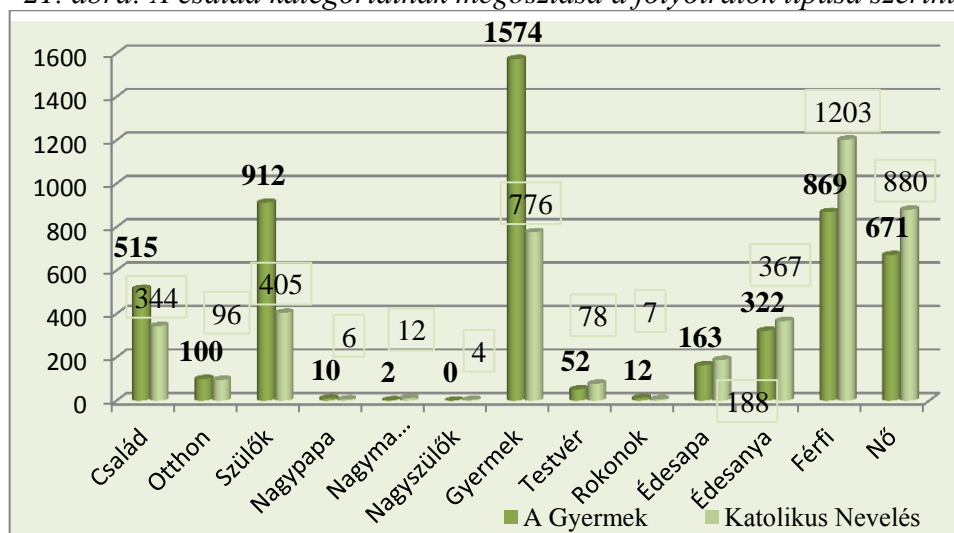
A következő táblázatban a szavak megoszlását vizsgálom a kiadási évek mentén. A táblázatot nagy terjedelme miatt a Mellékletben (35. táblázat) közlöm.

A korábbi tapasztalatoknak megfelelően az évek szerinti bontás viszonylag nagy szórást és vegyes képet mutat. A *család* (152), az *otthon* (24), a *szülők* (452), a *gyermek* (589), a *testvér* (20), az *édesanya* (131), a *fiú* (209) és a *lány* (237) kategóriák az 1925-ös kiadásban találhatóak meg gyakrabban. A *szülő* (118) és a *gyermek* (309) szavak még az 1926-os kiadványokban is elég gyakran megfordulnak. Az *édesapa* fogalom azonban (53) az 1927-esben, a *nagypapa* szó (5) pedig az 1930-asban, míg a *nagymama* szó (4) az 1944-esben jelentkezik sokszor.

A családdal kapcsolatos kifejezések megoszlása a periodikák típusa szerint

A következő ábrán a szavak egyes csoportjának megoszlását láthatjuk aszerint, hogy A Gyermekek és a Katolikus Nevelés periodikák között hogyan oszlanak meg. A Gyermekek folyóiratban a *gyermek* (16 % - 1574), a *szülők* (10 % - 912) és *fiú* (9 % - 869) szavak találhatóak meg gyakrabban, míg a *nagyszülő* szó egyszer sem fordul elő benne. A Katolikus Nevelés esetében a *fiúk* (13 % - 12039) és a *lányok* (9 % - 880) csoportja található meg, de elég magas a *gyermek* szavak megjelenése (8 % 776) is. Legritkábban itt is a *nagyszülők* szó kerül elő (4 db).

21. ábra: A család kategóriáinak megoszlása a folyóiratok típusa szerint

Összegzés

A családdal kapcsolatos kifejezések az alábbi sorrendet hozzák a periodikák elemzésénél: a vizsgált nyomtatványokban a legtöbb említést a *gyermek* szó kapja, majd a *férfiak* csoportja következik, a harmadik helyen a *nők*, a negyediken pedig a *szülők* találhatóak. Ezen nyomtatványok esetében is megállapítható, hogy *édesanya* majdnem kétszer akkora számban tűnik fel a folyóiratokban, mint az *édesapa*.

A családdal kapcsolatos kifejezéseket a folyóiratok kiadási éve szerint vizsgálva az alábbi sorrendet adják: az 1925-ös évben a *gyermek*, a *szülő*, a *férfi*, a *nő*, a *család*, az *édesanya*, az *otthon* és a *testvér* kategóriák bukkannak fel legsűrűbben. Az 1926-os kiadásban a *gyermek* és a *szülők* szavak. Az *édesapa* fogalom azonban az 1927-esben, a *nagypapa* szó az 1930-asban, míg a *nagymama* szó az 1944-esben jelentkezik sokszor.

A folyóiratok világi és felekezeti mivolta által való vizsgálódás eredményeként elmondható, hogy A Gyermekek folyóiratban a *gyermek*, a *szülők* és a *fiú* szavak találhatóak meg

gyakrabban, míg a *nagyszülő* szó egyszer sem fordul elő. A Katolikus Nevelés esetében a *férfi* és a *nő* csoportok, illetve a *gyermek* szavak jelennek meg sűrűn.

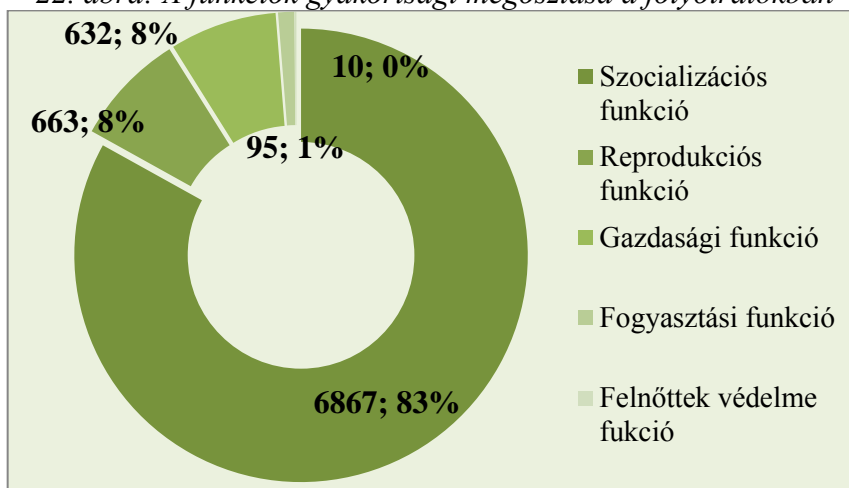
4.4.3. Funkciók megjelenése és megoszlása a folyóiratok hasábjain

A következő néhány bekezdésben a család funkcióit vizsgálom aszerint, hogy a folyóiratok jellemzői mentén hogyan oszlanak meg. S végül pedig megnézem, hogy a szavak milyen gyakorisággal jelennek meg az egyes funkciók említésében a vizsgált periodikákban. A folyóiratokban fellelhető kategóriák esetében bevezettem egy „*társadalmi szervezetek, intézmények*” csoportot, mint a korábbi dokumentumoknál a semleges funkciót. Ez annak volt köszönhető, hogy a szülők vagy a család szó gyakran szerepelt egy intézmény, csoport, vagy egyesület nevében. A kutatás másodlagos céljai közt szerepelt annak feltárása, hogy a vizsgált szavak hányszor fordulnak elő az elemzett dokumentumokban, a két szó pedig mindenképpen fontos ennek eredményeit illetően. Így, mint a tantervek esetében is, egy úgynevezett semleges kategóriának tekinthető a fenti, amely hozzájárult ahhoz, hogy számot kapjunk arról, hogy a vizsgált kifejezés hányszor van jelen a folyóiratokban. A vizsgált szavak ezen csoporton belül végül 242-szer bukkantak fel.

A család funkcióinak megoszlása a periodikákban

A következő részben először a kategóriák általános előfordulását nézem meg.

22. ábra: A funkciók gyakorisági megoszlása a folyóiratokban

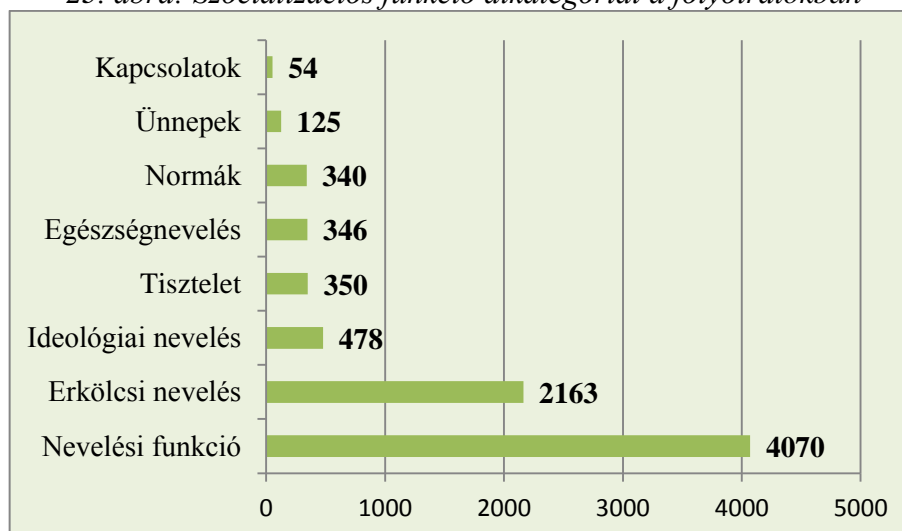

Jól látható, hogy a család és a kategóriát leíró kifejezések a szocializációs funkción (83 % - 6867) belül jelennek meg a legsűrűbben, de az összes említéshez viszonyítva dokumentumként, ilyen magas százalékos aránnyal egyik kiadványban sem számolhattunk. A tantervekben 69 %, a tankönyvekben pedig 70 %-os arányban vannak jelen a szocializációs faktorok, míg a folyóiratokban ez 83 %. A többi kategória említése jóval elmarad az előbbtől, de mégis érdekes, hogy a reprodukciós és a gazdasági funkció prezentáltságának szintje szinte teljesen megegyezik. A mérleg nyelve ez esetben azonban nem a gazdasági funkció (8 % - 632) felé dől el, hanem, bár alig pár említés eltéréssel, éppen a reprodukciós funkció (8 % - 663) irányába. A fogyasztási funkció 1 %-ot, míg a felnőttek védelme funkció még annyi előfordulást sem ért el.

A szocializációs funkció alkategóriáinak megoszlása a periodikákban

A szocializációs funkció alkategóriáit vizsgálva, az eddigiektől eltérő eredményekkel számolhatunk.

23. ábra: Szocializációs funkció alkategóriái a folyóiratokban

Mindenképpen váratlan, hogy a nevelési funkció után (4070 – 43 %) az erkölcsi nevelés jóval magasabb említést ér el, mint bármelyik másik szocializációs alkategória. Még a dobogó harmadik helyét elfoglaló ideológiai nevelés is csak negyedannyi megjelenést kap a folyóiratokban, mint az erkölcsi nevelés. A tisztelet, az egészségnevelés és a normák 4 %-ban, míg az ünnepek említése 1 %-ban kerül elő, a család kapcsolatok mentén való ábrázolása még az 1 %-os prezentáláshoz sem elég.

A család funkciói a periodikák kiadási éve szerint

A kategóriák évszámokon keresztül való megoszlása és az ehhez kapcsolódó táblázat a nagy terjedelme miatt a Mellékletben (36. táblázat) tekinthető meg. Az adatok nagy szórást mutatnak, egy-két kiemelkedőbb esetet közölök csak. A gazdasági és a reprodukciós funkció leggyakrabban az 1941-es kiadásban, a fogyasztási funkció az 1934-esben, a nevelési funkció, az erkölcsi nevelés, a kapcsolatok, az ünnepek és a tisztelet az 1925-ösben, az ideológiai nevelés az 1927-esben, a felnőttek védelme és az egészségnevelés az 1926-osban, míg a normák az 1928-as kiadásban bukkantak fel a legtöbbször.

A család funkciói a periodikák típusa szerint

A következő táblázatban az figyelhető meg, hogy a család funkciói hogyan oszlanak meg a periodikák között aszerint, hogy világi vagy felekezeti folyóiratról van-e szó.

Ebből kiderül, hogy a szocializációs funkció majdnem kétszer akkora arányban van jelen A Gyermek (3125) című folyóiratban, mint a Katolikus Nevelésben (1579). A reprodukciós kategória (352 – 311) és a gazdasági funkció (329 – 303) azonban a katolikus kiadványban kap nagyobb szerepet. A fogyasztási (59 – 36) és a felnőttek védelme (6 – 4) klaszterek mérlege ismét A Gyermek folyóirat felé dől.

28. táblázat: A funkciók megoszlása a folyóiratok típusa szerint

Funkciók	A Gyermek	Katolikus Nevelés
Szocializációs funkció	3125	1579
Reprodukciós funkció	311	352
Gazdasági funkció	303	329
Fogyasztási funkció	59	36
Felnőttek védelme funkció	6	4

A szocializációs funkció alkategóriáinak megoszlása

Ha a szocializációs funkció lebontását vizsgáljuk, szintén árnyaltabb és változatosabb képet kapunk a témát illetően.

29. táblázat: A szocializációs faktorok megoszlása a folyóiratokban

Szocializációs funkció faktorai	A Gyermek	Katolikus Nevelés
Nevelési funkció	2807	1263
Egészségnevelés	254	92
Erkölcsei nevelés	537	1626
Ideológiai nevelés	180	298
Kapcsolatok	37	17
Normák	252	88
Tisztelet	207	143
Ünnepek	9	116

Attól függően, hogy melyik folyóiratot nézzük, eltérő módon alakulnak az arányszámok. A Gyermek folyóiratban az első helyen a nevelési funkció található (29 % - 2807), ez még a Katolikus Nevelés egyéb arányszámait is meghaladja. A sort az egészségnevelés (3 % - 254), a normák (3 % - 252), a tisztelet (2 % - 207), az ideológiai nevelés (2 % - 180), a kapcsolatok (37) és az ünnepek (9) folytatják. A Katolikus Nevelésben az erkölcsi nevelés után a nevelési funkció (13 % - 1263) következik, majd az ideológiai nevelés (3 % - 298), a tisztelet (1 % - 142), az ünnepek (1 % - 116), az egészségnevelés (1 % - 92), a normák (1 % - 88) és a kapcsolatok (17) következnek. A katolikus folyóirat esetében is fennáll az a eredmény, mint a katolikus tankönyveknél, hogy az ideológiai nevelés erősebb a felekezeti, mint az állami kiadványokban. Összességében azonban az ideológiai nevelés a nyolcadik helyet foglalja el a sorban a periodikákat vizsgálva, a tanterveknél ez a funkció a negyedik helyre tolódott, a tankönyveknél az összesített adatokat vizsgálva pedig az első helyet foglalja el. Tehát kimondható, hogy a gyermekekhez is eljutó tankönyvek esetében a legerősebb az ideológiai nevelés a Horthy-kori pedagógiai információközlők között, a folyóiratoknál pedig háttérbe szorul ezen téma fontossága.

A család funkcióinak megoszlása a vizsgált szavakon keresztül

A táblázat terjedelme miatt azt a Mellékletben (37. táblázat) lehet megtekinteni. Végül a szavakat és a funkciók megoszlását vizsgálva az alábbi eredményeket kapjuk: a *család* (360), az *otthon* (102), a *szülő* (748), a *nagypapa* (5), a *gyermek* (1224), a *testvér* (7), a *rokon* (7), az *édesapa* (114), az *édesanya* (277) és a *nő* (584) szavak és csoportok elsősorban a nevelési funkción belül jelennek meg, másodsorban pedig az erkölcsi nevelésben. A *nagymama* (8) és a *férfi* (650) kategória azonban az erkölcsi klaszterben emelkedik ki.

A nevelési funkcióban a *gyermek* (1224) és a *szülő* (748), az erkölcsi nevelésben a *férfi* (650) és a *gyermek* (602), a reprodukciós funkcióban a *férfi* (228) és *nő* (136), a gazdasági funkcióban a *nő* (169) és a *férfi* (116), az ideológiai nevelésben a *férfi* (237) és *nő* (86) szavak emelkednek ki.

Úgy találjuk, hogy a tankönyvekben felfedezett érdekesség, miszerint a nevelési feladatokat inkább az édesapa látta el a Horthy-kori Magyarországon, itt nem állja meg a helyét. Az *édesanya* (277) majdnem kétszer nagyobb arányban bukkan fel e feladat közben, mint az *édesapa* (114).

A tisztelet és az ünnepek kategóriáján belül, mondhatni egymás mellett foglaltak helyet az *édesanya* (87 - 23) és a *szülő* (86 - 23) szavak. Az egészségnevelésen belül ismét a *gyermek* (123) kifejezés jelenik meg, a normáknál a *nő* (152), a kapcsolatokban a *család* (12) ábrázolása gyakori, a fogyasztási funkcióban megint a *gyermek* (34), a felnőttek védelmében újra a *férfi* (7) szó kerül elő.

Összegzés

A fenti fejezetben megállapítást nyert, hogy a család és a kategóriát leíró kifejezések ismételten a szocializációs funkción belül jelennek meg a legsűrűbben. Ilyen magas százalékos arány sem a tantervekben, sem a tankönyvekben nem található. A többi kategória említése jóval elmarad az előbbitől, azt követi a reprodukciós, a gazdasági, a fogyasztási funkció és végül a felnőttek védelme funkció.

A szocializációs funkció alkategóriái esetében pedig az alábbi sorrend állítható fel: nevelési funkció, erkölcsi nevelés, ideológiai nevelés, tisztelet, egészségnevelés, normák, ünnepek és kapcsolatok.

A funkciók megoszlása a kiadványok típusát illetően megmutatja, hogy a szocializációs funkció majdnem kétszer nagyobb arányban van jelen A Gyermek című folyóiratban, mint a Katolikus Nevelésben. Szintén az állami folyóiratban gyakoribb a felnőttek védelme és a fogyasztási funkció. A reprodukciós kategória és a gazdasági funkció azonban a katolikus kiadványban kap nagyobb szerepet.

A szocializációs funkció alkategóriáit illetően is változatos kép kapható: A Gyermek folyóiratban a sort a nevelési funkció nyitja, az egészségnevelés, a normák, a tisztelet, az ideológiai nevelés, a kapcsolatok és az ünnepek zárják. A Katolikus Nevelésben az erkölcsi nevelés után a nevelési funkció következik, majd az ideológiai nevelés, a tisztelet, az ünnepek, az egészségnevelés, a normák és a kapcsolatok jelennek meg. A katolikus folyóirat esetében is fennáll az a különös eredmény, mint a katolikus tankönyveknél, hogy az ideológiai nevelés erősebb a felekezeti, mint az állami kiadványokban.

4.4.4. A Gyermek és a Katolikus Nevelés kvalitatív elemzése – szocializációs funkció

Nevelési funkció

A Gyermek

A Gyermek 1925-ös számában külön rovat foglalkozik a *Családi neveléssel*. Ez a fejezet bővelkedik a szocializációs funkció alkategóriáiban is. Rögtön az első cikk a *Szülők Iskolája* címet kapta és azzal foglalkozik, hogy a program miként járul hozzá a nemzeti nagy célok megvalósításához.

A folytatásban a *Szülők Iskolája program* kezdeményezésének történeti vonatkozásai ismerhetők meg és az előadások címéről is tájékoztatást ad az írás. Külön szervezet alakult „Szülők Iskolája” néven, amelynek feladata a szülők nevelése, „*egységes pedagógiai kiképzése*”. A célja, hogy a szétszórt és összefüggéstelen felvilágosításokat egybefogja, és a szülők számára egy logikusan felépített, vázlatos képet és információhalmazt közvetítsen a legfontosabb nevelői tevékenységekkel kapcsolatban. A vállalkozás nem új keletű, már külföldön és Magyarországon is voltak korábban kezdeményezések erre vonatkozóan. Az Országos Közegészségügyi Intézet a cikk megírásához viszonyítva tizenhat évvel korábban „*Anyák Iskolája*” címmel hasonló akcióba fogott bele, amely csak egy évig működött. Második kísérlet a Gyermektanulmányi Iskola, melynek célja az „*anyák és felnőtt leányaik pedagógiai kiképzése*” volt. Azonban ezen a programon inkább csak óvónők és tanítónők vettek részt, mert az előadások nem alkalmazkodtak a szülők érdekeihez. Így két év után az a kezdeményezés is megszűnt. A Szülők Iskolája azonban már a negyedik félévet kezdte meg és eddig sikeresnek bizonyult. (A Gyermek 1925:18-26)

A folytatásban a különböző féléves előadások címét ismerhetjük meg, majd a szervezet tagjait. A második pontban a Szülők Szövetsége kerül bemutatásra, melynek céljait fogalmazza meg a részlet: „*családi otthon ápolása*”, a „*gyermekszeretnek a családi és minden illetékes körben való általánossá tétele*”, ösztökélni a szülőket a gyermekek megfigyelésére és megértésére, a szülők gyermekekkel kapcsolatos ismereteinek elmélyítése stb. A fenti célok egyik eszköze a nyilvános szülői értekezlet. (A Gyermek 1925:18-26)

A nyilvános szülői értekezletek egyik előadásának bemutatása pedig a *Családi nevelés* következő fejezetében történik meg. Már korábban utaltam arra, hogy a folyóiratokban gyakorta adnak tanácsot a szülők nevelői tevékenységét illetően. Így történik ez abban a részben is, amelyben arra vonatkozóan kapnak útmutatást a szülők, hogy hogyan tudják elnyerni a gyermekek bizalmát. „*Az egész világon negatív erkölcsű erők működését látjuk, minnek oka a kölcsönös bizalmatlanság*”. Ez a bizalmatlanság nem csak a társadalomban, de a családban is hódít, a gyermekek lelkéig hatol. A gyermekek nevelését az iskolától és a családtól várjuk, azonban az iskola „*mai szervezetében nem ér rá nevelni*”. Ekképpen a szülőkre hárul a feladat, s „*a nevelő hatások egyik legfontosabbik eredménye a gyermekekben a szülő iránt felébredt bizalom*”. (Nógrády 1925b:26)

A gyermek azoktól nem fél, akik vidám arccal közelednek felé. Ne nézzünk tehát a kisgyermekre haragos képpel, idegesen. „*Az ilyen szülő is szereti gyermekét, de nincs önuralma, vagy nem tudja azt, hogy ezen bántalmazások gyermekében félelmet nevelnek*” – írja a cikk. Úgy gondolják ezek a szülők, hogy veréssel és veszekedéssel növelik tekintélyüket. De ez így tévedés, mert a „*tekintély, melynek alapja a félelem, eszköze a büntetés, nem képes bizalmat kelteni a gyermekben*”. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a szülő ne legyen szigorú, viszont ne legyen durva, ne verekedjen, és a büntetés után ne tartson haragot. De ugyanilyen veszélyes a nevelés szempontjából a gyermekek túlszeretete is. (Nógrády 1925b:27) A cikk még jó pár tanáccsal látja el a szülőket. A fejezet természetesen, mint ahogy a fenti rövid részlet is mutatja, bővelkedik a szülő tekintély és tisztelet kérdéskörével is. A két világháború közötti pedagógiai tartalmú folyóiratok inkább a szülők

tekintélyét emelik ki, mintsem a tisztelet kérdését, amely azért a fogalom alá egyértelműen besorolható.

A folyóiratban megjelent következő tanulmány a gyermekek engedelmisségét taglalja a szüleik iránt, hogy azt miként tudják elérni, és ez miért fontos. *„A gyermekek pedagógiai fejlődése nem egyéb, mint szakadatlan alkalmazkodás (accomodation) a természeti és társadalmi környezethez.”* Másfél, illetve három és fél éves kor között a nevelőnek a legfontosabb feladata az engedelmisség megszilárdítása. Ez azért is nehéz, mert ugyanebben a korban jelentkeznek *„nagy számmal és erővel a gyermek ösztönei és természeti szükségletei”*, amelynek korlátait a gyermek még nem ismeri és ekképpen állandó összeütközésbe kerül a társadalommal, főként a szülőkkel. Ennek kimenetele pedig nem lehet más, mint a gyermek engedelmissége, s nemcsak azért, mert a *„gyengébb félnek kell alkalmazkodni az erősebbhez”*, de azért is, mert a *„gyermek tehetetlenségénél fogva föltétlenül függő helyzetben van a szülőktől”*. Viszont a szülőnek pont a függő helyzet miatt kötelessége az engedelmisségre nevelést elvégezni, ráadásul mindezt *„fájdalommentesen”*. Ez a feladat nem olyan nehéz, főként, hogyha az apa és az anya is egyetért a nevelésben és támogatják egymást. A szülők magatartásának a szereteten, a türelmen és az okosságon kell alapulnia. (Nagy 1925:30-31)

A folytatásban a *Családi nevelés* részben egy újabb nagyon fontos kérdés kerül elő, mely azt taglalja, hogy *„Miről és hogyan meséljünk?”* a gyermeknek. A cikk egyszerre ad tanácsot a tanítóknak és a szülőknek a meseolvasással kapcsolatban. Külön foglalkozik a *„családi mesével”*, azzal, hogy mennyire fontos az otthoni mesemondás. Lényeges, hogy az *„anyuska”* lássa gyermeke arcát mese közben és olvasson annak vonásairól. Az édesanyának nem szabad azt hinni, hogy azért, mert a gyermeke iskolába jár, nem kell semmit tennie a gyermek *„nemesbedésével és képzésével”* kapcsolatban. Nem szabadna minden felelősséget a gyerek neveltetését érintően csak a tanítóra hárítani. Alapvető lenne a mesében rejlő *„szórakoztató, nevelő és tanító erőt a házi és iskolai nevelés számára kölcsönösen hasznosítani”*. Ilyenformán kontaktust kell létesíteni az iskola és az otthon között. (Radványiné 1925a:94-96) A folyóiratokban, mint a tantervekben is, újra előkerül az iskola és a család kölcsönös együttműködése a gyermekek neveltetése céljából.

A szülői értekezletek célja tehát az, hogy felvilágosítsa a nevelőket, hogy mit, hogyan és milyen összefüggésben meséljenek a gyermekeiknek, hogy a nevelő érték kiteljesedjen. Az alábbi szempontokat kell figyelembe venni meseolvasáskor a szülőnek: úgy meséljenek, hogy az megfeleljen a gyermek felfogási képességének. A tündérek, a boszorkányok, a sárkányok a gyermek szempontjából *„egy már rég letűnt világ csökevényei”*, amelyek nem viszik előbbre a gyermek fejlődését. Fontos, hogy háborúról és vérontásról se halljanak az ifjoncok. Azonban, ha véletlenül mégis szóba kerülne a téma, *„ne kedvező színbe tüntessük fel, hanem úgy, hogy már a csöpp-gyermek is eliszonyodjék a háborúnak még a gondolatától is”*. A szerző tovább folytatja azzal, hogy az ő gyermekeik úgyis már ilyen meséken és tankönyveken nőttek fel, amely *„glorifikálta a háborút”*. Nem szabad így folytatni. Nem hiszi, hogy van egyetlen anya is, aki *„ez után a förtelmes háború, ez után a nagyüzemű embermészárlás után is azzal a céllal nevelné gyermekét, hogy ha majd felnőtt, akkor halott hőssé vagy nyomorékká legyen.”* (Radványiné 1925a:97-102)

Érdekes ellentmondásra lelhetünk a periodikák és a tankönyvek szellemisége között. Míg még az 1940-es tankönyvekben is számos olyan leírást találhatók, amely arra buzdítja a korabeli gyermekeket, hogy a hazát megvédeni és érte a vérüket ontani szent kötelessége a magyar férfiaknak, addig jól látható, hogy a fenti idézet ezt teljes mértékben elítéli. A tankönyvek számos olyan édesanyát is ábrázolnak, akik maguk is hősiessé, példamutató, magyar asszonyok, akik kis katonákat nevelnek, nem engedik, hogy fiúgyermekük megfutamodjon, ha mások a homokvárukat ledöntik és a magyar zászlójukat elveszik, hiszen a fiúból egyszer katona lesz és a magyar katona nem adja a várát, ha kell, vérével védi azt.

Egy 1925-ös szakmai cikk már elutasítja ezt a felfogást, mégis közel húsz év alatt sem észlelhetünk változást a tankönyvek történeteiben.

Radványiné a mesemondás kritériumait folytatva leszögezi, hogy a meséket az életből kell meríteni, a példák ne térjenek el a való élettől, ne közvetítsenek hamis képet a gyermekek felé. Szól még pár szót a mai meseirodalomról, majd ír a „hogyan meséljünk” kérdéséről is. Ezen belül hosszan taglalja, hogy az a boldog gyermek, akiknek az édesanyja tud mesélni, és helyette nem egy „*frájlájn*” látja el a nevelői tevékenységeket. (Radványiné 1925a:102-108)

A gyermekkori hazudozás kérdésével is foglalkoznak a folyóiratok. „*A hazudozás természetesen csak egy eszköz a gyermek egyébként is gazdag fegyvertárából, mellyel a maga egyéni érvényesüléséért küzd.*” Ilyen például, amikor gyakran hazudja azt a gyermek, hogy fáj valamije, hogy a szeretet közvetlenebb megnyilvánulását kiereszkolja. Hat-tizenkét éves korban az „*iskola-betegség*” az eszköze arra vonatkozólag, hogy magát a rá nehezedő terhek alól kivonja. Így történt azzal az ötéves kislánnyal is, akinek az édesanyja megbetegedett, így nem lehetett annyit vele, amennyire vágyott volna. Az édesanya szobája a WC mellett volt, így a kislány a lakás távolabbi pontján lévő gyermekszobájából azzal a kifogással távozott mindig, hogy szükségleteit megy elvégezni, holott mindig az anyjához szökött. A cikkből megtudhatjuk azt is, hogy az új élményeket a gyermekek hajlamosak kiszínezni, s hogy a nők, szubjektív voltak miatt, sokkal inkább hajlamosak a hazugságokra. A szülőknek és a nevelőknek kell arra odafigyelniük, hogy a gyermekekkel rendszeresen megfigyelési feladatokat végezzenek, és arra szoktassák őket, hogy a megfigyelt eseményeket pontosan adják vissza. Ezzel a módszerrel csökkenthető, esetleg kiküszöbölhető a hazudozás. (Révész 1928:5-7)

Egy másik cikk a felbomlóban lévő család következményeként kezeli a tanulók örökös hazudozását. A gyermek iskolai hazudozása gyakran csak vetülete annak a hazudozásnak, amelyet az édesanya és a gyermek együttesen otthon folytat az édesapa ellen, akinek „*bizonyos dolgokat nem szabad megtudnia*”. A családi problémák egyéb utakon is feltörhetnek a tanuló iskolai teljesítményében. Így történt ez egy tanulóval, aki állandó félelemmel nézett a feleletek elé, és „*ideges kitörésekkel reagált*”, amikor már érezte, hogy a felelete nem lehet ötös. A fiú elbeszéléséből a tanító megtudta, hogy az édesanyja rangján alul házasodott, és ezt az anya családja állandóan az apa orra alá dörgölte. Az apa pedig a fia jeles eredményeivel akarta bebizonyítani, hogy az „*ő fajtája*” is van olyan jó, mint az anyjáié. (Tamás 1941:7-9)

A cikk tovább példálódzik az édesanyák nevelő képességeivel. A szerző szerint nem feltétlenül kell műveltnek és képzettnek lenni ahhoz, hogy valaki a józanész szavára hallgatva is megfelelőképpen lássa el nevelő feladatait. Léteznek „*teljesen tanulatlan és szinte brutális egyszerűségű anyák, akik gyermekeiket kiválóan gondozzák*”. De vannak tanult és művelt, sőt pedagógiai képzettséggel rendelkező anyák, akik gyermekük neveltetése során „*hajmeresztő*” hibákat követnek el. Pedig ezen anyák is kis odafigyeléssel elkerülhetnék ezeket a hibákat. (Tamás 1941:9)

A folyóiratok hasábjain népszerű téma a büntetés kérdésköre is. A könyvszemlében bemutatásra kerül Hans Handwerker alkotása, amelyben a testi fenyítéssel foglalkozik. A kritika írója a bevezetésben leszögezi, hogy azon pedagógusok, akik elolvassák a könyvet, még tanácstalanabban állnak majd a témához. A kutatás demonstrálta, hogy a testi fenyítést végrehajtó személy legtöbbször a családon belül az anya, s a szenvedő felek is gyakrabban a lányok, mint a fiúk. A gyermekek ösztönszerűen vágnak a verésre, az anyák ösztönszerűen alkalmazzák azt. Az elméletet pedig a szerző a fentiek megfogalmazásában ösztönelméletnek nevezte el. (Révész 1934:127-128)

A pályaválasztás kérdése is többször előbukkan a vizsgált folyóiratokban. A probléma azért igen fontos, mert a világháború és az „*ügynevezett békeszerződés*” következtében Magyarországnak jobban oda kell figyelnie arra, hogy a megmaradt lakosság munkaerejét

optimális módon kihasználja. Ehhez viszont arra van szükség, hogy minden ember képességeinek megfelelő helyre kerülhessen. Sokáig taglalja a cikk, hogy milyen szempontokat kell figyelembe venni a kérdés kapcsán, mígnem elérünk a szülők feladatainak ismertetéséhez a gyermek pályaválasztását illetően. A szülőknek is pontosan végig kell gondolniuk, hogy milyen pályára nevelik a gyermeküket. Minél korábban el kell kezdeni a gyermeket megfigyelni, tisztába kell lenni „hajlamaival” és képességeivel. Meg kell hallgatni a tanító, az orvos, a pszichológus és egyéb gazdasági életben is jártas szakemberek véleményét. Fontos, hogy a szülő tárgyilagos legyen, ismerje a gyermeke erényeit, de a hibáit is. Nem elhanyagolható a szülők áldozatkészsége sem. Nem szabad csak arra törekedniük, hogy a gyermekük minél előbb munkába álljon, és minél többet keressen. A szülőnek az előítéleteit is le kell győznie bizonyos munkákkal szemben. Ne csak azt vegyék figyelembe, hogy mely területeken van a legtöbb ismeretségük, hol van a legtöbb protekciója a családnak. A pályaválasztás kérdését jól meg kell fontolni, mert ha valaki rossz pályára lép, onnan nagyon nehezen tud váltani. (Somogyi 1926:102)

A korszerű gyermekszobával és annak hatásával, a gyermekek testi, szellemi és lelki fejlődésével, is foglalkozik a korabeli pedagógiai orgánus. A modern otthonokban a gyermekszobának fokozottabb kultúrával kell bírnia. A szerző gyermekszoba alatt érti a középosztály két-háromszobás lakásaiban lévő gyermekek számára fenntartott szobát, és a szegényebb, az anyák vagy a szülők lakosztályából kihalított kis részt is. A gyermekszobák megjelenése nem a technikai fejlődésnek köszönhető, hanem inkább annak eredménye, hogy manapság a gyermekek ápolása és nevelése sokkal nagyobb hangsúlyt kap, mint korábban. A mai szülők már pontosan tudják, hogy a gyermekek szobája befolyásolja a szellemi és testi fejlődésüket, rányomja a bélyegét a gondolkodásmódjukra, kedélyükre és meghatározza emlékeiket. (Simon 1934:254-255)

A gyermekszobával kapcsolatban pedig az alábbi javaslatokat kell figyelembe venni: a gyermekszoba közel legyen az anya szobájához, főleg míg az anya maga gondozza kicsinyét. Az anya és a kisded hálószobája közötti ajtó éjjelente legyen nyitva, ám, ha lehet, a csemete ne aludjon a szüleivel. Három éves korán túl a gyermek, ha lehetséges, kapjon külön szobát, de legalábbis költözzön össze egynemű testvéreivel. (Simon 1934:254-255)

Az 1935-ös számban a *Nemzeti Gyermekhet* eseményeiről, előadásairól és programjáról számolnak be, ahol a család nevelő tevékenységét és annak fontosságát emelik ki. Szendy Károly polgármester előadásában leszögezi, hogy a „*gyermek a jövő záloga*”, s hogy joggal nevezik a 20. századot a gyermek századának, hiszen az ifjuncok iránti érdeklődés még soha nem volt ilyen mérvű. A nagy figyelem azonban a gondokat is megnöveli. Nemcsak az iskolára, de a családra és a szülőkre is nagy terheket ró az új eszménykép. Mivel a családban fontos szerepük van a szülőknek, „*a szülői hivatás helyes betöltésén fordul meg a családi nevelés sorsa*”. Ekképpen kell útjára indítani a szülői értekezletek során megtartott előadásokat, melyekkel a szülők nevelő tevékenységeihez, hivatásuk minél tökéletesebb betöltéséhez nyújtanak segítséget a szakemberek. (N. B. 1935:109-112)

A folytatásban Tasnády Nagy András államtitkár (1882 – 1956) kap szót és beszél arról, hogy a családi élet miként hat a gyermek sorsára. A francia forradalom óta hódító szabadságeszmény jó és káros hatásából indítja a gondolatmenetét. Elismeri az eszme mögötti pozitív értékeket, de élesen bírálja az egyéni érdekek túlzó központba helyezését a köz érdekeivel szemben. Éppen ezen negatív ideák terjedése miatt tartja fontosnak a család védelmét és a megfelelő felvilágosítást. A család döntő befolyással bír a gyermek egyéniségének kialakulására. Ezt a hatást még az iskola sem tudja pótolni, átvenni vagy kivédeni. Ezért a kormánynak és az egész magyar társadalomnak azon kell munkálkodni, hogy a család nevelő tevékenységét segíteni és támogatni tudja. (N. B. 1935:109-112; Kenyeres 2001)

A hadiárvak gondozásával is foglalkoznak az írások, itt azonban már a második világháború hatásaival számolva. Mindenki, kisebb-nagyobb mértékben, de lerója a maga adóját a háború következményeinek köszönhetően. Valaki pénzzel, mások egészségükkel, „ideggel”, de megfizetik a harcok hatását. A legnagyobb árat mégis a családok hozzák, akik szeretteiket veszítették el. A feleség a társát, a gyermek apját, még nagyobb az áldozat, ha a szülők gyermekeiket hagyják hátra. Hatalmas az áldozatvállalása azoknak a gyermekeknek is, akik még fel sem fogják a veszteségüket. Nemcsak kenyérkereső apjukat veszítették el, de azt a „tényezőt, mely – akár fiúról, akár leánygyermekről legyen is szó –, természetes nevelésükhöz, fejlődésük normális menetéhez egyaránt szükséges”. A gyermek egészséges testi-lelki fejlődésének legfontosabb színtere a család, ahol a nevelésben nemcsak az édesanyának, de az első életévén túl, az édesapának is hatalmas szerepe van. Ez a hatás akkor is érvényre jut, ha az édesapa a sok munkája miatt csak keveset tud foglalkozni gyermekével. Az apa szerepe nem merül ki a család gazdasági biztonságának megteremtésében, hanem életével, tetteivel példát is mutat a gyermekek számára. Ha ebből a családi szereposztásból az egyik fél, akár válás, akár elhalálozás útján kilép, felbomlik a család és a nevelés egyensúlya. A cikk szerzője nem állítja, hogy egy „szilárd jellemű anya” egyedül nem képes gyermekeiből „egész embereket” faragni, de az ilyen tiszteletre méltó nők csak nagyon kevesen vannak. Ezt nem vádként fogalmazta meg, de a két nem mégis más beállítottságú. Az édesanyának a biztonságot kell megadnia, az édesapának pedig tetteivel az értékeket kell közvetítenie a gyermek felé. (Schnell 1943:41-45)

Katolikus Nevelés

A katolikus folyóiratok is a családi nevelés jelentőségét emelik ki, azt, hogy: „Mekkora tévedés! A családi nevelést az iskola sohasem helyettesítheti, csak kiegészítheti”. A gyermekek a családban a szülőktől kapják első nevelő, vagy „elnevelő” benyomásaikat, hiszen életüknek nagy részét a szülői ház területén töltik. Előfordulnak a szülők nevelői tevékenységében hibák a két nem nevelését illetően. Így például míg a lányokat nagy szigorral kezelik, féltik, óvják, sokszor nevelőintézetbe adják, addig nem törődnek a fiúk neveltetésével, hiszen „annak mindent szabad. Annak semmi sem árt”. Kitapossák a külföldi nyaraltatásának lehetőségeit, mehet bármerre, mert őket az anyai szív nem nélkülözi. De „örvénylő veszedelmeket rejt ez a kétlelkű nevelés!” Óvakodni kell a nevelés ellenségeitől is, mint például a mozitól, a színháztól, a mulatóktól, a tánctól, a divattól, az olvasmánytól, a társaságtól, a barátkozástól és a túlzott szórakozásoktól. A szülőknek mindig tudniuk kell, merre jár gyermekük és mindig számon is kell őket kérniük. „Üdvös a gyakori ellenőrzés, különösen, ha a gyermek a hazudozás alapbetegségében szenved.” (Kovács 1925b:181-186)

A brüsszeli nemzetközi családnevelő kongresszus témáiból is kapunk ízelítőt. Osztályokra lebontva láthatjuk, hogy mely témák a legfontosabbak az egyes korcsoportok számára. A második osztályban kerül elő a jellemnevelés a családban és az ezekhez tartozó tanácsok, módszerek és útmutatások a szülők számára. A harmadik osztályban a család, az otthon és az iskola együttműködése kerül előtérbe és az együttes szerepük a gyermekek jellemképzésében. Ötödik osztályban családnevelői ismeretek általános terjesztésén van a hangsúly. Hatodik osztályban különböző szervezetek kerülnek bemutatásra, amelyek a családdal együttműködve segíthetik a gyermekek fejlődését. Ilyenformán szó esik a *Népes családok ligájáról, A kertről és az otthonról, az olcsó lakásokról, a Házimunkáról, a Takarékpénztárról, az Erkölcsvédelmi egyesületekről, a Sportegyesületekről* és a *Cserkészetről*. De külön tájékoztatást kapnak a szülők arra vonatkozólag is, hogy a szabad órákat a család miként tudja hasznosan együtt tölteni. (Tamás 1936:75-76)

Külön kitér a kongresszus a rendezett családi élet kérdésére is. Kiköti, hogy a legkisebb gyermektől is fegyelmet kell követelni, hiszen „ez öntudatlanul is jó szokásokat fejleszt ki benne”. Ezeket tovább kell majd erősíteni „önkéntes önmegtágadások” által,

mihelyt erre képes lesz. „Gyengédséggel és tapintattal kell a gyermekeket rávenni a mindennapi kötelességek elvégzésére.” Nem szabad semmit erőltetni, de mégis törekedni kell arra, hogy a gyermek a rászabott feladatot elvégezze. Rövid és egyszerű történeteken keresztül példákat kell előtte felvázolni. Meg kell értetni a gyermekkel, hogy „a család és az egész társadalmi élet a kölcsönös szolgálatokon nyugszik. Ne hagyjunk halasztást a kötelességteljesítésre”. A nagyobb gyermek már megérti, hogy a kötelesség egyfajta tartozás, amelyet meg kell fizetni. Népesebb családban az idősebb gyermekek mutassanak példát a kisebbeknek. Ösztönözni kell őket, hogy minden nap tegyenek valami jót, és nem szabad megengedni nekik, hogy állatot kínozzanak. (Tamás 1936:76-77)

A szülők további feladata, hogy az iskolaév elején kitöltsenek egy részletes kérdőívet a gyermek jelleméről. A szülők és a tanítók is törekedjenek egymás kölcsönös megismerésére, és a gyermeknevelés módszereit együttesen beszéljék meg. A jutalmazást és a büntetést helyettesítse a gyermek lelkiismeretére való ráhatás. A szülők és a tanító is ismerje a gyermeklélektant, hiszen kötelességük a nevelő hivatásra szakszerűen felkészülni. S végül az iskolának rá kell mutatnia arra, hogy a családnak mennyire fontos szerepe van a társadalmi életben. (Tamás 1936: 77)

A testi büntetés kérdésének jogos vagy jogtalan volta is fel-felbukkan a katolikus folyóiratok lapjain. A testi büntetéssel kapcsolatban megtudhatjuk, hogy a „*legalsóbbrendű büntetés, az állatidomítás eszköze*”. Jogosultsága csak a családban van, de ott is csak egészen addig, amíg a gyermekek értelmi fejlettsége nem érte el azt a szintet, hogy a szellemi büntetés hatását értékeljék. Nagyobb gyermekeknél már a családban sem helyes, iskolában egyenesen tilos alkalmazni, maguk a törvények is tiltják már hazánkban. (Plavits 1944:57)

Az édesanya idealizált képét és a vele szemben felállított elvárásokat érhetjük tetten egy katolikus folyóiratban. Az édesanya személye kimondhatatlanul fontos a „*századok nagy szellemeinek kialakításában*”. Cáfolhatatlan tény, hogy sok kiemelkedő lángelme mögött egy szellemileg és erkölcsileg magas szinten álló édesanya állt. A jellem alapjait is az édesanya rakja le a gyermek első éveiben. „*Minden további nevelés lényegében csak továbbfejlesztés, kiegészítés és körülhatárolás.*” Tehát az édesanyáknak oroszlánrészük van a „*lángész*” és az emberiség kulturális fejlődésében. A kor erkölcsi süllyedésének legfőbb okozója, hogy figyelmen kívül hagyjuk az édesanyák nevelő feladatait, amelyet otthonukban végeznek. Az anyák abba a nagy hibába esnek, hogy már nem gyermekeik szülőjeként lépnek fel, hanem azok testvéreiként. Inkább tanácsadók szeretnének lenni, nem pedig „*Istentől rendelt vezetők*”. Ráadásul az oktatás is napjainkban az értelmi és a technikai tudás fejlesztésére irányul, nem pedig az akarati és érzelmi erők alakítására. A cikk egy ibseni idézettel zár: „*A nők fogják megoldani az emberiség problémáit: de csak annyiban, amennyiben anyák*”. (Sfondrini 1936:155)

A neveletlen szülők vagy „*meg nem nevelt szülők, nevelésre szoruló szülők, alig nevelt szülők, nevelhetetlen szülők, nevelni nem tudó szülők*” témája tárul elénk abban a leírásban, amelyben egy pap nem a gyerekek nevelési kérdéseit tárgyalja, hanem hogy tanárként mennyire nehéz a gyermekek szüleivel együttműködve véghezvinni a diákok fejlesztését. Különböző típusú szülőket mutat be példákon keresztül és kér segítséget ezen apákkal és anyákkal való együttműködés előmozdítására, mert „*az istennek haragja legtöbbször s bosszúja legkevesebbszer nem a ránk bízott növendékek részéről ér bennünket közvetve, hanem a szülők az istenek ostorai*”. Az első hibát az oktatók ellen a szülők már akkor elkövetik, amikor a gyermek még nem is jár iskolába. Ha rosszkodik az ifjunc, az édesanyja azzal fenyegeti, hogy hamarosan iskolába fog járni és ott majd a tisztelendő úr elbánik vele. Ha találkoznak az utcán, akkor is lehet hallani, ahogy az édesanya figyelmezteti gyerekeit, hogy legyen jó, mert különben a tisztelendő úr elveri. Így amikor végre a gyermek az iskolába kerül, hónapok kellene, míg a diákot a tanítóhoz és a tantárgy céljához édesgeti a pap. (Pulay 1942:59)

A szülői értekezletek azért vannak, hogy a tanító, mint egy orvosságot, felírja a szükséges receptet a nevelni vágyó szülők számára a gyermekükhöz, de ez kölcsönösen működik, a tanár is segítséget és tapasztalatszerét kér a szülőktől a gyermekük neveléséhez. A szülői értekezleteken, mikor már elhangzott az értekezlet hivatalos fele és következik a személyes, szülőkkal való beszélgetés, a tanár várja, hogy azok a szülők keresik fel, akiknek problémásabb a gyermeke, akik esetében lenne mit gyógyítani. Ám sajnos a „*beteglelkű gyerekek*” szüleiből csak elvétve lehet látni egyet-egyét a szülői értekezleteken. Amikor végül mégis találkoznak, az édesanya szavaiból az derül ki, hogy a tanító nem lehet elégedetlen az ő gyermekével. Amikor viszont a tanár mégis nemtetszését és elégedetlenségét fejezi ki a tanulóval szemben, a szülő nem érti, hiszen ő minden nap kikérdezi a gyermeket, s addig nem ad neki uzsonnát, vagy nem engedi játszani, amíg a leckét fel nem mondta. Erre a tanár felhívja a szülő figyelmét arra, hogy előfordulhat, hogy a gyerek az uzsonna és a játék kedvéért olyan leckét mond fel, amelyet már korábban megcsinált vagy megtanult, nem pedig azt, amelyik éppen aktuális. Vagy a szülő azt se felejtse el, hogy az éppen megtanult rész még élénken élhet a diák fejében, de az iskolában csak két-három nappal később lesz kikérdezve. (Pulay 1942:60)

A folytatásban a problémás szülők még néhány verzióját láthatjuk, mely leírásban az egyik szülő típus imígyen kezdi mondatát: „*de az én kislányom ellen csak nincs kifogása?*” Hiszen állandóan csak tanul otthon, szorgalmas és szófogadó. A tanító viszont nem így gondolja, az ilyen gyerekekkel rendszerint gond van, mint ezzel a kislánnyal is, akinek a templomban és az iskolában is vannak magatartásbeli problémái. A legveszedelmesebb szülők viszont azok, akik a kifogástalan osztályzatra törnek. Nem azt nézik, hogy mit tud a gyermekük, hanem „*terrorizálással és gorombáskodással*” akarják kiküzdeni a kitűnő osztályzatot az oktatótól utódaik számára. (Pulay 1942:60)

A leányok edukációja a Katolikus Nevelés folyóiratban vissza-visszatérő kérdés. Ezen belül elsősorban a leányok erkölcsi neveltetése és kifogástalan katolikus mivoltuk a tét. A fiúk nevelése is előkerül olykor, de nem szentelnek több oldalt erre a témára. A leányok erkölcsé a legfontosabb, hiszen a jövő számára kinevelt önfeláldozó és gondoskodó anyák, a szerető és hűséges feleségek, a dolgozó háziasszonyok és a hazát is szolgálni akaró nők formálása az elsődleges szempont a magyar társadalom számára.

Már fentebb is előbukkant, hogy a fiúk és a leányok neveltetését más-más szempontból kell megközelíteni. Az otthon a családban együtt nevelkedő fiúk és leányok között a szülők gyakran nem tesznek különbséget, „*nem is értenek ehhez, legfeljebb a hiúságot ápolják jobban leánygyermekükben*”. A ruhák és a szépség értékét a lányok nap, mint nap hallják anyjuktól, nagynénjuktól vagy nagynénjuktól. Ezt majd át is viszik a gyakorlatba és csak a szép ruha lesz minden vágyuk. Ám úgy tűnik, hogy ezen kívül a leányoknak is mindent szabad, amit a fiúknak. (Patton 1931:41)

A fiúk és lányok neveltetése az iskolában sem tér el. A tanítók gyakran hangoztatják a férfierényekben megtalálható bátorságot, becsületességet és hazafiasságot, de a speciálisan női erényeket nem említik, így „*a leányok öntudatos, nőies nevelése legtöbbször elmarad*”. Ekképpen a lányok mélyebb nevelés nélkül hagyják el az iskolapadot, pedig ez nem helyes, hiszen nem lehet mindent e téren a családtól, vagy az édesanyától várni. A falusi lányok nevelését is céltudatosabbá kell tenni, mivel korábban az öntudatlanul is megfelelő úton haladt, de mostanság túl nagy a kísértés, túl sok dolog térítheti le a falusi lányokat is a megfelelő útról. Kísértést jelent például, hogy megszűnt a patriarchális viszony, amely régen a földműves családoknál jellemző volt. Napjainkban tizenhárom-tizennégy évesen a lányok szolgálni mennek, és önálló keresettel rendelkeznek. (Patton 1931:41) Elsősorban majd az erkölcsi nevelés kategória alatt látható, hogy pontosan milyen elvárásokat támasztott a női nemmel szemben a korabeli egyház, de már előrevetíthető, hogy a nők önállóságát és a hagyományos szerepektől való elrugaszkodást mélységesen elítélte a katolikus szakmai sajtó.

A fenti problémák kialakulása miatt a katolikus folyóirat a nők körében egyre szélesebb teret hódító munkavállalást, a divatot és a médiát hibáztatta.

A leányok nevelésének legkritikusabb időszaka a serdülőkor. Az édesanyák nevelésének zsákutcája ez a periódus, amely több számban is helyet kap, hogy segítse a szülőket ezen nehéz szakasz átvészelésében. Tizenkettőtől húsz éves korig talán soha nem állt olyan messze gyermek szüleitől, mint amilyen messze manapság állnak a leányok anyjuktól. Sokszor panaszkodnak az anyák, hogy nem értik ennek okát. Pedig egyszerű a magyarázat, mégpedig a serdülőkor. Az anyák megteszik kötelességeiket, de tehetetlenné válnak ebben az időszakban leányaikkal szemben. A leányok zárkóztak lesznek, gyakran levertek, panaszkodnak fejfájásra és ingerlékenységre. Mind többször fordul elő veszekedés édesanya és lánya között. Mégis érzik, hogy szükségük van egy olyan személyre, aki felettük áll, és aki vezeti őket. Mindez annak a folyamatnak a következménye, amely során a leány megindul későbbi nagy hivatása felé, vagyis hogy „*őt Isten édesanyának teremtette*”. Ez az időszak az anyáktól nagy szelidséget, türelmet, tapintatosságot és okos felvilágosítást igényel. Azok az édesanyák, akik ebben az életszakaszban szeretettel fordulnak leánygyermekük felé, bizonyára bizalmas tanácsadói lesznek később. (Tamás 1933:130; Kovács 1938:21, Radó 1938:242) Azonban ha nehézségük támad a szülőknek ebben az életszakaszban, bizalommal forduljanak problémáikkal az iskola felé. Az iskola kiegészíti a szülők nevelő tevékenységét. De ahhoz, hogy a gyermekek neveltetése megfelelőképpen menjen végbe, a szülőknek és az iskolának szorosan együtt kell működni. „*Különösen fontos ez a serdülő leányok esetében, mert itt a legtöbb a félreértés és bizalomvesztés esete.*” (Medl 1940:88)

A Katolikus Nevelés egy másik szívügye az egykeség kérdése. A katolikus élet értéke és a mintaadó család kritériuma a nagycsalád. A rövid szemelvény is az „*Egy gyerek – sok gyerek?*” témáját boncolgatja és sorol fel minél több érvet az utóbbi mellett. „*Vitathatatlan tény, hogy könnyebb kilenc gyermeket az életben használható emberré alakítani, mint egyet.*” Bár az is tény, hogy kilenc gyermek lármája, egészségük fenntartása, ruházkodásuk és élelmezésük nagy megterhelést okoz a szülőknek. Azonban neveltetésük sokkal könnyebb, hiszen ilyen gyermekcseregben észrevétlenül maguk a gyermekek is kiveszik a nevelésből a részüket. Az idősebbek nevelik a fiatalabbakat, a fiatalabbak pedig ellenőrzik, hogy az idősek betartják-e azt, amelyet az idősebbek tőlük követelnek. Veszekednek és kiállnak egymásért, dicsérik és feddik egymást. Néha keményen ítéleznek, de készek arra is, hogy megbocsássanak. A szülőknek csak néha, nagyobb esetekben kell közbelépniük. Azonban egy gyermeket nevelni azt jelenti, „*mint elkényeztetni, soha szem elől el nem téveszteni, beléje kapaszkodni, dédelgetni és ápolni, mint egyetlen szeretett, édes gyermeket. Ritkán lesznek belőlük rendes emberek!*” (Strachwitz 1938:186)

Az iskolában az év elején feltűnnek olyan gyermekek, akik sokkal nehezebben illeszkednek be. Ha az oktató a gyermekek családi háttere után érdeklődik, kiderül, hogy ők szüleik egyetlen gyermekei, tehát egykék. „*Az ilyen gyermekek többnyire sok gondot adnak a tanítónak, mert vagy betegek, gyöngécskék vagy pedig fáradságukba kerül bizonyos rendhez szokni és nem jelenteni kivételt.*” Gyakran hiányzik náluk a szorgalom és a kitartás, teljesítményük pedig ingadozó. Természetesen van köztük tehetséges is, „*de kevés kivétellel mindannyian önzők*”. A tanítóknak néha tesznek önkéntes szolgálatokat, de tanuló társaiknak nagyon ritkán. Ennélfogva az osztálytársaik nem kedvelik az egykét, „*beárujják, üldözik vagy társaságukból kirekesztik őt*”. (Hermann 1936:89)

Az egykeség kérdését járja körül az a cikk is, amelyben a hitoktatás legfontosabb céljait emeli ki a szerző, mégpedig a sokgyermekes családok megbecsülését és az *Isteni Gondviselésbe* vetett bizalmat. Amikor a hitoktató az év elején megkérdezi, hogy kinek van otthon testvére, kiderül, hogy a diákok egyharmada egyke, másik egyharmadának pedig csak egy testvére van. Az a szomorú, hogy ezek a gyermekek már természetesnek tartják, hogy nincsen testvérük, vagy csak egy. Néhány leány meg is mondja, hogy neki így sokkal jobb,

mert a szülei így csak őt szeretik, és mindent ő kap meg. A szegényebb gyermekek pedig a megélhetési gondokat hozzák fel a sokgyerekes családok ellen. Azért mindig akad egy-két olyan diák, akiknél öten-hatan vannak testvérek. Ilyenkor az osztály felzúg, de a csodálkozásukba akad némi sajnálkozás is. A hitoktatónak itt kell az alkalmat megragadni arra, hogy a sokgyerekes családok előnyeit felsorolja, mint például, hogy van mindig kivel játszani, van kit szeretni és kivel jót tenni, illetve ha a szüleik meghalnak, nem maradnak egyedül, lesz kihez fordulniuk. A szülők egy gyermeket elkényeztetnek, s ezáltal gyakran szerencsétlenné tesznek, hiszen az élet biztosan nem fogja kímélni. A szülőnek sem jó, ha csak egy gyermeke van, mert ha az az egy meghal, egyedül marad. Mennyivel könnyebb ezt a csapást túlélnie annak a szülőnek, akinek van több gyermeke. (Kenyeres 1942:30-32)

Bár a következő rész elsősorban az ideológiai nevelésbe sorolandó, mégis az egykeség kérdésénél érdemes megemlíteni. Horthy Miklós is mélységesen elítéli az egykeség intézményét a baranyai anyák napján mondott beszédében. Megbecsülését és hódolatát közvetíti beszédében azon anyák felé, akik eleget tettek anyai kötelességeiknek, de egyben szomorúsággal telve ítéli el „*az egyke család-, fajta- és nemzetromboló hatását*”. Kiemeli, hogy „*aki elbukik a küzdelemben, az hős, de aki önmagát ítéli pusztulásra saját fajtáját és engedi át másnak ősei örökét, az sem szánalomra, sem megbecsülésre nem tarthat számot*”. (Horthy 1935:114)

Erkölcsei nevelés

A Gyermekek

A két világháború közötti periodikákban nagyon erőteljes az erkölcsi nevelés jelenléte. A Gyermekek folyóiratban inkább az erkölcsi része, míg a Katolikus Nevelésben a vallási nevelés része gyakoribb. Természetesen, a katolikus kiadványokban az erkölcsi nevelés markánsabb, mint akár a nevelési funkció.

Rögtön a *Szülők Iskolája* bemutatásánál érhető tetten, hogy a család az erkölcsi élet alapja. „*Az összes erkölcsök a családi életből, mint ősforrásból fakadnak.*” Ha a közérkölcshanyatlásnak indul, akkor egy magas értékű társadalmi reform nem indulhat ki máshonnan, mint a családi élet megszilárdításából, és azon területek szabályozásából, melyek a családot az állami szférához kapcsolják. (Szülők mozgalma 1925:18) A gazdaság és a családi élet válsága egy többlől fakad, mégpedig a vallásosság és az erkölcsi élet megbomlásából. „*Csakis az erkölcs, a krisztusi szellem, az önfeláldozó szeretet, a közösség önzetlen szolgálatának gondolata vezetheti ki a családot, a nemzeteket a válság sodrából.*” (N. B. 1935:111)

A beteg társadalom alapja a család és a kiveszöben lévő mosolygó gyermekarc, mert megfakult az emberek hite. „*Pusztulás felé sodródunk, ha nem sikerül a gyermekekkel megáldott tiszta családi élet megteremtése, visszaállítása.*” A világ irtózik a gyermekektől. Az apák és anyák ajkáról eltűnt a megértés és a szeretet. „*Házasságok úgy kötnek és bontanak, mint a tőzsdén az üzleteket; ki rövidebb, ki hosszabb lejáratra.*” És mindezt lehetőleg gyermek nélkül, mert a gyermek gátolja a szabadságot. Ahol van gyermek, ott is van kivetnivaló. Gyakran a gyermek magatartásában felbukkanó visszásságok a család felbomlásának folyamatában keresendők. A családok fogjanak össze az egyházzal, és együttesen biztosítani tudják, hogy a család a tisztaság szigete legyen, egy templom, melyben a gyermek védelmet talál minden szenny ellen. (Lenkei 1935:114-118; Tamás 1941:8)

A mai társadalom „*pusztító erkölcstelenségének oka*”, hogy „*gyilkos gyermekeket és gyermekgyilkosokat termel ki*”. Mindennek az alapját a „*keresztény női eszménykép elhomályosodása és a családi élet megbomlása*” teremti meg. A „*gyógyulásnak*” három útja lehetséges: először is a gyermekeket arra kell nevelni, hogy önmagukkal szemben erősek legyenek, de gyengédek másokkal. Másodsorban a család régi tisztaságát vissza kell hozni, ennek egyetlen módja pedig a „*házasságig tartó s mindkét nemre kötelező teljes nemi*

absztinencia”. Harmadszor a leányokat szerénységre kell szoktatnia a jó példával szolgáló édesanyáknak, és háttérbe kell szorítani a divatot és a „hódítási ravaszkodásokat”. (Tóth 1934b:28-29)

A családok modernizálódtak. A család nevelése nagyon felületes, szülők és gyermekeik alig ismerik egymást. Elidegenednek egymástól. Ilyen környezetben elképzelhetetlen, hogy a kisdéd lelkiismerete és megfelelő erkölce kiépüljön. A modern család békétlen és viharos életével megrontja a gyermeket is. A szülők számára az az elsődleges, hogy a csemetéjük az iskolában jó eredményeket érjen el, pedig az értelmi fejlődés másodlagos a gyermekek erkölcsi értékeit illetően. „*A régi család jobban nevelt, mint a mai, mert valóban nevelőotthon volt, törődtek a gyermekekkel.*” Volt tradíciója, az apának és az anyának pedig tekintélye, ahol az engedelmesség magától értetődő volt. A szülők korábbi tekintélye abból eredeztethető, hogy a szülők és a gyermekek egy egységet alkottak lelkileg és érzelmileg. A modern családnak vissza kell szereznie a megbecsülést, át kell formálni a szülők lelkiségét és morálját. Ha a családok átalakulnak, más lesz a társadalom, hiszen nem lehet romlott az a társadalom, ahol a családok erkölcsösek. „*A társadalom a család, amilyenek a családok, olyan a társadalom is.*” (Nógrády 1926:89)

A szülői tekintélynek erkölcsi értéke van. A szülők mulasztását az erkölcsi nevelésben a társadalmon keresztül érhetjük tetten. „*Ha beteg a társadalom, ez arra vall, hogy beteg a család is, betegek a család fejei, a szülők is.*” A társadalom manapság szenved, benne a szülők és a gyermekek is. A kórt már régóta magában hordja, a háború és minden, amely utána következett, már csak a betegség kitörését siettette. A 19. század végi társadalmá nem gyógyulhat meg, de a jövőé igen. Fel kell ébreszteni az anyák és az apák lelkiismeretét, hogy a szülőségben vállalt kötelességeiket maradéktalanul teljesítsék. „*Vissza kell adni a családot rendeltetésének, a gyermeknevelésnek.*” S ez a szülői tekintély visszaállításával érhető el. (Nógrádi 1925:83)

A szülők tekintélyét a hazudozás is csorbíthatja, ilyenformán, ha mentegetésként vagy a család hírnevének felemeléséért, vagy egyéb okból a szülő valótlant állít, az rombolhatja tekintélyét. Mindezek a hazudozások nem maradnak rejtve a gyermek előtt, s amennyiben az apa erkölcsi figyelmeztetéssel él, de ő maga állandóan valótlant állít, lesz-e tekintélye a gyermeke előtt? Erkölcsi okítását megfogadja-e a gyermeke? (Nógrádi 1925:90)

Ha a gyermekeket a felebaráti szeretetre és a megfelelő magaviseletre szeretnénk nevelni, a legjobb módszer a szülők példamutató élete. „*A szülőnek elő kell élnie és pedig állandóan, következetesen a lehetőségig azt az ideált, amelyről akarja, hogy gyermekének mintaképpül szolgáljon.*” Öszintén, becsületesen, hazugságoktól és színészkedésektől mentes életet biztosítva. A szülő magatartása és tettei követendő példaként állnak gyermekei előtt. A gyermek olyan becsületes, kötelességtudó, okos, jó, emberszerető szeretne majd lenni, mint az apja és az anyja. (Radványiné 1925b:193-203)

A gyermek erkölcsi nevelését és a lelkiismeretét büntetéssel is fejleszthetik a szülők. Ilyen esetekben, főként kis korban, nem lehet elzárkózni akár a testi fenyítéstől sem, egészen addig alkalmazva, amíg már a gyermek csak a rossz cselekedet gondolatától is megretten. A gyermekek lelkiismerete nem vele született, nem adott. „*Kis korban a lelkiismeret kifejlődésének főtényezője épen a testi büntetés és az ettől való félelem.*” (Nagy 1925:34)

A gyermek önzetlenségét is a szülők fejleszthetik. A kisdéd erkölcsi érzelmei szociális hatásokon, példamutatásokon keresztül alakulnak. Mint például az alábbi történet esetében: egy apa elvitte kirándulni gyermekét, magukkal vittek fejenként egy-egy almás lepényt. Ám az apa útközben a sajátját egy koldusnak adta. A kisgyermek ezen példán annyira felbuzdult, hogy az utcán, a porba játszadozó gyerekeknek maga is oda akarta adni a saját lepényét. Szintén ugyanez a gyermek négy és fél évesen szüleivel egy karácsonyi ünnepen egy egész sor játékát el akarta ajándékozni a szegény gyerekek között. (Nagy 1930:40-41) A szülők jó példája tehát fejlesztheti és alakíthatja a gyermek erkölcsi érzékét. A cikk a folytatásban

további példákat hoz arra, hogy a szülők miként fejleszthetik, vagy esetleg ronthatják el a gyermek önzetlenségét.

Katolikus Nevelés

A katolikus pedagógiai tartalmú folyóiratok is előszeretettel foglalkoznak a társadalom válságával, és a betegség okának a családot nevezik meg. A család problémáját pedig a vallástalanságban találják. A következő történet is jól példázza ezt a problémát.

A hitoktató egy nap számon kérte tanítványait, hogy otthon elmondták-e a hittanórán tanultakat. Az egyik kisgyermek feltette a kezét és jelentette, hogy ő beszámolt otthon a tanultakról, de szülei és idősebb testvérei kinevették. Ez azonban a jobbik helyzet, ha csak kinevetik a gyermeket a szülői házban. Akadt olyan szülő, aki megverte gyermekét „fogadatlan apostolkodásáért”. Volt olyan is, aki „erkölcsi nyaktiló” alá állította leányát. „Szenyregényeket” olvastatott vele, hogy elszokjon az áldozástól. „Pimasz legényeket” járatott udvaroltatni hozzá, de ő minden próbálkozásnak ellenállt, s mindezt a gyakori áldozásnak köszönhette. Erkölcsekre veszélyesek a zsúrok és a bálók is. Így történhetett, hogy egy bál alkalmával egy édesanya lányát egy szobában találta egy ifjú ölében ülve. Vannak anyák, akik szemrebbenés nélkül viszik leányaikat ilyen alkalmakra, s oda olyan ruhába öltöztetik, amely „egyre jobban hasonlít a bűn előtti Éva öltözetéhez”. (Kovács 1925b:183)

A szétbomló családok problémája a gyermekek hazudozásában is közre játszik. „A gyermek a hazugság elemi formáját már hozza hazulról.” Az elvált vagy bomlóban lévő házasságok esetében a képmutatás a gyermekek részéről szinte elengedhetetlen, hiszen vagy az egyik, vagy a másik szülőhöz húz, s a nem rokonszenves szülő előtt pedig színleli a szeretetét. Szólni kell azonban azokról a családi veszekedésekről is, amelyek bár minden családban előfordulnak, de a hazugság melegágyai is egyben. „Erről anyunak nem szabad tudni”, ezt „apunak ne mondd el”. Az előbbi mondatok nem hazugságok, de az igazság elhallgatásával éppen annak irányában hajtanak. Mindezzel az egyik szülő kioltja a másik szülő iránti tiszteletet és bizalmat. (Pornai 1942a:73)

A „Gondolatok ... események” rovatban is a „laikus iskola” hátulütőit vizsgálja a szerző, hogy az miként járul hozzá az ateizmus terjedéséhez. Harminc évvel korábban a szülők nem engedték volna, hogy a gyermekek ne legyenek megkeresztelve, és még hitoktatásukról is gondoskodtak. Ezek a szülők maguk is vallásos iskolában nevelkedtek. A kérdéses időszakban azonban a szülők már maguk is laikus iskolába jártak, így részben közömbösséggel, részben ellenszenvvel élnek a vallással kapcsolatban. Sőt, ha gyermekeiket hittanra küldik, azt nagy kegynek tartják a papsággal szemben. (Guiraud 1933:155)

A szülő nemcsak a gyermek vallásos neveltetésében járhat közre, de a lelkigyakorlatot végző gyermek életét is segítheti. Külön cikk foglalkozik azzal, hogy a család otthon és benne elsősorban a szülők, miként működhetnek együtt a lelkigyakorlatot végző gyermekkel a siker érdekében. A lelkigyakorlat manapság nemcsak a férfiaknak, de a nőknek és a gyermekeknek is szükséges. A környezet nagy befolyással bír a gyermekre, de még a felnőttre is. A lelkigyakorlat ideje alatt ezt a környezetet kell olyanná alakítani, amely abban segít a fiatalnak, hogy a lelkigyakorlatban elsajátított gondolatokat érzéseket, a gyakorlat után is újraélhesse és foglalozzon vele. Az első, amelyre a szülőknek figyelniük kell, hogy ünnepséget, „gyermekzsúrt” rokonok, barátok vagy ismerősök számára ebben az időszakban ne rendezzenek. Ebben a periódusban az amúgy jóleső esti családi beszélgetéseket is hagyják el. A csend és a hallgatás jellemezze a családokat, a rádiót is mellőzzék. Amennyiben lehetséges, a gyermekeket ebben az időszakban ne terheljék egyéb ügyek elintézésével. A család együttesen olvasson fel például a Szív újságból vagy a Szentírásból. A leánygyermek édesanyjával varrogathatnak, s miközben dolgoznak, az édesanya megkérheti lányát, hogy mondja el, mit hallott aznap a szemináriumon. Szintén jót tenne a fiatalnak, ha a gyakorlat alatt a család együtt végezné az étkezéseket és az imákat, feltéve, ha ezt már nem eleve együtt

végzik. Ez jót tenne a családnak is, hiszen maradandó közös tevékenységgé forrhatja ki magát köztük. A szülőknek sokkal szeretőbb és finomabb bánásmódot kell tanúsítaniuk gyermekük irányában, hogy érezhesse, most az „ő lelke a központ a családban”. (Kovács 1938:19)

Az iskola és a szülők, illetve a tanító és a szülők együttműködésének jelentőségét taglalja egy cikk. Benne arra hívja fel az író a figyelmet, hogy a tanító a „szülők helyettese”. A tanárnak mindig rendelkezésre kell állnia, ha a szülő beszélni szeretne vele a gyermek tanulmányairól. „Az anyához, apához legalább annyi közöm van, velük legalább annyi dolgom van, mint a gyermekükkel” – mondja a szerző. Természetesen a rész első fele a nevelési funkcióba lett rögzítve. A folytatásban az író azonban arra tér ki, hogy a tanítónak kötelessége figyelmeztetni a szülőket, ha gyermeküknél rossz hajlamot, lelki elferdüléseket és otthoni hibákat vesz észre. A szülők gyakran aggódnak a gyermekeik testi épsége miatt, de a lelkükért keveset. Vannak anyák, akik egykedvűen veszik tudomásul, hogy gyermekük egyetlen szavát sem lehet elhinni. Meg kell velük értetni, hogy a lélek dolgai fontosabbak. (Liska 1940:126-127)

Az anyák vallási nevelésben kivett „farkasrészük” ismét felbukkan abban a részletben, amely arra kéri az édesanyákat, hogy pontosan lássák, milyen módon és eszközökkel kívánnak hozzájárulni gyermekeik vallási neveltetéséhez. Az anyák született pedagógusok és gyermekük tőlük vár iránymutatást. „A gyermek azt teszi és aszerint él, amint anyjánál a példát látja”. Tehát először az édesanyának kell mindazt gyakorolnia, amit a gyermektől elvár, ugyanazon az úton kell haladnia, amelyet gyermeke számára is felkínál. „Csak az Oltáriszentséget szerető anya tudja gyermekét szentté tenni, igazi eucharisztikus lélekké nevelni.” (Varga 1940:149)

Az állatkínzás kérdése újra felmerül, ezúttal egy katolikus folyóiratban. A falusi gyermekek nagy hibája az állatkínzás. A gyermek lelkére nagy veszéllyel van ez a cselekedet, mert hatására előfordulhat, hogy felnőtt korára durva lelkű és kegyetlen lesz. Némely gyilkos korábban állatkínzással kezdte. A gyermek lelkének tisztaságát a természet szeretete viszi előbbre. (Példák 1925:158)

A család egy megszentelt egység, amely egész életre szól. Komoly elhatározás kell a családalapításhoz, olyan, amely számottevő áldozattal jár. Önmagunkat folyamatosan fegyelmezni és nevelni kell. „A keresztény családi élet a földi boldogság meleg fészke. Üres és boldogtalan annak az embernek az élete, aki másokért élni nem tud”. Azok a házasságok, amelyek önzésből nem vállalnak gyermeket, alapjaiban rengenek meg. „A házasság szándékoltan gyermektelen csak szörnyű bűnök árán lehet.” Gyermekgyilkosság, „természetellenes fajtalanságok, és ezen bűnök mindkét felet magukkal rántják a bűn mély bugyraiba. A család csak föltétlen biztos alapokra építhető”. A házasság és a család szentsége felbonthatatlan. A jó házassághoz szükséges a kidolgozott jellem. „A fegyelmezetlen, lusta és szeszélyes ember mindig kellemetlen teher azoknak, akiknek vele érintkezniök kell.” A házassághoz nemcsak szerelem, hanem szeretet is kell, és szükséges még hozzá szexuális fegyelem. A házastársaknak pedig meg kell tanulniuk együtt imádkozni. (Jandik 1931:172-177)

A vegyes házasság tilalma is felbukkan a folyóirat hasábjain. „Másvallású férfival házasságot ne köss!” Ha mégis úgy adódik, hogy a szív szerelemre lobban, azon nyomban el kell fojtani, mert jobb, ha pár hétig sajog az ember szíve, mint hogy egy életen át szenvedjen. „A vegyesházasság Istenellenes, mert Istennek nem tetszhetik, ha a házasságban, hol a legnagyobb egységnek kellene uralkodnia, ép a leglényegesebb dolgokban, a hitben van szakadás.” Ha azonban az élet mégis úgy hozza, hogy más vallású lesz az, akit férjének választ a leány, akkor igyekezzen a házasság előtt írásban megígértetni férjével – plébánián, majd a polgári hatóság előtt –, hogy születendő gyermekeit római katolikus vallásúnak fogják nevelni. Ahhoz, hogy a családi élet boldog legyen, Istennek is helyet kell készíteni

otthonunkban, mert „*hol Isten, ott az áldás, / hol áldás, ott a szeretet, / hol szeretet, ott béke, / hol béke, ott boldogság*” uralkodik. (Erdélyi 1925:157-157)

A folyóirat kitér rá, és óva inti a római katolikusokat a protestánsokkal való házasságkötéstől. Mégpedig azért, mert egy protestáns nem tartja szentségnek, sem felbonthatatlannak a házasságot. A protestáns felbonthatja a házasságát és újat is köthet, míg ezt egy katolikus nem teheti, így „*jogi hátrányban van és éppen vallása és becsülete miatt megkárosodhat*”. (Jandik 1931:178)

A vegyes és a hitnélküli házasságok „*átkát*” példázza továbbra is a folyóirat. Egy vallásos leány eltévelyedését mutatja be a szerző abban az írásban, amelyben ezt a leányt ráveszi egy férfi, hogy pusztán polgári esküvő megkötésével menjen hozzá. A leányt a házasságuk során a férfi szabad eszméi végül felemésztik, először anyjától, majd vallásától is elfordul, széthullik a családi élete és erkölcsi mélységekbe süllyed. (Árky 1929.152) De hasonló tragédia történik abban a családban is, amelyben egy férfi a kocsmában dicsekedve arról számol be, hogy hároméves próbálkozás után végre sikerült feleségét és gyermekeit hitetlenné tenni. Amint azonban hazaér, feldúlva találja a házat, gyermekeit és feleségét pedig egy levél mellett, holtan. A levélben a feleség arról ír, hogy amíg vallásos volt, addig az élet minden terhét elbírt. Viszont, amióta „*egy istentelen ember*” a szívét elrabolta, szerencsétlennek érzi magát, s hogy gyermekei ne érezzék ennek a sorsnak az átkát, magát és gyermekeit is megmérgezte. (Hóka 1929:58)

A mai emberek hibája a „*szenvedésre való képtelenség*”. Nem tudnak és nem is akarnak szenvedni. Inkább idegeskednek helyette. Mindenki ideges, „*az apa, az anya, az óvodás, a villamoskalauz, a bakter, a diák*”. Pedig nem brómot kellene szedni és borogatást tenni a fejünkre, hanem a lélekre kellene odafigyelni és azt ápolni. A ma emberének másik problémája a „*nőtlenek hada*”. „*Az igazi fekete vőlegények, az új Mohács szerzői*”, akik nem a családi tűzhely melegét választják, hanem inkább a garzon füledt kényelmét. A harmadik ok a törvények által is szentesített válás. A negyedik, mely „*immár temetővé szélesedik*”, az egykeség. Ezek mögött azonban mégiscsak a szenvedésre való képtelenség húzódik meg, e kort meg kell tanítani szenvedni. A kereszténység lényegét újra fel kell ébreszteni, újra fel kell állítani a keresztek. (Ruppert 1944a:73)

A keresztség szentségében az eredendő bűn eltörlése fontos lépés és kiemelendő egy vallásos ember életében. Ismét egy gyermekekkel folytatott párbeszédéből ismerhetjük meg azt az elbeszélést, amelyben egy kisbaba megszületése után édesapja a gyermek keresztanyjáért indul, hogy együtt menjenek megkereszteltetni a babát, hogy az eredendő bűntől megszabaduljon. (Kovács 1927b:16)

Ideológiai nevelés

Az ideológiai nevelés kérdésköre a folyóiratokban gyakran inkább csak kifejezések mentén jelenik meg a család szó mellett, így például a „*család nemzetfenntartó ereje*” kifejezésben. A Szülők Iskolájának nyitó beszédében azonban bővebb kifejtésre kerül, hogy a „*megdöbbenő halandóság, a háború és területablás okozta veszteségek, a testi elsatnyulás és erkölcsi eldurvulások komoly gondokat*” okoztak, és ez fel kell, hogy ébressze a kötelességérzetet az emberekben. A magyar közgazdaságnak munkásokra, a hadseregnek erős karokra, a társadalomnak pedig erkölcsileg megújult értelmiségre van szüksége. A nemzetfenntartás elsődleges feladata a szülőkre hárul, és ebben kíván segítséget nyújtani a Szülők Iskolájának szervezete. (Kenéz 1925:17) „*A magyar gyermek és a magyar ifjúság a nemzet jövője, bennük él tovább a magyarság*”, amit a magyar emberek létrehoznak, az a nemzeti kultúra ennek a nemzetnek a létjogosultsága, és hozzájárul az „*emberiség magasabb fejlődésének előmozdításához*”. (Weszely 1934:140)

A háború borzalmait illusztrálja az a cikkészlet is, amelyben olvasható, hogy édesapák és bátyák mentek a háborúba harcolni. Sírt az egész család, édesanyák, édesapák és testvérek, miközben málhájukat csomagolták és elbúcsúztak szeretteiktől. Elvitték őket messze, ahol ellenség állott előttük és puskákkal lőttek rájuk. Hol fölöttük, hol jobbról, hol balról záporoztak a golyók. „*Volt olyan is, amelyik nekik talált, s akkor a legerősebb ember is elvágódott! Folyt a vér.*” A többi katona pedig vagy előre, vagy visszafelé rohant, ott kellett hagyniuk azokat, akiket meglőttek. János bácsit is eltalálták, folyt a vére, nem tudott felkelni. De egy „szanitéc” megtalálta és kórházba vitte, így meg tudták menteni az életét. (Kovács 1927b:15)

A fasiszta pedagógia és szemlélet kérdésköre gyakran felbukkan a folyóiratokban. Egy irodalmi ajánlásban olvashatunk az olasz oktatásügy fasiszta pedagógiájáról, annak „*igazi szelleméről*”. A műből nem elsősorban a tudományosság sugárzik, hanem inkább a hirdetett eszmék helyes értelmezése, az optimizmus a világ pesszimizmusával szemben, „*a mult nagy nemzeti bűneivel való szakítás, a jobb jövőbe vetett hit a faszizmus lényege*”. A faszizmus – Jankovics Miklós szerint – cselekvés és gondolat, pedagógia és filozófia egyben. Az írás párhuzamot von a korai római gyermekkultusz és aközött, ahogy a fasiszta Olaszország az ifjúság jövőjét biztosítja. A szerző meg volt arról győződve, hogy az „*olasz népiskola a világ első iskolája és hogy Mussolini a mai kor legnagyobb nevelője*”. (Jankovics 1934:128)

A szocialista eszmék is visszaköszönnek a szakmai lapokból. A katolikus szakmai folyóirat külön cikkben közli a szocialista Gyermekbarát Egyesület elveit. E korban kommunizmusnak még nem jött el az ideje, hiszen a szocializmus eszméje nem járta még át a tömegeket. Sokan vannak még a munkások között, akik körében a polgári társadalom eszménye hódít, vallásos nevelést kaptak és még mindig ragaszkodnak az Isten, haza és család hármához. A átnevelést a gyermekeknél kell kezdeni, ezért „*a proletár gyermekcsereg lelkét kell megragadni és átgyúrni, teljesen szocialista szellemben kell nevelni, hogy a kommunizmus diadala biztosítottassék. Akié a gyermek, azé a jövő!*” A Gyermekbarát Egyesület célja a gyermekek testi és lelki segítése. Nem akarja, hogy a szegény proletár gyermek a polgári osztály adományára szoruljon, mert az megalázó, hanem az egyesület azon munkálkodik, hogy maguk a munkások gondoskodjanak az élelmezésükről, napközi otthonokról, nyaraltatásról, kirándulásról stb. De a mozgalom nem áll meg a jótékonykodásnál. Valódi céljuk a szocialista agitáció a szülők és a szocialista nevelés a gyermekek között. A szocialista nevelők elítélik a családot, mert az tompítja a gyermekek lelkében a forradalmi hangulatot. Ezért „*ki kell venni a gyermeket a család befolyása alól és gyengíteni a szülők tiszteletét. A hála megalázó*”, ezért azt a szülőkkel szemben sem lehet gyakorolni. (Katolikus Nevelés 1927:285-289)

A szocialista és kommunista eszmékkel azonban szembehelyezkedik a Katolikus Nevelés. „*A szegény orosz gyermekek!*” cím alatt olyan cikkekről számol be a folyóirat, amelyek a kommunista szellemet közvetítik, és arra törekednek, hogy összezúzzák ezáltal a vallásos családi szellemet. Az Izvestia szovjet újság karácsonyi számának címlapján egy „*Karácsonyapót*” láthatunk, akit egy szuronyos katona igyekszik távol tartani attól, hogy Oroszország területére lépjen. A címlap megbotránkoztató értelme után egy cikk hívja fel arra a figyelmet, hogy karácsony Krisztus nélkül nem lehetetlen, hiszen a szovjet csillag fénye, amely napkeleten kél, elhomályosítja majd a betlehemi csillagot. A „*Szent Pionér*” című cikkben az alábbi felszólításokat olvashatjuk: „*halál a szerzetesekre! Halál a rabbikra! Halál a pápára! Az egekig kapaszkodunk, hogy elúzzuk onnan az isteneket!*” Majd egy olyan ifjúsági csoportot mutat be a cikk, amely a kommunista eszmékre esküdött fel, akár harcok árán is. Céljuk, hogy feldarabolják a családot és félredobják a „*használatlan öreg szülőket*”, hogy teret teremtsenek a jövő ifjú atlétáinak. Kegyetlen és könyörtelen harcot indítanak a vallásos szülők ellen. Olyan fiatalokról van benne szó, akik nem hisznek „*sem Istenben, sem ördögben*”, s ennek megfelelően kívánnak élni. Már millió gyermek jár ilyen szellemű

iskolába és klubokba, ez képezi az alapját a kommunizmus jövőjének és világhódításának. Az „*istentelen iskola*” nemcsak a vallást, de a család egységét is porba tiporja. (Katolikus Nevelés 1925:57)

A katolikus kiadványok szerint a háború és a szocialista eszmék a leánynevelésben is hatalmas károkat okoztak. A 19. század pedagógiája rossz irányba indította el a nőnevelés ideálját. A francia forradalom eszménye az egyenlőséget hirdette, ez férfi és a nő között is értendő volt. Ekképpen sok neves pedagógus a koedukáció mellett kardoskodott. Elfelejtették, hogy az egyenlőség az még nem egyformaság, a „*gyermek szemében az apa és az anya egyenlő, egyenrangú, de nem egyforma*”. A szocialisták is a koedukáció mellett tették le voksukat. A katolikusok leányeszménye azonban a régi. „*A leányneveléssel keresztény hitveseket, anyákat akarunk formálni. Mi a nőt a házi tűzhelynél látjuk helyén!*” (Hamvas 1925:188-190) A folytatásban a szerző még a leányok hazafias neveltetéséről is ír, mert maga a hazaszeretet egyike azon érzéseknek, amelyek „*nemes tartalmat adnak a leányléleknek*”. A kérdéses időszakban a léha divat és idegen táncok ellen a nemzeti viselettel, a táncok elfogadtatásával és presztízsük növelésével lehetne küzdeni. (Hamvas 1925:192)

A „*Hazafias szellemű hitoktatás*” cím alatt és Szent István ünnepét összekapcsolva a cikk írója arra hívja fel a figyelmet, hogy a „*vallásosság és a hazaszeretet ikertestvérek és egyik a másik nélkül el sem képzelhető*”. Így Szent István évének méltó ünneplését képezné, ha a hitoktatást áthatná a valláserkölcsei nevelés mellett a mély hazafias érzés is. Már az iskolában tanulja meg a gyermek, hogy a vallás és a hazaszeretet között nem lehet ellentét. Ha valaki letér Isten útjáról, akkor hazájának is ellensége lesz. A hittanórán már idejekorán hintse a pap a tanulók lelkébe a vallás és a hazaszeretet magvait, hogy azok az idő múlásával egybeforrjanak és soha semmi vihar ne tudja egymástól elválasztani. (Zempléni 1938:228-229)

Tisztelet, szeretet, tekintély

A vizsgált folyóiratokban is, mint ahogy azt a tanterveknél és a tankönyveknél is láttuk, fontos a szülők tisztelete, a család és tagjainak szeretete. Ám a folyóiratokban inkább a szülők tekintélyére, annak megtartására vagy esetleg visszaszerzésére kerül a hangsúly.

A Gyermekek 1925-ös kiadása egy egész cikket szentel a szülők és a család tekintélyének visszaállítására. A cikk szerint a nevelés célja fenntartani az élet folytonosságát és a fejlődést biztosítani. „*A más a tekintélyek alkonyának nevezhetjük*”. A romlásért azonban nem az iskola a felelős, hanem a család. A tekintély visszaállításában az iskolával egyetemben a családnak is részt kell vállalnia. Vissza kell állítani az apa és az anya szertefoszlott tekintélyét, s ebben a szülőknek van nagy szerepük. Mivel a nevelés összefügg a társadalommal, először azt kell szemügyre venni, és benne az apát és az anyát. Ahol a szülők vannak, ott a család is. De gyakran a szülők nem az otthonukban találhatók, hanem olyan helyen, ahol nem a családot, s benne a gyermekeket képviselik, hanem elsősorban önmagukat. Beteg a társadalom és benne beteg a család. A beteg társadalom pedig a szülők tekintélyének visszaállításával gyógyítható meg. A szülők tekintélyét a családban azok munkája teremti meg. Felsőbbségük nem a tudásban vagy a műveltségben gyökerezik, hanem a „*morális felsőbbségben*”. Azon szülői tettek eredménye a tekintély, amelyek az önzetlenségből, mérsékletből és higgadtságból fakadnak. A gyermekek nevelése kötelesség, amelyet nemcsak érezni, de teljesíteni is kell. (Nógrády 1925a:82-85)

A folyóirat szerint az anyák tekintélye is csorbát szenvedett a kor társadalmában. A szülői tekintély, s benne az édesanyáké, a női emancipáció hatására kezd szertefoszlni. Az anya a „*család oltárának szentje, melynek glóriával kellene besugározni a család otthonát*”. Nem minden nő lesz anya, de minden anya nő, így érthető, hogy az emancipáció hozzájuk is elért. Az emancipált nőkből emancipált anyák lettek. Ők azok, akik hamisan értékelik a szülői tekintélyt. Azt hiszik, hogy van tekintélyük, de a szülői tekintélyt összekeverik a társadalmi

tekintéllyel, az otthont a kávéházzal és a báltermekkel, a szülői kötelességet a társadalmi lekötöttséggel. Az emancipált anyák jó része nem is akar gyermeket, ők valójában nem is szülők, nem anyák. (Nógrády 1925a:85-86) Fel kell ébreszteni az édesanyák iránti szeretetet és tiszteletet. *„Az anyai szív, az anyák iránti szeretet a legszentebb, mit az Isten a léleknek adott. Ott, ahol az édesanyák iránti szeretet lobogó fáklyája ég, lehetetlen, hogy a bűn és a rosszaság maradandóan lakást találjon.”* (Lingauer 1927:181)

„Soha annyi panaszkodó nevelő, soha annyi tiszteletlen és engedetlen gyermek nem volt, mint ma” – szól az egyik cikk. Édesanyák százai panaszkodnak arról, hogy nem bírnak engedetlen gyermekeikkel. Felnőtt leányaik szülői tekintély és tisztelet figyelembevétel nélkül visszafeleselnek nekik. Vagy ott vannak az apák, akikkel fiúk félvállról beszélnek. Panaszodik az iskola is, hiszen a fegyelem hiánya ott is megmutatkozik. Mindennek az oka a tekintélytisztelet hiánya a gyermekekben. Először is az ifjuncokban kell a tisztelet érzését fellobbantani, mert a tisztelet a tekintély alapja. Mindezt persze a szülő nem várhatja el szeretet nélkül a gyermekétől. *„Nem szabad tehát attól félni, hogy a szeretet lerontja a szülői tiszteletet és tekintélyt.”* (Hajós 1937:10-14)

Nemcsak a szülők tisztelete fontos, de a gyermekek szeretete is. A szülői értekezletek célja kerül tisztázásra abban a cikkben, amelyben arra hívják fel a figyelmet, hogy a szülők azért gyűlnek össze évente háromszor, hogy felébresszék gyermekeik iránt a szeretet tüzét. Hogy a *„szeretet örök világosságán”* keresztül tudjanak gyermekeikbe belelátni, hogy egybe tudjanak olvadni velük a szeretetben, összeforrni egy olyan családban, ahol az apa, az anya és a gyermek együttes szeretetében élnek és kísérik szemmel gyermekük fejlődését. (Vargha 1926:30-33)

Egészségnevelés

Az egészségnevelés kérdéskörét vizsgálva a folyóiratok esetében is elmondható, hogy a gyermekek egészségét a testi és lelki dimenziókon keresztül is emlegetik. Ennek ellenére mégis legtöbbször a fizikai egészség és a betegség hiánya jelenik meg. A katolikus folyóiratban érhetjük tetten egyszer-egyszer, hogy nemcsak a test gondozása, hanem a lélek ápolása is fontos ahhoz, hogy egészséges gyermekeket tudjunk a nemzet számára nevelni. A folyóiratokban gyakran megjelenik a serdülők fizikai változása, az örökléstan, vagy a szexuális felvilágosítás, ezen témákat is az alábbi kategória alá soroltam.

A helytelen nevelésről ír egy orvos abban a cikkben, amely elsősorban nem is a tényleges nevelési kérdésekkel foglalkozik, hanem az egészségnevelés témájával. Első lépésként az öröklődés ügyével foglalkozik. Ezen belül a szülők, illetve a családkutatás lehetőségeit feszegeti. Az említett kutatási terület lehetőséget ad arra, hogy kiderüljön, a gyermekek családjában volt-e súlyos lelki beteg, bűnöző, alkoholista, tuberkulózisos vagy szifiliszos. Hiszen nem okvetlenül szükséges, hogy közvetlenül a következő generáció esetében bukkanjanak fel ezek a hajlamok, előfordulhat, hogy egy-, esetleg kétgenerációs csúszással jelentkeznek a fenti betegségek, esetleg más *„ferde vagy súlyos morális zavarokban”* válnak láthatóvá. Kora gyermekkorban ezek csak nyomokban mutatkoznak, a gyermek állandó figyelemmel kísérésével érhetők csak tetten. (Tuszkai 1926:37-38)

„Az embernek az egyik legősbibb joga és kötelessége egészségének megvédése, fenntartása, növelése és egészen bizonyos, hogy az egészségre való nevelés legelső és leghatalmasabb impulzusait már a szülői házban kell a gyermeknek nyernie.” Kimondottan fontos lenne ezeket az elveket a szülők szívébe plántálni, s ezzel egy új világ alapköveit lefektetni a gyermekek testébe és lelkébe. Az egészség *„a munkateljesítésének és az egyén egész produktív erejének”* alapját adja. Márpedig a nemzet gazdasága számára is az egyik legfontosabb erőforrás az egészséges és az erős munkáskéz. *„Ilyen értelemben az egészség nemcsak a jó közérzet, a boldogság alapja, hanem mint az emberi munkateljesítés forrása, a közgazdaság leghatalmasabb föllendítője.”* Ekképpen egy orvos szempontjából tehát az a

legfontosabb, hogy már gyermekkorban lefektesse az egészséges életmód alapjait. Oda kell arra figyelni, hogy az egészségnevelés ne legyen túlzó, mert „*kínos, sőt komikus az olyan ember látása, kinek összes gondja egész életében, hogy egészségét féltse és ne legyen bátorsága arra, hogy ha kell, azt erőpróbáknak, megterheletésnek kitegye*”. Az elsődleges feladat arra vonatkozólag, hogy ilyen „*nem rokonszenves alakokat ne neveljünk*” az, amelyet a pedagógusok a „*szülők csendes példaadásának*” neveznek. (Tuszkai 1926:39-41)

A 20. század elején az egészséges életmódra nevelés hazánkban is összefonódott a nacionalizmussal. Az elszenvedett veszteségek miatt érzett keserűség, a nemzet megmaradása és felemelkedése függött attól, hogy a lakosság mennyire erős, egészséges, harcra képes. Ebben az időszakban a család egészségének a védelme az egyén felelősségi körébe tartozott, s ennek elsőbbsége pontosan kirajzolódik a fenti idézetben is. (Ackermanné 2006:5)

A következő részletben az alábbiakról kapunk számot: az egészségnevelés elsődleges feladata a fertőző betegségek megelőzése, ezt pedig a testi tisztaságra való nevelés útján érhetjük el. Erre kell megtanítani a gyermekeket, elsősorban a fiúkat, mert ők „*erősen hajlamosak a tisztátlanságra*”. Fontos a szappan használata, a kezek és a körmök tisztán tartása és a szájhigiéncia. A fogak tisztítása nemcsak a jó ízlés szempontjából jelentős, de azért is, mert a romlott fogakban majdnem minden fertőző betegség csírája lappang. Ezért rossz szokás a csokolózás, éppen úgy, mint a kézfogás. (Tuszkai 1926:40)

A cikk a folytatásban egy negyed oldalon keresztül a gyermekek lelki fejlődésével is foglalkozik, mondván, hogy az utóbbi időben óriási fejlődésen ment keresztül a pszichológia. A lelki kérdések rövid említése után újra visszatér a testi egészséghez, ezen belül a testi ellenálló képesség fejlesztéséhez, melynek elsődleges módja a „*léghőmérsékletek iránt való megedzettség*” volna. A test edzettségét a különböző hőmérsékletekkel szemben „*vízkezelés*” útján lehet az optimális hatást elérni. A fizikum erősítését támogatja még a gyakori friss levegőn való tartózkodás, a munka, a mozgás és a torna, illetve a megfelelő és mértékletes táplálkozás. (Tuszkai 1926:42-46)

A korszerű gyermekszoba témája sem marad érintetlenül a vizsgált folyóiratokban. Legyen külön szobáról szó, vagy a szülők szobáján belül elhatárolt kis részről, a korabeli szülők pontosan tudják, hogy a gyermekek szellemi és testi fejlődésére nagy hatással van a szoba, amelyben „*él, játszik és tanul*”, amelyben a legtöbb időt tölti, s amely rányomja a bélyegét a gondolkodására, a jellemére, az emlékeire és a hangulatára. „*A lakás legfontosabb helyisége a gyermekszoba.*” (Simon 1934:254-255)

A szexuális felvilágosítás és annak mikéntje is többször előkerül a periodikában. A folyóirat kiköti, hogy a leányok szexuális felvilágosítását csak az édesanya, vagy egy megbízható nőrokon végezheti. A katolikus folyóirat a túlzottan tudományos magyarázatot a kérdést illetően elveti, helyette úgy gondolja, hogy a leányokat a „*jó Isten nagy és szent*” gondolataiba kell beavatni, hiszen az ártatlan és szemérmes leány lelke csak az ilyen irányú magyarázatot képes zavar nélkül elfogadni. (Brückner 1929:284) Máshol a nemi felvilágosítással kapcsolatban hasonló „*utasításokat*” kapunk. A felvilágosítás a szülők kötelessége, „*hogy szavakban, cselekedeteikben, magatartásukban, a testi és lelki tisztaság tekintetében a legjobb példát adják és éljék gyermekeik előtt*”. Az iskolai felvilágosítás még csak barátja sem lehet a szülőének. Az utóbbi ugyanis csak arra ad tanácsot, hogy hogyan lehet minél veszélytelenebbül vétekezni. (Magdics 1933:222)

A koedukációt a katolikus kiadványok elítélendőnek tartják a leányok és a fiúk eltérő nemi fejlődése miatt. A lányok korábban érnek, ennek jele „*az előkelő családok gyermekeinél már 13 éves korban jelentkezik*”, s amelynek egyik következménye a menstruációs napok rendszeres visszatérése. Ebben az időszakban már nem való a két nem koedukációja elsősorban fiziológiai-higiénciai okokból, de természetesen számolni kell a lélektani, erkölcsi és vallási szempontokkal is. Ahhoz, hogy a gyermekek érése megfelelőképpen folyjon, szükséges a testi gyakorlat. Különösen fontos ez a tanulók számára, akik sokat ülnek. A

leányok számára is biztosítani kell a gyakorlatokat, olyanokat, amelyek a leányok természetének megfelelőek. (Felber 1931:159)

A katolikus értékeket nemcsak a leányok szexuális felvilágosítása, de a nők sportolási szokásai is irritálják. A kérdéskör, ahogy azt a részlet írója is kifejti, egyszerre egészségi és egyszerre erkölcsi kérdés. A „*fasiszta nagytanács*” foglalkozott azzal a témával, hogy sportoljanak-e a nők, hiszen minden olyan tevékenység, amely elidegeníti a nőket a természetes hivatásától, az anyaságtól, helytelenítendő és elítélendő. (Katolikus Nevelés 1931:33) Éppen ezért a szülőknek meg kell ismerkedniük a testneveléssel és a közös játékokkal. A szülők azokat a sportokat részesítsék előnyben, amelyek fejlesztik a gyermek ellenálló képességét és önuralmát. A közös játékokkal pedig a csapatszellemet és a szociális érzéket javíthatják. Továbbá hangsúlyozottan fontos, hogy „*minden sportot és közös játékot a fizikai nevelés és a gondos sportorvosi vizsgálat előzze meg.*” (Tamás 1936:78)

Norma

Ahogy haladunk a szocializációs faktorok alkategóriáinak bemutatásánál, úgy egyre kevesebb példát találunk. Míg a fenti témák gyakran külön cikkekben is kifejtettek, addig a norma, az ünnepek és a kapcsolatok inkább csak egy-egy mondatban, bekezdésekben érhetőek tetten.

Az oly fontos tekintélytisztelet kérdéskörét vizsgálva egy olyan szempont található, amelyet a társadalmi magatartási szabályok körébe sorolnék, de a tekintélytisztelet nevelésében is közrejátszik, mégpedig a hagyományok ápolása és tisztelete, ezen belül is a köszönési szokások. A szerző szerint manapság már minden családban elmondható, hogy a szülők és a gyermekek tegezik egymást. A hagyományok megsértése ellen nem is igazán a nevelők tiltakoznak, mind inkább azok a nagybácsik, akik tisztelik az ősi hagyományokat, s a maguk családját is ebben a szellemben nevelik. Ám amikor meglátogatják rokonukat és az ötéves kisfiú „*szervusz Pepi bácsi*”-val köszön, aláássa saját gyermekei előtt is a hagyomány erejét és az apa tiszteletét. A modern családok azzal indokolják ezen hagyomány semmibe vételét, hogy így közvetlenebb és közelebbi kapcsolatot tudnak kialakítani gyermekükkel. A tőlünk keletre és délre lévő népek tegeződnek, de nálunk ez nem volt szokás. A tekintélyt megnyirbáló újabb időszakokban kezdett elterjedni ez a gyakorlat. Korábban még az is előfordult a családokban, hogy a családfő mindenkit tegezhett, de őt vagy a családtagok egymást, nem. Aki tiszteli a tekintélyt, az tiszteli a nemzeti hagyományokat is, mert a tekintélytisztelet együtt jár a hagyományok tiszteletével. S azokban a családokban, ahol tisztelik a hagyományokat, soha nem lesz az édesanyából és az édesapából anyuci vagy apuci. (Hajós 1937:20-21)

A leányszemérem kérdése vetődik fel a leányúszóverseny esetében is, akik pontozását cserkészfiúkra bízták. Illendő-e a leányokat nyilvánosság elé állítani és ezáltal szemérmük kiirtása ellen dolgozni, hogy buja tekintetek legeltessék szemüket rajtuk? Hasonlóan fontos kérdés a tanítónők és tanárnők öltözködése, amely nemcsak erkölcsi, de szociális szempontból is kifogásolható. „*Vajon milyen érzéseket fog kiváltani a szegény proletár leány lelkéből tanítónőjének fényűző öltözködése?*” Kívánatos volna, ha a tanító- és tanárnők öltözetét a tanügyi hatóságok szabályoznák. (Katolikus Nevelés 1925:166-167) Elítélendő az az anya is, aki holmi zsúrok kedvéért olyan ruhába öltözteti leányát, amely nem illő. Hiába kéri és védekezik a lánya, a divat és a társadalom elvárásait többre tartva az édesanya rákényszeríti gyermekére a kihívó öltözetet. A divat számos házasságot tesz tönkre azzal, hogy az anyákat emancipált nőkké formálja. „*Divat, divat! viszályok köszörűje, / Te vagy a férjnek megölő betűje, / Mely annyi prózát álmaiba szűrt! / Házasság hajójának vagy te szírt!*” (Brückner 1925:193; Katolikus Nevelés 1925:229; 1929:301) A katolikus folyóiratok pontos leírást közölnek a húsvéti szentáldozás szabályairól is, ezen belül elsősorban arról, hogy a leányoknak milyen ruhában és arccal illik az áldoztatórács elé állni. Ezen téma kapcsán a rúzs és a rövid szoknya kérdése is előkerül. (Endrefalvy 1940:279)

Ám nemcsak a tanító- és tanárnők öltözködési előírásaira térnek ki a folyóiratok, hanem a tábort vezető papok viselkedési szabályaira is. A cikk arra hívja fel a papok figyelmét, hogy tekintélyrombolók és igen félreérthetők azok a viselkedési formák, amelyben a lelki vezető ölelgeti és csókolgatja a fiúkat, kicsiket és nagyokat egyaránt. Még rosszabb, ha ennél mélyebbre süllyedve magát bácsinak, bátyámnak vagy bá'-nak szólíttatja. Az sem illendő, ha a fiúkkal éjjel-nappal együtt „lóg”, főleg ha fürdésnél jól nekivetkőzve együtt lubickol velük, vagy hasonlóképpen nekivetkőzve, szieszta idején a fiúkkal hancúrozik. *„Komikus látvány, mikor egy ilyen túltengő közvetlenségben szenvedő pap, jobbról és balról nagy diákokkal összeölelkezve, árvalányhajbokrétás fehér diáksapkával a fején, reverendában, nótát dúdolgatva végigvonul a város utcáin.”* (Lantos-Kiss 1938:238-239)

Ünnepek

Az ünnepek a folyóiratok esetében elsősorban a katolikus kiadványokban jelennek meg. Ezen belül is a karácsony, az elsőáldozás (Kovács 1925a:52-53), a bérálás és az anyák napja jelenik meg, ez utóbbi a leggyakrabban.

A szülők tekintélyének újraélesztése a magyar nevelők kötelessége. Ennek egyik legfontosabb mozzanata az édesanya szeretetének és tiszteletének a lángra lobbantása. Éppen ezért kimondottan fontos az anyák napjának megünneplése, ahol a gyermekek szavalatokkal és ajándékokkal kedveskednek édesanyjuknak. (Mailáth 1927:181) Az anyák napján az édesanyákon kívül az édesapák is szép számban megjelennek, de csak hátul meghúzódva. Pedig az édesapák is megérdemlik az ünneplést, ezért Magyarországon számos intézményben rendeznek apák napját is. (Longauer 1931:233)

A tudomány, illetve a szokások és a hagyományok oldaláról közelíti meg az egyik cikk a karácsonyi betlehemezést, amely felméri, hogy a budapesti iskolások között mennyire népszerű és ismert ez a tradíció. (Volly 1935:39)

A bérálásra készülő falu életéből is kiragadhatunk egy pillanatfelvételt. Látható, mekkora ünnep és jelentős esemény egy község életében, amelyre minden lakos, érintettségtől függetlenül, egyenlően felkészül. *„Ünneplőbe öltözik a falu. Javítják az utakat, meszelik a házakat, fényesre törlik az ablakszemeket. (...) Otthon nagy sürgés-forgás, vendégeket hívnak, messzi földről összejönnek a rokonok.”* A nagy nap reggelén csillognak a szemek és mindenki kivonul a kapualjba, úgy várják a megérkező püspök urat. A bérálók az ünnepre bérmaszülőt választanak, aki ott áll majd mögöttük a nagy esemény színhelyén. A bérmaszülőre pedig úgy kell tekinteni, mint egy példaképre, aki a lelki megpróbáltatásokban nyújt segítséget. (Schnattner 1940:159-161)

A folyóiratból megtudható, hogy tévhit az, hogy az Egyház nem támogatja az ünneplést. Minél nagyobb az ünnep, annál nagyobb az öröm, és annál nagyobb az öröm, minél többen vesznek részt az ünnepen. A társadalom alsóbb rétegeiben kevésbé jellemző a családi ünnepek megtartása. Szomorú, amikor a gyermek nem tudja, mikor is van édesanyjának vagy édesapjának a névnapja vagy születésnapja. Pedig ezek az ünnepek mindig közelebb hozzák egymáshoz a család tagjait. Sok helyen azért züllik el a család, mert ezek az ünnepek nem kerülnek megtartásra. (Pornai 1942b:264)

Kapcsolatok

A kapcsolatok faktor már több funkción keresztül megjelent a folyóiratok elemzése közben, így elsősorban az iskola és a szülők együttműködésében, vagy az értekezletek és a családlátogatás említésében.

A Szülők Iskolájának előadássorozatán belül gyakran kerül kiemelésre az iskola és a szülők egymásra hatása, amelyről gyakran esik szó a pedagógiai irodalomban. Azonban a *„nevelés történetében a szülők és az iskola együttműködéséről tulajdonképpen csak azóta*

eshet szó, amióta az iskola a szülők megkérdése nélkül működik”. A cikk további részében röviden végigkísérhető a szülők és az iskola kapcsolatának, nevelési tevékenységeinek fejlődését, de ezen részek már egyértelműen a nevelési tevékenységeket ölelik fel. (Kemény 1930:30)

Már egy következő számban olvasható, hogy az *„iskolai nevelés a család melléállása nélkül meddő fáradozás marad*” (A Gyermekek, 1934:117). *„Az iskola legtermészetesebb segítője a család. Támogatása nélkül az iskola legnemesebb törekvései zátonyra futnak.*” Ilyenformán a család és az iskola szoros együttműködése elengedhetetlen. (Lenkei 1934:212) Éppen ezért a szülőknek is felelősséget kell vállalniuk, hogy a gyermekek neveltetése megfelelőképpen menjen végbe, s ezen feladatokból részt kell szakítaniuk az iskola tevékenységeiből.

Külön cikk foglalkozik a leányok barátkozási szokásaival, azok jellegével és motivációjával. Ennek egy részében olvashatjuk, amint egy leány arról nyilatkozik, hogy mielőtt barátot választ, a *„család viszonyait és egyéb körülményeit, valamint egyéb összeköttetéseit is*” megvizsgálja, hiszen a barátság mikéntje és alakulása nagyban függ a társadalmi viszonyoktól is. Azok a barátságok, amelyeket a sors hozott össze, nehézségekkel fognak küzdeni, mondván, hogy *„sem engem, sem őt nem akarják befogadni a többiek, mert az édesapánk csak...”*. A cikk szerzője elítéli az ilyen hozzáállást a leányok részéről, hiszen az ilyen kapcsolatokból hiányzik a szeretet. (Miltényi 1941:148)

4.4.5. Reprodukciós funkció

A vizsgált kiadványokat nézve, a folyóiratok azok, amelyekben a reprodukciós funkció a szocializációs funkciót követi, és még a család gazdasági tevékenységben való ábrázolását is meghaladja. Ennek elsősorban az az oka, hogy a pedagógiai tartalmú szakfolyóiratok gyakran foglalkoznak a megfelelő szexuális felvilágosítással és az édesanyai hivatás népszerűsítésével. De a kategória alá került a születés, a házasság, a válás és a halálozás témájának említése is.

A megfelelő és mennyiségben is elégséges gyakorlás témakörét érinti az egyik bekezdés, ám az ehhez tartozó példában fellelhető fogalmak olyan körben jelennek meg, amelyek a reprodukciós folyamatokat reprezentálják: *„mikor Beethoven anyja Beethovennel várandós volt...”, az apja ekképpen szolt: „ha a gyermek, aki jönni fog, fiú, akkor egy másik Mozart kell hogy legyen belőle.”* (Beke 1926:11)

Olvashatunk olyan cikket is, amelyben a leányok és a fiúk társadalomban betöltött szerepeiről és feladatairól, elsősorban annak történeti vetületéről kapunk számot. Ekképpen értesülhetünk arról, hogy a római leányok már korán, 12-19, legtöbbször 14-15 évesen már férjhez mentek, a szülők akarata szerint. Ennek pedig az lett a következménye, hogy a világtörténelem során nem látott mértékben magas volt ebben a társadalomban a válások száma. *„A császárság korában köznapi eset, hogy egy asszonynak öt-hat férje volt egymásután, sőt találtak egy sírkövet, melyre rá van vésvé, hogy a nőnek, ki ott nyugszik, huszonhárom férje volt.”* (Gonda 1928:147-148) A válás kérdése és annak negatív hatása szintén megjelenik a Szülők Lapja egy számának recenziójában. Benne az elvált szülők gyermekeinek neveltetéséről, annak nehézségeiről tájékozódhatunk. (Székely 1934:222) A cikkből az *„elvált szülők”* kifejezés került csak a reprodukciós funkció alá, a gyermekek neveltetése és azokkal kapcsolatos aggályok természetesen a nevelési funkcióban rögzítődtek.

Az átörökítés tanáról kapunk tájékoztatást azon az oldalon, ahol a cikk szerzője azt magyarázza el, hogy milyen szemű szülőtől milyen szemű utód születik. *„Ha tehát pl. az apa és az anya barna szemű, akkor az ivadék is ilyen lesz, de ha pl. az apa kék szemű, az anya barna, akkor az ivadék kék szeme nem az apától öröklött, hanem a szivárványhártya ezen színe úgy keletkezett, hogy a gen-párokban az apai egyedek voltak erősebbek (a dominánsok), míg az anyaiak a gyengébbek (az elfedett, vagy recesszív).”* (Tuszkai 1930:19)

Ismételten mellékdilemmaként, nem is a témáról beszélve, ismerkedhetünk meg a napjainkban is népszerű „diploma-infláció” problémájával. A család minden erejét megfeszítve igyekszik a legjobb taníttatásban részesíteni gyermekét, aki a diploma megszerzése után mégis csak egy „80 pengős állást” tud magáénak mondani. A folytatásban megtudhatjuk, hogy ennek a folyamatnak köszönhető, hogy a középosztály elgyengül Magyarországon. Erőteljes szelekcióra lenne szükség, amelynek első lépése, hogy a régi középiskolák fényességét vissza kell állítani, és le kell csökkenteni „túltömöttségüket”. (A Gyermek 1935/118)

Külön cikk foglalkozik a serdülőkori szerelemmel is. A fejezetben a publikáció szerzője több levélből idéz, és megfelelő képet nyújt a serdülőkori szerelem intenzitásáról és egyéb problémáiról. „Nem tudom, hogy lettem szerelmes Magába, hisz az egész olyan gyorsan jött. – S. I.-től lassan távolodtam és egy tavaszi napon (III. 28.) arra jöttem rá, hogy Magába lettem szerelmes.” (Kempelen 1939:112-130)

A nemi felvilágosítás és a gyermekek születésének mikéntjéről, és az ehhez kapcsolódó tájékoztatási lehetőségekről ad információt egy másik írás. Az anyag egy része egy „tanmesét” közöl, amely az édesapák segítségére lehet fiúgyermekük felvilágosításánál. A „mesében” a gyermek, Lackó, édesapját kérdezteti a csecsemők születésének módjáról. Az édesapa már korábban megígérte fiának, hogy egy délután a „golyamese titkáról” fog neki beszélni, illetve „nem a golyamese titkáról, hanem az emberteremtés csodálatos titkáról, amelyet az édesanyák hordoznak”. Laci szerint a mesét bizonyára a gyerekek „butítására” találták ki. Az édesapa azonban ezt cáfolva azt mondja, hogy találhatunk arra vonatkozólag utalást egy indogermán nép ősi legendájában, hogy „egy túlvilági nagy mocsárban” vagy egy szigeten, néhány gyermek a megszületésére vár. Az apa ezután mindenféle példákon keresztül értelmezi a születés titokzatos módját, a házasságra és a terhességre is kitérve. (Koszterszitz 1941:133-134)

A katolikus kiadványban a házasság szentségéről ír a szerző. „Kicsikéim! Mikor édesapátok már nagy legény volt, elment az édesanyátokhoz és azt kérdezte tőle: Mária! akarsz-e a feleségem lenni? – Ha jó ember leszel, akarok. – Ne félj, jó urad leszek. – Én is megfogadom, hogy jó feleséged leszek.” (Kovács 1927b:306)

A társadalom egy élő szervezet, melynek sejtjei a családok. A családok házasság révén jönnek létre, melyben „egy férfi és egy nő felbonthatatlan életszövetséget köt egymással.” A házasság által a „férfi elhagyja atyját és anyját és feleségéhez ragaszkodik”, s miután „ketten egy testté lesznek”, a házasság felbonthatatlanná válik Isten előtt – olvasható Jandik írásában. (Jandik 1931:170-171)

4.4.6. Gazdasági funkció

A Gyermek

A periodika elemzése során a gazdasági funkcióba a munka, a vagyon és jövedelem említésén túl a társadalmi hovatartozást is a faktor alá vettem.

Egy bekezdés a gyermekek neveltetésére ható gazdasági és társadalmi helyzetet ecseteli. A nevelés szempontjából a legjobb helyzetben a középosztály gyermekei vannak, azon családok, akik a legszükségesebb dolgokkal el tudják látni gyermekeiket, és azok gondozását még személyesen is végzik. Szomorú helyzetben vannak a proletárgyermekek, de még rosszabb a sorsuk a vagyonos családok izolált gyermekeinek. (Tamás 1941:10)

„Az én apám dolgozik és küzd, / Nála erősebb nincs talán, / Hatalmasabb a királynál is/ Az én apám” – idéz a cikk szerzője egy versből. Ám ennek a heroikus közdelemnek megvannak a hátulütői. Hiányzik manapság a családokból a harmónia, ennek egyik oka pedig, hogy az „apáknak hivatásbeli kényszerből távol kell lenniök otthonuktól”. Ráadásul az anya is csak keveset tud foglalkozni a gyermekével, mert „kora reggeltől késő estig munkában van”.

(Radványiné 1925a:105, 107) A hadiárva neveltetése sem egyszerű, hiszen ők nemcsak „kenyérkereső apjukat” veszítették el, „aki róluk anyagilag gondoskodik, aki életük materiális feltételeit előteremti”, de azt a tényezőt is, amely természetes neveltetésükhöz szükséges. (Schnell 1943:43, 45)

A munka szeretete és fontossága a folyóiratokban is megjelenik: „neveljük rá a gyermeket a munka szeretetére és megbecsülésére, mert a munka megértő értékelése magának a munkásnak megértő értékelésére is vezet”. Már korán, gyermekkorban meg kell tanulnia az ifjúnak, hogy „nincs nagyobb érték ezen a földön a dolgozó embernél”. Aki ezt felfogja, támogatással és együttérzéssel fog hozzáállni minden szellemi és fizikai munkához. (Radványiné 1925b:200) Fontos, hogy a gyermek ne legyen soha munka nélkül. „A munka a jellem legjobb nevelője, ez szoktat önuralomra.” A munka során a gyermek megtanulja a szabályokat és az idő helyes beosztását. (Nógrády 1926:85)

A gyermekek pályaválasztási elképzeléseiből is készült egy kutatás a vizsgált időszakban. Az ezzel kapcsolatos eredményekből és a tanulók néhány gondolatából kapunk ízelítőt az egyik írásban. Kiderül, hogy a közszolgálatban álló szülők (vasutas, hivatali, iskolai altisztek és üzemi munkások) gyermekei szívesen tanulnak tovább hivatali munkában. Szívesen tanulnak azok a gyerekek is tovább, akik bár gyenge tanulók, de jobb családi környezetből származnak, hogy a társadalmi helyzetüket megőrizhessék. Látható a vizsgálatból, hogy a gyermekek nem szívesen folytatják apjuk foglalkozását, csak a családi nyomás hatására: „szeretnék tovább tanulni, művelt és zenéhez értő ember lenni (...), de apám maga mellé vesz a kovácműhelyébe inasnak”. Vannak, akik szembeállnak a szülői paranccsal: „apám minden áron azt akarja, hogy én is nyomdász legyek, pedig tudhatná, hogy ebből van a legtöbb munkanélküli”. Előfordulnak olyanok is, akik szívesen folytatják apjuk munkáját: „minden vágyam, hogy én is szabó legyek, mert így találom meg a legkönnyebben a megélhetésemet”. Az ellenkezések ellenére ipari pályára a tanulók 30 %-a követi az apját. Akad olyan, aki előszeretettel választja valamelyik távoli rokon, bérma- vagy keresztapa, esetleg édesapjuk legjobb barátjának foglalkozását is. (Dohos 1934:15-16)

A vizsgálatban megkérdezett diákok nagy többsége a főváros legszegényebb területein lakik, így például külső Lipót- és Terézvárosban. Feléneik munkanélküli gyári munkás vagy napszámos az apja. Bizonytalan az otthoni helyzetük. Az apák, a családtagok és a rokonok riogatják a tanulókat, és ráveszik őket arra, hogy mindent tegyenek meg azért, hogy küszködés és bizonytalanság nélkül éljék a jövőben az életüket. „Csak bejuthatnék az Elektromos Művekhez! Ez legalább nyugdíjas állás. Öreg koromra, ha Isten éltet, lesz biztos megélhetésem” – vélekedik az egyik diák. (Dohos 1934:16)

A leányok pályaválasztásában, mint kiderül, sok befolyással bír az édesanya személye: „varrni szeretnék, mert édesanyám is varr, neki segíthetek.” A leányok többsége azonban legszívesebben a hagyományos hivatást választaná, így családot szeretnének alapítani, feleségek és anyák szeretnének lenni: „én azért legjobban szeretnék férjhez menni, mert az az igazi”; „szeretnék háziasszony lenni, mert ez érdekelt”; „varrónő leszek, mert ha férjhez megyek, hasznát veszem”; „varrónő leszek, mert a háztartásom mellett még kereshetek is”; „tanítónő leszek, mert azok sokat vakációznak és akkor gyermekeimmel lehetek”; „védőnő leszek, mert ha nem tudok férjhez menni, védencemnek élhetek”; „iparművésznő leszek, mert az legalább nem vesz el jövőm családomtól”. (Borsi 1941:120-123)

Katolikus Nevelés

A Katolikus Nevelésben gyakran mondatok és példabeszédek formájában jelenik meg a gazdasági funkció: „eredj, kérj apádtól pénzt. És apátok ad pénzt, hogy elvigyék a boltosnak”, „atyád verejtéke tapad minden fillérhez, amelybe taníttatásod került”. (Katolikus Nevelés, 1927:103; 1936:214)

A „*Napszámos diákok*” című leírás is azzal foglalkozik, hogy az édesapa keresete a gyermekek taníttatására megy, ám előfordul, hogy az apa fizetése nem elég. Ilyenkor a gyermekek kénytelenek dolgozni. Ez történt abban a leírásban is, amelyben a pap a mezőt járja és szorgalmas, munkás tanulókat vél felfedezni a földeken. Valamelyik markot szed, másik köveket rak, a harmadik kaszál, negyedik kukoricát kapál, az ötödik répát „*sarabol*”. A pap vasárnap megkérdi a diákoktól, hogy milyen kedvvel végzik a munkát. A fiúk nem túl lelkesen válaszolnak. Elmondásukból világossá válik, hogy szükség van a keresetükre, mert sokan vannak testvérek és édesapjuk e nélkül a pénz nélkül nem bírná őket taníttatni. Ám nem is zúgolódnak a munka miatt, már természetesnek tartják. (Hörcsöki 1938:246)

A katolikus lap egy-két vidám történetet is közöl a gyermekek életéből, amelyből a szülők foglalkozásáról és feladatairól értesülhetünk. Ezen kis történetben egy kislány aggódik édesapja munkájáért, hogy el tudja-e tartani a családját: „*Iluska papája doktor volt*”. Ám az apja és az édesanyja betegek lettek. A nagymama a lefekvés előtt felszólította a kislányt, hogy imádkozzon a szüleiért, hogy a jó Isten meggyógyítsa őket: „*Jó Istenkém, gyógyítsd meg a papát...*” Erre rákérdez a nagymama, hogy és még kit? „*És a mamát. – És? – És... és mindenkit, minden beteg bácsit és nénit... de nem, nem mindenkit, mert akkor a papa nem tud pénzt keresni.*” A következő rövid történetben Ferikét kérdezzeti a borbély, hogy mi lesz belőle, ha nagy lesz. Talán katona, mint az apja? Ám Feri inkább doktor lenne. A borbély ennek nagyon megörül, mondván, hogy akkor Feri majd őt is gyógyíthatja, ha nagy lesz. Feri viszont közli a borbéllal, hogy nem valószínű, mert akkorra ő már úgy is halott lesz. Ezen a fodrász nagyon meglepődött, hiszen még csak harmincöt éves volt. Érezte Feri, hogy a halál emlegetésével nem tett túl jót, így próbálta enyhíteni a dolgot és kijavította magát: „*Addigra maga a mennyországban lesz!*” A harmadik történetben pedig a gyermek megtudja a hittanórán, hogy a rossz emberek a pokolba fognak kerülni, ahol elviselhetetlen lesz a tűz és a tűz által okozott kínzás. Erre a szemfüles gyermek közölte, hogy akkor ő tűzoltó szeretne lenni, amikor felnő. (Katolikus Nevelés 1927:103-104)

A katolikus folyóirat is felhívja a figyelmet a munka szeretetére és tiszteletére, szintén egy példázattal. Két kislány beszélget. Az egyik megkérdezi a másiktól, hogy azt is meg kell-e gyónni, ha ő nem szeret dolgozni. De a másik csak elneveti magát és közöli, hogy az nem bűn. Ám az író szerint „*az Úr Jézus előtt bűn az, ha nem szerettek dolgozni. (...) Aki szívesen dolgozik, az az Úr Jézusnak dolgozik; az nemcsak napszámot kap, hanem az Úr Jézus még külön is fizet neki; mert az ő napszámosa*”. (Katolikus Nevelés 1927:164)

A családi bér kérdéskörére is kiterjed a katolikus kiadvány. XI. Pius körlevélben nyilatkozik arra vonatkozólag, hogy az ország gazdasági és társadalmi viszonyait úgy kell alakítani, hogy „*minden családapra a maga, felesége és gyermekei tisztességes eltartásához szükséges bért megkereshesse, »mert méltó a munkás az ő bérére«.* Ezt megtagadni vagy a méltányosnál kevesebbet adni nagy igazságtalanság és a Szentírás szerint égbekiáltó bűn. Tilos olyan alacsony béreket megállapítani, amelyek a mindenkori viszonyok közt elégtelen a család eltartására.” (Katolikus Nevelés 1931:113; 1933:55)

A nők helyzete, ti., hogy keresőmunkára kényszerülnek, szegényletes és bármibe is kerüljön, „*meg kell szüntetni! A dolgozó embert munkájáért nemcsak a létminimum illeti meg, hanem joga van a kultúrélet feltételeire is.*” (Katolikus Nevelés 1933:216)

Az egyház berkein belül fontos, hogy a szegények és a gazdagok tudjanak együtt létezni. Tanulják meg mi a kötelességük. „*a munkás a munkáját végezze tökéletesen és hüien. Semmiféle kárt ne okozzon és urának személyét ne sértse.*” Az urak pedig ne rabszolgaként tekintsenek a munkásokra. Ha valakinek mégis szegények a szülei, azt ne szégyellje. Ha egészségesek a szülők, akkor annál nagyobb földi kincs nincs is a világon, „*az egészség és a jó szülők nagyobb kincs minden vagyonnál*”. A magántulajdont mindenkinek meg kell becsülnie. A tulajdonosoknak viszont az a kötelessége, hogy vagyonukkal erkölcsösen bánjanak. (Bánhegyi 1936:9-10.)

Külön írás foglalkozik a magyar női munkatáborok bemutatásával is. A munkatáborokban egyetemi és főiskolai női hallgatók önkéntes munkát végeztek. A munkaszolgálat gondolata egyáltalán nem új keletű és nem a németektől származik, már 1870-ben Svájcban is foglalkoztak a kérdéssel. A táborok kezdeti célja a „*női vonások fejlesztése és javítása*”, céltudatosabb, állhatatosabb és katonásabb nők nevelése. A „*nép gyermekeit*” házimunkára, míg a tehetősebb leányokat gazdasági, egészségügyi vagy szociális munkára képeznék ki, úgy, hogy akár ebből meg is tudjanak élni. Magyarországon 1936-ban a Turul Szövetség létesített először munkatábort. A későbbi táborok részvevői mind jómódú családok gyermekei voltak. Mikor a falu népe meglátta őket piros pettyes ruhájukban, először azt hitték róluk, hogy lelencgyerekek, majd mikor megtudták, kik ők valójában, kétkedtek abban, hogy ezek a leányok képesek lesznek a házimunkát elvégezni. Aztán azt látták, hogy „*a finomkezü kisasszonyok nem átallják a szobát kiséperni, vizet hordani, jószágot etetni, gyermeket füreszteni, főzésnél segíteni, mezőn dolgozni, községi munkában résztvenni*”. (Tamás 1940:4-5)

4.4.7. Fogyasztási funkció

Kevés említésben, inkább egy-egy mondaton belül jelenik meg a fenti funkció. Például: „*Jancsinak három testvére van, együtt kapnak 100 golyót...*”; „*egy anya két üzletben vásárol*”; „*egy anya cseresznyét akar venni*”; „*Ernőnek 85, Imrének 62 golyója van*”; „*az iskolában tízóraira tejet kapnak a tanulók*” (A Gyermek 1937:61-62). „*Anyáéknak kedve támadt kirándulni vasárnap./ Vitték Rézi kosarát, uzsonnát és vacsorát*” (A Gyermek 1941:150); „*mise után elvittem a fiúkat a cukrászdába a hagyományos krémesreggelire*” (Katolikus Nevelés 1940:95).

Szombaton három testvér elhatározta, hogy édesanyjuk helyett kimennek a piacra. Mariskának öt pengőt adott az édesanyja. A vásárban a testvérek csirkét szerettek volna venni. Találtak is kedvükre, amit egy asszonynál lealkudtak. Továbbhaladva egy másik asszonynál retket, majd tojást, tejet és túrót is vettek a gyerekek. (A Gyermek 1931:69)

A fogyasztási funkció tehát inkább csak példákban, leírásokon keresztül jelenik meg a periodikában, nem pedig önálló tevékenységként, amelynek akár egy egész cikket is szentelnek, mint például a gazdasági funkciónál.

4.4.8. Összefoglalás

A fenti fejezetekben a két világháború közötti pedagógiai tartalmú szakfolyóiratok, így A Gyermek és a Katolikus Nevelés kvantitatív és kvalitatív elemzése történt meg.

A periodikák típusa szerint elemezve a vizsgált szavak megoszlását láthatjuk, hogy az állami folyóiratokban többször bukkannak fel a fogalmak, mint a felekezeti kiadványokban. Ennek az az oka, hogy az állami folyóiratok mintáját kibővítettem az 1925-ös folyóirattal, amely tartalmaz egy olyan rovatot, mely csak a családdal foglalkozik. Amennyiben nem veszem be a szekuláris periodikák közé az 1925-öst, úgy a másik két dokumentumtípusnál tett megállapítás, miszerint a katolikus kiadványokban gyakrabban foglalkoznak a családdal, jelen kiadvány esetében is helytálló. Így lehetséges az, hogy a dokumentumok terjedelme és azok felekezeti meghatározottsága eredményezi a vizsgált kifejezések magas számát a katolikus tantervekben, tankönyvekben és folyóiratokban is. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a katolikus nyomtatványok kiegyensúlyozottabban foglalkoznak a család témájával, mint az állami dokumentumok.

Továbbá megállapítást nyert, hogy a család és kategóriái ismételten a szocializációs funkción belül jelennek meg a legsűrűbben. A többi kategória említése jóval elmarad az előbbitől, és az alábbi sorrendet veszi fel: reprodukciós, gazdasági, fogyasztási és végül

felnőttek védelme funkció. A tantervekhez és a tankönyvekhez képest a sorrend annyiban módosul, hogy a reprodukciós funkció megelőzi a gazdasági és a fogyasztási funkciót is. Ez azért lehetséges, mert a folyóiratok gyakran foglalkoznak a serdülőkor problémáival, ezen belül is a szerelem, a házasság és a szexualitás kérdéskörével.

Az alkatagóriák közül a folyóirat esetén is fennáll az a különös eredmény, mint a tankönyveknél, hogy az ideológiai nevelés erősebb a felekezeti, mint az állami kiadványokban.

A család kategóriáit vizsgálva kiderül, hogy ezen kiadványban is az édesanya személye majdnem kétszer gyakrabban tűnik fel, mint az édesapa. Hasonlóképpen a tankönyvekhez, ezen esetben is megállapítható, hogy a férfiak csoportját, az édesapát és a nagypapát gyakrabban ábrázolják nevelés feladat közben, mint ezen alakok női párját, így a nők csoportját, az édesanyát és a nagymamát.

5. Konklúzió

A dolgozat elsődleges célja a Horthy-kori pedagógiai kiadványok által közvetített családkép feltárása volt.

A kutatás eredményein keresztül építettem fel az elméleti áttekintést is, ahol számba vettem mindenekelőtt a családszerkezet változásait és azok tényezőit, így a termékenység kérdését, a születések számát és a foglalkoztatás alakulását. Kitértem még a család válságának okaira és a család funkcióira is.

Külön hangsúlyt fektettem a nők és a férfiak különbségeire, szerepeire és feladataira. A gyermekek, az otthon, a rokonok, az ünnepek és a szabadidő történeti háttérét is igyekeztem feltárni a választott korszakon át. Kitértem a tantervek történetére, illetve olyan kutatások demonstrálására, melyek napjainkban vizsgálták a család ábrázolását a tankönyvekben.

A kutatás során pedig az alábbi hipotéziseket fogalmaztam meg és az alábbi eredményeket tártam fel:

5.1. A kutatás hipotézisei és eredményei

1. Kiindulási pontként feltételezem, hogy *a család kiemelt szerepet kap és gyakran bukkan fel mindhárom dokumentumtípusban, tehát a tantervekben, a tankönyvekben és a periodikákban is.*

A tantervekben a *család* szó 368-szor, a tankönyvekben 251-szer és a folyóiratokban 859-szer bukkant fel. Ha az összelemszámhoz viszonyítunk, akkor a tantervek kerülnek az első, a folyóiratok a második, a tankönyvek pedig így is a harmadik helyre.

Ám a tankönyvek esetében az alacsony említési szám igen félrevezető. A tankönyvek esetében a család jóval többször fordul elő a lapok hasábjain, mint ahányszor maga a szó megjelenik. A tankönyvekben a történetek gyakran egy hétköznapi család életén keresztül demonstrálódnak az iskolaév kezdetétől a következő iskolaév kezdetéig, ezáltal felölelve a nyarat és a nyári munkákat is. A kutatás elején azonban leszögeztem, hogy egy említésnek számít, ha például a család szó egyszer megjelenik a mondatban, vagy például a tankönyvekben a családot együtt ábrázolják egy képen. Ez utóbbi esetben a család kategória alá rögzítettem azt a képet, ahol a szülőket és a gyerekeket, esetleg a nagyszülőket is együttesen jelenítették meg. Viszont a család tagjainak prezentálása ennél jóval sűrűbben fordult elő, így például az apa a fiával, vagy az anya a leányával. Ennek ellenére ezeket az ábrázolásokat csak saját kategóriáik alá rögzítettem, nem pedig a család alá. Ez tehát azt jelenti, hogy a tankönyvekben sokszor foglalkoznak a családokkal, de maga a fogalom, vagy a család komplex képi ábrázolása csak 251-szer jelenik meg.

Ha a kérdést afelől is megközelítjük, hogy a családot a *család* kifejezésen kívül a szülők, az apa, az anya, a nagyszülők, a nagypapa, a nagymama, a gyermek és a testvér kifejezések is jellemzik, akkor már pontosabb és árnyaltabb képet kaphatunk arról, hogy mely kiadványokban foglalkoztak inkább a család prezentálásával. Ilyenformán kiderül, hogy a szavak megjelenésének összege az alábbi módon alakul a különböző nyomtatványokban: a tantervekben 868-szor, a tankönyvekben 4428-szor és a folyóiratokban 5730-szor tűnnek fel. Így módosul a kiadványok sorrendje, hogy melyik foglalkozik gyakrabban a család és tagjainak kérdéseivel.

Ennek ellenére elmondható, hogy a családok ábrázolása igen gyakori a vizsgált kiadványokban, szinte minden téma körük szerveződik, mint ahogy az látható a tankönyvek építkezésében, vagy a tantervek és a folyóiratok témájában is. Ez utóbbiak figyelembevételével tehát kijelenthető, hogy *a család kiemelt szerepet kap, és gyakran bukkan fel mindhárom dokumentumtípusban.*

2. A következő állításomban azt feltételeztem, hogy *a család funkcióinak megoszlását tekintve mindhárom kiadványban a szocializációs funkció emelkedik ki a többi közül. A szocializációs funkción belül pedig elsősorban a nevelési funkció említése gyakoribb, míg más szocializációs funkciók háttérbe szorulnak.*

Az állítás első fele egyértelműen igazolódott mind a kvantitatív, mind a kvalitatív elemzés során, hiszen a kiadványok funkcióját tekintve is elmondható, hogy nyilvánvalóan olyan tevékenységeket ábrázolnak leggyakrabban, melyek a gyermekek szocializációját hivatottak segíteni. Ezen belül a családot a tankönyvekben, majd a folyóiratokban és végül a tantervek lapjain prezentálják a legsűrűbben szocializációs funkción belül.

Az állítás második fele azonban csak a szakfolyóiratok és a tantervek esetében igazolódott, hiszen ezen két kiadványcsoport kapcsán mondható el ténylegesen, hogy a nevelési funkció minden más al- és főkategóriát is „lefölöz”. A tankönyvek esetében azonban az az érdekes eredmény állt elő, hogy nem a nevelési, hanem az ideológiai nevelés hagy le minden más al- és főfunkciót. Tehát kijelenthető, hogy a Horthy-kori tankönyvek lapjain a családot és annak tagjait leggyakrabban az ideológia nevelés feladatainak elvégzése közben demonstrálták.

3. A harmadik hipotézisem a dokumentumok típusára vonatkozott, mégpedig arra, hogy *attól függően, hogy szekuláris vagy felekezeti nyomtatványról van-e szó, feltételeztem, hogy a szocializációs funkció mindkét típusban hasonlóképpen ábrázolt, ám alfunkcióit illetően a világi kiadványokban az ideológiai, míg a katolikusban az erkölcsi nevelés gyakoribb.*

Már a hipotézis első felét illetően is ellenmondásos képet kapunk. A tantervekben egyáltalán nincs hasonló eredmény a szocializációs funkció kapcsán, mert úgy tűnik, hogy a katolikus kiadványban majdnem kétszer akkora gyakorisággal jelennek meg a család tagjai szocializációs feladatok közben, mint a szekulárisban. Hasonlóképpen igaz ez az állítás a tankönyvekre is. Ellenben a folyóiratoknál megfordul a tendencia, és a világi periodikában bukkan fel a szocializációs funkció többször. Ennek oka, hogy a szekuláris periodikákat kiegészítettem az 1925-ös számmal, amelyben egy rovat csak a család témájával foglalkozik, ezzel növelve az összelemszámot.

Az állítás második fele, - tehát, hogy az állami kiadványokban az ideológiai nevelés, a katolikus nyomtatványokban pedig az erkölcsi nevelés megjelenése gyakoribb -, csak a tantervek lapjain igazolódott. Mindkét másik esetben azonban kijelenthető, hogy mind az ideológiai, mind pedig az erkölcsi nevelés a katolikus anyagokban gyakoribb.

4. A negyedik állításomban azt feltételeztem, hogy *a szocializációs funkció után a család feladatai az alábbi sorrendben jelennek meg a dokumentumokban: gazdasági, fogyasztási, reprodukciós és felnőttek védelme funkció.*

A tantervek és a tankönyvek esetében a hipotézis igaznak bizonyul. A tantervekben a szocializációs funkció után a második helyet a család gazdasági funkcióban való ábrázolása foglalja el, majd azt követi a fogyasztási, a reprodukciós és a felnőttek védelme funkció, ezek azonban jóval elmaradnak minden egyéb kategóriától. Így, ha az összes kategória sorrendjében figyeljük meg a főfunkciókat, akkor az eredmény módosul, és a főfunkciók jóval elmaradnak a többitől. Ebben az esetben a gazdasági a 2., a fogyasztási a 8., a reprodukciós a 11. és a felnőttek védelme a 12. helyre szorul. Ennek ellenére a tantervek esetén a főfunkciók egymásutánisága beigazolódott, tehát a gazdasági funkció a fogyasztási, a reprodukciós és végül a felnőttek védelme funkció követ.

A tankönyvekben a gazdasági funkció ismét a szocializációs funkció követi, és a sorrend a fentiekhez hasonló marad: szocializációs, gazdasági, fogyasztási, reprodukciós és felnőttek védelme funkció. Az összesített kategóriában a főfunkciók ismét hátrébb kerülnek, így a gazdasági a 3., a fogyasztási az 5., a reprodukciós a 10. és a felnőttek védelme funkció a 12. helyre csúszik. Ennek ellenére a főfunkciók esetében a hipotézisben megfogalmazott állítás a tankönyvek esetén is igazoltnak tűnik.

A folyóiratok esetében azonban módosul kissé a fenti sorrend, mivel a szocializációs funkció nem a gazdasági, hanem a reprodukciós funkció követi ekképpen: szocializációs, reprodukciós, gazdasági, fogyasztási és felnőttek védelme funkció. Az összesített kategóriában pedig az alábbi sorrend rajzolódik ki: a reprodukciós a 3., a gazdasági a 4., a fogyasztási a 10. és a felnőttek védelme funkció a 12. helyet foglalja el. A fenti sorrend magyarázata, hogy a folyóiratok gyakran foglalkoznak és adnak tanácsot a serdülőkori problémákkal kapcsolatban, így a szerelem, a házasság vagy a szexualitás kérdésében, amely eseteket a reprodukciós funkció alá soroltam be.

Összesítve tehát elmondható, hogy a folyóiratok kivételével, ahol a szocializációs funkció nem a gazdasági, hanem a reprodukciós funkció követte, minden más esetben a sorrend hasonlóképpen alakult. Ki kell emelni a felnőttek védelme funkció, mely mindhárom dokumentumban a sorrend végére került, tehát egyik pedagógiai orgánus sem tartotta ezen feladatokat a család kapcsán hangsúlyosnak. Ezek alapján megállapítható, hogy a 20. század eleji Magyarországon a család felnőtteket oltalmazó és betegeket gondozó szerepe fokozatosan háttérbe szorult a család funkciói közül.

5. Ötödik állításomban azt feltételeztem, hogy *a család tagjai* közül elsősorban a férfiak, így a fiúgyermek, az apa és a nagyapa gyakrabban jelennek meg a vizsgált dokumentumokban, mint a nők, így a leánygyermek, az anya és a nagymama.

A hipotézis igazolódott, hiszen a tantervek esetén kétszeres, a tankönyvek esetén háromszoros többletről beszélhetünk a férfiak javára. A periodikáknál elmondható, hogy ott is a férfiak javára dől a mérleg, de nem akkora különbséggel, mint a többi dokumentumnál. Az összesített kategóriákat vizsgálva pedig – ahol az összes férfi és az összes női faktort összevonásra került – még kisebb különbség regisztrálható, mint az előző kettő kiadvány esetén. Ennek egyik oka, hogy a korabeli pedagógiai folyóiratok előszeretettel foglalkoztak a fiúk és a leányok tanulásbeli különbségeivel, illetve az illedelmes, katolikus leány nevelésével, ezzel növelve a női alakok számát a vizsgált kiadványokban.

A nagypapa és a nagymama személyének megjelenítésében is kiadványonként eltérés mutatkozik. Kétszeres különbség rögzíthető a tankönyvek esetén a nagypapa javára, ellenben a tanterveknél egyáltalán nem találunk különbséget, míg a folyóiratoknál ismét a nagypapa javára jegyezhető fel elenyésző többlet.

Igen érdekes dolog figyelhető meg a vizsgált dokumentumok eredményei között a szülők megjelenésének számát illetően. Míg minden nyomtatványban egyöntetűen kirajzolódik a férfiak többlete, addig a szülők esetében ez megfordul. Az édesanya megjelenítése, a tankönyvek kivételével, minimum kétszerese az édesapáénak. A tankönyvekben is az édesanyák jelennek meg gyakrabban, de a két nem említésének különbsége ebben az esetben kicsivel több csak, mint száz. A tantervekben háromszoros, a folyóiratokban pedig kétszeres többséggel vannak jelen az édesanyák.

A kvantitatív adatokon kívül a kvalitatív elemzésből is kiolvashatjuk azt a propagandát, amelyet a két világháború közti pedagógiai tartalmú dokumentumok végeztek az édesanyai hivatás megszerettetésére és tiszteletük kivívására. Különösen érdekes az az agitáció, amelyet a katolikus folyóiratok hirdetnek az egykezés ellen és az anyaság népszerűsítéséért.

6. A következő hipotézisben azt feltételezte, hogy *a nők, az édesanya és a nagymama elsősorban a szocializációs funkció nevelési, erkölcsi és egészségnevelési alfunkciójában emelkednek ki, míg a férfiak, az édesapa és a nagypapa az ideológiai nevelésben.*

A prekonceptió kapcsán ennyire egyértelmű összegzést nem hozott a vizsgálat, a különböző kategóriák más-más funkcióban emelkedtek ki.

Így a tantervek esetén a nők az egészségnevelésben, az édesanya a tiszteletben, a nagymama pedig egyik kategóriában sem bukkant fel.

A tankönyvekben bizonyult igaznak a fenti állítás, mert a nők, az édesanya és a nagymama személye a nevelési funkcióban jelent meg a leggyakrabban. Ám az erkölcsi nevelésben a nők csoportja csak a második helyet birtokolja.

A folyóiratokban a nők és az édesanya az első helyet a nevelési, a nagymama az erkölcsi nevelésben foglalják el, míg ez utóbbiban is kiemelkednek a nők és az édesanya a második helyen.

A férfiak csoportját illetően elmondható, hogy a tantervekben ténylegesen az ideológiai nevelésben emelkednek ki, második helyen viszont az erkölcsi nevelésben. Az édesapa és a nagypapa kategóriáknál azonban ez nem igazolódott be, mert az előbbi a tiszteletben, míg az utóbbi a szocializációs alfaktorok egyikében sem prezentálódik.

A tankönyvekben a férfiak csoportja az ideológiai nevelésben, az édesapa és a nagypapa a nevelési funkcióban tűnnek fel sűrűbben.

A folyóiratok esetében a férfiak osztálya az erkölcsi nevelésben, az apa és a nagypapa azonban a nevelési funkcióban domináns, nem pedig az ideológiai nevelésben.

Itt kell megragadnom a lehetőséget, hogy felhívjam az olvasó figyelmét arra az ellentmondásra, amely a Horthy-kori tankönyvek sajátja, hogy a férfiak csoportját, az édesapa és a nagypapa kategóriáit gyakrabban ábrázolják a tankönyvekben nevelési funkció során, mint ezen alakok női karaktereit. A férfiak csoportját illetően ez a megállapítás a tantervekre is igaz, míg a folyóiratok esetében a nagypapa és a férfiak csoportjára. A tankönyvekben és a folyóiratokban hasonlóan érdekes eredményt kapunk az erkölcsi- és az egészségnevelés feladatai kapcsán, hiszen a férfiak csoportja emelkedett ki a folyóiratokon belül az erkölcsi nevelésben, míg a tankönyvekben az egészségnevelésben a nőkhöz képest.

Összességében azonban elmondható, hogy a férfiakat vizsgálva a fenti állítás egyáltalán nem látszik igazoltnak.

7. Kutatásomban feltételeztem, hogy a dokumentumok lapjain *a nők elsősorban otthon végzett munkában és a fogyasztási funkcióban, míg a férfiak sokkal inkább az otthonon kívül végzett tevékenységekben vannak demonstrálva. Az édesapa feladata inkább a család anyagi biztonságának megteremtése, a család külső kapcsolatainak képviselése. Gyakran inkább munka közben ábrázolják, mintsem a családjával együtt.*

Mindhárom kiadvány esetében kijelenthető, hogy az édesanyát gyakrabban ábrázolták a gazdasági és a fogyasztási funkción keresztül, tehát munka és vásárlás közben, mint az édesapát. A tanterveknél az édesanya gazdasági funkción belüli prezentálása még a nevelési tevékenységekben való demonstrálását is megelőzte. A kvalitatív elemzésben pedig arról kapunk tájékoztatást, hogy az édesanya munkáját kizárólag a házban, esetleg a ház körül végezte, míg az édesapa a házimunkában egyáltalán nem vett részt. A falusi családoknál az ő tevékenységi köre a mezőn vagy a földeken volt, a városi családok esetében pedig inkább a hivatalban, de ez utóbbiról információt csak alig kapunk, szemben a falusi férfiak munkájával. Illetve mindhárom anyagból kiderült, hogy az apa feladata a család anyagi biztonságának megteremtése.

Az összesített férfi és nő kategóriák esetében azonban a folyóiratok kivételével a férfiak gyakrabban tűnnek fel a gazdasági funkcióban, mint a nők.

A család külső képviselőjét is egyértelműen az apa végezte a kiadványokban, erről elsősorban a tankönyvekből értesülhetünk. A történetekből kiderül, hogy néhányszor az édesanyához is érkeztek látogatók, ám az édesanya ritkán hagyta el ilyen célból a házat, inkább őt látogatták meg a rokonok vagy a szomszédok. Azonban erre is mindösszesen csak néhány említést találhatók.

A hipotézis utolsó állítása viszont teljesen elvetendő, hiszen az édesapa ábrázolása a Horthy-kori tankönyvekben és folyóiratokban egyértelműen inkább a családja és a gyermekei körében történik, mintsem például a gazdasági funkción belül.

8. A következő hipotézisemben feltételeztem, hogy *a nagyszülők ritkán jelennek meg a dokumentumokban. Ha mégis, a hagyományos munkamegosztás szerint látjuk őket. A nagymama feladata a háztartás vezetése és az unokák nevelése, míg a nagypapa inkább a külső, ház körüli munkákat látja el.*

A nagyszülők, ezen belül a nagypapa és a nagymama ábrázolása mindhárom dokumentum esetén nagyon ritka. Amennyiben mégis megjelennek elmondható, hogy vegyes képet látunk:

A tantervekben a nagyszülők szó inkább a nevelési, míg a nagymama és a nagypapa szavak a gazdasági funkcióban jelennek meg.

A tankönyvekben a nagypapa és a nagymama a nevelési funkcióban, míg a nagyszülők a tisztelet kategóriájában emelkednek ki. A tankönyvek esetén két érdekesség figyelhető meg, hogy a nagypapa kétszer nagyobb arányban jelenik meg nevelési funkció közben, mint a nagymama, illetve ez utóbbi személy nem ritkán már halott vagy gondozásra szoruló egyénként bukkan fel ezen kiadványokban.

Ha a fogalmak gazdasági funkcióban való ábrázolását elemezzük, az látható, hogy a két nem a tantervekben azonos számban jelenik meg, ellenben a tankönyvekben és a folyóiratokban a nagypapát ábrázolják gyakrabban munka közben.

Tehát a fenti hipotézis egyike sem igazolódott be.

6., 7. és 8. megállapításokat figyelembe véve kijelenthetjük tehát, hogy a hagyományos nemi szerepek a Horthy-kori pedagógiai orgánumban felcserélődnek, mert a női szerepek minősülő feladatokat pl. a nevelést, egészség és erkölcsi nevelést a Horthy-kori tankönyvek lapjain gyakrabban végzik férfiak, édesapák és nagypapák, a hagyományosan férfiktól elvárt feladatok pl. a munka közben való ábrázolás, pedig elsősorban a nők tevékenysége.

9. A következő állításban azt feltételeztem, hogy *a gyermekek és a testvérek ábrázolása elsősorban a nevelési funkción belül található meg az elemzett dokumentumokban, ezen belül is elsősorban tanulás és a játék közben jelennek meg.*

Az állítás ebben az esetben mindhárom kiadványban igazolódott. A gyermekek és a testvér szó ábrázolása minden esetben a szocializációs funkcióban, a gyerekek ezen belül pedig a nevelési funkcióban emelkednek ki.

A dolgozat kvalitatív elemzéseiben jól látható, hogy a gyerekeket gyakran ábrázolják a nyomtatványokban tanulás és játék közben, azonban a tankönyvekben a testvér szó inkább az ideológiai nevelésben bukkan fel gyakrabban. Ennek legfőbb oka „*A hős honvéd fiai*” című negyedikes olvasókönyv, amely tankönyv igen erős nacionalista eszméket tartalmaz, s amelyben minden történet két fiútestvér szemén keresztül tárul elénk.

10. Utolsó hipotézisemben pedig azt feltételeztem, hogy *a rokonok ábrázolása is szórványosan tűnik fel a dokumentumok lapjain, inkább csak egy-egy rokonlátogatás és az ünnepek kapcsán. Egyéb funkciót nem töltenek be a család életében.*

Az állítás első fele igazolható a vizsgálatból, mert a rokonok a tantervekben és a tankönyvekben a gazdasági funkción belül, az erkölcsi nevelésben és a kapcsolatokban, míg a folyóiratokban a nevelési és az erkölcsi nevelési funkcióban tűnnek fel leggyakrabban. Így elmondható, hogy az ábrázolásuk ritka, de a kérdéses

kiadványokban sokrétű, mégis minden esetben inkább a szocializációs funkción belül érhető tetten.

Zárásként végül elmondható, hogy a két világháború közötti pedagógiai tartalmú dokumentumok számos érdekességet és eltérést mutatnak azokkal az elvárásokkal szemben, amelyeket a mai tankönyvkutatások mutatnak ki. Így, bár a férfiak gyakori megjelenésében és abban, hogy feladatuk a család anyagi biztonságának megteremtése és külképviselése, nincs különbség, abban azonban, hogy a család funkciói közül miben emelkednek ki, van. Hiszen kiderül, hogy az édesapát gyakrabban ábrázolják nevelési tevékenységek közben, gyermekekkel együtt információközvetítés és kirándulás során, mint az édesanyát. De nem csak a nevelési, de egyéb feladatok esetén is megfigyelhetjük a szerepek felcserélődését a két világháború közötti pedagógiai kiadványokban, hiszen az édesanyák gazdasági funkcióban való ábrázolása leghagyományosabban az édesapák ilyen feladatokban való megjelenítését, s szintúgy magas a férfiak megjelenése a hagyományosan női feladatok minősülő egészség- vagy erkölcsi nevelésben.

Az értékek tekintetében is bővelkednek a dokumentumok. Mindenképpen kiemelendő a tankönyvek erős nacionalista, olykor agresszív revizionista felhangja, Trianon miatt elszenvedett sérelmek miatti elégtétel kívánsága, a haza szeretete és védelme, a katonaság mint hivatás tisztelete, a hősiesség és a hazáért való önfeláldozás burjánzása a kiadványok lapjain. Erős a környező országokkal és népekkel szembeni előítélet, de pozitív például, hogy a zsidóság irányában egyértelműen a nyitás és az elfogadás olvasható ki a tankönyvekből.

A család egységének értéke, az egykezés elítélése, a szülők, legfőképpen az édesanya tiszteletének kivívása, illetve az édesanyai hivatás népszerűsítése, szintén igen markáns módon jelenik meg a vizsgált anyagokban.

De meglehetősen erős az erkölcsi és a vallási nevelés is, az egymás elfogadása, a fogyatékkal élők, az árvák, a rokkantak és a szegények irányában való érzékenyítés, vagy az állatkínzással szembeni drasztikus fellépés.

A család funkciók esetébe egyértelműen a szocializációs funkció emelkedik ki. Ezt követve a gazdasági és a reprodukciós funkciók, s a végén csak nagyon ritkán prezentálva, a fogyasztási és a felnőttek védelme funkciók jelennek meg a kiadványokban. A felnőttek védelme funkció esetén vehetünk észre némi fokozatos gyengülést, mintha ez már előre vetítené a családok ezen funkciójának teljes megszűnését.

5.2. A kutatás főbb eredményei

A disszertáció a Horthy-kor dokumentumainak családkép-ábrázolásával hozzájárult a korszak társadalom- és korképének differenciált ábrázolásához.

A tartalom- és dokumentumelemzés során kapott eredmények illeszkednek a korszak gondolkodásmódját, nevelési szokásait és törekvéseit, a különböző családtagok szerepeit és a család felépítését bemutató neveléstörténeti, családtörténeti kutatások főbb megállapításaihoz.

A téma újdonságértékű abból a szempontból, hogy sajátos családtörténeti aspektusból, komplex módon láttatja az időszak történeti és társadalomtörténeti hátterét, valamint ezen időszak családjainak felépítését és működését.

A dolgozat elméleti hátterének kifejtése hozzájárul ahhoz, hogy a disszertáció interdiszciplináris megközelítésben, nemzetközi és hazai kontextusba helyezve mutatja be a 20. század eleji családok életét és azok főbb tendenciáit.

A disszertáció tovább gazdagította az oktatástörténeti dokumentumok komplex vizsgálatának módszertanát. A disszertációban alkalmazott összetett tartalom- és dokumentumelemző módszer együttes alkalmazása is, a kvalitatív és kvantitatív elemzési lehetőségek komplex használata hozzájárult a korszak családképének rekonstrukciójához.

A disszertációban megkérdőjeleződik a család funkcióinak hagyományos nemi szerepek szerinti felosztása, hiszen a kutatásban kapott eredmények azt igazolják, hogy ezen szerepek és a hozzájuk tartozó feladatok gyakran felcserélődnek a vizsgált dokumentumokban.

A dolgozat kimutatta, hogy a Horthy-kori dokumentumok családképe nincs összhangban a kor társadalomtörténeti valóságával, különösen, ami a nők foglalkoztatását és a családok szerkezetét illeti. A 20. század eleji Magyarországon a nők egynegyede már kereső foglalkozást űzött (Tomka 2000), a dokumentumokban azonban a nők nem lépnek ki a házi és ház körüli munkákból.

Továbbá a családszerkezetet illetően a kiadványok szinte minden esetben többgyerekes, de minimum kétgyerekes családokat ábrázolnak, háromgenerációs családok csak képeken jelennek meg, a nagyszülők a szövegekben minden esetben külön élnek.

A dolgozat rávilágított arra is, hogy az elemzett dokumentumok elsősorban községekben, falvakban lakó, mezőgazdaságban dolgozó családokat ábrázolnak, annak ellenére, hogy már az 1920-as években a magyar lakosság 35 %-a városban élt (Gyáni 2004).

A disszertáció feltárja a vizsgált kiadványokban a családok és ezáltal a korabeli társadalom értékpreferenciáit is, mint pl. a nacionalizmus, a családszeretet, a szülők, leginkább az édesanya tisztelete, az elesettek megsegítése.

5.3. A kutatás további irányai

A dolgozatban felvetett eredmények és kvalitatív adatok a jelenkori oktatásügyi és pedagógiai kérdéskörök fejlesztésének alapjául szolgálnak, amennyiben a vizsgált korszak által közvetített gyakorlati, emocionális és érték közvetítési feladatok kerülnek középpontba.

Számos új kutatási terület is kibontakozott a vizsgálat során. Ennek megfelelően érdemes lenne mélyebb elemzés alá helyezni a fenti dokumentumok, de elsősorban a tantervek és a tankönyvek által közvetített történelmi eseményeket, a kor társadalmának hozzáállását a környező országok Magyarországot érintő politikájához.

A magyarországi nemzetiségi, etnikai és vallási kisebbségek ábrázolásának mélyebb elemzésére is szükség lehet, kiemelve ezek közül elsősorban a zsidóságot érintő ábrázolást.

A dolgozat célul tűzte ki, hogy a családok által közvetített értékekről is számot ad, ezek mellett célszerű lenne azonban egy nem csak kvalitatív, de számszerűsített adatokkal alátámasztott értékutatást is végezni a kérdéses kiadványokban, mely nemcsak a két világháború közti családok, de a korszak és/vagy az oktatásügy értékpreferenciáit is vizsgálja.

A vizsgált dokumentumokban található képek, rajzok a kortörténeti elemzés tárgyai lehetnek. Az ikonográfia elemzés összekapcsolódva a pedagógiai dokumentumok szövegelemzésével tovább árnyalhatja a kutatási téma kifejtését.

Végül pedig, az elvégzett kutatás eredményeire, mind a család funkcióira, mind a családtagok szerepeire, mind pedig a család értékeire tekintettel érdemes lenne egy összehasonlító vizsgálat elvégzése, melyben a kutatás tárgya a 21. század tankönyvei és/vagy akár alaptantervei lennének.

6. Irodalom

6.1. Elemzett dokumentumok listája

Tantervek

- Tanterv az elemi népiskolák számára. Egyetemi Nyomda, Bp., 1925.
Tanterv és utasítás a katolikus elemi népiskolák számára. Szent István Társulat, Bp., 1926.
Tanterv az elemi népiskolák számára. Egyetemi Nyomda, Bp., 1928.
Katolikus elemi az elemi népiskolák számára. Szent István Társulat, Bp., 1931.
Tanterv és utasítások a népiskolák számára. Egyetemi Nyomda, Bp., 1932.
Tanterv és utasítások a katolikus elemi népiskolák számára. Szent István Társulat, Bp., 1936.
Tanterv és útmutatások a nyolcosztályos népiskola számára. Egyetemi Nyomda, Bp., 1941.
Tanterv és utasítások a katolikus nyolcosztályos népiskolák számára. Szent István Társulat, Bp., 1942.

Tankönyvek

- Benedek Elek (1921): Elemi iskolások olvasókönyve. A III. osztály számára. Lampel, Bp.
Benedek Elek (1922): Elemi iskolások olvasókönyve. A IV. osztály számára. Lampel, Bp.
Benedek Elek–Kőrösi Henrik–Tomcsányi János (1923, szerk.): Magyar olvasókönyv az elemi népiskolák III. osztálya számára. Lampel, Bp.
Benedek Eleke–Kőrösi Henrik–Tomcsányi János (1921, szerk.): Magyar olvasókönyv az elemi népiskolák II. osztálya számára. Lampel, Bp.
Kozma LászlóMihály Ferenc (1926b): A hős honvéd fiai. Olvasókönyv az elemi népiskolák IV. osztálya számára. Lampel, Bp.
Kozma LászlóMihály Ferenc (1926a): Pista és Juliska. Olvasókönyv az elemi népiskolák II. osztálya számára. Lampel, Bp.
Mócsy Antal–Petrovác József–Walter Gyula (1925): Második olvasókönyv a katolikus népiskolák második osztálya számára. Szent István-Társulat, Bp.
Nagy T. Perpetua (1936): Betűbokréta. Új ABC a katolikus népiskolák első osztálya számára. Szent István-Társulat, Bp.
Nagy T. Perpetua (1938, összeáll.): Betűbokréta. Magyar olvasókönyv a katolikus népiskolák második osztálya számára. Szent István-Társulat, Bp.
Nagy T. Perpetua (1940, összeáll.): Betűbokréta. Magyar olvasókönyv a katolikus népiskolák harmadik osztálya számára. Szent István-Társulat, Bp.
Olvasó- és tankönyv a katolikus osztatlan elemi népiskolák III. osztálya számára. Szent István-Társulat, Bp., 1936.
Olvasó- és tankönyv a katolikus osztatlan elemi népiskolák IV. osztálya számára. Szent István-Társulat, Bp., 1929.
Olvasókönyv az osztott és részben osztott katolikus elemi népiskolák IV. osztálya számára. Szent István-Társulat, Bp., 1936.
Pohárnok Jenő (1940, szerk.): Új betűvetés. Abécés könyv a katolikus népiskolák számára. Szent István-Társulat, Bp.
Tomcsányiné Czukrász Róza (1920, szerk.): A magyar gyermek első könyve. Magyar ABC és olvasókönyv az elemi népiskola I. osztály számára. Lampel, Bp.
Tomcsányiné Czukrász Róza (1933, szerk.): A magyar gyermek első olvasókönyve. Magyar ABC és olvasókönyv az elemi népiskola I. osztálya számára. Lampel, Bp.

Folyóiratok

- Ballai Károly-Nógrády László (1932, szerk.): A Gyermekek. Magyar Gyermektanulmányi Társaság Nagy László Emlékbizottság, Bp., XXIII-XXIV. évf., 1-2. sz.
- Cser János (1934, szerk.): A Gyermekek és az Ifjúság. Magyar Gyermektanulmányi Társaság, Bp., XXIV. év, 1-3. sz.
- Cser János (1935, szerk.): A Gyermekek és az Ifjúság. Magyar Gyermektanulmányi Társaság, Bp., XXVII. év, 1-3. sz.
- Cser János (1937, szerk.): A Gyermekek és az Ifjúság. Magyar Gyermektanulmányi Társaság, Bp., XXIX. év, 1-2. sz.
- Gigler Károly (1929, szerk.): Katolikus Nevelés. Római Katolikus Hittanárok és Hitoktatók Egyesülete, Bp., XXI. évf., 2., 4., 6.
- Gigler Károly (1931, szerk.): Katolikus Nevelés. Római Katolikus Hittanárok és Hitoktatók Egyesülete, Bp., XXIII. évf., 1., 3., 5., 9.
- Gigler Károly (1933, szerk.): Katolikus Nevelés. Római Katolikus Hittanárok és Hitoktatók Egyesülete, Bp., XXV. évf., 2., 5., 9.
- Gigler Károly (1936, szerk.): Katolikus Nevelés. Római Katolikus Hittanárok és Hitoktatók Egyesülete, Bp., XXVIII. évf., 1., 3., 5., 9.
- Gigler Károly (1938, szerk.): Katolikus Nevelés. Római Katolikus Hittanárok és Hitoktatók Egyesülete, Bp., XXX. évf., 2., 4., 6., 10.,
- Hamvas Endre (1925, szerk.): Katolikus Nevelés. Római Katolikus Hittanárok és Hitoktatók Egyesülete, Bp., XVII. évf., 2., 4., 5-6., 7-8., 9-10.
- Hamvas Endre (1927, szerk.): Katolikus Nevelés. Római Katolikus Hittanárok és Hitoktatók Egyesülete, Bp., XIX. évf., 1., 3., 5., 7., 9.
- Koszterszitz József (1939, szerk.): A Gyermekek és az Ifjúság. Magyar Gyermektanulmányi Társaság, Bp., XXXI. év, 1-2. sz.
- Koszterszitz József (1941, szerk.): A Gyermekek és az Ifjúság. Magyar Gyermektanulmányi Társaság, Bp., XXXIII. év, 1-2. sz.
- Koszterszitz József (1943, szerk.): A Gyermekek és az Ifjúság. Magyar Gyermektanulmányi Társaság, Bp., XXXV. év, 1-2. sz.
- Nagy László (1926, szerk.): A Gyermekek. A Magyar Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság, Bp., XIX. évf., 1-4. sz.
- Nagy László-Nógrády László (1928, szerk.): A Gyermekek. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., XXI. évf., 1-10. sz.
- Nagy László-Nógrády László (1930, szerk.): A Gyermekek. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., XX. évf., 1-6. sz.
- Petró László (1940, szerk.): Katolikus Nevelés. Római Katolikus Hittanárok és Hitoktatók Egyesülete, Bp., XXXII. évf., 1, 3., 5., 7., 9.,
- Petró László (1942, szerk.): Katolikus Nevelés. Római Katolikus Hittanárok és Hitoktatók Egyesülete, Bp., XXXIV. évf., 2., 4., 6., 8.
- Petró László (1944, szerk.): Katolikus Nevelés. Római Katolikus Hittanárok és Hitoktatók Egyesülete, Bp., XXXVI. évf., 1, 3., 5., 7., 9.,

6.2. Felhasznált szakirodalom

1. 1935. évi VI. törvénycikk a közoktatásügyi igazgatásról.
2. *A magyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiája 1841-1958*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Bp., 1987.
3. Ackermanné Kelő Kamilla (2006): Iskola-egészségügyi törekvések a XIX–XX. század fordulóján. Az egészségtan beépülése a hazai tantárgyi rendszerbe. *Studia Caroliensia*,. 2006/2. sz. 5-20.
4. Alexander Imre (1930): Előszó. In: Nógrády László és Czeke Vilma, B. (szerk.): *A gyermekszereket iskolája*. Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye Közönsége, Bp. XIII.
5. Andrásfalvy Bertalan (2013): Magyarország földjének és népének jelene, múltja és jövője. *Hitel*, 2013/2. sz. 4-24.
6. Aries, Ph. (1987): *Gyermek, család, halál*. Gondolat Kiadó, Bp.
7. Árky József (1929): Tévelygők. *Katolikus Nevelés*, 1929/4. sz. 152.
8. Balog Vilma (1979): A nő helyzetének és szerepének alakulása a családban. In: Szabadi Egon (szerk.): *Társadalom, család, gyermek*. TIT Demográfiai-Szociológiai Választmánya – Család- és Nővédelmi Tudományos Társaság, Bp. 49-69.
9. Bánhegyi Béla (1936): A szociális enciklikák tanítása a hitoktatásban. *Katolikus Nevelés*, 1936/1. sz. 7-13.
10. Beke Ágnes, Z. (1926): Az Adler-féle „individuálpszichológia” főbb szempontjai. *A Gyermek*, 1926/1-10. sz. 1-16.
11. Belinszki Eszter (2003): A társadalmi nem mint a kutatás tárgya. *Szociológiai Szemle*, 2003/1. sz. 169-172.
12. Benkő Zsuzsanna (1997): Az egészségfelfogás változása. Kísérlet az egészségfejlesztés értelmezésére. In: Benkő Zsuzsanna (szerk.): „*Mert életem millió gyökerű*”. JGYTF, Szeged. 5-15
13. Benkő Zsuzsanna (2000): *A családok életmódját meghatározó társadalmi tényezők*. Szenvedélybetegségek, 2000/1. sz. 54-57.
14. Benkő Zsuzsanna (2005): Bevezetés az egészségfejlesztésbe. In: Benkő Zsuzsanna és Tarkó Klára (szerk.): *Iskolai egészségfejlesztés*. Szakmai és módszertani írások egészségterv készítéséhez. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged. 13-27.
15. Benkő Zsuzsanna és Tarkó Klára (2005, szerk.): *Iskolai egészségfejlesztés*. Szakmai és módszertani írások egészségterv készítéséhez. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.
16. Bertók Rózsa (2013): Az arisztotelészi értékek táblája és a mai értékválasztások változásai. In: Bertók Rózsa (szerk.): *Bevezetés az etika történetének tanulmányozásába*. Virágmandula Kft. – Ethos Tudományos Egyesület, Pécs. 13-19.
17. Bertók Rózsa (2009): Nemzetgazdák és nevelők. *Létünk*, 2009/3. 30-43.
18. Blaskó Zsuzsanna (2009): Családtámogatás, gyermeknevelés, munkavállalás. In: Monostori Judit, Őri Péter, Molnár Edit, S. és Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2009*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Bp. 41-53.
19. Bodovics Éva (2011): Gyermekélet és gyermekhalál a paraszti társadalomban. *Zempléni Múzsá*, 2011/1. sz. 5–19.
20. Boreczky Ágnes (2000): *Magyarországi családváltozatok 1910-1990*. Eötvös József Könyvkiadó, Bp.
21. Borsi Katalin (1941): A budapesti leánytanuló-ifjúság pályaválasztása 1938-ban. *A Gyermek*, 1941/1. sz. 114-124.
22. Bourdieu, Pierre (1994): Férfiuralom. In: Hadas Miklós (szerk.): *Férfiuralom*. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról. Replika Kör, Bp. 7-154.
23. Brückner József (1925): Valamit a divatról. *Katolikus Nevelés*, 1925/7-8. sz. 193-196.

24. Brückner József (1929): A leányifjúsági lelkipásztor könyveiből. *Katolikus Nevelés*, 1929/8. sz. 283-287.
25. Coontz, S. (2004): The world historical transformation of marriage. *Journal of Marriage and Family*, 2004/4. 974-979.
26. Czachesz Erzsébet, Cs. – Lesznyák Márta–Molnár Edit Katalin (1996): Lányok és nők a kötelező olvasmányokban, tankönyvekben. *Educatio*, 1996/3. 417-430.
27. Czédliné Bárkányi Éva (2011): A család múltja és jelene. *Felnőttoktatás*, 2011/4. 99-104.
28. Cseh-Szombathy László (1971): A család szerepe az öregek ellátásában és életében. In: Lőcsei Pál (szerk.): *Család és házasság a mai magyar társadalomban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 147-168.
29. Cseh-Szombathy László (1978): A mai magyar család legfőbb jellegzetességei. In: Cseh-Szombathy László (szerk.): *A változó család*. Kossuth Kiadó, Bp. 11-65.
30. Csernák Józsefné (1991): Házasság és család; A demográfiai változások újabb irányvonalai és összefüggései. *Demográfia*, 1991/1-2. sz. 95-114.
31. Csernák Józsefné (2005): Házassági szokások az elmúlt száz évben Magyarországon. In: Faragó Tamás (szerk.): *Bölcsőtől a koporsóig*. ÚMK, Bp. 95-103.
32. Csőke Csilla (2000): A gyermeknevelés néhány aspektusa a hagyományos falusi közösségben. In: Kéri Katalin (szerk.): *Ezerszínű világ*. Dolgozatok a neveléstörténet köréből. Pécsi Tudományegyetem Tanárképző Intézet, Pécs. 20-28.
33. Dálnokiné Pécsi Klára (2001): Családkép a kisiskolások tankönyveiben. *Új Pedagógiai Szemle*, 2001/1. sz. 100-105.
34. Dárdai Agnes (2002): *A tankönyvkutatás alapjai*. Dialóg Campus, Pécs.
35. Deáky Zita (2011): „Jó kis fiúk és jó leánykák?”. Századvég, Bp.
36. Dohos László (1934): Adatok a polgári iskolai tanulók pályaválasztásához. *A Gyermek*, 1934/13. sz. 11-17.
37. Edgell, P. és Docka, D. (2007): Beyond the Nuclear Family? Familism and gender ideology in diverse religious communities. *Sociological Forum*, 2007/22. 25-50.
38. Endrefalvy Ottó (1940): Iskolai közös szentgyónás előtt. *Katolikus Nevelés*, 1940/69. sz. 277-280.
39. Erdélyi Guido: Nefelejtsek az élet virágos kertjéből. *Katolikus Nevelés*, 1925/5-6. sz. 157-158.
40. Faragó Tamás (1999): *Tér és idő – család és történelem*. Bíbor Kiadó, Bp.
41. Faragó Tamás (2000): *Nemek, nemzedékek, rokonság, család*. In: Sárkány Mihály és Szilágyi Miklós (szerk.): *Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Bp. 393-483.
42. Faragó Tamás (2011): *Bevezetés a történeti demográfiába I. kötet*. Budapesti Corvinus Egyetem, Bp.
43. Felber Gyula (1931): Lelki-szellemi fejlődés a gyermekkorból a serdülőkorba. *Katolikus Nevelés*, 1931/5. sz. 157-168.
44. Felkai László (2002): A kultuszminiszter Lukács György. *Magyar Pedagógia*, 2002/1. sz. 3-9.
45. Fohlen, C. (1999): A nő a társadalomban. *Világtörténet*, 1982/1. sz. 85-118.
46. Fügedi Márta (1988): *A gyermek a matyó családban*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc.
47. Gellért Kiss Gábor (2009): Nők az Ószövetségben. *Kritika*, 2009/3. sz. 11-13.
48. Gillis, J. R. (1974): *Youth and History: Tradition and change in European Age Relations*. Academic Press, New York.
49. Glenn, N. D. (2009): Family Textbooks Twelve Years Later. *Springer*, 2009/3. 79-90.
50. Gonda Béla, Ifj. (1928): A társadalmi műveltség s az arra való nevelés. *A Gyermek*, 1928/1-10. sz. 136-158.

51. Granasztói György (2005): Polgári családszerkezet a középkorvégi Magyarországon. In: Faragó Tamás (szerk.): *Bölcsőtől a koporsóig*. ÚMK, Bp. 106-112.
52. Greeven, Ph. J. (1972): The average size of families and households in the Province of Massachusetts in 1764, and in the United States in 1790: An overview. In: Laslett, P. (ed.) *Household and family in past time*. Cambridge University Press, Cambridge, 545–561.
53. Guiraud, Jean (1933): A laikus iskola az ateizmus szolgálatában. *Katolikus Nevelés*, 1933/5. sz. 155.
54. Gyáni Gábor (2005): Hatalom kicsiben és nagyban. A patriarchalizmus történeti változatai. In: Faragó Tamás (szerk.): *Bölcsőtől a koporsóig*. ÚMK, Bp. 113-121.
55. Háber Judit és Sas Judit, H. (1980): *Tankönyvszagú világ*. Akadémiai Kiadó, Bp.
56. Habermas, J (1993): A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Századvég–Gondolat, Bp.
57. Hajnal, J. (2005): Az európai házasodási szokások térbeli és időbeni összehasonlításában. In: Faragó Tamás (szerk.): *Bölcsőtől a koporsóig*. ÚMK, Bp. 84–89.
58. Hajós Elemér (1937): A tekintély a korunk nevelésügye. *A Gyermekek*, 1937/ 10-21.
59. Hamvas Endre (1925): A nőnevelés ideálja. *Katolikus Nevelés*, 1925/7-8. sz. 186-192.
60. Hegedűs András (1971): A falusi család gazdasági funkciójában bekövetkező változások és következményeik. In: Lőcsei Pál (szerk.): *Család és házasság a mai magyar társadalomban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 104-116.
61. Hegedűs Mihályné és Tóthpál Józsefné (1984, összeáll.): *Népiskolai tankönyvek 1867-1945*. OPKM, Bp.
62. Hermann Hugó (1936): Az egyke az iskolában. *Katolikus Nevelés*, 1936/3. sz. 89.
63. Historical, Social and Cultural Context. *Journal of Comparative Family Studies*, 2013/1-2. 79-98.
64. Hóka Imre (1929): Lelkigyakorlatok. *Katolikus Nevelés*, 1929/1. sz. 52-61.
65. Hollósi Hajnalka (2008): Gyermekkép, gyermekvilág, gyermekfelfogás változásai pedagógiai megközelítésben. *Iskolakultúra*, 2008/2. sz. 92-103.
66. Horánszky Nándor (1974): *Közoktatási tantervek 1868-1971*. Országos Pedagógiai Könyvtár, Bp.
67. Horthy Miklós (1935): A Baranyai Anyák Napja. *A Gyermekek*, 1935/1-3. sz. 114.
68. Horváth Futó Hargita (2009): A tankönyv mint szocializációs faktor. *Létünk*, 2009/2. sz. 50-60.
69. Hörcsöki István (1938): Napszámos diákok. *Katolikus Nevelés*, 1938/10. sz. 246-248.
70. Jandik József (1931): A házasság szentsége. *Katolikus Nevelés*, 1931/5. sz. 170-179.
71. Jankovics Miklós (1934): Padellero. N.: Faschistische Schule und Erziehung in Italien. *A Gyermekek*, 1934/1-3. sz. 128.
72. Kálmán György (1984): A magyar népoktatás vázlata. In: Pozsár Istvánné (szerk.): *Népiskolai tankönyvek 1867-1945*. OPKM, Bp.
73. Kamarás Ferenc, Kapitány Balázs és Vaskovics László (2005): *Fiatalkorú házaspárok életútja Németországban és Magyarországon*. KSH Népeségtudományi Kutató intézet, Bp.
74. Kamarás Ferenc (2005): A születési mozgalom és termékenység jellegzetességei az elmúlt 125 évben. In: Faragó Tamás (szerk.): *Bölcsőtől a koporsóig*. ÚMK, Bp. 150-160.
75. Kapros Márta (2005). A születés és kisgyermekkor. In: Faragó Tamás (szerk.): *Bölcsőtől a koporsóig*. ÚMK, Bp. 137-149.
76. Karlovitz János (2001a): Kommunikációs stratégiák a tankönyvekben. *Fejlesztő Pedagógia*, 2001/1. sz. 57-61.

77. Karlovitz János (2001b): *Tankönyv: elmélet és gyakorlat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
78. Kemény Gábor (1930): A szülők és „a harmadik hatalom”. *A Gyermek*, 1930/1-6. sz. 30-39.
79. Kemplen Attila (1939): A serdülőkori szerelem. *A Gyermek*, 1939/1. sz. 112-130.
80. Kenéz Béla (1925): Szülők iskolája a nemzet nagy célok szolgálatában. *A Gyermek*, 1925/1-10. sz. 16-17.
81. Kenyeres Ágnes (2001, szerk.): *Magyar életrajzi lexikon 1000-1990*. Arcanum Adatbázis, Bp.
82. Kenyeres Lajos (1942): Az egyke elleni küzdelem a hitoktatásban. *Katolikus Nevelés*, 1942/2. sz. 30-32.
83. Kerekes Károly: Mit mond a Biblia a családról, a vallásos élet keretéről? *Keresztény Értelmiségi Szövetsége*, 2008/2.
84. Kereszty Orsolya (2005): A társadalmi nemek reprezentációjának vizsgálata a tankönyvekben. *Könyv és Nevelés*, 2005/3. 56-67.
85. Kereszty Orsolya (2006): Társadalmi nem az oktatásban – Kezdeményezések Magyarországon. In: Kende Anna (szerk.): *Pszichológia és feminizmus: Hogyan alakította át a pszichológia elméleteit, kutatási kérdéseit és módszereit a társadalmi nem kutatás*. L'Harmattan, Bp. 297-313.
86. Kereszty Orsolya: A társadalmi nem mint a kutatás tárgya a pedagógiában. *Educatio*, 2007/4. sz. 637-649.
87. Kereszty, O. (2009): Gender in Textbook. Practice and Theory in Systems of Education, 2009/2. sz. 1-7.
88. Kéri Katalin (2004): *Gyermekek a történelemben*. Óvodatörténeti Konferencia, Pécs.
89. Kéri Katalin (1996): Neveléstörténeti vázlatok. ORFK Oktatási és Kiképző Központ, Pécs–Budapest.
90. Kojanitz László (2005): A tankönyvkutatás szerepe és feladatai. *Új Pedagógiai Szemle*, 2005/3. sz. 53-68.
91. Kósa László (1998): A polgári társadalom korának művelődése I-II. In: Kósa László (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. Osiris Kiadó, Bp. 258-331., 398-427.
92. Koszterszitz József (1941): Nemi felvilágosítás. *A Gyermek*, 1941/1. sz. 132-143.
93. Kovács Ferenc (1925b). A család és vallásos nevelés. *Katolikus Nevelés*, 1925/7-8. sz. 181-186.
94. Kovács György (1925a): Az elsőáldozók könnyebbségéért. *Katolikus Nevelés*, 1925/2. sz. 52-53.
95. Kovács György (1927a): Első gyónási és áldozási katechézisek. *Katolikus Nevelés*, 1927/1. sz. 14-18.
96. Kovács György (1927b): Katechézisek a szentségekről a legkisebbeknek. *Katolikus Nevelés*, 1927/9. sz. 304-306.
97. Kovács Jenő (1938): A családi otthon és a lelkigyakorlatozó gyermek. *Katolikus Nevelés*, 1938/1. sz. 19-21.
98. Kulcsár Kálmán (1971): A család helye és funkciója a modern társadalomban. In: Lőcsei Pál (szerk.): *Család és házasság a mai magyar társadalomban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 13-53.
99. Laczkovits Emőke (1980): Adalékok a falusi gyermekek életéhez Veszprém megyében 1868-1945. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 1980/15. sz. 237-71.
100. Ladányi Andor (1996): Két évforduló. A nők felsőfokú tanulmányainak száz éve. *Educatio*, 1996/3. sz. 375-389.

101. Lantos-Kiss Antal (1938): Félre-vezetők a táborban. *Katolikus Nevelés*, 1938/10. sz. 236-241)
102. Lasch, Ch. (1996): *Az önimádat társadalma*. Európa Kiadó, Bp.
103. Laslett, P. (2005): A nő szerepe a nyugati család történetében. In: Faragó Tamás (szerk.): *Bölcsőtől a koporsóig*. ÚMK, Bp. 52-58.
104. Lassú Zsuzsa, F. (2001): Hagyományos és modern női szerepek az iskolában. *Szabadsport*, 2001/9. sz.
105. Lassú Zsuzsa, F. (2006): Hagyományos és női szerepek az iskolában. *Szabadsport*, 2006/10. sz. 1-17.
106. Lengyelne Török Anikó (2011): A család mint érték az anyanyelvi nevelésben. *Katolikus Pedagógia*, 2011/2. sz. 160-168.
107. Lenkei István (1934): Kozma Imre: Szülők Iskolája. *A Gyermek*, 1934/1-3. sz. 211-212.
108. Lenkei István (1935): A Katolikus Nagygyűlés. *A Gyermek*, 1935/1-3. sz. 114-118.
109. Ligeti Csákné (2001): Miért más? Első osztályos olvasókönyvek összehasonlítása. *Új Pedagógiai Szemle*, 2001/1. sz. 89-99.
110. Lingauer Erzsébet (1927): Egyesületi élet. *Katolikus Nevelés*, 1927/5. sz. 180-182.
111. Liska Zoltán (1940): A szülők és mi. *Katolikus Nevelés*, 1940/4. sz. 126-128.
112. Livi-Bacci, M. (2005): A demográfiai korszakváltás és a női életciklus. In: Faragó Tamás (szerk.): *Bölcsőtől a koporsóig*. ÚMK, Bp. 342-350.
113. Longauer Imre (1931): Anyák napja vagy szülők napja? *Katolikus Nevelés*, 1931/9. sz. 233-234.
114. Magdics Gáspár (1933): Vitéz Csia Sándor: A nemi kérdés orvosi és bibliai szempontból. *Katolikus Nevelés*, 1933/9. sz. 222-223
115. Martin, G. és Kats, V (2003): Families and work in transition in 12 countries, 1980–2001. *Monthly Labor Review*, 2003/9. sz. 3–31.
116. Medl János (1940): Polgárista leányok lelkiképe. *Katolikus Nevelés*, 1940/3. sz. 85-88.
117. Mészáros István (1989): *A tankönyvkiadás története Magyarországon*. Tankönyvkiadó – Budapest-Dabasi Nyomda, Dabas.
118. Mészáros István (1996): Felekezeti népiskoláink tantervei. In: Mészáros István (szerk.): *Felekezeti népiskolai tantervek*. Országos Közoktatási Intézet, Bp.
119. Mészáros István (2001): Felekezeti népiskoláink tanterveinek történeti alakulása. In: Horánszky Nándor (szerk.): *A tanterv kérdésköre az elmúlt másfél évszázadban*. Kiss Árpád Országos Közoktatási Szolgáltató Intézmény, Bp.
120. Mészáros István, Németh András és Pukányszky Béla (2004): *Neveléstörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
121. Miltényi Györgyi (1941): A leánybarátkozás pszichológiájához. *A Gyermek*, 1941/1. sz. 144-150.
122. Molnár Imre (1930): A játék. In: Nógrády László és Czeke Vilma, B. (szerk.): *A gyermekszerepet iskolája*. Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye Közönsége, Bp. 79-85.
123. Morvay Judit (2005): Asszonyok a nagycsaládban. A mátraalji palóc asszonyok élete a múlt század második felében. In: Faragó Tamás (szerk.): *Bölcsőtől a koporsóig*. ÚMK, Bp. 59-60., 122-126.
124. N. B. (1935): Nemzeti gyermekhét 1935. *A Gyermek*, 1935/1-3. sz. 102-114.
125. Nagy Anna (2012): *Légy jó mindhalálig*. Gyermek- és családkép a tankönyvekben. <http://multikult.transindex.ro/?cikk=17207> 2013. 11. 22.

126. Nagy Beáta (1994): A nők kereső tevékenysége Budapesten a 20. század első felében. In: Hadas Miklós (szerk.): *Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakra, feminizmusról.* Replika Kör, Bp. 155-222.
127. Nagy Ildikó (2001): A családfő intézménye – nemi szerepek a családban. In: Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné és Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2001.* TÁRKISzociális és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkársága, Bp.
128. Nagy László (1925): Miként szoktassuk gyermekeinket az engedelmességre? *A Gyermek*, 1925/1-10. sz. 30-36.
129. Nagy László (1930): Az önzés elfajulása. *A Gyermek*, 1930/1-6. sz. 39-44.
130. Nagy Péter Tibor (1999): Vallásos nevelés 1949 előtt. *Magyar Pedagógia*, 1999/4. 389-412.
131. Nagy Réka (1999): Nemi szerepek és nemi sztereotípiák az általános iskolai tankönyvekben. *Web*, 1999/4-5. sz.
132. Nagy Viktória: Az Ószövetség világa 1-2. *Sola Scriptura Lap*, 2007/3-4. sz. 34-42., 32-38.
133. Neményi Ágnes (2010): *Családszociológia.* Ábel Kiadó, Kolozsvár.
134. Neményi Mária és Takács Judit (2005): Változó család – változó politikák. *Szociológiai Szemle*, 2005/4. sz. 3-35.
135. Nóbik Attila (2002): Gyermekek a dualizmus iskolái és a család hatókörében. *Iskolakultúra*, 2002/3. sz. 16-20.
136. Nógrády László (1925a): A szülői tekintély. *A Gyermek*, 1925/1-10. sz. 83-94
137. Nógrády László (1925b): Hogyan tarthatják meg a szülők gyermekeik bizalmát? *A Gyermek*, 1925/1-10. sz. 26-30.
138. Nógrády László (1926): A gyermek erkölcsi nevelése. *A Gyermek*, 1926/1-4. sz. 83-90.
139. Nógrády László (1930): A gyermeknevelés kis kátéja. In: Nógrády László – Czeke Vilma, B. (szerk.): *A gyermekszerepet iskolája.* Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye Közönsége, Bp. 18-33.
140. Olasz Péter, P. (1926): *A mai férfi életútja.* Corvin Műnyomda, Satu-Mare.
141. Panasenko, N. (2013): Czech and Slovak Family Patterns and Family Values in
142. Parsons, T. (1971): *The Social System.* The Free Press of Glencoe, London.
143. Patton János (1931): Leányifjúság falun. *Katolikus Nevelés*, 1931/2. sz. 41-46.
144. Példák. *A Gyermek*, 1925/5-6. sz. 158-160.
145. Péter Katalin (2005): A gyermek és a gyermekkor a történetírásban. In: Faragó Tamás (szerk.): *Bölcsőtől a koporsóig.* ÚMK, Bp. 61-72.
146. Peterson, R. (2009): Families First: Keys to Successful Family Functioning. *Virginia Cooperative Extension*, 2012/9.
147. Plavits M. Fremiota (1944): A büntetés pedagógiája. *Katolikus Nevelés*, 1944/3. sz. 56-58.
148. Pornai Gyula (1942a): A gyermek a hazugság birodalmában. *Katolikus Nevelés*, 1942/4. sz. 73-76.
149. Pornai Gyula (1942b): Ünnepre való nevelés. *Katolikus Nevelés*, 1942/10. sz. 265-270.
150. Pukánszky Béla (2000): A gyermek évszázadának hajnalán. In: Pukánszky Béla (szerk.): *A gyermek évszázada.* Osiris Kiadó, Bp. 21-33.
151. Pukánszky Béla (2001a): *A gyermekkor története.* Műszaki Könyvkiadó, Bp.
152. Pukánszky Béla (2001b): Gyermekfelfogás a barokk korban. In: Dombi Józsefné és Maczelka Noémi (2001, szerk.): *A barokk kor interdiszciplináris*

- megközelítése a Bach évforduló jegyében.* Tanulmánykötet. JGYTF Tanárképző Főiskolai Kar Ének-zene Tanszék, Szeged. 52–65.
153. Pukánszky Béla (2002a): A testi fenyíték témája a 19. századi magyar neveléstankönyvekben. *Századvég*, 2002/23. sz. 33-62.
 154. Pukánszky Béla (2002b): Gyermeküket tanító apák. *Iskolakultúra*, 2002/3. sz. 5-25.
 155. Pukánszky Béla (2002c): A tizenkilencedik század gyermekfelfogása. *Iskolakultúra*, 2002/2. sz. 13-29.
 156. Pukánszky Béla (2005): A gyermekről alkotott kép változásai az óvoda történetében. *Educatio*, 2005/4. 703-715.
 157. Pukánszky Béla (2012): A gyermek mint alattvaló. *Educatio*, 2012/4. sz. 665-672.
 158. Pulay János (1944): Neveletlen szülők. *Katolikus Nevelés*, 1944/3. sz. 58-60.
 159. Puskás Attila (2013): Bolondító beléndek. *Háromszék*, 2013/5. sz.
 160. Radó Polikárp (1938): A Nagyasszony-tisztelet pedagógiai jelentősége. *Katolikus Nevelés*, 1938/10. sz. 241-246.
 161. Radványné Ruttkay Emma (1925a): Miről és hogyan meséljünk? *A Gyermek*, 1925/1-10. sz. 94-109.
 162. Révész Emil (1934): Handwerker, Hans: Wesen, Ursprung und biologische Bedeutung der körperlichen Züchtigung in der modernen Familienerziehung. *A Gyermek*, 1934/1-3. sz. 127-128.
 163. Révész Margit (1928): A gyermekkor hazudozás. *A Gyermek*, 1928/1-10. sz. 5-9.
 164. Ruppert István (1944a): A mai kor apostola. *Katolikus Nevelés*, 1944/5. sz. 73-99.
 165. Sárkány Mihály és Szilágyi Miklós (szerk.): *Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Bp.
 166. Sas Judit, H. (1978): A nagycsalád jellegzetességei a mai magyar falusi társadalomban. In: Cseh-Szombathy László (szerk.): *A változó család*. Kossuth Kiadó, Bp. 66-84.
 167. Sas Judit, H. (1979): A nemi szerepek sztereotípiái és a család. In: Szabadi Egon (szerk.): *Társadalom, család, gyermek*. TIT Demográfiai-Szociológiai Választmánya Család- és Nővédelmi Tudományos Társaság, Bp. 21-47.
 168. Sas Judit, H. (1986): *A családi szocializáció néhány problémájáról*. Országos Egészségnevelési Intézet, Bp.
 169. Sas Judit, H. (1994): *Nőies nők és férfias férfiak*. Akadémiai Kiadó, Bp.
 170. Sas Judit, H. (2000): A nőiességet, férfiasságot szabályozó szokások, jogszabályok, ideológiák és a nemek szerint eltérő lehetőségek a felszabadulás előtt Magyarországon. In: Schadt Mária (szerk.): *Családszociológia*. Comenius, Pécs. 144-163.
 171. Schnattner Szigfrid (1940): Bértől – falun. *Katolikus Nevelés*, 1940/5. sz. 159-162.
 172. Schnell János (1943): A hadiárva gondozásának lélektani szempontjai. *A Gyermek*, 1943/1. sz. 41-54.
 173. Schwartz, A. és Kadar, M. (1999): Women and Hungary: An Introduction. *Hungarian Studies Review*, 1999/1-2. sz.
 174. Scott, J. (2006): *Family and Gender Roles: How Attitudes Are Changing*. University of Cambridge, Cambridge.
 175. Sfondrini, O. (1936): Az anyai nevelés hatása a kultorkorszakok szellemére. *Katolikus Nevelés*, 1936/5. sz. 155.

176. Shahaar, Sh. (1992) Childhood in the Middle Ages. *Journal of Social History*, 1992/1. sz.
177. Simon Blanka (1934): A korszerű gyermekszoba. *A Gyermek*, 1934/1-3. sz. 254-260.
178. Sipos Balázs (2009): A nőkérdés a Horthy-korszakban. *Rubikon*, 2009/4. sz.
179. Somlai Péter (1986): *Konfliktus és megértés*. Gondolat Kiadó, Bp.
180. Somlai Péter (1996): A családi kapcsolatok társadalomtörténetének irányai. In: Meleg Csilla és Schadt Mária: *Politikai szociológiai és családszociológiai szöveggyűjtemény*. JPT ÁJK, Pécs, 1996. 218-262.
181. Somlai Péter (2002): *Húsz év*. Családi kapcsolatok változásai a 20. század végi Magyarországon. Új Mandátum könyvkiadó, Bp.
182. Somlai Péter (2013): *Család 2.0*. Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig. Napvilág Kiadó, Bp.
183. Somogyi Manó (1926): A pályaválasztás jelentősége. *A Gyermek*, 1926/1-4.sz. 98-105.
184. Stohl Róbert (2008): Keresztnévadási szokások Balinkán az anyakönyvek tükrében: 1757-1895. In: Bölcskei Andrea és Császi Ildikó, N. (szerk.): *Név és valóság: A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Balatonszárszó, Magyarország, 2007.06.22-2007.06.24. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Bp. 478-488.
185. Stohl, R. (2013): Leisure and education in the 18th century in Hungary: a case study of count László Festetics. *Lesiure, Health, Well-being*. Szeged, Hungary, 18–20. September 2013.
186. Strachwitz, H. (1938): Egy gyermek – sok gyermek? *Katolikus Nevelés*, 1938/6. sz. 186.
187. Szabady Egon (2005): A társadalmi-foglalkozási átrétegződés és demográfiai hatásai. In: Faragó Tamás (szerk.): *Bölcsőtől a koporsóig*. ÚMK, Bp. 269-273.
188. Szabolcs Éva és Hegedűs Judit (2008): A gyermekről való gondoskodás differenciálódása a dualizmus korában. *Iskolakultúra*, 2008/5-6. sz. 76-85.
189. Szabolcs Éva (1995): *Fejezetek a gyermekkép történeti alakulásából*. ELTE BTK Neveléstudományi Tanszék Pro Educatione Gentis Hungariae Alapítvány, Bp.
190. Szabolcs Éva (2002): A gyermektanulmányi szemléletmód megjelenése a magyar pedagógiai sajtóban, 1890–1906. *Iskolakultúra*, 2002/3. sz. 33-38.
191. Szabolcs Éva (2004): „Narratívák” a gyermekkorról. *Iskolakultúra*, 2004/3. sz. 27-31.
192. Székely Károly (1934): Schmidt Ferenc: Az elvált szülők gyermekei. *A Gyermek*, 1934/1-2. sz. 222.
193. Szülők mozgalma. *A Gyermek*, 1925/1-10. sz.18-26.
194. Tamás Ernő (1933): A lelki-kollokviumok kérdése a leányközépiskolákban. *Katolikus Nevelés*, 1933/5. sz. 129-132.
195. Tamás Ernő (1936): A brüsszeli nemzetközi családnevelő kongresszus. *Katolikus Nevelés*, 1936/. sz. 75-79.
196. Tamás Ernő (1940): A női munkatáborok Magyarországon. *Katolikus Nevelés*, 1940/1. sz. 3-8.
197. Tamás Viktor (1941): A tanulók családi körülményeinek és környezetének megfigyelése. *A Gyermek*, 1941/1-10. sz. 7-10.
198. *Tanterv a népiskolák számára*. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Bp., 1869.
199. *Tanterv a népiskolák számára*. Magyar királyi Egyetemi nyomda, Bp., 1877.
200. *Tanterv az elemi népiskolák számára*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1925.

201. *Tanterv és utasítás a katolikus elemi népiskolák számára.* Szent István-Társulat, Bp., 1926.
202. *Tanterv és utasítások a nyolcosztályos népiskolák számára.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1941.
203. Tátrai Zsuzsanna (1990): Jeles napok, ünnepi szokások. In: Hoppál Mihály (szerk.): *Népszokás, néphit, népi vallásosság.* Akadémiai Kiadó, Bp.
204. Tekse Kálmán (2005): A termékenység néhány jellemzője Közép és Dél-Európában az első világháború előtt. In: Faragó Tamás (szerk.): *Bölcsőtől a koporsóig.* ÚMK, Bp. 128-136.
205. Temesi Győző (1930): A kirándulás. In: Nógrády László és Czeke Vilma, B. (szerk.): *A gyermekszereket iskolája.* Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye Közönsége, Bp. 126-147.
206. Therborn, G. (2004): *Between Sex and Power: Family in the World 1900-2000.* Cambridge University Press, London.
207. Thomas, D., (2010). *The Census and the evolution of gender roles in early 20th century Canada.* Statistics Canada, Ottawa.
208. Tomka Béla (2000): *Családfejlődés a 20. századi Magyarországon és Nyugat-Európában.* Osiris Kiadó, Bp.
209. Tóth Olga (2001): Értékátadási problémák a családban. *Educatio*, 2001/3. sz. 449-460.
210. Tóth Olga (2007a): *Fiatalok párkapcsolatai történelmi háttérrel.* Napvilág Kiadó, Bp.
211. Tóth Olga (2007b): Nőnek lenni – társadalmi nem (gender) az egyenlőtlenségek rendszerében. *Magyar Tudomány*, 2007/12. sz. 1590-1595.
212. Tóth Olga és Dupcsik Csaba (2007): Családok és formák – változások az utóbbi ötven évben Magyarországon. *Demográfia*, 2007/4. sz. 430–437.
213. Tóth Pál Péter (2002): Magyarország népessége 1850-től napjainkig. *Korunk*, 2002/2. sz. 23-30.
214. Tóth Tihamér (1934b): Korunk lelki válsága. *A Gyermek*, 1934/1-3. sz. 28-29.
215. Turcsán Gábor (1998): Olvasókönyvek tartalomelemzése. *Új Pedagógiai Szemle*, 1998/3. 33-43.
216. Tuzskai Ödön (1926): Helytelen nevelés orvosi szempontból. *A Gyermek*, 1926/1-4. sz. 37-47.
217. Tuzskai Ödön (1930): Az átöröklött hajlamok és figyelembevételük a nevelésben. *A Gyermek*, 1930/1-6. sz. 16-30.
218. Utasi Ágnes (2002): Társadalmi integráció és családi szolidaritás. *Educatio*, 2002/3. sz. 384-403.
219. Vajda Zsuzsanna (2011): *Kultúra és szocializáció.* Gyermekkor a kulturális – társadalmi változások kontextusában. K.n., Bp.
220. Varga Ferenc (1940): A gyermekek eucharisztikus nevelése. *Katolikus Nevelés*, 1940/5. sz. 149-152.
221. Varga László (2006): A kisdednevelés című folyóirat gyermekképe, avagy az engedelmesség pedagógiai dilemmái. *Neveléstörténet*, 2006/1-2. sz. 99-114.
222. Vargha Béla (1926): Szülők, figyeljétek meg a gyermekeket, hogy jobban szeressétek! *A Gyermek*, 1926/1-4. sz. 30-36.
223. Volly István (1935): Betlehemező fővárosi gyermekek. *A Gyermek*, 1935/1-3. sz. 39-47.
224. Vukovich Gabriella (2005): A demográfiai öregedésről. In: Faragó Tamás (szerk.): *Bölcsőtől a koporsóig.* ÚMK, Bp. 73-81.

225. Wall, R.(1972): Mean household size in England from printed sources. In: Laslett, P. (szerk.) *Household and family in past time*. Cambridge Univesity Press, Cambridge. 159–205.
226. Weber, M. (1992): *Gazdaság és társadalom 2/1*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp.
227. Weszely Ödön (1934): Magyar Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság. *A Gyermek*, 1934/1-2. sz. 139-148.
228. Wharton, A. S. (2005): *The Sociology of Gender An Introduction to Theory and Research*. Blackwell Publishing, Malden.
229. Zamfir Korinna (2007): A veszélyesen gyenge nő. *Korunk*, 2007/3. sz. 36-51.
230. Zeidler Miklós (2006): A modern sport a nemzet szolgálatában a 19. századi Magyarországon. *Századvég*, 2006/4. sz. 71–104.
231. Zempléni Pál (1938): Hazafias szellemű hitoktatás! *Katolikus Nevelés*, 1938/10. sz. 228-230.

7. Melléklet

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: A tantervek oldalszáma	67
2. táblázat: A család kategóriáinak gyakorisági előfordulása a tantervek megjelenésének éve szerint	72
3. táblázat: A család kategóriáinak megjelenése az állami és katolikus tantervekben	73
4. táblázat: A család kategóriáinak megjelenése osztályonként.....	74
5. táblázat: A család kategóriáinak gyakorisága a tantárgyakon belül.....	75
6. táblázat: A funkciók gyakorisága a tantervek megjelenése szerint	78
7. táblázat: A szocializációs funkció alkategóriái évekre bontva.....	79
8. táblázat: A funkciók gyakorisága a tantervek típusa szerint.....	79
9. táblázat: A szocializációs funkció kategóriái a tantervek típusa szerint.....	80
10. táblázat: A család funkciói osztályonkénti bontásban.....	81
11. táblázat: Szocializációs funkció kategóriái osztályonként	81
12. táblázat: A család funkciója és a tantárgyakban való megjelenés gyakorisága	82
13. táblázat: A szocializációs kategóriák tantárgyankénti bontása	83
14. táblázat: A család kategóriáinak megoszlása a család funkciói mentén.....	85
15. táblázat: A szocializációs funkció alkategóriái és a család kategóriáinak megoszlása.....	86
16. táblázat: A család kategóriáinak megoszlása a család funkcióin belül	86
17. táblázat: A család kategóriáinak megoszlása a szocializációs funkció alkategóriáin belül	87
18. táblázat: Tankönyvekben megjelenő család kategóriáinak százalékos megoszlása a kiadás éve alapján.....	111
19. táblázat: A család kategóriáinak megoszlása és a tankönyvek oldalszáma a kiadási dátumok alapján	111
20. táblázat: Családdal kapcsolatos fogalmak gyakorisági megoszlása a tankönyvekben....	114
21. táblázat: A család tagjainak megoszlása az olvasókönyvek kiadói alapján	116
22. táblázat: Összevont fogalmak megoszlása a tankönyvek kiadója alapján	117
23. táblázat: A család kategóriáinak megoszlása osztályonként.....	117
24. táblázat: Összevont családkategóriák megoszlása osztályok szerint	118
25. táblázat: A család funkcióinak osztályonkénti bontása a tankönyvekben	122
26. táblázat: A szocializációs funkciók gyakorisága az osztályok bontásában	123
27. táblázat: Az évek és a folyóiratok típusa szerinti gyakorisági megoszlás	196
28. táblázat: A funkciók megoszlása a folyóiratok típusa szerint.....	201
29. táblázat: A szocializációs faktorok megoszlása a folyóiratokban	201
30. táblázat: A család fogalmainak megoszlása a tankönyvek kiadásának dátuma szerint...	250
31. táblázat: A család funkciói a tankönyvek megjelenési éve szerint	251
32. táblázat: A szocializációs faktorok megoszlása a tankönyvek kiadása szerint	251
33. táblázat: A család megoszlása a tankönyvekben a család funkciói alapján	252
34. táblázat: A család megoszlása a tankönyvekben a szocializációs funkció faktorain keresztül.....	252
35. táblázat: A család kategóriáinak megoszlása a folyóiratokban a kiadás éve alapján	253
36. táblázat: Funkciók megoszlása a folyóiratok kiadási dátuma szerint.....	254
37. táblázat: A család kategóriáinak megoszlása a folyóiratokban a család funkcióin keresztül	255
38. táblázat: A családot leíró szavak és a család funkciói a folyóiratokban.....	256

Ábrák jegyzéke

1. ábra: A tankönyvek megoszlása kiadók és osztályok szerint.....	55
2. ábra: A család kategóriáinak százalékos megoszlása évenként.....	66
3. ábra: A család kategóriáinak megoszlása az állami és a katolikus tantervekben	67
4. ábra: A család kategóriáinak megoszlása osztályonként.....	68
5. ábra: A tantárgyak megoszlása a család kategóriáinak gyakorisága mentén	69
6. ábra: A család kategóriáinak megoszlása.....	71
7. ábra: A család funkcióinak gyakorisági és százalékos megoszlása	76
8. ábra: A szocializációs funkció alkategóriáinak gyakorisági megoszlása	77
9. ábra: Az összes családfunkció megoszlása.....	78
10. ábra: A család kategóriáinak megoszlása a tankönyvek kiadója alapján	112
11. ábra: A család kategóriáinak gyakorisági megoszlása a kiadók és a kiadási évek szerint	112
12. ábra: A család kategóriáinak megoszlása az osztályok szerint.....	113
13. ábra: Összesített csoportok százalékos megoszlása az összes említéshez képest.....	115
14. ábra: Család funkciói a tankönyvekben	119
15. ábra: Szocializációs funkció faktorainak megoszlása a tankönyvekben	120
16. ábra: A család funkciói a tankönyvek kiadói alapján	121
17. ábra: A szocializációs funkciók megoszlása a tankönyvekben a kiadók alapján	122
18. ábra: A család kategóriáinak százalékos megoszlása a folyóiratok kiadási évei alapján.....	194
19. ábra: A család kategóriáinak megoszlása a folyóiratok típusa szerint.....	195
20. ábra: A család kategóriáinak a vizsgált folyóiratokban összesen.....	197
21. ábra: A család kategóriáinak megoszlása a folyóiratok típusa szerint.....	198
22. ábra: A funkciók gyakorisági megoszlása a folyóiratokban	199
23. ábra: Szocializációs funkció alkategóriái a folyóiratokban.....	200

Táblázatok

30. táblázat: A család fogalmainak megoszlása a tankönyvek kiadásának dátuma szerint

Család tagjai	Család	Otthon	Szülők	Nagy- papa	Nagy- mama	Nagy- szülők	Gyerek	Testvér	Rokon	Édes- apa	Édes- anya	Férfi	Nő	Ember	Összes	
A tanrend kiadásának dátuma	1920	3	2	1	0	0	24	11	0	22	25	153	130	0	371	
	1921	4	14	1	4	4	47	17	3	54	52	639	208	243	1291	
	1922	30	10	8	0	0	53	33	5	37	45	952	93	382	1649	
	1923	12	15	4	8	0	58	10	0	29	41	567	96	105	945	
	1924	1	12	0	7	0	20	4	2	30	26	269	142	34	547	
	1925	15	6	21	7	1	0	158	11	0	109	64	429	201	126	1148
	1926	36	37	9	9	17	3	234	69	1	120	122	2396	337	454	3844
	1929	6	10	9	8	1	0	19	9	1	30	41	725	81	0	940
	1933	3	6	0	9	0	0	49	17	2	23	41	231	274	5	660
	1936	51	31	38	45	8	0	263	51	11	203	201	2523	739	223	4387
	1938	32	42	15	29	21	4	252	17	15	160	243	851	731	107	2519
1940	58	35	18	30	26	0	236	37	11	169	224	1951	894	135	3824	
Összes		251	220	124	156	78	1413	286	51	986	1125	11686	3926	1814	22125	

31. táblázat: A család funkciói a tankönyvek megjelenési éve szerint

Család funkciói	A tankönyvek kiadásának dátuma												
	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1929	1933	1936	1938	1940	Összes
Szocializációs funkció	149	697	1182	458	156	615	2904	649	342	3424	1761	3090	15427
Gazdasági funkció	44	435	309	333	276	391	599	188	93	584	440	417	4109
Fogyasztási funkció	33	61	98	73	94	118	210	26	39	188	249	215	1404
Reprodukciós funkció	0	30	44	75	5	6	21	52	1	68	9	30	341
Felnőttek védelme	0	8	13	0	1	11	50	13	0	34	51	33	214

32. táblázat: A szocializációs faktorok megoszlása a tankönyvek kiadása szerint

Szocializációs funkciók	A tankönyvek kiadásának dátuma												
	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1929	1933	1936	1938	1940	Összes
Ideológiai nevelés	0	310	653	137	0	11	976	394	0	1212	90	937	4720
Nevelési funkció	90	132	132	174	38	223	1056	105	200	695	589	812	4246
Erkölcsei nevelés	32	172	97	65	72	176	251	122	73	760	456	705	2981
Egészség nevelés	15	31	126	37	13	85	216	0	23	195	102	166	1009
Kapcsolatok	2	21	106	6	0	24	269	7	14	152	144	86	831
Ünnepek	0	2	5	2	12	31	66	10	26	230	187	225	796
Tisztelet	5	29	51	32	15	49	55	11	6	98	144	105	600
Norma	5	0	12	5	6	16	15	0	0	82	49	54	244

33. táblázat: A család megoszlása a tankönyvekben a család funkciói alapján

Család funkciói	Család és a család tagjai													Total
	Család	Otthon	Szülők	Nagypapa	Nagymama	Nagyszülők	Gyerekek	Testvér	Rokonok	Édesapa	Édesanya	Férfi	Nő	
Szocializációs funkció	152	162	101	124	57	9	1108	221	36	716	754	8260	2572	15427
Gazdasági funkció	50	28	11	10	3	0	167	21	11	152	168	2302	663	3586
Fogyasztási funkció	23	23	3	9	3	0	103	25	3	73	103	604	343	1315
Reprodukciós funkció	15	1	7	0	2	0	4	4	1	6	36	180	76	332
Felnőttek védelme	1	0	2	11	13	0	18	3	0	19	42	57	47	213

34. táblázat: A család megoszlása a tankönyvekben a szocializációs funkció faktorain keresztül

Család funkciói	Család és tagjai													Total
	Család	Otthon	Szülők	Nagypapa	Nagymama	Nagyszülők	Gyerekek	Testvér	Rokonok	Édesapa	Édesanya	Férfi	Nő	
Ideológiai nevelés	16	35	5	13	1	2	100	71	4	142	76	3386	338	4720
Nevelési funkció	21	36	16	53	21	1	490	58	3	283	277	1938	879	4246
Erkölcsei nevelés	43	14	14	4	1	1	221	25	10	80	105	1605	674	2981
Egészség nevelés	9	8	9	1	1	0	88	6	1	35	55	391	227	1009
Kapcsolatok	13	8	6	31	6	0	61	22	10	39	33	464	111	831
Ünnepek	26	5	9	6	10	0	89	8	7	49	39	275	252	796
Tisztelet	18	51	40	15	16	5	33	28	1	78	157	88	58	600
Norma	6	5	2	1	1	0	26	3	0	10	12	113	33	244

35. táblázat: A család kategóriáinak megoszlása a folyóiratokban a kiadás éve alapján

Év	Család	Otthon	Szülők	Nagypapa	Nagymama	Nagyszülők	Gyermek	Testvér	Rokon	Édesapa	Édesanya	Férfi	Nő	Összes
1925	152	24	452	0	0	0	589	20	3	39	131	209	237	1856
1926	44	10	118	0	0	0	309	9	2	17	17	89	103	718
1927	17	8	29	0	3	0	101	14	0	53	74	176	89	564
1928	82	16	104	0	0	0	215	5	0	13	59	133	178	805
1929	17	5	26	0	0	0	38	12	0	4	45	139	56	342
1930	14	0	63	5	1	0	103	2	0	13	14	23	24	262
1931	65	8	19	2	1	0	64	4	3	30	44	102	115	457
1932	14	1	6	2	0	0	15	1	1	10	18	69	27	164
1933	32	4	29	0	1	0	36	7	0	14	23	96	124	366
1934	63	15	72	0	0	0	159	4	2	21	16	95	63	510
1935	57	4	35	3	0	0	77	0	2	5	5	65	40	293
1936	43	9	36	0	0	0	127	0	0	6	17	126	31	395
1937	40	9	79	0	0	0	60	6	1	17	20	52	38	322
1938	18	10	22	0	3	0	104	4	1	12	15	83	45	317
1939	22	4	13	0	0	0	11	5	1	5	3	81	44	189
1940	29	22	35	2	0	2	114	7	3	15	50	197	125	601
1941	51	21	40	0	1	0	60	15	0	23	62	167	93	533
1942	49	12	45	2	0	0	72	10	0	31	28	32	36	317
1943	18	4	8	0	0	0	55	1	0	14	18	9	4	131
1944	32	10	86	0	4	2	41	4	0	9	30	129	79	426
Összes	859	196	1317	16	14	4	2350	130	19	351	689	2072	1551	9568

36. táblázat: Funkciók megoszlása a folyóiratok kiadási dátuma szerint

	Gazdasági funkció	Fogyasztási funkció	Reprodukciós funkció	Nevelés funkció	Felnőttek védelme funkció	Kapcsolatok	Ünnepek	Tisztelet	Erkölcsei nevelés	Ideológiai nevelés	Normák	Egészség-nevelés	Összes
1925	26	2	32	1107	0	15	59	112	275	47	53	14	1856
1926	13	5	9	320	5	0	4	19	158	8	2	154	718
1927	45	14	32	66	3	9	16	33	209	107	5	25	564
1928	48	4	29	446	1	4	0	12	32	18	94	45	805
1929	10	4	31	83	0	0	8	17	151	13	20	5	342
1930	13	7	24	118	0	0	0	0	56	0	13	0	262
1931	46	0	105	118	0	2	7	34	104	16	1	24	457
1932	35	0	11	38	0	0	1	10	67	0	1	0	164
1933	49	4	63	102	0	1	3	5	88	7	35	7	366
1934	40	31	10	258	0	1	0	10	117	23	7	13	510
1935	12	3	10	167	0	11	3	3	15	53	0	16	293
1936	17	0	29	171	0	0	0	1	123	46	2	6	395
1937	31	2	7	208	0	0	0	37	3	0	33	1	322
1938	11	5	8	87	0	0	2	8	162	21	6	7	317
1939	6	1	21	75	0	0	0	1	14	38	32	0	189
1940	82	1	5	148	1	5	3	14	298	30	2	12	601
1941	94	4	175	169	0	6	0	7	43	12	18	5	533
1942	23	3	23	105	0	0	8	20	127	1	6	1	317
1943	4	0	3	81	0	0	0	3	7	27	0	6	131
1944	27	5	36	203	0	0	11	4	114	11	10	5	426
Összes	632	95	663	4070	10	54	125	350	2163	478	340	346	9568

37. táblázat: A család kategóriáinak megoszlása a folyóiratokban a család funkcióin keresztül

	Gazdasági funkció	Fogyasztási funkció	Reprodukciós funkció	Nevelési funkció	Felnőttek védelme funkció	Kapcsolatok	Ünnepek	Tisztelet	Erkölcsei nevelés	Ideológiai nevelés	Normák	Egészség-nevelés	Összes
Család	97	6	72	360	0	12	9	38	182	29	29	17	859
Otthon	24	4	8	102	0	3	1	6	34	2	6	4	196
Szülők	61	8	24	748	0	6	23	86	164	16	23	35	1317
Nagypapa	4	3	1	5	0	0	0	0	3	0	0	0	16
Nagymama	0	0	3	1	0	0	0	0	8	1	0	1	14
Nagyszülők	0	0	0	0	1	0	0	2	0	0	0	1	4
Gyermek	71	34	73	1224	0	8	19	45	602	69	25	123	2350
Testvér	10	1	8	46	0	2	10	11	30	5	3	4	130
Rokonok	2	0	1	7	0	4	1	0	3	0	0	1	19
Édesapa	38	5	42	114	0	2	12	33	64	19	12	10	351
Édesanya	40	9	67	277	2	4	23	87	129	14	17	15	689
Férfi	116	17	228	602	7	9	21	16	650	237	73	68	2072
Nő	169	8	136	584	0	4	6	26	294	86	152	67	1551
Összes	632	95	663	4070	10	54	125	350	2163	478	340	346	9568

38. táblázat: A családot leíró szavak és a család funkciói a folyóiratokban

Család tagjai	Gazdasági funkció	Fogyasztási funkció	Reprodukciós funkció	Felnőttek védelme funkció	Szocializációs funkció
Család	97	6	72	0	676
Otthon	24	4	8	0	158
Szülők	61	8	24	0	1101
Nagypapa	4	3	1	0	8
Nagymama	0	0	3	0	11
Nagyszülők	0	0	0	1	3
Gyermek	71	34	73	0	2115
Testvér	10	1	8	0	111
Rokonok	2	0	1	0	16
Édesapa	38	5	42	0	266
Édesanya	40	9	67	2	566
Férfi	116	17	228	7	1676
Nő	169	8	136	0	1219
Összes	632	95	663	10	7926